

*Միհրա Անտոնյան, Արմինե Գմյուր-Կարադեջյան, Նելլի Դուրյան,
Արսակ Խաչատրյան, Արթուր Հովհաննիսյան, Սերգեյ Սարգսյան*

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

**Ուսումնաօժանդակ ձեռնարկ
Երեխաների պաշտպանության ոլորտի
մասնագետների համար**

Երևան

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ (UNICEF)

«Հայաստանի մանուկներ» բարեգործական հիմնադրամ

2009

ՀՏԴ 341.231.14:36 (07)
ԳՄԴ 67.91+65.9 (2) 27 y7
Ե 787

Ձեռնարկը երաժիշտվորված է ՀՀ կրթության ազգային ինստիտուտի կողմից՝ որդես ուսումնառածան-
դակ ձեռնարկ:

Ե 787 Երեխաների դաժնամոթայնություն: Ուսումնառածանդակ ձեռնարկ երեխաների դաժնամոթայնու-
թյան ոլորտի մասնագետների համար (Անտոնյան Սիրա, Գմյուր-Կարադեսյան Արմինե, Դու-
րյան Նելլի, Խաչատրյան Արսակ, Հովհաննիսյան Արթուր, Սարգսյան Սերգեյ): Եր.: ՄԱԿ-ի
մանկական հիմնադրամ (UNICEF) և «Հայաստանի մանուկներ» բարեգործական հիմնա-
դրամ (COAF), 2009. - 316 էջ:

Սույն ձեռնարկը նվիրված է երեխաների դաժնամոթայնության խնդիրներին: Ձեռնարկում քննարկվում
են երեխայի ծննդի գրանցման, առողջադաշտության, ընտանեկան խնամքի և անհրաժեշտության
դեղմում՝ դրա այլընտրանքային ձևերի կազմակերմման, անչափախասների գործերով արդարադա-
տության, աշխատանքի, երեխաների նկատմամբ կիրառվող բռնությունների հետ կառված խնդիրներ:

Ձեռնարկը նախատեսված է սոցիալական աշխատողների, հոգեբանների, բժիշկների, մանկա-
վարժների և երեխաների հետ աշխատող տարբեր այլ մասնագետների, ինչդես նաև ուսանողների
համար: Այն օգնում է երեխաների խնդիրները դիտարկել ոչ միայն նեղ մասնագիտական, այլև հա-
րակից մասնագիտությունների տեսանկյունից: Այն օգտակար կլինի նաև ուսանողների համար, ով-
բեր դաստաստվում են զբաղվել երեխաների դաժնամոթայնության, ուսման և դաստիարակության հիմ-
նախնդիրներով:

ՀՏԴ 341.231.14:36 (07)
ԳՄԴ 67.91+65.9 (2) 27 y7

ISBN 978-99941-2-322-3

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ (UNICEF), 2009 թ. ©

«Հայաստանի մանուկներ» բարեգործական
հիմնադրամ (COAF), 2009 թ. ©

Հեղինակներ ©

Հեղինակային խումբ

1. **Սիրա Անսոնյան, ս.գ.թ., ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական Տեխնոլոգիաների ամբիոնի ասիստենտ, Հայ օգնության ֆոնդի «Երեխաների աջակցության կենտրոն» հիմնադրամի գործադիր տնօրեն**
2. **Արմինե Գմյուր-Կարադեսյան, «Արևամանուկ» ընտանիքի և երեխայի խնամքի հիմնադրամի գործադիր տնօրեն, հոգեբան**
3. **Նելլի Դուրյան, ՀՀ ոստիկանության փրկական հետախուզության գլխավոր վարչության 3-րդ վարչության ղեկավար, ոստիկանության գնդապետ**
4. **Արսակ Խաչատրյան, փ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական Տեխնոլոգիաների ամբիոնի վարիչ**
5. **Արթուր Հովհաննիսյան, ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի դատաիրավական բարեփոխումների վարչության ղեկավար**
6. **Սերգեյ Սարգսյան, ք.գ.թ., ԵՊԲ մանկաբուժության ամբիոնի դոցենտ, Երեխաների և դեռահասների առողջության ինստիտուտի կազմակերպչական և մեթոդաբանական ծառայության ղեկավար**

Համահեղինակներ

Նաիրա Ավետիսյան, Մանուշակ Երիցյան, Սերոբ Խաչատրյան, Արծրուն Հակոբյան, Նաիրա Ղարախանյան

Խմբագրական խորհուրդ

1. **Արա Բաբլոյան, ՀՀ Ազգային ժողովի առողջադատության, մայրության և մանկության հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ**
2. **Լալա Ղազարյան, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ընտանիքի, երեխաների և կանանց հիմնահարցերի վարչության ղեկավար, Երեխայի դատաբանության ազգային կոմիտեի համակարգող**
3. **Կարինե Սարիբեկյան, ՀՀ առողջադատության նախարարության մոր և մանկան բաժնի ղեկավար**
4. **Արա Գաբրելյան, ԵՊՀ փրկական իրավունքի ամբիոնի վարիչ**

5. **ՉրանՏ Ավանեսյան**, ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի վարիչ
6. **Մելինե Կարազաչյան**, ԱՄՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր,
լիցենզավորված հոգեբան, Հայաստանում 2007-2008 թթ. Ֆոլբրայս
սիմվար-դասախոս

Տեխնիկական խմբագիր՝ Սուսաննա Մարտիրոսյան
Խմբագիր՝ Անահիտ Հարությունյան

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	10
ԱՌԱՋԱԲԱՆ	12
ԳԼՈՒԽ 1. ԵՐԵՒԱՅԻ ԾՆՆԴԻ ԳՐԱՆՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՆՐԱ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ	15
Ներածություն	16
«Ծննդի գրանցում» հասկացությունը	18
Ծննդի գրանցման կարգը	20
Ծննդի գրանցման հետ կապված հիմնական խնդիրները	25
Սոցիալական դեմքի վարման օրինակ 1	29
Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն	32
 ԳԼՈՒԽ 2. ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՊԱՆՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՀԱՇՄԱՆԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ	34
Ներածություն	35
Մանկության փուլերը	35
Դրոցական տարիք և դեռահասություն	43
ՄԻԱՎ-ՋԻԱՅԻ խնդիրները	50
Հայաստանում երեխաների առողջության լուսավորման առնչվող օրենսդրական և կազմակերպական հիմքերը	53
Հայաստանում երեխաների և դեռահասների առողջության ոլորտի ծառայությունները	54
Մանկական հաշմանդամություն	55
Զարգացման խանգարումներով երեխաներին բնորոշ առանձնահատկությունները	61

Հաճախ հանդիպող զարգացման խանգարումների համառոտ նկարագիր	63
Հայաստանում հաճանդաժողովրդական առնչվող օրենսդրական և կազմակերպական հիմքերը	65
Առողջադատության համակարգի դերը և համագործակցության շրջանակները	66
Ներառական կրթությունը երեխաների իրավունքների համաճեփում	70
Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 2	75
Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն	76

ԳԼՈՒԽ 3. ԵՐԵՄԱՅԻ՝ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ ԱՊՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՐԱՅՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐԸ	78
Ներածություն	81
Երեխայի՝ ընտանիքում աղյուսի իրավունքը նրա լավագույն շահերի համաճեփում	83
Երեխայի խնամփ կազմակերպումը կարգավորող օրենսդրական հիմքերը	86
Ընտանիքի դերը երեխայի ղաճադանության գործում	89
Ընտանիքի գործառնության ճախողումները և դրանց հեճանքները	94
Երեխայի ընտանեկան դեմոֆիվադիայի խորհային դրստորումները. մանկալիություն	96
Ընտանեկան դեմոֆիվադիայի եմթարկված երեխաների ղաճադանության կազմակերպումը	100
Ընտանեկան աջակցություն և դրա ճեաակները	102
Ընտանեկան միջամտության հիմնական ուղղությունները	107
Երեխաների խնամփ կազմակերպման ալլընսամհային ձևերը և դրանց կիրառումը Հայաստանում	109
Որդեգրումը՝ որդես լիված երեխաների խնամփ կազմակերպման ձև	115

Խնամակալությունը և հոգաբարձությունը՝ որդես ԶԶ-ում երեխաների այլընտանգային խնամքի կազմակերպման առավել տարածված ձև	119
Խնամասար ընտանիք՝ որդես ԶԶ-ում երեխաների խնամքի կազմակերպման այլընտանգային ձև.	121
Խնամաստրության գործընթացի փուլերը	123
Հաստատությունը՝ որդես երեխայի խնամքի կազմակերպման այլընտանգ	127
Սոցիալական դեղքի վարման օրինակ 3	129
Սոցիալական դեղքի վարման օրինակ 4	131
Սոցիալական դեղքի վարման օրինակ 5	132
Սոցիալական դեղքի վարման օրինակ 6	134
Սոցիալական դեղքի վարման օրինակ 7	138
Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն	141
 ԳԼՈՒԽ 4. ԱՆՉԱՓԱՅԱՍՆԵՐԻ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	144
Ներածություն	144
Անչափահասների իրավախախտ վարքի ձևավորման հիմնական դասձառները	146
Անչափահասների բեռական դասասխանացվության առանձնահատկությունները	149
Անչափահասների բեռական գործերի վարույթի առանձնահատկությունները	155
Անչափահասներին ազատությունից զրկելու առանձնահատկությունները	160
Անչափահասների նկատմամբ ազատազրկման հետ չկապված դատիժների կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման առանձնահատկությունները	164
Անչափահասների շրջանում իրավախախտ վարքի կանխարգելման մոդալակով կատարվող աշխատանքները	166

Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 8	168
Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն	171
 ԳԼՈՒԽ 5. ԵՐԵՄԱՅԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ.	172
Ներածություն	174
Ի՞նչ է երեխայի աշխատանքը	176
Երեխայի աշխատանքի իրավական համաճեմքը	181
Երեխաների աշխատանքի իրավունքը Հայաստանում	185
Երեխաների աշխատանքի շահագործում երևույթի դասճանաչումը և հետևանքները	188
Երեխաների աշխատանքի կանխարգելումը և աշխատող երեխայի դաշտավանդության կազմակերպումը	192
Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 9	197
Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն	201
 ԳԼՈՒԽ 6. ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԱՐԱՇԱՀՈՒՄԻՑ ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ.	203
Ներածություն	205
Հիմնախնդրի դասնությունից.	206
Երեխաների նկատմամբ չարաչափման և բռնության երևույթների դրսևորումն աշխարհում և Հայաստանի Հանրապետությունում	211
Ճշմարտություններ, որոնք դեմք է իմանալ երեխաներին չարաչափումից և բռնությունից դաշտավանդ դասնադեմքները.	215
Երեխայի նկատմամբ բռնության և չարաչափման դասճանաչումը և ռիսկային գործոնները.	217
Երեխաների նկատմամբ չարաչափումների և բռնությունների դրսևորման նախադրյալները	218
Երեխայի նկատմամբ չարաչափման և բռնության սահմանումը	220
Երեխաների նկատմամբ չարաչափման և բռնության սեմակները և հետևանքները	221

Հաճմանդամ երեխաների նկատմամբ չարաճախումն ու բռնությունը	236
Անճեսումը և նրա հետևանքները	278
Երեխաներին չարաճախումից և բռնությունից ղաճադանելու որոշ միջոցներ	243
Չարաճախման և բռնության ենթարկված երեխայի ղաճադանության գործողությունների սիտային ընթացակարգ.	245
Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 10	248
Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն	251

ԳԼՈՒԽ 7. ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՃԱՌՔԻՑ ԵՎ ՍԵՌՎԱԿԱՆ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄԻՑ	252
Ներածություն	253
Թաֆիֆինգ երևույթի արձագանքումը միջազգային փաստաթղթերում	255
Հիմնախնդիրը Հայաստանում.	257
Թաֆիֆինգը և սեռական շահագործումը խթանող գործոնները.	268
Երեխաների թաֆիֆինգի կանխարգելումը	270
Թաֆիֆինգի զոհ դարձած երեխաների ղաճադանությունը	272
Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն	275

ԳԼՈՒԽ 8. ԿՅԱՆՔԻ ԴԺՎԱՐԻՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ ՀԱՅՏՆՎԱԾ ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ ԿԱՐԻՔՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ	276
Երեխայի զարգացման կարիքները.	276
Ծնողների ծնողավարման կարողություններ	278
Ընտանեկան և միջավայրային գործոններ	280
ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	282

ՆԱԽԱԲԱՆ

«Երեխաների տաճարայնություն» ձեռնարկը մշակվել է ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակի և «Հայաստանի մանուկներ» հիմնադրամի համատեղ ծագրի շրջանակներում: Ձեռնարկը հաստատվել է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության Կրթության ազգային ինստիտուտի կողմից՝ որոշեալ ուսումնառական ձեռնարկ երեխայի և դեռահասների իրավունքների տաճարայնության ոլորտում գործող և աղագա մասնագետների համար:

Այն արագուղում է երեխաների իրավունքների տաճարայնության ամենատարբեր խնդիրները, մասնավորապես՝ երեխայի տաճարայնության սոցիալական նախադրյալները, երեխայի առողջության տաճարայնական իրավունքի դրույթները, անչափահասների գործերով արդարադատությունը, երեխաների նկատմամբ չարաճախումները, ռախագործումն ու անտեսումը:

Ձեռնարկը ներառում է Հայաստանում երեխայի տաճարայնության առկա իրավիճակի նկարագրությունը, վերջին տարիներին երեխայի իրավունքների տաճարայնության ոլորտում մեր երկրի ունեցած նվաճումները, ինչպես նաև բնագավառում առկա խնդիրներն ու դրանց վերլուծությունը: Ձեռնարկն ունի նաև բաժիններ համաժառանգային փորձի վերաբերյալ՝ ներառելով առանձին երկրների մասին տեղեկություններ և վերլուծություններ: Գնահատելի է երեխայի իրավունքների բազմաբնույթ ոլորտներին առնչվող օրինակների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը, որը հնարավորություն է տալիս տարգորոշ տասկերացներու երեխայի իրավունքների տաճարայնության գործընթացը և Հայաստանում երեխայի իրավունքների ոսնահարման հետ կապված խնդիրների լուծմանը ցուցաբերվող մոտեցումները:

Հասկանալի է, որ ձեռնարկի բովանդակությունը համահունչ է արդի հասարակության առջև ծառացած խնդիրների լուծմանը՝ երեխայի տաճարայնության տեսանկյունից: Հիշյալ ոլորտի մասնագետների ջանքերի մեկտեղումը և հայացքների համընդհանրությունը թույլ կտա հսակեցնել և զարգացնել երեխայի տաճարայնության իրավական դաճը, ավելացնել ներդրումները երեխայի զարգացման գործում, բացառել դուրոցում, տանը կամ շրջադատում ֆիզիկական կամ սեռական բռնության դեմքերը, համակարգել երեխաների իրավունքների տաճարայնությանը զբաղվող տեսական և հասարակական բոլոր կազմակերպությունների գործունեությունը, ինչպես նաև բարելավել

ընթանիների սոցիալական դրությունը, և երեխաների ձայնը լսելի դարձնել իրենց կյանքին վերաբերող որոշումներ ընդունելիս:

Ընդհանուր առմամբ, ձեռնարկը համահունչ է Հայաստանում երեխայի ղաժառանգության ոլորտում առկա գերակայություններին և կարող է արժեքավոր նյութ լինել երեխայի ղաժառանգության բնագավառում գործող մասնագետների համար՝ ոլորտի վերաբերյալ ընդհանուր ղախկեր ստեղծելու գործում:

*Պրոֆեսոր **Արա Քաթիյան**
ՀՀ Ազգային ժողովի առողջադաշտության,
մայրության և մանկության հարցերի
մշակական հանձնաժողովի նախագահ*

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Երեխա է համարվում մինչև 18 տարեկան մարդը: «Երեխա» հասկացության փոխարեն շատ հաճախ գործածվում է «անչափահաս» հասկացությունը: Երկուսն էլ նկատի են ունենում այն մարդուն, ում ֆիզիկական և սոցիալական հասունացումը դեռ չի ավարտվել: Ամեն մի հասարակություն վերահսկողն է ծնված երեխաների միջոցով: Երեխաների սերունդը գալիս է փոխարինելու ծնողներին: Այդպես ոչ միայն ապահովվում է ժառանգականությունը հասարակության զարգացման ընթացքում, այլև հնարավորություն է ստեղծվում վերահսկողության ընթացքում բարելավելու հասարակության որակական բնութագրերը: Հասարակության որակյալ վերահսկողության կարևոր նախադրյալն է երեխաների առողջ, անվսանգ կյանքի ապահովումը, ինչպես նաև սոցիալականացման և դաստիարակության ընթացքում հասարակության կուսակած փորձի արդյունավետ փոխանցումը նրանց:

Երեխաները բոլոր հասարակություններում էլ սոցիալադաս խոցելի են: Դրա դասադասն այն է, որ նրանք ո՛չ ֆիզիկադաս, ո՛չ էլ սոցիալադաս դասադաս չեն ինքնուրույն ադասելու, կատարելու այն բոլոր դերերը, որոնք նախատեսված են չափահաս մարդկանց համար: Բացի այդ, երեխաները 18 տարեկան դառնալուց հետո են միայն ձեռք բերում չափահաս մարդու համար նախատեսված բոլոր իրավունքները: Մինչ այդ նրանք նաև բավարար չափով իրադեկված չեն իրենց իրավունքների և դատարկանությունների մասին, չեն կարողանում դատասխանատու որոշումներ կայացնել: Երբ որևէ մեկի մասին ասում են՝ նա երեխա է, ցանկանում են հիշեցնել, որ նրանից չի կարելի հատում վարք ակնկալել և սխալների համար չի կարելի նույն խստությամբ դատասխանատվության ենթարկել, ինչպես չափահասին: Չնայած մարդու սոցիալական հասունացումը խիստ անհատական գործընթաց է, այնուամենայնիվ 18 տարին այն միջին ժամանակահատվածն է, որն անհրաժեշտ է նոր ծնված մարդուն հասարակական կյանքին լիարժեք նախադատարկաստելու համար: Այդ ընթացքում նրա խնամքի ու դատարկության ողջ դատասխանատվությունը դրված է ծնողների և հասարակական տարբեր ինստիտուտների վրա: Տարիքին զուգահեռ՝ երեխայի սոցիալական դատասխանատվությունն իր կյանքի համար աճում է, իսկ Երջադատիքն՝ նվազում: Եթե երեխայի համար դատասխանատու կամ նրա հետ Երբող մարդիկ և հատատությունները նրա հանդեպ իրենց դատարկանություններն իրականացնելիս բավականաչափ հմուտ և բարեխիղճ չլինեն, ադա նրա Երեքը կարող են ոտնահարվել: Հետևաբար,

երեխան մինչև չափահաս դառնալն ատրում է որոշակի ռիսկի լուրջ հետևանքներով: Չունենալով անհրաժեշտ ներուժ իր կարիքները բավարարելու և իրեն լուրջ հետևանքներ համար՝ նա ամեն դեպքում էլ տուժել է միջավայրում, որտեղ յուրաքանչյուրը փորձում է բավարարել իր կարիքները:

Որոշ երեխաների խոցելիությունն աճում է սարքեր գործունեության լուրջ հետևանքներով՝ հաճախակիություն, աղիքային, որոշակի, իրավախախտ վարք և այլն: Այսօր կան երեխաներ, ովքեր ծննդյան վկայական չունեն, ընդգրկված են աշխատանքային, ենթակվում են սարքեր չարաչափումների և բռնությունների, զոհ են թափափվում և սեռական չարաչափումների, խնդիրներ ունեն՝ կապված աղիքային համակարգի հետ և այլն: Իրենց հասակակիցների համեմատ՝ նման երեխաները լրացուցիչ խնդիրներ ունեն, որոնց լուծումը լուրջ հետևանքներ է հասնում լուրջ հետևանքների շեխնությունների կիրառում: Նման երեխաներին անվանում են հասնում լուրջ հետևանքների կարիք ունեցող երեխաներ:

Պետությունն իր բոլոր ֆալգաֆալգների, այդ թվում և երեխաների լուրջ հետևանքների հետևանքներով է: Նա հոգ է տանում բոլոր երեխաների սոցիալական լուրջ հետևանքների համար: Դրան է ծառայում համալուրջալուրջ սոցիալական լուրջ հետևանքների ֆալգաֆալգությունը, որով նախատեսվում են լուրջ հետևանքների որոշակի միջոցներ երեխաների սարքեր խնդիրների համար: Օրինակ՝ կրթության և առողջապահության ոլորտներում օրենքներով նախատեսված է սարքեր խնդիրներ խնդիրներ (իվանություն, հաճախակիություն, աղիքային և այլն) ունեցող երեխաների լուրջ հետևանքներով: Մնացած դեպքերում սարքեր կազմակերպություններ ու գործակալություններ միջանում են՝ լուծելու որոշակի խնդիրներ, երբ որևէ երեխա հայտնվում է դժվար իրավիճակում: Հայաստանի կառավարությունն իրականացնում է երեխաների լուրջ հետևանքների ազգային ծրագիր, որը կարևոր երաշխիք է երեխաների սոցիալական լուրջ հետևանքների համար: Բարեփոխումների ռազմավարությունն այսօրին է. աշակցություն դժվարություններ ունեցող ընտանիքներին, մանկալուրջային կանխարգելման լուրջ հետևանքների բեռնաթափում և դրանց թվի կրճատում, ծնողական խնամքից զրկված երեխաների համար խնամքի այլընտանցային սարքերակների զարգացում, երեխաների խնամքի հաստատություններում խնամքի լուրջ հետևանքների բարելավում, ընտանիքներին և երեխաներին մասնագիտացված ծառայությունների որակի բարելավում: Բարեփոխումների կարևոր բաղադրիչներից է մասնագետների գիտելիքների ու հմտությունների բարելավումը:

Սույն ձեռնարկում երեխայի սոցիալական դաստիարակության խնդիրները դիտարկվել են բազմամասնագիտական և միջմասնագիտական մոտեցումներով: Հեղինակային խմբի կարծիքով՝ նման մոտեցումն ավելի արդյունավետ է, քան ոլորտայինը, որովհետև երեխաների սոցիալական հիմնախնդիրների դասաձառները տարբեր ոլորտներում են, հաճախ փոխկապված են, և երեխաների հետ աշխատող մասնագետները ղեկ է ոչ միայն հարակից ոլորտների գիտելիքներ ունենան, այլև սերտորեն համագործակցեն: Ձեռնարկում նաև փորձ է արվել համադրել երեխայի հետ աշխատող տարբեր մասնագետների կողմից օգտագործվող հասկացություններն ու դրանց սահմանումները: Այդուհանդերձ, որոշ տարբերություններ դեռ պահպանվել են. հիմնական դասաձառ տարբեր ժամանակներում տարբեր ոլորտներում ընդունված բնութագրումներն ու դասակարգումներն են: Կարևորն այն է, որ տարբեր մասնագետներ փորձել են իրենց մասնագիտության և հարակից ոլորտների շեփանկյունից դիտարկել երեխաների սոցիալական դաստիարակության հիմնախնդրի լուծումները:

ԳԼՈՒԽ 1

ԵՐԵՒԱՅԻ ԾՆՆԴԻ ԳՐԱՆՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՆՐԱ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

Հեղինակներ՝ **Արթուր Հովհաննիսյան** և **Նելլի Դուրյան**

Այս թեմայի ուսումնասիրության արդյունքում սովորողները՝

- կծանոթանան «ծննդի գրանցում» հասկացությանը,
- կհասկանան ծննդի գրանցման նպատակը և կարևորությունը մարդու կյանքում,
- կստեղծական ծննդի գրանցման կարգին,
- կվերլուծեն ծննդի գրանցման գործընթացում առաջացող խնդիրները, դատարանի դերը ծննդի գրանցման գործընթացում,
- կվերլուծեն ծննդի գրանցման հետ կապված դեմքեր և կարճատև սեփական դիրքորոշումը:

Հաղապումներ

ԶԿԱԳ - ֆաղափացիական կացության ակտերի գրանցում

ՀՕՖ – Հայ օգնության ֆոնդ

ՀՀ ԱՍՀՆ – Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն

Օգտագործված հասկացություններ

1. *Իրավաբանական փաստ* - փաստ, որի հետ իրավական նորմերը կապում են որոշակի իրավաբանական հետևանքների առաջացումը
2. *Իրավունակություն* - իրավունքներ ունենալու և պարտավորություններ կրելու ունակություն:

Ներածություն

Մարդու կյանքում Տեղի ունեցող յուրաքանչյուր կարևոր իրադարձություն, որը իրավաբանական փաստ է և առաջացնում է որոշակի իրավական հետևանքներ, ենթակա է ղեկավարման գրանցման: Նման իրադարձություններն ուղղակիորեն ազդում են մարդու վրա և փոխում նրա կյանքը: Դրանցից են ծնունդը, ամուսնությունը, ամուսնալուծությունը, անուն կամ ազգանուն փոխելը, հայրությունը ճանաչելը, մահը և այլն:

Անուշտ, նշված իրավաբանական փաստերից ամենակարևորը մարդու ծնունդն է: Այն առաջացնում է բազմաթիվ իրավաբանական (և ոչ միայն իրավաբանական) հետևանքներ ինչպես ծնվողի, այնպես էլ այլ անձանց համար: Ծնունդը կենսաբանական, սոցիալական և իրավաբանական կարևոր նշանակություն ունի, քանի որ, ըստ էության, ծնվում է նոր էակ, որը դառնալու է հասարակության անդամ՝ ունենալով որոշակի սոցիալական դերակատարություն: Եվ, իհարկե, առաջանում է իրավունքի նոր սուբյեկտ՝ իր իրավունքներով, պարտականություններով և այլն:

Ծննդի գրանցմամբ ղեկավարող ճանաչում է նաև ծնողների՝ իրենց երեխային խնամելու պարտականությունը, ինչպես նաև գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները ծնողների և զավակի միջև:

Միաժամանակ, չգրանցելով երեխայի ծնունդը, ծնողները զրկվում են երեխայի և իրենց համար նախատեսված սոցիալական աջակցության ցանցից օգտվելու հնարավորությունից, երեխաները չեն կարողանում այցելել մանկական, այդ թվում՝ կրթական հաստատություններ, ստանալ անձնագիր, դուրս գալ սվյալ ղեկավարումից կամ որդես ժառանգ՝ ընդունել ծնողներից փոխանցվող գույքը, ստանալ երեխայի ծննդի և խնամքի համար սահմանված սոցիալական և այլն: Ընդ որում, կարող է խախտվել ընտանիքի միասնության՝ միջազգային իրավական փաստաթղթերով ամրագրված սկզբունքներ և ղեկավարող կողմից անձնական ու ընտանեկան կյանքի իրավունքներն միջամեծելու անթույլատրելիության նորմը:

Ըստ գնահատականների՝ աշխարհում տարեկան 50 միլիոն ծնունդ չի գրանցվում, այլ կերպ ասած՝ տարեկան կտրվածով գրանցվում է երեխաների միայն 60 տոկոսի ծնունդը:

Ըստ 2005 թ. Հայաստանի Հանրապետությունում կատարված «Ժողովրդագրության և առողջության հարցերի հետազոտության» արդյունքների՝ հարցմանը մասնորոշող 5 տարիների ընթացքում ծնված երեխաների 96,4%-ը գրանցվել է և ստացել ծննդյան վկայական: Մնացածը ծննդյան վկայական չի ունեցել:

«Հայաստանի մանուկներ» բարեգործական հիմնադրամի իրականացրած «Գյուղական վայրերի համադարձակ զարգացման մասնակցային ծրագրի» շրջանակներում 2006-2008 թթ. ընթացքում Արմավիրի մարզում իրականացված սոցիալ-հոգեբանական ծրագրի Տվյալների համաձայն՝ 4432 անչափահաս բնակիչ ունեցող վեց համայնքներում ծննդյան վկայական չունեցող երեխաների թիվը (ծրագրի կողմից հայտնաբերված) կազմել է 118, որոնցից 88-ը մասնագետների աջակցությամբ ձեռք են բերել ծննդյան վկայական:

Ընդհանուր առմամբ երեխաների ծնունդը չգրանցելու վերաբերյալ տեղեկատվությունը լիարժեք է, քանի որ, եթե ծնունդը չեն գրանցում, ապա դրա հաշվառումը գրեթե դառնում է անհնար: Սակայն, մյուս կողմից, երեխաների դաժնամիտության համակարգում աշխատող մասնագետների փորձը վկայում է, որ այնքան էլ հազվադեպ չէ, երբ երեխաների ծնունդը չի գրանցվում:

«Հայաստանի մանուկներ» հիմնադրամի կատարած հետազոտության արդյունքները ցույց են տվել, որ ծննդյան վկայական չունենալու հիմնական դրամաշահներն են՝ ծնողի/ների անձնագրի հետ կապված խնդիրները (24%), ծնողների ամուսնության դաժնամիտության գրանցման բացակայությունը (36%), ծնողների օտարերկրյա քաղաքացիությունը (18%): Վերջին գործոնը լուրջ խոչընդոտ է խնդրի լուծման գործում և ծննդյան վկայականի ձեռքբերումը դարձնում է գրեթե անհնարին: Մնացած 22%-ի դեպքում դրամաշահները տարբեր են (անհրաժեշտ փաստաթղթերը կան, սակայն ծնողները հետևողական չեն եղել կամ ժամանակին գումար չեն ունեցել դեպքում տուրք վճարելու համար, կամ էլ բյուրոկրատական և այլ խնդիրներ են առաջացել):

«Հայաստանի մանուկներ» հիմնադրամի սոցիալ-հոգեբանական կենտրոնի տարեկան հաշվետվություններ

Միայն 2007 թ. ՀՀ-ի երեխաների աջակցության կենտրոնի սղասարկած 672 երեխաներից 144-ը ծննդյան վկայական չեն ունեցել:

Կենտրոնի տարեկան հաշվետվություն

«Ծննդի գրանցում» հասկացությունը

Համաձայն «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 3-րդ հոդվածի՝ ծննդի գրանցումը համարվում է քաղաքացիական կացության գրանցման ենթակա ակտ, իսկ քաղաքացիական կացության ակտերը քաղաքացիների այնպիսի գործողություններ կամ նրանց կյանքի այնպիսի իրադարձություններ են, որոնք առաջացնում, փոփոխում կամ դադարեցնում են նրանց իրավունքները և դատականությունները, ինչպես նաև բնութագրում են նրանց իրավական վիճակը: Բնականաբար, ծննդի գրանցումն այն ակտն է, որով առաջանում են քաղաքացու իրավունքներ և դատականություններ, այսինքն՝ առաջանում է իրավունքի նոր իրավունակ սուբյեկտ:

Համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ քաղաքացու իրավունակությունը ծագում է նրա ծննդյան դրանից և դադարում նրա մահվամբ: Նույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է, որ քաղաքացիական իրավունքներ ունենալու և դատականություններ կրելու ունակությունը (քաղաքացիական իրավունակություն) բոլոր քաղաքացիների համար ճանաչվում է հավասարապես: Ասվածից ենթադրվում է, որ իրավունակությունը քաղաքացու իրավունքներ ունենալու և դատականություններ կրելու ունակությունն է: Այս առումով թերևս առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում անձի ծննդի գրանցումը, քանի որ, ըստ էության, հենց այդ դրանից է անձը ունենում իրավունքներ և կրում դատականություններ: Չնայած ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքին իրավունակության համար ծննդի գրանցումը դատարանի չի համարում, քանի որ իրավունակությունը ծագում է ծննդյան դրանից, ոչ թե ծննդի գրանցման դրանից (օրինակ՝ կյանքի իրավունքը, որը մարդն ունի անկախ այն հանգամանքից, նրա ծնունդը գրանցվել է, թե ոչ), այնուամենայնիվ, ծննդի դատարանի գրանցման փաստն է, որ իրավական հարթության վրա է դնում քաղաքացու իրավունակությունը՝ միաժամանակ հաշվի առնելով մինչև ծննդի գրանցումը քաղաքացու ունեցած իրավունքները և դատականությունները: Քաղաքացու ծնունդը ենթակա է գրանցման քաղաքացիական կացության գրանցման դատական մարմնում, որպես քաղաքացիական կացության ակտ: Ծննդի գրանցումն ունի երկու նպատակ. այն դատարանում է նախ և առաջ քաղաքացու իրավունքները և օրինական շահերը, քանի որ ծննդի գրանցումն իր հերթին քաղաքացուն հնարավորություն է տալիս ունենալու և լիարժեք իրականացնելու գույքային և անձնական ոչ

գույքային իրավունքներ: Բացի այդ, ծննդի գրանցումը նդասակ ունի նաև
դեռության շահերը դառնալու իր տարածում ծնված անձանց գրանցման
և նրանց ծննդի վերաբերյալ համադասասխան տեղեկատվության տիրադե-
ման միջոցով:

Ծննդի գրանցումը հավաստվում է համադասասխան վկայականի տա-
մադրմամբ, որը և այն դառնումական փաստաթուղթն է, որով դեռություն-
ընդ ճանաչում է անձի ծննդյան փաստը: Ծննդյան վկայականը առաջին
փաստաթուղթն է, որ տանում է անձը: Մինչև անձնագիր տանալը ծննդյան
վկայականը հանդիսանում է այն կարևոր փաստաթուղթը, որը վկայում է ան-
ձի գոյությունը, ինչդեռ նաև ծնողների ինքնությունը: Ծննդյան վկայականը
նաև այն փաստաթուղթն է, որը հավաստում է անձի անունը: Այդ է դառնալով,
որ հենց ծննդյան գրանցման փուլում ծնողները դեռ է վերջնական որոշում
կայացնեն երեխայի անվան վերաբերյալ: Բացի այդ, համաձայն «ՀՀ քաղա-
քացիության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի՝ ՀՀ քաղաքացիությունը հաս-
տատու փաստաթուղթը ՀՀ քաղաքացու անձնագիրն է, իսկ համաձայն «Անձը
հաստատու փաստաթղթի մասին» ՀՀ կառավարության 1999 թ. դեկտեմբերի
22-ի թիվ 767 որոշման՝ մինչև 16 տարեկան երեխաների համար անձը (ինքնու-
թյունը) հաստատու փաստաթուղթ է ծննդյան վկայականը: Միաժամանակ,
հաշվի առնելով «ՀՀ քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածը,
ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրադեռության քաղաքացիություն ձեռք է բերվում
նաև ծննդով, կարելի է անվերադադրեն փաստել, որ ծննդյան գրանցմամբ
անձը ձեռք է բերում նաև քաղաքացիություն:

Վերը նշվածից բխում է, որ ծննդի գրանցման ուժացումը, ձգձգումը կամ
ծնունդը չգրանցելը խոչընդոտ է անձի իրավունակության լիարժեք իրակա-
նացման համար, իրավաբանական լեզվով ասած՝ ընթացակարգային կամ
դրոցեսուալ նորմերի դադանջները չբավարարելը խոչընդոտում է նյութա-
կան նորմի դադանջի իրականացումը, ինչի հետևանքով անձի իրավունքները
կարող են ոտնահարվել:

Ի մի բերելով վերը նշվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ ծննդի գրանցումը դե-
ռության կողմից (ի դեմս ԶԿԱԳ-ի և այլ մարմինների) քաղաքացու ծննդյան
փաստի դառնումական ճանաչումն է, դրա գրանցումը և այդ փաստը հավաս-
տու համադասասխան փաստաթղթի՝ վկայականի տամադրումը՝ ելնելով
ինչդեռ քաղաքացիների գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքնե-
րի դառնումության նդասակից, այնդեռ էլ դեռության շահերից: Ծննդի
գրանցմամբ հավաստվում է նաև անձի քաղաքացիությունը:

Ծննդի գրանցման կարգը

Երեխայի ծննդի գրանցման ընթացակարգը կանոնակարգված է ՀՀ օրենսդրությամբ: Մասնավորապես, «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքն առանձնացրել է մի ամբողջ գլուխ (գլուխ 2)՝ «Ծննդի ղեկավարող գրանցումը»: Սակայն ղեկավարող գլուխը, որ երեխայի ծննդի գրանցման ընթացակարգն ըստ էության սկսվում է ոչ թե քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններում, այլ ավելի վաղ, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում հիմքեր ստեղծել երեխայի ծննդի ղեկավարող գրանցման համար:

Ըստ «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի՝ ծննդի ղեկավարող գրանցման հիմքերն են.

ա) ծննդյան մասին սահմանված ձևի փաստաթուղթը՝ սրված բժշկական այն կազմակերպության կողմից, որտեղ տեղի է ունեցել ծնունդը.

բ) ծննդյան մասին սահմանված ձևի փաստաթուղթը՝ սրված բժշկական այն կազմակերպության կողմից, որը ցույց է տալիս բժշկական օգնություն ծննդի ժամանակ

գ) ծննդյան մասին սահմանված ձևի փաստաթուղթը՝ սրված Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով բժշկական գործունեությամբ զբաղվող անձի (այսուհետ՝ բժիշկ) կողմից՝ բժշկական կազմակերպությունից դուրս ծննդի դեպքում.

դ) ծննդյան մասին սահմանված ձևի գրավոր հայտարարությունը՝ սրված ծննդի ժամանակ ներկա գտնված անձի (անձանց) կողմից՝ և երեխայի առողջության մասին բժշկական կազմակերպության տված տեղեկանքը՝ բժշկական կազմակերպությունից դուրս և առանց բժշկական օգնություն ցույց տալու ծննդի դեպքում:

Հոդվածի ուսումնասիրությունից տարբեր է դառնում, որ երեխայի ծննդի գրանցման թվարկված հիմքերից միայն մեկի առկայությունը բավարար է նրա ծնունդը գրանցելու համար:

Հաշվի առնելով նշված հիմքերի կարևորությունը՝ դրանց կարելի է անդրադառնալ փոքր-ինչ մանրամասն: Եվ այսպես, համաձայն «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի, ծննդի ղեկավարող գրանցման համար հիմք է համարվում ծննդյան մասին սահմանված ձևի փաստաթուղթը՝ սրված բժշկական այն հաստատության

կողմից, որսեղ սեղի է ունեցել ծնունդը: Այդ հիմքը գործնականում ամենից
փչ է խնդիրներ առաջացնում, քանի որ համադասարանական բժշկական հաս-
տատությունն իր կնիքով հաստատում է երեխայի ծննդյան փաստը՝ որդես իրա-
վաբանական փաստ, և սվյալ փաստաթուղթն առանց դժվարությունների
հիմք է ընդունվում համադասարանական ֆաղափարական կացության ակտերի
գրանցման մարմնի կողմից:

Նշված օրենքի 14-րդ հոդվածի «բ» կետը որդես ծննդի գրանցման հիմք դիտում
է ծննդի ժամանակ բժշկական օգնություն ցույց տված հաստատության
փաստաթուղթը, եթե նույնիսկ ծնունդը սեղի է ունեցել ոչ այդ հաստատությու-
նում, այլ, օրինակ, տանը կամ ուրիշ վայրում: Բժշկական հաստատությունից
դուրս ծննդի դեպքում օրենքը որդես ծննդի գրանցման հիմք թույլատրում է մաս
բժշկական գործունեությամբ զբաղվելու լիցենզիա ունեցող բժշկի կողմից
սրված սահմանված ձևի փաստաթուղթը (14-րդ հոդվածի «գ» կետ):

Եթե ծնունդը սեղի է ունեցել տնային դայակներում, առանց բժշկի ներկա-
յության, ապա օրենքը որդես ծննդի գրանցման հիմք դիտում է մաս ծննդի
ժամանակ ներկա գտնված անձի (անձանց) կողմից սրված ծննդյան մասին
սահմանված ձևի գրավոր հայտարարությունը (14-րդ հոդվածի «դ» կետ):
Սակայն այս դեպքում անհրաժեշտ է ծննդի գրանցման համար ՔԿԱԳ դի-
մել մինչև երեխայի մեկ տարին լրանալը՝ ներկայացնելով մաս երեխայի
առողջության մասին տեղեկանք՝ սրված բժշկական կազմակերպության
կողմից: Բժշկական կազմակերպության այդ տեղեկանքն անհրաժեշտ է, որ
բացառվի մահացած կամ նույնիսկ գոյություն չունեցող երեխայի ծննդի
գրանցումը: Եղել են դեպքեր, երբ ծնողները դիտարկելով գրանցել են մա-
հացած երեխայի ծնունդը, որոշեցի օգտվել սոցիալական աջակցության
ծրագրերից: Ծննդյան գրանցման վերոհիշյալ հիմքը կարող է չարաժառանգ-
ների տեղի տալ և նույնիսկ օգտագործվել երեխայի առջ ու վաճառքի գործում:
Փաստորեն օրենսդրորեն հնարավորություն է սրվում երեխային գնողին գտնել
ծնունդը չգրանցված որևէ անչափահասի և վկայությամբ գրանցել երեխայի՝
որդես իր կամ մեկ այլ անձի երեխայի ծնունդը և հեշտությամբ ձեռք բերելով
անհրաժեշտ փաստաթղթերը՝ երեխային վաճառել կամ վաճառելու նպատա-
կով դուրս բերել հանրաթեությունից: Տվյալ դեպքում անհրաժեշտ են գոր-
ծուն մեխանիզմներ՝ վկայություն սվող անձի ինֆունդումը և իրական նոյա-
սակները բացահայտելու համար:

Վերը նշված հիմքերի բացակայության դեպքում, համաձայն «Քաղաքա-
ցիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 2-րդ մա-

սի, երեխայի ծննդի գրանցման համար միակ թույլատրելի հիմքը դասարանի վճիռն է: Այս դույթն իր սրամաքանական բացասությունն ունի: Անձի ծնունդն այն իրավաբանական փաստն է, որի գոյությունը, ըստ էության, անմիջական է, քանի որ առկա է ծնված անձը, ուստի, եթե ինչ-որ լուրջ դեպքերում վերջինիս ծնվածությունը ոչ մեկը հնարավոր չէ ներկայացնել, ապա դասարանը այն միակ մարմինն է, որը կարող է նաև այդ հիմքերի բացակայության դեպքում փաստել երեխայի ծնունդը՝ դրանով իսկ ստեղծելով ընդհանուր հիմք երեխայի ծնունդը գրանցելու համար:

Դասարանը ծննդի փաստը ճանաչելու վերաբերյալ դիմումներն ընդունում և ֆնդում է ՀՀ քաղաքացիական դատարանի օրենսգրքի 34-րդ գլխի համաձայն (իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման գործերի վարույթը), որի 189-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է դասարանի կողմից ծննդի գրանցման հետ կապված գործերի ֆնդությունը: Ընդ որում, լուրջ է ուսումնական դարձնել այն հանգամանքին, որ դասարանը ծննդի փաստը հաստատում է միայն այն դեպքում, եթե դիմողը հնարավորություն չունի այլ կարգով ստանալու այդ փաստը հավաստող լուրջ փաստաթղթեր, կամ անհնար է վերականգնել կորցրած փաստաթղթերը: Այսինքն՝ միանգամից դասարան դիմելու դեպքում դասարանը պարզապես չի հաստատում ծննդի փաստը, քանի որ դիմողը, դիմումը ներկայացնելով, լուրջ է նաև, նշելով լուրջ դեպքերը, ապացուցի, որ հնարավորություն չունի այլ կարգով ստանալու այդ փաստը հավաստող լուրջ փաստաթղթեր:

Ծննդի գրանցումը ԶԿԱԳ մարմնում

Այսօրվա, ունենալով ծննդի գրանցման համար անհրաժեշտ հիմքերը կամ դասարանի համադասասխան վճիռը՝ շահագրգիռ անձը կարող է դիմել ԶԿԱԳ մարմին՝ երեխայի ծնունդը գրանցելու համար: Ընդ որում, օրենքը սահմանում է, թե ԶԿԱԳ մարմնի տարածքային որ տարածքում լուրջ է գրանցի ծնունդը: Համաձայն «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի՝ ծննդի լուրջական գրանցումն իրականացնում է երեխայի ծննդի կամ ծնողների (ծնողներից մեկի) բնակության վայրի, իսկ գտնված (ընկերակ) երեխաներին՝ գտնվելու վայրի ԶԿԱԳ մարմինը: Եթե երեխան ծնվել է տարածքային միջոցում, ուղերթի ընթացքում, ապա ծննդի լուրջական գրանցումն իրականացնում է ծնողների (ծնողներից մեկի) բնակության վայրի կամ տարածքային միջոցի ուղերթի տարածքում գտնվող ԶԿԱԳ ուղե մարմին:

Ծննդյան մասին դիմումը (հայտարարությունը) ներկայացվում է գրավոր, և նրանում ղեֆ է նշված լինեն հետևյալ տեղեկությունները.

ա) երեխայի անունը, հայրանունը և ազգանունը, ընդ որում, երեխայի անունը նշվում է ծնողների փոխադարձ համաձայնությամբ, ազգանունը՝ ծնողների ազգանվամբ, իսկ եթե ծնողների ազգանունները տարբեր են, ապա նրանցից մեկի ազգանվամբ՝ ծնողների փոխադարձ համաձայնությամբ, հայրանունը՝ հոր անվամբ, իսկ եթե ծնողները ամուսնացած չեն, ապա հոր մասին տեղեկությունները նշվում են մոր ցուցումով:

բ) ծննդյան վայրը, ժամանակը և երեխայի սեռը, ընդ որում, որդես երեխայի ծննդյան վայր նշվում է երեխայի փաստացի ծննդյան վայրը կամ այն վայրը, որտեղ գտնվել է երեխան (վարչատարածային միավորի, ֆաղաֆային կամ գյուղական համայնքի անվանումը): Իսկ եթե երեխան ծնվել է սրանսդորսային միջոցում, ապա որդես ծննդյան վայր նշվում է ծնողների (ծնողներից մեկի) բնակության վայրը կամ սրանսդորսային միջոցի ուղերթի տարածում գտնվող ԶԿԱԳ մարմնի վայրը, որտեղ դիմում է անձը երեխայի ծնունդը գրանցելու համար: Ծննդյան ժամանակը լրացվում է՝ հիմք ընդունելով բժշկական հաստատության կամ բժշկի կողմից տրված ծննդյան վերաբերյալ փաստաթուղթը: Եթե երեխան ծնվել է բժշկական հաստատությունից դուրս, առանց բժշկի մասնակցության, ապա երեխայի ծննդյան ժամանակը նշվում է ծննդաբերության ժամանակ ներկա գտնվող անձի հայտարարության հիման վրա (նման անձ կարող է դիտվել նաև երեխայի ծնողը):

գ) անհրաժեշտ այլ տեղեկություններ. այդդիսին կարելի է համարել ծնողների կողմից օրենքով սահմանված կարգով վերահսկողականության օժանդակ տեխնոլոգիաներից օգտվելը, այդ թվում՝ արհեստական բեղմնավորումը և սաղմի ներդրվածությունը (կամ) ղրդի հասունացումն այլ կնոջ (փոխնակ մոր) միջոցով: Անհրաժեշտ տեղեկություններ են նաև երեխայի գտնված լինելու փաստը, ծնողների ամուսնալուծության կամ ծնող(ներ)ի մահվան փաստը և այլն¹:

Երեխայի ծննդի ակտի գրառման ժամանակ ծնողների մասին տեղեկությունները լրացվում են հետևյալ կերպ.

1. Ամուսնության մեջ գտնվող հայրը և մայրը գրառվում են որդես երեխայի ծնողներ,

1 Տեն նաև «Մարդու վերահսկողական առողջության և վերահսկողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը:

2. Եթե երեխայի ծնողներն ամուսնալուծված են, ամուսնությունը դատական կարգով ճանաչվել է անվավեր, կամ եթե ամուսինը մահացել է, բայց ամուսնալուծության, ամուսնության անվավեր ճանաչման կամ ամուսնու մահվան օրվանից մինչև երեխայի ծննդի օրը անցել է ոչ ավելի, քան երեք հարյուր օր, առաջին ծննդի ակտի գրառման մեջ երեխայի մոր մասին տեղեկությունները լրացվում են ծննդի ժամական գրանցման հիմքերի հիման վրա, հոր մասին տեղեկությունները՝ ծնողների ամուսնության վկայականի կամ ամուսնության ժամական գրանցումը հաստատող այլ փաստաթղթի, ինչպես նաև ամուսնությունը դադարեցնող ժամանակը հաստատող փաստաթղթի հիման վրա:

3. Եթե երեխայի ծնողներն ամուսնության մեջ չեն, առաջ երեխայի ծննդի ակտի գրառման ժամանակ մոր մասին տեղեկությունները լրացվում են ծննդի ժամական գրանցման հիմքերի հիման վրա, իսկ երեխայի հոր մասին տեղեկությունները լրացվում են՝

ա) հայրության որոշման ակտի գրառման հիման վրա, եթե հայրությունը ճանաչվում և գրանցվում է երեխայի ծննդի ժամական գրանցման հետ միաժամանակ.

բ) երեխայի մոր գրավոր հայտարարության հիման վրա, եթե հայրությունը որոշված չէ: Երեխայի հոր ազգանվան տեղում գրառվում է մոր ազգանունը և մոր ցուցումով՝ հոր անունը և նրա հայրանունը: Երեխայի ծննդի ակտի գրառման ժամանակ մոր ցանկությամբ երեխայի հոր մասին տեղեկությունները կարող են չլրացվել:

4. Ամուսնության մեջ զգնվող անձինք, որոնք գրավոր համաձայնություն ունեն որևէ կնոջից արհեստական բեղմնավորման կամ սաղմի տասվասման մեթոդների կիրառմամբ երեխա ունենալու մասին, ծննդյան վկայականում գրառվում են որպես երեխայի ծնողներ՝ այդ մեթոդների կիրառման փաստի վերաբերյալ նշում կատարելով միայն ծննդի ժամական գրանցման գրքում:

«Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածն անդրադառնում է նաև զգնված (ընկերակ) երեխայի ծննդի ժամական գրանցմանը, մասնավորապես, օրենքը սահմանում է, որ երեխային զգած անձն այդ մասին 48 ժամվա ընթացքում պարտավոր է հայտարարություն տալ երեխայի զգնվելու վայրի ոստիկանությանը կամ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին: Ոստիկանության, խնամակալության և հոգաբարձու-

թյան մարմինները, դաստիարակչական ու բժշկական, սոցիալական դաստիարակության կամ նման այլ կազմակերպություններ դադարեցնելու են երեխայի զսնվելուց հետո՝ յոթ օրվա ընթացքում, հայտարարել զսնված երեխայի ծննդի ղեկավար գրանցման մասին: զսնված երեխայի ծննդի ղեկավար գրանցման հայտարարության հետ ղեկավար գրանցված է ներկայացված՝

ա) երեխային հայտնաբերելու մասին փաստաթուղթ՝ սրված ոսկականության կամ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի կողմից՝ նշելով երեխային հայտնաբերելու ժամանակը, տեղը և հանգամանքները,

բ) երեխայի տարիքն ու սեռը հաստատող փաստաթուղթ՝ սրված բժշկական կազմակերպության կողմից:

զսնված երեխայի անվան, հայրանվան և ազգանվան մասին տեղեկությունները նրա ծննդի ակտի գրառման ժամանակ լրացվում են երեխայի զսնվելու վայրի ոսկականության կամ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ցուցումով: զսնված (ընկեցիկ) երեխայի ծննդի ակտը գրառելիս նրա ծնողների մասին տեղեկություններ չեն լրացվում:

ՔԿԱԳ մարմնում ծննդյան գրանցման հիման վրա սրվում է ծննդյան վկայական, որը դադարեցվում է հետևյալ տեղեկությունները.

ա) երեխայի անունը, հայրանունը, ազգանունը, ծնողների փոխադարձ համաձայնությամբ՝ նաև ազգությունը, ծննդյան վայրը և ժամանակը,

բ) ծնողների անունը, հայրանունը, ազգանունը (բացառությամբ զսնված (ընկեցիկ) երեխաների ծննդյան վկայականների) և ազգությունը,

գ) ծննդի ակտի գրառման ժամանակը և համարը,

դ) ծննդի ղեկավար գրանցման վայրը (**ՔԿԱԳ** մարմնի անվանումը),

ե) ծննդյան վկայական տալու ժամանակը:

Ծննդի գրանցման հետ կապված հիմնական խնդիրները

ՔԿԱԳ կենտրոնական մարմնի ներկայացուցիչների հետ գործնական խորհրդակցությունները և կասարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ծննդի գրանցման գործընթացում հիմնական խնդիրները կապված են ծննդի գրանցման համար դիմում տված անհատի անձը հաստատելու հետ:

սող փաստաթղթի բացակայության հետ: Այս կադակսցությամբ բննարկենք ամենասարածված հետևյալ երեք դեպքերը.

1) Անձն ունի նախկին հորհրդային Միության ֆաղափացու անձնագիր և Հայաստանի Հանրապետության անձնագիր չի ստացել: Խնդիրն այն է, որ սվյալ դեպքում ԶԿԱԳ մարմինները, ղեկավարվելով «Անձը հաստատող փաստաթղթի մասին» ՀՀ կառավարության 1999 թ. թիվ 767 որոշմամբ, նման փաստաթուղթը չեն համարում անձը հաստատող փաստաթուղթ, և դրա հիման վրա ծննդի գրանցումը մերժվում է: Երբեք է, այդ դեպքում անձն օրենքով հնարավորություն ունի դատական կարգով ձանաչելու ծննդյան փաստը: Հարկ է նշել, որ այս երևույթն առավել տարածված է գյուղական համայնքներում, որտեղ մարդկանց իրավագիտակցությունը և նյութական հնարավորությունները բավարար չեն՝ անձնագիր ստանալու համար դիմելու համադասասխան ասյաններ, առավել ևս՝ ներգրավվելու դատական գործընթացներում:

ԶԿԱԳ մարմինը ծննդի գրանցումը կմերժի նաև այն դեպքում, եթե անձն ունի ՀՀ ֆաղափացու անձնագիր, սակայն անձնագրի վավերականության ժամկետը սղառված է: Վերջին դեպքում ղեկավարվելով երկակի մոտեցում է ցույց տալիս. օրինակ՝ ընտրություններին մասնակցելու համար ընտրողին հնարավորություն է տալիս փվերակությանը մասնակցելու նաև վավերականության ժամկետը լրացած անձնագրով (ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ ղարբերության համաձայն. ընտրողի անձնագրի վավերականության ժամկետի ավարտը նրան ընտրական իրավունքից զրկելու հիմք չէ): Նման երկակի մոտեցումն արդարացված չէ, քանի որ երեխայի ծննդի գրանցումը ոչ ղակաս կարևոր իրավունք է, քան ընտրական իրավունքը. այն ոչ միայն ծնողի՝ երեխայի ծնունդը գրանցելու իրավունքի խնդիր է, այլև հենց ծնվողի իրավունքների խնդիր, քանի որ ծննդի գրանցումը փաստորեն անձի իրավունակության ձևական մեկնարկն է:

2) Հանդիսանալով Ռուսաստանի Դաշնության ֆաղափացի՝ անձը Ռուսաստանի Դաշնության արտասահմանյան անձնագիր չունի, այլ ունի միայն ներքին անձնագիր: Այդ դեպքում, համաձայն «Հայաստանի Հանրապետության ֆաղափացիների և Ռուսաստանի Դաշնության ֆաղափացիների առանց արտոնագրերի այցելությունների մասին» ՀՀ կառավարության և ՌԴ կառավարության միջև 2000 թ. սեղտեմբերի 25-ին ստորագրված համաձայնագրի, ՀՀ տարածքում ՌԴ ֆաղափացու ինքնությունը հաստատող փաստաթուղթ է համարվում ՌԴ արտասահմանյան անձնագիրը, դիվանագիտական անձնագիրը և ծովակալի անձնագիրը: Ուսիև, ՌԴ ներքին անձնագիրը ԶԿԱԳ մարմնի

կողմից չի դիտվում որդես անձը հաստատող փաստաթուղթ, և ծննդի գրանցումն անձը հաստատող փաստաթղթի բացակայության հիմքով մերժվում է:

Տվյալ դեպքում ՌԴ ֆաղաֆացին տեսք է դիմի ՀՀ-ում ՌԴ դեստանություն, որդեսգի վերջինս գրանցի երեխայի ծնունդը:

3) Ծննդի գրանցման համար դիմող անձի 16 տարին չի լրացել: Այսինքն՝ անձը դեռևս չունի անձնագիր, սակայն ունի ծննդյան վկայական: Այս դեպքում, թեև «Անձը հաստատող փաստաթղթի մասին» ՀՀ կառավարության 1999 թ. թիվ 767 որոշման համաձայն, մինչև 16 տարեկան անձանց համար ծննդյան վկայականը համարվում է անձը հաստատող փաստաթուղթ, իսկ «ՀՀ ֆաղաֆացիության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ նաև Հայաստանի Հանրապետության ֆաղաֆացիությունը հաստատող փաստաթուղթ, այնուամենայնիվ, ՔԿԱԳ մարմինները ծննդի գրանցում չեն կատարում և անձից լուսանկար են ծննդյան վկայականի հետ մեկտեղ ուսիկանությունից ներկայացնել նաև անձի իմացությունը հաստատող փաստաթուղթ՝ լուսանկար, որ հնարավոր չէ տարել, թե արդյո՞ք նշված ծննդյան վկայականը տրամադրվում է դիմողին, քանի որ ծննդյան վկայականի վրա բացակայում է անձի լուսանկարը: Ու թեև ՀՀ քաղաքացիության օրենքի 169.1 հոդվածը քաղաքացիության ձեռնարկման և նախատեսված ֆաղաֆացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններին սույն տեղեկություններ հաղորդելու համար, այնուամենայնիվ, այս հոդվածը չի տարածվում 16 տարեկանից ցածր անձանց վրա, և կեղծ փաստաթղթեր ներկայացնելու դեպքում վերջիններս քաղաքացիության ձեռնարկման չեն ենթարկվում:

Այժմ փնտրվում են այլ վիճակ, որը թեև գործնականում խնդիրներ չի առաջացնում, սակայն անհրաժեշտ է, որ ստանա համապատասխան իրավական լուծում:

Խնդիրը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ երեխայի՝ հոր հետ աճումանության մեջ չգտնվող մայրը մահացել է կամ երեխային հանձնել է տեսության լրիվ խնամքին և դաստիարակությանը, հրաժարվել է երեխային ծննդաբանից վերցնելուց, կամ անհայտ է մնալ բնակության վայրը, իսկ հայրությունը չի որոշվել: Տվյալ դեպքում ծննդի գրանցումը կատարվում է բժշկական հիմնարկի վարչակազմի (որտեղ երեխայի ծննդյան ժամանակ գտնվել է մայրը) դիմումի հիման վրա կամ մանկական հիմնարկի վարչակազմի կամ այն անձի հայտարարության հիման վրա, որի խնամքի տակ է գտնվում երեխան: Սակայն վերը նշված հարցերը կարգավորվում են «Քաղաքացիական կացության

ակսերի գրանցումների հետ կապված հրահանգչական ցուցումները հաստատելու մասին» ՀՀ արդարադատության նախարարի 2007 թ. մայիսի 14-ի N 97-Ն, ինչդեպես նաև «Երեխայի որդեգրման կարգի կիրառվումն առաջնությունը հրահանգչամեթոդական ցուցումները հաստատելու մասին» ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2000 թ. սեպտեմբերի 19-ի թիվ 66-Պ հրամաններով:

Սակայն սվյալ հրամանները՝ որոշեց գերատեսչական իրավական ակտեր, կարող են վերաբերել միայն ՀՀ արդարադատության նախարարության կամ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ենթակայության մարմիններին, ուստի չեն կարող սահմանել վարագծի կանոններ, որոնք դրանք լինեն, օրինակ, բժշկական հիմնարկի վարչակազմի համար: Հետևաբար, վերը նշված հարցերը դեռ չեն կարգավորվել կամ ՀՀ կառավարության որոշմամբ, կամ ՀՀ առողջապահության նախարարի, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի և ՀՀ արդարադատության նախարարի համատեղ հրամանով: Դա կդրսավորեցնի սվյալ հիմնարկներին, որոշեցվի մոր կողմից երեխայից հրաժարվելու կամ վերը թվարկված այլ դեպքերում համապատասխան դատարանային անձինք դիմեն փախուստի կանոնների կանոնների ակտերի գրանցման մարմին:

Ինչ վերաբերում է երեխայի խնամքի իրականացման անձի հայտարարությունը սվյալ, առաջին դատարանային անձի վրա կարող է դրվել միայն օրենքով, ոչ թե կառավարության որոշմամբ կամ նախարարի հրամանով, քանի որ համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 83.5 հոդվածի 2-րդ մասի՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները, նրանց դատարանային անձանց, ինչդեպես նաև դատարանային անձանցից սեռական, չափը, դատարանային անձանցից ենթակետի վրա, հարկադրանքի միջոցներն ու դրանք կիրառելու կարգը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից վճարվող հարկերի, տուրքերի և այլ դատարանային վճարների տեսակները, չափը, վճարման կարգը սահմանվում են բացառապես օրենքով: Այսինքն՝ գոյություն ունեցող կարգավորումների դատարանային անձանցից երեխայի խնամքը սահմանվում անձը դատարանային չէ դիմում կամ հայտարարություն ներկայացնել համապատասխան մարմին: Ավելին՝ նրա վրա դրված անուղղակի դատարանային անձանցից հակասում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության դատարանային:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ երեխայի ծնունդը չգրանցվելու դատարանային մեջ էական տեղ է զբաղեցնում ծնողների անփութ և անբարե-

խիղճ վերաբերմունքը, ինչը ցածր իրավագիտականության հետևանք է: Ծնողները չեն գիտակցում ծննդի փաստը գրանցելու կարևորությունը և այն չգրանցելու անբարենպաստ հետևանքները երեխայի համար: Հավանաբար, ճիշտ կլիներ վարչական լուսավորականացվածություն նախատեսել այն դեպքերի համար, երբ ծնողները միտումնավոր խուսափում են երեխայի ծնունդը գրանցելուց:

Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 1

Դեմոֆի սոցիալական լուսավորությունը

Երեխայի և նրա ընտանիքի մասին ահազանգը ստացվել է թեժ գծի միջոցով:

Տղամարդը, որ ներկայացել է որդես Գ, լուսավորվել է հետևյալով: Ինքը կենսաթոշակառու է և խնամում է հնգամյա դստերը: Երեխան իրենն է, բայց չկա դա հաստատող որևէ փաստաթուղթ, մասնավորապես՝ երեխան ծննդյան վկայական չունի: Գ-ն խնդրում է աջակցել իրեն՝ ձեռք բերելու համապատասխան փաստաթղթեր աղջկա՝ Մ-ի և իր համար:

Հեռախոսազանգից հետո ՀՕՖ-ի Երեխաների աջակցության կենտրոնի սոցիալական աշխատողն այցելում է Գ-ին և զրուցում նրա հետ: Զրույցից լուրջվում է հետևյալը. Մ-ի մայրը՝ Ա-ն, մինչև ամուսնությունը անձը հաստատող որևէ փաստաթուղթ չի ունեցել: Նա չի ունեցել նաև մասնագիտություն ու կացարան: Աղջիկը ստիպված է եղել բնակվել տարբեր մարդկանց տներում, օրավարձով աշխատել նրանց համար: Այնուհետև նա կադրվել է տարիքով իրենից բավական մեծ Գ-ի հետ և առանց իրենց ամուսնությունը գրանցելու՝ ադրել նրա հետ համատեղ: 2002 թ., երբ Ա-ն 25 տարեկան էր, ծնվել է երեխան, Ա-ն ծննդաբերել է տանը: Մոր անձնագրի բացակայության դեպքում հնարավոր չի եղել ձեռք բերել ծննդյան վկայական: 2006 թ. երեխայի մայրն ինքնաստիճան է եղել (երեխայի հայրը մեռել է, որ իրենց համատեղ կյանքի ընթացքում նկատվել է կնոջ տարօրինակ, իրավիճակին ոչ համաժողովրդական դրսևորումներ, հուսահատություն): Կնոջ մահից հետո 63-ամյա հայրը շարունակել է միայնակ իրականացնել 4-ամյա երեխայի խնամքը: Նա ստիպված է եղել թողնել աշխատանքը, քանի որ փաստաթղթեր չունենալու դեպքում չի կարողացել երեխային մանկապարտեզ տանել²:

Երեխայի մոր անձնագրի բացակայության դեպքում հնարավոր չի եղել նաև ստանալ նրա մահվան վկայականը: Այդպես էին ժամանակավոր կա-

2 Այս դեմոֆի վերցված է Հայաստանի օգնության ֆոնդի Երեխաների աջակցության կենտրոնի տրակտատից:

ցարանում, որը էլեկտրատեղակայի վարձը չնուծելու դատապարտում հոսանքադրված էր:

Այցելուի կարիքների գնահատում

Սոցիալական աշխատողը և այցելուն (Գ-ն) բնակարանների արդյունքում գալիս են համաձայնության, որ ընթանալիս անհանգստացնող խնդիրները հետևյալն են.

1. Երեխայի ծննդի գրանցում և ծննդյան վկայականի ձեռքբերում,
2. Գ-ի հայրության փաստի հաստատում,
3. Աջակցություն ընթանալիս նյութական վիճակը բարելավելու հարցում,
4. Գ-ի կենսաթոշակի ձևակերպում:

Միջամտության լույս

1. Գտնել վկաներ՝ բժիշկ, բուժույր, հարևաններ, ովքեր կվկայեն ոչ միայն երեխայի ծնվելու փաստը, այլև ցուցնում կան այն մասին, թե որտեղ և ում հետ է ադրել Ա-ն մինչև երեխայի ծնունդը: Մրանով դեմ է զբաղվել Գ-ն և սոցիալական աշխատողը:
2. Վերցնել տեղեկանք բնակության վայրից այն մասին, որ Ա-ն Գ-ի հետ ադրել է սվյալ հասցեում, տեղեկանքով դեմ է նշվի նաև ժամանակահատվածը: Մրանով դեմ է զբաղվի Գ-ն:
3. Դիմել դատարան՝ ներկայացնելով Գ-ի դիմումը և մյուս անհրաժեշտ փաստաթղթերը: Ադաիովել վկաների ներկայանալը դատարան: Պատասխանատուներ՝ Գ-ն և սոցիալական աշխատողը:
4. Դատարանի համադատասխան որոշումը ներկայացնել ԶԿԱԳ մարմին՝ Մ-ի ծնունդը գրանցելու և ծննդյան վկայական ստանալու համար:
5. Նախադատարանել Գ-ի փաստաթղթերը և ներկայացնել համադատասխան դատական մարմին՝ կենսաթոշակ ձևակերպելու համար:

Միջամտություն

Մ-ի ծննդի փաստի հաստատման համար վկաների որոնման ընթացքում դժվարություններ առաջացան: Բժիշկը, ով մորն օգնել էր ծննդաբերության ժամանակ, մահացել էր, և անհրաժեշտություն առաջացավ գտնելու 2 վկա-

ների, որոնք կհաստատեն երեխայի ծնունդը: Կենսոնի օգնությամբ հայրը դիմեց դատարան՝ խնդրելով ճանաչել երեխայի ծնունդը: Երկու վկաների ցուցմունքը բավարար էր, որոշեցի դատարանը հաստատել այդ փաստը: Այնուհետև հայրությունը ճանաչելու խնդրանքով հայրը դիմեց երկրորդ անգամ: Կենսոնի միջոցներով կազմակերպվեց ԴՆԹ հասուկ փորձաքննություն, և այդ եզրակացության հիման վրա դատարանը ճանաչեց Գ-ի հայրությունը, որի վկայականը ձեռք բերվեց ԶԿԱԳ մարմնից: Նույն կառույցը սրամադրեց նաև երեխայի ծննդյան վկայականը:

Կենսոնի ջանքերով և ՀՀ արդարադատության նախարարության աջակցությամբ հնարավոր եղավ ձեռք բերել նաև մոր մահվան վկայականը: Դրա համար անհրաժեշտ էր դիմել դիախերձարան: Վերջինս ղապսոնադես ղապսախանեց, որ մահը չի գրանցվել, այնուհետև թաղման բյուրոյի միջոցով (անհայտ մահացած) տեղեկություն ստացվեց մոր մահվան վերաբերյալ: Թաղման բյուրոն, ի վերջո, ներկայացրեց ղապսոնական տեղեկանք աղջկա մոր մահվան մասին:

Հաջորդ գործընթացը կազմակերպվեց ՀՀ ԱՍՀՆ Սոցիալական ադախովության ղեկական ծառայության հետ համագործակցությամբ (համադատասախան միջնորդություն-մանակ հղվեց այդ կառույցին առ այն, որ հայրը երեխայի հետ որևէ վայրում գրանցում չունի, ադորում է ժամանակավոր կացարանում, ըստ այդմ՝ անհրաժեշտ է կենսաթուակը և երեխայի՝ կերակրողին կորցնողի թուակը ձևակերպել մոտակա բաժանմունքի միջոցով), որի արդյունքում երեխային մեանակվեց կերակրողին կորցնողի թուակ: Բանկում երեխայի համար բացվեց հաշվեհամար, որին ղեկ է փոխանցվել նրա թուակը:

Դեղի վարման ալարս

Վերոհիշյալ գործընթացների ընթացքում երեխան ադորում էր ՀՕՖ-ի Երեխաների աջակցության կենսոնում, նրա հետ աշխատում էր բազմամասնագիտական թիմը: Կարգավորվեց ընսանիքի էներգամասակարարման խնդիրը, հայրն այլևս չէր մսածում երեխային մանկատուն հանձնելու մասին: Երեխան տեղափոխվեց հոր մոտ: Ընսանիքը գսնվում է համայնքային ծառայությունների ուտարության կենսոնում: Երեխան հաջորդ տարի գնալու է դորոց: Գ-ն մտադիր է աշխատանք գսնել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երեխայի ծնունդը չգրանցելու դեպքում ի՞նչ հնարավորություններից է նա զրկվում:
2. Նշել ծննդի գրանցման նպատակները:
3. Ի՞նչ դեպքերում է անի մարդը ընկեցիկ երեխա գտնելու դեպքում:
4. Կարո՞ղ են արդյոք մարդիկ իրավունակ համարվել առանց ծննդի գրանցման:
5. Տնային թղթերում սեղի ունեցած ծննդի տարագայում ինչո՞ւ է անհրաժեշտ միջև երեխայի մեկ տարին լրանալը այցելել բժշկական հաստատություն:
6. Ի՞նչ արդյունքի կհանգեցնի երեխայի ծնունդը գրանցելու նպատակով միանգամից դատարան դիմելը:

Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն

1. ՀՀ Սահմանադրություն (2005 թ. նոյեմբերի 27-ի փոփոխություններով):
2. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք (5-ը մայիսի 1998 թ. ՀՕ-239):
3. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (17-ը հունիսի 1998 թ. ՀՕ-247):
4. ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք (9-ը նոյեմբերի 2004 թ. ՀՕ-123-Ն):
5. ՀՀ քրեական օրենսգիրք (18-ը ապրիլի 2003 թ. ՀՕ-528-Ն):
6. «Քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մասին» ՀՀ օրենք (8-ը դեկտեմբերի 2004 թ. ՀՕ-9-Ն):
7. «Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենք (6-ը նոյեմբերի 1995 թ. ՀՕ-16):
8. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք (5-ը փետրվարի 1999 թ. ՀՕ-284):
9. «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների և Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիների առանց արտոնագրերի այցելությունների մասին» ՀՀ կառավարության և ՌԴ կառավարության միջև 2000 թ. սեպտեմբերի 25-ի համաձայնագիր:
10. «Անձը հաստատող փաստաթղթի մասին» ՀՀ կառավարության 1999 թ. դեկտեմբերի 22-ի թիվ 767 որոշում:

11. «Քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցումների հետ կապված հրահանգչական ցուցումները հաստատելու մասին» ՀՀ արդարադատության նախարարի 2007 թ. մայիսի 14-ի N 97-Ն հրաման:
12. «Երեխայի որդեգրման կարգի կիրարկումն ադախովոլ հրահանգչամեթոդական ցուցումները հաստատելու մասին» ՀՀ սոցիալական ադախովոլության նախարարի 2000 թ. սեդեսեմբերի 19-ի թիվ 66-Պ հրաման:
13. Երեխաների դաշտդանություն: Ջեռնարկ խորհրդարանականների համար / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ: Երևան, 2004:

ԳԼՈՒԽ 2

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՊԱՆՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՀԱՇՄԱՆԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինակ՝ Սերգեյ Սարգսյան

Համահեղինակներ՝ Արծրուն Հակոբյան, Մանուակ Երիցյան, Նաիրա
Ավետիսյան, Նաիրա Ղարախանյան

Այս թեմայի ուսումնասիրության աղյուսմում սովորողները կկարողանան՝

- սահմանել մանկությունը,
- տարբերակել մանկության փուլերը,
- նկարագրել մանկության փուլերի առանձնահատկությունները,
- իրազեկ լինել ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ-ի ախտանշանների և դրանց կանխարգելման մասին,
- թվարկել երեխաների առողջության տառապանքները և հաճախորդ ախտաբանական առնչվող օրենսդրական փաստաթղթերը,
- սահմանել մանկական հաճախորդությունը և դրան առնչվող հասկացությունները,
- նկարագրել հաճախ հանդիպող զարգացման խանգարումները,
- ներկայացնել առողջադաստիարակության համակարգի դերը հաճախորդ կամ զարգացման խանգարումներով երեխաների բուժօգնության գործում,
- իրազեկ լինել կարիքների գնահատման և միջամտության լուծակ կազմելու առանձնահատկություններին:

Հաղորդումներ

ԱՀԿ - Առողջադաստիարակության համաժամանակային կազմակերպություն

ԱՆ - Առողջադաստիարակության մասնաճյուղ

ԴԵԲԱԾ-Դեռահասների և երիտասարդների բարյալացման առողջադաստիարակական ծառայություններ

ՁԻԱՀ - Ձեռքբերովի իմունային անբավարարության համախտանշան

ՄԻԱՎ - Մարդու իմունային անբավարարության վիրուս

Ներածություն

Յուրաքանչյուր երեխա առողջության պահպանման իրավունք ունի: Երեխայի առողջությունը մեծադեպ կախված է կենսաաղանդներից, որոնք ազդում են նրա ֆիզիկական և նյարդահոգեկան զարգացման վրա: Իրենց հերթին կենսաաղանդները կախված են մի շարք գործոններից, որոնցից առավել մեծ նշանակություն ունեն ընթանալի սննդական և սոցիալական վիճակը, կրթական ցեղը, բարոյահոգեբանական մթնոլորտը: Հետևաբար, երեխաների պաշտպանության ոլորտում այն բոլոր միջամտությունները, որոնք ազդում են առողջության դեթերմինանտների վրա, վերջին հաշվով այս կամ այն կերպ անդրադառնում են երեխաների առողջական վիճակի վրա:

Մյուս կողմից՝ երեխայի առողջությունը կախված է առողջապահության համակարգի՝ երեխայի առողջական խնդիրը հայտնաբերելու, գնահատելու և համապատասխան կանխարգելիչ և բուժական միջոցներ ձեռնարկելու կարողություններից: Սակայն մանկական սարիքի առողջական խնդիրներին առնչվում են ոչ միայն բուժաժխատողները, այլև երեխաների հետ աշխատող բոլոր մասնագետները, հասկալիքներ նրանք, ովքեր գործում են երեխաների պաշտպանության, սոցիալական, կրթական ոլորտներում: Հետևաբար, երեխաների առողջության պահպանման խնդիրների որոշ տարրերի իմացությունը պարզապես է սկսվել ոլորտների աշխատակիցների համար: Այս գլխում համառոտ ներկայացվում են Հայաստանում երեխաների առողջության պահպանման օրենսդրական և կազմակերպչական հիմունքները, մանկության տարբեր շրջանների առանձնահատկությունները և սկսվել սարիքում իրականացվող գործառնությունները: Առանձին ներկայացված են մանկական հաճախականության սահմանումները և խնդիրները:

Մանկության փուլերը

Ըստ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) սահմանման՝ մանկությունը մարդու կյանքի այն ժամանակաշրջանն է, որը սկսվում է ծնվելու պահից և ևսում է մինչև 19 տարին լրանալը: ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի համաձայն՝ երեխա է համարվում տասնութ տարին չլրացած յուրաքանչյուր անձ: Նույն սահմանումն է ընկած նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի հիմքում: Առողջության և երեխայի զարգացման տեսանկյունից մանկությունը բաժանվում է 3 փուլի:

վաղ օրի՝ 0-5 տարեկան, լայնամակասնորեն «դորոցական» համարվող օրի՝ 5-10 տարեկան և դեռահասություն՝ 10 -18 տարեկան:

Վաղ հասակը մարդու առավել արագ զարգացման ժամանակաշրջանն է: Այն ընդգրկում է հետևյալ ժամանակահատվածները.

- **Նորածնային շրջան**, որը ընդգրկում է 0-28 օր
- **Կրճի հասակ**՝ 28 օր – 1 տ.
- **Վաղ մանկություն**՝ մինչև 5 տ.

Նորածնային շրջանը յուրահանգյուր երեխայի զարգացման ամենաճգնաժամային փուլերից մեկն է: Ներկայումս Հայաստանում երեխաների մահվան դեղմերի մեծ մասը տեղի է ունենում հենց նորածնային շրջանում: Հիվանդությունները հիմնականում ծագում են դեռ ներառված լիցենզիայով կամ սկիզբ են առնում ծննդյան ընթացքում: Նորածին երեխան արդեն իսկ կյանքի առաջին ժամանակներից վիճակի լիարժեք գնահատման, առաջին օգնության և խնամքի կարիք ունի: Անհրաժեշտության դեպքում դեղեր են անհրաժեշտ մատակարարել վերականգնման միջոցառումներ: Սկսվում է երեխայի սնուցումը, որը մեծ մասի դեպքում իրականացվում է մայրական կաթով: Նորածին երեխայի՝ մոր կրճին վաղ մոտեցումը, հասկացողությունը հաջորդող 1 ժամվա ընթացքում, լայն մեծ առավելություններ ունի. այն հնարավորություն է տալիս աղանդավորել երեխայի առողջ աճը և զարգացումը, խուսափելու հիվանդություններից և խրախուսելու երեխայի և մոր անհրաժեշտ հոգեբանական շփումը: Նորածնային փուլի կարևոր գործառնություններից է երեխայի ծննդի գրանցումը: Ընդհանուր առմամբ, դրա կարևորության մասին մեզ պետք է նախկին գլխում: Զուտ առողջապահության տեսանկյունից մոլորված ծննդի գրանցումը մեծ նշանակություն, քան որ ծննդյան վկայականի բացակայության լայնամասնորեն երեխային բուժօգնություն ստանալուց բացառվում է: Համապատասխանաբար, կարևորվում են թե՛ ծննդաբան, թե՛ առաջնային մակարդակի բուժօգնությունների դերը և մրանց համագործակցությունը երեխաների իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող այլ մարմինների հետ:

Կրճի հասակը բնութագրվում է երեխայի ֆիզիկական և հոգեբանական ինտենսիվ զարգացմամբ: Այդ աղանդավորելու համար չափազանց կարևոր են երեխայի խնամքը և ճիշտ սնուցումը: Աղանդավորված է, որ մինչև երեխայի 6 ամիսը լրանալը լավագույն և միակ սնունդը մայրական կաթն է: Այնուհետև երեխայի սննդակարգում ներմուծվում է հավելյալ սնունդ, որը մոլոր-

դես կարևոր նշանակություն ունի երեխայի առողջ աճի համար: Ընդհանուր առմամբ, մեկ տարեկան հասակում երեխան դեռ է կարողանա ընդունել մեծահասակների կողմից օգտագործվող շատ սննդամթերքներ: Հաճախ առնելով, որ մանկության սկսված ժամանակ աչքի է ընկնում զարգացման բարձր տեղերով, կարևոր է սկսված գործընթացի վերահսկումը, իսկ խանգարումներ ի հայտ գալու դեպքում՝ դասձառների բացահայտումն ու բուժումը: Այդ նպատակով յուրաքանչյուր երեխա, անկախ զանգացների բացակայությունից, կյանքի առաջին տարվա ընթացքում դեռ է կանոնավոր զննվի մանկաբույժի կամ ընտանեկան բժշկի կողմից: Բժիշկը կասարում է մարմնի չափերի զրանցում (անոթադիմացում) և նյարդահոգեկան զարգացման զննահարում:

Կրթի հասակում հիվանդություններից առավել հաճախ հանդիպում են հիմնականում վիրուսներով դրամանավորված սուր շնչառական վարակներ, ինչպես նաև սուր փորլուծային հիվանդություններ: Բավականին տարածված է երկաթի դակասով դրամանավորված սակավարյունությունը, որի տարածվածությունը Հայաստանի վաղ հասակի երեխաների ժամանակ կազմում է շուրջ 30%: Վաղ հասակում են կասարվում երեխայի դասվասումները: Ներկայումս Հայաստանում դասվասումներ են կասարվում հետևյալ հիվանդությունների դեմ. տուբերկուլոզ (ԲՅԺ դասվասում), հեդաշիս Բ, դիֆթերիա, փայտացում, կադույս հազ (ԴԹՓ), դոլիոմիելիտ, կարմուկ, կարմախտ, խոզուկ (ԿԿԽ):

1-5 տարեկան հասակում շարունակվում է երեխայի հոգեշարժական և ճանաչողական զարգացումը: Քանի որ սկսված տարիքում սկսում են ավելի մեծ տեղ գրավել երեխայի կրթական կարիքները, այս տարիքը հաճախ դրամանականորեն բաժանվում է մաս այլ կերպ՝ վաղ նախադրոցական՝ մինչև 3 տարեկան և ուշ նախադրոցական՝ 3-6 տարեկան:

Վաղ հասակում մանկան առողջության վիճակը բնութագրող հիմնական ցուցանիշներից է մանկական մահացությունը: Այն որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

<p>Տարվա ընթացքում զրանցված մինչև 1 տարեկան երեխաների մահվան դեպքերը _____ x 1000</p> <p>Տվյալ տարում զրանցված կենդանածին երեխաների թիվը _____</p>
--

Ընդունված է այն տեսակետը, որ մանկական մահացության տվյալները երկրների կամ տարածաշրջանների զարգացման ասիճանը բնութագրող ին-

սեզրալ ցուցանիշներ են: Հայաստանում մանկական մահացության դասական ցուցանիշը վերջին տարիներին էապես նվազել է և կազմում է շուրջ 12/1000 կենդանածնի նկատմամբ: Սակայն ըստ այլընտրանքային հետազոտությունների սվյալների և ԱՀԿ գնահատականների՝ իրականում այն 2-2,5 անգամ ավելի բարձր է: Հայաստանում, ինչպես և այլ երկրներում, մանկական մահացությունը որոշակիորեն դադարում է սոցիալական և կրթական գործոններով. այն բարձր է առավել խոցելի և թերի կրթված ընտանիքներում: Հետևաբար, առողջապահության և սոցիալական ծառայությունների աշխատակիցները ղեկավարվելով մեծ ուժադրություն դարձնեն մեծ ընտանիքների երեխաների առողջական խնդիրներին: Կարևոր է, որ յուրաքանչյուր երեխա, հասկալիքներ վերահսկող խմբերից, լինի առաջնային օդակի բուժաշխատողների կանոնավոր հսկողության տակ: Միայն այս դեպքում հնարավոր կլինի ժամանակին կատարել դաստիարակման և վաղ հայտնաբերել երեխայի առողջական խնդիրները:

Վաղ հասակում երեխայի աճի և զարգացման հիմունքները

Աձ: Կյանքի առաջին տարում երեխայի աճի և համաձայնական զարգացման հիմնական վկայությունը նրա ֆիզիկական զարգացման (բաժ, հասակ) ցուցանիշի համադասախաճությունն է տարիային նորմին: Թեև ֆիզիկական զարգացման իմացությունը կարևոր է ամբողջ մանկության ընթացքում, անհրաժեշտ է առավել մեծ ուժադրություն դարձնել երեխայի աճին վաղ հասակում, երբ սվյալ ցուցանիշները հնարավորություն են տալիս դաշտելու երեխայի առողջության և խնամքի մասին:

Համեմատելով մանկան բաժի և հասակի ցուցանիշները հավելվածներում ներկայացված աղյուսակների սվյալների հետ՝ կարելի է գաղափար կազմել նրա ֆիզիկական զարգացման մասին (տես հավելված 1, աղյուսակ 1): Եթե փոքրիկի ցուցանիշները սահմանային թվերից զգալիորեն ցածր են կամ բարձր, հարկ է խորհրդակցել բժշկի հետ:

Զարգացում: Զարգացման հիմունքները ընկած է երեխայի՝ ավելի բարդ հմտությունների ձեռքբերումը և դրանց հետագա կատարելագործումը: Այն դադարում է կենսաբանական գործոնների և շրջակա միջավայրի փոխներգործությամբ: Կյանքի վաղ շրջանի զարգացման առանձնահատկությունները կանխորոշում են երեխայի հետագա զարգացումը:

Երեխան իր զարգացման ընթացքում անցնում է որոշակի փուլեր: Երեխաների մեծ մասն այս կամ այն հմտությունը ձեռք է բերում մոտավորապես նույն տարիքում: Այն կարողությունները կամ հմտությունները, որոնց երեխան ղեկավարում է կարողանա լավագույնս սիրալից զարգացման որոշակի ժամանակահատվածում, հայտնի են որպես «զարգացման խնդիրներ/նպատակներ»: Գոյություն ունի տարիքային այսպես կոչված «ճգնաժամային ժամանակահատված», որը լավագույնս է սկսվում հմտության սիրալից ստանդարտի և ուսուցման համար: Եթե այդ ժամանակահատվածում երեխան կկանգնի լուրջ դժվարությունների առջև, որոնք բացասաբար կանդակադրվեն նրա հետագա զարգացման վրա: Զարգացման փուլերի հաջորդականությունը, որն արտահայտվում է որոշակի տարիքում համապատասխան ձեռքբերումներով, ընդունվում է որպես «նորմալ փուլային զարգացում»: Դրա հետ համեմատության միջոցով գնահատվում է երեխայի զարգացման փաստացի մակարդակը: Նորմալ զարգացման հաջորդականության իմացությունը հասկանալի կարևոր է անկարող և զարգացման հաղորդակցվող երեխաների վաղ հայտնաբերման համար: Տարբեր մշակութային խմբերի և սեռերի միջև զարգացման ցուցանիշները կարող են տարբերվել, ինչը, մասնավորապես, դրսևորվում է երեխայի սնուցման և խնամքի առանձնահատկություններով:

Յուրաքանչյուր անհատի զարգացումը սկսվում է *նախածննդյան (դրենատալ)* ժամանակահատվածում: Ութ Երեխային կապող միջոցով սկսում է կատարվել տարածված միջամտություն: 15 Երեխային կապող միջոցով կատարվում է այն բոլոր ժամանակահատվածները, որոնք նկատվում են նորածնի մոտ: Պրոֆեսիոնալ կարևորության լավ օրինակ են «Երեխային» ժամանակահատվածները: Պրոֆեսիոնալ չի ընկնում արգանդի մեջ: Նա թթվածինը ստանում է ընկերի միջոցով: Սակայն, եթե միջոցով չկատարվի թոքերի ու կրծքավանդակի «Երեխային» ժամանակահատված, ծնվելուց հետո նա Երեխային մկանները թերզարգացած կլինեն: Արտաբնական միջավայրի գործոնները կարող են զգալիորեն ազդել ոչ միայն զարգացող մեղքի, այլև նորածնի և վաղ հասակի երեխայի վրա՝ դրսևորվելով նա վարքագիծը:

Երեխայի զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունեն *զգայարանները*: Երեխան ժամանակահատվածում աշխարհի մասին տեղեկությունների 80%-ը ստանում է *տեսողական* միջոցով: Հետևաբար, տեսողական խանգարումները, որոնք ի հայտ են գալիս առանձին կամ այլ օրգան-համակարգերի ախտահարումների հետ զուգակցված, կարող են սահմանափակել երեխայի զարգացումը ու գործունեությունը այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են խոսքը և հաղորդակցությունը, ժամանակահատվածի, վարքագծի ձևավորումը, մտավոր ու-

նակությունները, ուսման առաջադիմությունը: *Լսողությունը* լսելու և հասկանալու ունակություն է, որովհետև լսողական անբավարարության ծանրության աստիճանը, այնքան վաղ կարող են ձեռնարկվել երեխայի մնացորդային լսողության լիարժեք օգտագործմանն ուղղված միջոցները:

Երեխայի խոսքի ձևավորումը: Նորածնի ճիշդ ռեֆլեկսոր ակտ է և դայնամավորված է արտաքին գրգռիչներով: Կյանքի առաջին ամսվա ընթացքում երեխան ճիշդ է արձագանքում սառնությանը, ցավին, փառքին: Սակայն սկսած երկուրորդ ամսից՝ կրծքի հասակի երեխաները սկսում են արտաբերել չարաբերակված հնչյուններ՝ թոթովանք, ղուռլուռլու կամ գվվոց: Այդ հնչյունները նորածինների մոտ միասեռակ են և կախված չեն լսողական գործառույթի վիճակից: Հետագայում՝ ծնվելուց 3-4 ամիս հետո, դրանք դառնում են ընդօրինակված: Երևան է գալիս Երեխայի լսողական աշխարհի հնչյունները նմանակելու ունակությունը (*1-ին փուլ*): Սովորաբար 8-9 ամսականում սկսվում է խոսքի զարգացման *2-րդ փուլը*՝ լսողության հսկողության ճակ հնչյունների գիտակցված ընդօրինակումը: Երեխան արտաբերում է վանկեր, որոնք չեն կարող համարվել արտասանված (հոդաբաշխ) խոսք:

Առաջին տարվա վերջին սկսում են ձևավորվել խոսքի, շարժողական և ընկալման կենտրոնները: Սկսվում է *3-րդ* կամ *սիմվոլների փուլը*, երբ երեխան գիտակցում է հնչյունների նշանակությունը, որոնք կարող են ծառայել ցուցումներ տալու համար: Խոսքը հասկանալի այդ փուլում արտահայտվում է բառերի և երեխային օգնող առարկաների միջև կապի հաստատմամբ: Ի հայտ են գալիս արտասանության տարրեր: Երեխան նմանակում է մեծերի խոսակցական շարժումները:

4-րդ փուլում երեխան սկսում է հստակ հասկանալ խոսքը և խոսել: Աստիճանաբար հարստանում է բառապաշարը, որը հասկանալի զգալի է կյանքի 3-րդ տարվա վերջին՝ հասնելով մինչև 1000 և ավելի բառի: Աճում է յուրացված հասկացությունների թիվը: Չարգանում է խոսքային սինթեզը. երեխան սկսում է ավելի ճիշտ կառուցել արտահայտությունները: Խոսքը վերջնականապես ձևավորվում է 7-9 տարեկան հասակում:

Վաղ հասակում զարգացման գնահատում

Երեխայի զարգացման գնահատման սկզբունքներին ղեկավարելու է ծանոթ լինել յուրաքանչյուր ու, ով աշխատում է երեխայի հետ: Հայաստանի բուժօգնության

սություններում գործում է առողջ երեխայի զարգացման գնահատման կարգ (սփրինգ)՝ ըստ «Այրսոնի սանդղակի», որը ներառում է զարգացման 5 ոլորսներ (ՏԵՆ հավելված 1, աղյուսակ 2):

- Լեզու/խոսք - գիտակցական զարգացում, արտահայտչական լեզու, լեզվի ընկալում:
- Սոցիալական (հաղորդակցման ունակությունների) զարգացում - ինչ-դեպ է երեխան շփվում ծնողների, ընտանիքի անդամների և ընտանիքից դուրս այլ մեծահասակների ու երեխաների հետ: Սա ընդգրկում է երեխայի վարագծի հետ կապված այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են բնավորությունը, հասարակական վայրերում դասվածքը և կարգադասությունը:
- Մեծ շարժողական ունակություններ - խոշոր մկանախմբերն օգտագործելու կարողությունը (շրջվել, մտել, սողալ, կանգնել, քայլել և վազել):
- Նուրբ շարժողական ունակություն - փոքր մկանախմբերն օգտագործելու կարողություն, առաջին հերթին՝ ձեռքերի: Սրա շնորհիվ երեխան առարկաներով «նուրբ» գործողություններ է կատարում (օրինակ՝ գդալի կամ մատիսի գործածում):
- Ինքնաստատարկման ունակություն - հիմնական ինքնաստատարկման՝ հագնվելու, հանվելու, լվացվելու կամ զուգարանից օգտվելու կարողություն:

Երեխայի մոտ նշված գործառնությունից որևէ մեկի հաղադումը ավելի քան 2 ժամկետով ցուցում է բժշկին՝ ուղեգրման և զարգացման լիարժեք գնահատման համար:

Ըստ զարգացման հիմնական ոլորտների՝ զարգացման հաղադման կամ խանգարման հիմնական նշաններն են.

Շարժողական՝ մկանների հիպոտոնուս կամ հիպերտոնուս, սողալու և քայլելու ուսացում, շարժումների վատ կոորդինացիա:

Մտավոր՝ ուսացած կամ ասիդիկ խաղ, առարկաների ուսացած կամ ասիդիկ գործածություն, սիմվոլիկ դասկերացումների ուսացած զարգացում:

Հաղորդակցություն և խոսք՝ արտասանության և արտահայտման սխալներ, ոչ հասուն խոսք, խոսքի ուսացում կամ բացակայություն:

Սոցիալական և էմոցիոնալ՝ անհարբերություն, հուզվածություն, քնի խանգարումներ, դեմոնստիա, մարդախույսություն, ուշադրության ընտրողական խանգարումներ:

Վարագծային՝ սովորության ռիթմիկ գործողություններ, միադադադ, կրկնվող վարագիծ, փոփոխական գրգռականության շեմ, փոփոխական ակտիվության մակարդակ:

Խնչդեմ է իմանա յուրաքանչյուր մասնագետ վաղ հասակի երեխաների հետ աշխատելիս:

Առողջադասական, կրթական և սոցիալական ոլորտների յուրաքանչյուր մասնագետ, ով առնչվում է վաղ հասակի երեխաների հետ, դեմ է ուշադրություն դարձնի հետևյալ դասանշներին.

- *սնուգել՝ չկա՞ն արդյոք գանգատներ երեխայի առողջության վերաբերյալ:*
- *ճշել՝ արդյոք երեխան կանոնավոր հսկվո՞ւմ է առաջնային մակարդակի բուժաշխատողի կողմից: Եթե ոչ, ապա նշանակել դրա իրականացմանը: Մինչ այդ հարկ է նաև՝*
- *Սնուգել երեխայի ընդհանուր խնամքը:*
- *ճշել երեխային սրվելիք սննդաքննությունը, դրանց համադասասխանությունը ճարձային կարիքներին: Եթե երեխան սնվում է մայրական կաթով, խրախուսել մորը, որ շարունակի կրծով կերակրելը:*
- *ճշել կամ առնվազն դասկերացում ստանալ երեխայի աճի մասին:*
- *Սնուգել՝ արդյոք երեխան ստացե՞լ է անհրաժեշտ դասվաստումները:*
- *Սնուգել երեխայի զարգացումը՝ անհրաժեշտության դեմքում կիրառելով հավելվածներում բերված սկզբունքները:*

Նշված կետերի վերաբերյալ որևէ կասկածի դեմքում հարկ է անհատադ կադ հաստատել ճշմանասային մանկաբույժի կամ ընտանեկան բժշկի հետ և հաղորդել սկզբունքներին:

Դոդրոցական սարիք և դեռահասություն

Առողջադադադոթյան Տեհանկյունից դայմանականորեն դոդրոցական սարիք է համարվում այն ժամանակահատվածը, երբ երեխան արդեն դասրաս է և սկսում է հաճախել դոդրոց: Երեխաների հեհ ախասող յուրաքանչյուր մասնագեհի՝ բժեկի, ուսուցչի, սոցիալական ախասողի համար կարևոր խնդիր է սվյալ սարիքի երեխայի աճի և զարգացման ռարունակական հսկումը: Տվյալ սարիքային խմբում գերակշռում են մի ռարք այլ խնդիրներ՝ կադված այդ սարիքում ձևավորվող ադրելակերդի հեհ: Օրինակ՝ այդ սարիքային խմբում սկսում են ձևավորվել սննդային այնդիսի անառողջ սովորոթներ, ինչդիսի են չնախաճաեելը, այսդես կոչված արագ սննդով (fast-food) բավարարվելը: Այդ սարիքային խմբում սկսում են արհասայսվել սարբեր օրգանհամակարգերի րոնիկական հիվանդոթյուններ: Դոդրոցահասակ երեխաների զարգացման և առողջական խնդիրների լուծման կարևորագույն գրավակաը կրթական և առողջադադադոթյան ոլորհի ախսասակիցների սերհ համագործակցոթյունն է:

Դեռահասոթյունը ընդգրկում է 10-18 սարիքների միջև ընկած ռջանը, իսկ երիհասարոթյունն է համարվում 18-24 սարիքային խումբը: «Դեռահաս»՝ «adolescent» եզրույթը լաիներենից թարգմանաբար նռանակում է զարգացում: Դեռահասոթյունը անցումային փուլ է՝ երեխայից մեծահասակ, և մեծ փորձոթյունների ժամանակառջան է: Այդ սարիքում երեխաները հեհսաիրքվում են հակառակ սեռի ներկայացուցիչներով, ոմանք սկսում են ադրել սեռական կյանքով, ինչը կարող է հանգեցնել սեռական ճանադարհով փոխանցվող հիվանդոթյունների, մարդու ձեռքերովի իմունային անբավարարոթյան համախսանիեի (ՋԻԱԶ) զարգացման, անցանկալի հղիոթյան, անադաիով աբորհների և վերարհադրողական առողջոթյան այլ խնդիրների: Դեռահասների առողջոթյունը մեծադես խաթարում են նաև մի ռարք այլ գործոններ՝ առողջ ադրելակերդի բացակայոթյունը, ֆիզիկական ակիիվոթյան դակասը:

Կարևոր խնդիր է դեռահասների ռջանում վնասվածքների և բռնոթյան դեդրերի կանխարգելումը: Տվյալ սարիքում ոմանք փորձում են ծխել, խմիչք և թմրանյութ օգհագործել: Այս ամենը հանգեցնում է առողջոթյան, ֆիզիկական և հոգեկան զարգացման խանգարումների, որոնք ազդեցոթյուն են թողնում հեհագա ամբողջ կյանքում:

Աճի և զարգացման առանձնահատկությունները դեռահասության փուլում

Աճ: Դեռահասության ժամանակահատվածում աճի և զարգացման հաջորդ փուլն է: Սեռական հասունացումը սկսվելուց առաջ սեղի է ունենում հասակային աճի թեթևակի դանդաղում, որին հաջորդում է սեռական հասունացման բուռն արագացումը: Միջին աղջկա աճը զագաթնակետին է հասնում 11,5 տարեկանում, իսկ միջին տղայինը՝ 13,5 տարեկանում, որից հետո աճը դանդաղում է և կանգ է առնում միջինում 16 տարեկանում աղջիկների և 18 տարեկանում՝ տղաների ժամանակ: Դեռահասության ժամանակահատվածում հաճախ մտահոգության դաս է դրվում *ցածրահասակությունը*: Դա կարող է դառնալ նախադրյալ կոնստիտուցիոնալ կամ, այլ կերպ ասած, ժառանգական դասադասություն: Չափափակ աճի հասակը սովորաբար նորմայի սահմաններում է լինում, սակայն հաճախ այն ավելի ցածր է, քան սպասվում է՝ ելնելով ծնողների հասակից: Այս դեռահասներն այլ ժամանակահատվածից առողջ են և բնորոշվում են որպես ուժեղ: Դեռահասության ժամանակահատվածում *անբավարար կամ ավելցուկային խոշոր* երեխան դառնալով դեռահաս է հոգեկան խանգարումներով, օրինակ՝ նյարդային անոթախտով կամ բուլիմիայով:

Սեռական հասունացում: Նորմալ սեռական հասունացումը սկսվում է 8-12 տարեկան աղջիկների և 9-14 տարեկան տղաների ժամանակ: Տղաների սեռական հասունացման սկիզբը բնորոշվում է անդրձիների մեծացումով, ինչը սեղի է ունենում միջինում 6 ամիս ավելի ուշ, քան աղջիկների կրծքագեղձերի մեծացումը: Բազմաթիվ հետազոտություններ փաստում են, որ սեռական հասունության սկիզբը վերջին ժամանակակից միջինը 6-12 ամսով ավելի վաղ է սեղի ունենում և դառնալով ավելի զգուշացված և միջավայրի գործոններով: *Մեմարիտեն* (դաժանաբանական ցիկլի սկիզբը) միջինը սեղի է ունենում 11-13 տարեկանում, սակայն սահմաններն ավելի լայն են՝ 10-15 տարեկան: Մեմարիտեն սեղի է ունենում սեռահասունության սկզբից 1-3 տարեկան ընթացքում և կանոնավորվում է 2-2,5 տարի հետո:

Սնուցում և սնուցման խանգարումներ: Դեռահասության հասակում աճող օրգանիզմի սոփիստիկացված ժամանակակից առավելագույնն է, իսկ ընդհանուր էներգետիկ ժամանակակից կախված է դեռահասի աճի փուլից և ֆիզիկական ակտիվությունից: Դեռահասներին բնորոշ ինստեքսիլ աճի և զարգացման համար անհրաժեշտ է սոփիստիկացված, որի 60%-ը դեռահաս է կենդանական ծագում ունենա: Ներկայումս դեռահասների ժամանակահատվածում առաջնություն է այս-

դեպ կոչված դասարկ կալորիաներով հարուս ուսեւսների ընդունումը, որը ավելորդ ֆաշի է հանգեցնում և վնասակար է օրգանիզմի համար:

Վերջին տասնամյակների ընթացքում դեռահասների մոտ նկատվում է *նյար-դային ամորեֆսիայի՝* սննդից խուսափելու և *բուլիմիայի՝* սննդի չափազանց ընդունման դեղմերի թվի աճ: Նյարդային ամորեֆսիայի ախտանշաններն են՝ գիրանալու սաստիկ վախ, որը չի նվազում մույնիսկ ֆաշի կորստի դեղմում, խիստ անհանգստություն մարմնակազմության առնչությամբ: *Բուլիմիան* բնութագրվում է շահակերության դրվագներով: Ամորեֆսիայի և բուլիմիայի բուժումը ներառում է հոգեթերապիա (անհասական և ընտանեկան), վարձագծի փոփոխություն, սննդակարգի վերականգնում: Դեռահասների շրջանում նկատվում է նաև *գիրության* տարածվածություն:

Ծխախոտի, ալկոհոլի և թմրանյութերի օգտագործումը դեռահասային տարիքում

Դեռահասության շրջանում ծագող վնասվածքների, բռնության և իրավունքների խախտման բազմաթիվ դեղմեր ծագում են ծխախոտի, ալկոհոլի, հոգեմեծ ալլ միջոցների օգտագործման դասառնով:

Ծխախոտը դարձնակում է նիկոտին, որը միջազգային առողջադադադան մարմինների կողմից ճանաչված է որդե կախվածություն առաջացնող նյութ: Նիկոտինը համադաստիտանում է հակում առաջացնող նյութի չափանիւներին, ներառյալ հակվածությունը օգտագործման նկատմամբ:

Հայաստանում ծխախոտի օգտագործումը դեռահասների շրջանում ավելի ցածր է, քան որոշ եվրոդական երկրներում: Մյուս կողմից՝ շահ բարձր է ծխելու տարածվածության ցուցանիւրը մեծահասակների շրջանում: Սահ նշանակում է, որ դեռահասները, մանկությունից ի վեր զսնվելով իրենց բարեկամների և շրջադադի ազդեցության տակ ու ենթարկվելով գովազդի ազդեցությանը, երիտաարդության շրջանում դառնում են ծխողներ:

Թմրանյութ է կոչվում այն հոգեակսիվ նյութը, որի միանվազ օգտագործումն առաջացնում է «հաճելի» հոգեկան վիճակ, իսկ կանոնավոր օգտագործումը՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան կախվածություն: Թմրամոլությունը (մարկոմանիա) հիվանդություն է, որն առաջանում է հոգեակսիվ (մարկոսիկ) նյութերի կանոնավոր օգտագործման հետևանքով և արտահայտվում է հոգեկան ու ֆիզիկական կախվածությամբ: Տոսիկոմանիան հիվանդություն է, որն առաջանում է տոսիկ կամ այլ նյութերի, որոնք չեն մտնում թմրանյութերի հիմ-

նական ցանկի մեջ, կանոնավոր օգտագործման հետևանքով և արտահայտվում է հոգեկան և ֆիզիկական կախվածությամբ:

Թմրանյութերի և ալկոհոլի օգտագործման հիմնական դասառններն են սթրեսային վիճակները, հոգեբանական շեղումները կամ հոգեկան խանգարումները, դեռահասի նկատմամբ բռնությունը, սոցիալ-սնտեսական անբարենպաստ դայնամները, ինֆնահաստանման խնդիրները, մյուսներին ընդօրինակելու մեծ հակումը, ծնողների կողմից թմրանյութերի օգտագործումը, թմրամիջոցների մատչելիությունը: Հիմնականում օգտագործվում են հոգեդեպրեսանտներ (օդիասներ, մորֆին, օմնոդոն, դրոմեդոլ, մեսադոն, կոդեին, հերոին), բարբիտուրատներ (ռելանիում, ֆենազետամ, ֆենոբարբիտալ, մասրիումի օֆիթուսիդատ), հոգեխթանիչներ (կոկաին, ֆենամին, էֆեդրոն, սիդնոֆեն, սիդնոկարբ, կոֆեին), հալյուցինոգեններ (ԼՍԴ, հալից, մարիխուանա, բենզին, ագեսոն, ցիկլոդոլ, կալիդոլ):

Կլինիկական դասկերն առանձնանում է հետևյալ ախտանշաններով. այդ դեռահասները շատ հյուսված և արիփից մեծ տեղ ունեն, մաշկը չոր է, կնճռոտված, աստմները հակված են փայլաման, եղունգները փխրուն են: Շատ բնութագրիչ է բերի նեղացումը, որոնք չեն արձագանքում կամ շատ թույլ են արձագանքում լույսին: Տրամադրությունը հաճախ անհիմն բարձր է: Կոդեին ընդունելու դեպքում շատ բնորոշ է դեմֆի փորը: Օդիասային արտաթորանքային բնորոշ են բերի լայնացումը, հարբուխը, ֆրեմարադրությունը, թփարադրությունը, մկանային ցավը, հիվանդներն անհանգիստ են, ընկճված: Սեդատիվ և ֆնաբեր դեդրոպի օգտագործումը հասկանալի է հետևյալ նկարագրով. թարախային տարեր մաշկի վրա, կարմրած մաշկ, բերը՝ լայնացած, հմարավոր է նույնիսկ աչի խնձորակի կաթված: Հիվանդները շարժուն են, ուրախ, արտաթորանքային ժամանակ նկատվում է անհանգստություն, զայրույթի դրոշկումներ, ֆրեմարադրություն, թփարադրություն, ցավեր ստամոքսում, մասների տեմոր: Հոգեխթանիչների օգտագործման առանձնահատկություններից են շարժման անհամաձայնեցվածությունը, բերի լայնացումը, հորիզոնական նիստազմը, ձեռքերի տեմորը: Արտաթորանքային ժամանակ հիվանդներն ունեն վախի և տագնադի զգացում, լարվածություն:

Ինհալյանտներ (Շնչվող նյութեր) ընդունելիս դեռահասները դառնում են շատ զգայուն, էմոցիոնալ լաբիլ, նկատվում է ձեռքերի տեմոր, մրամ Ժիծաղելու, թվառալու ցանկություն ունեն, դասկերավոր և զուռավոր դաստաններ (հալյուցինացիաներ), որոնք մրամ անվանում են տրազներ: Զրոնիկական ին-

սոփիկացիայի առանձնահատկություններից են հոգեֆիզիկական զարգացման ուժացումը, խորը սոցիալական դեզադադացիան:

Ալկոհոլիկ դեռահասների մեծ մասն առաջին անգամ ծանոթանում է ընժանիքին: Դեռահասների վրա մեծ ազդեցություն է թողնում նաև ծնողների կողմից երեխաների ներկայությամբ ալկոհոլի չարաճախումը և ընդունումը: Շատերն ալկոհոլ օգտագործելու հետ մեկտեղ նաև ծխում են:

Հարբեցողություն ալկոհոլային խմիչքների այնպիսի ֆանալով օգտագործումն է, որը վնասում է առողջությունը, խանգարում ֆիզիկական, մտավոր գործունեությանը կամ դրսևորվում է հանրության համար վնասակար վարագծով: Ալկոհոլից կախվածություն առաջանալու մասին վկայում են հետևյալ երևույթները. խմիչք ընդունելուց հետո հիշողության կորուստ, մեղքի զգացում, խմիչքի օգտագործում միայնության դայմաններում: Ալկոհոլի օգտագործումն ազդում է ընժանիքի անդամների և ընկերների հետ հարաբերությունների վրա, օգտագործողը նյարդայնանում է, երբ խոսում են հարբեցողության մասին, չի ընդունում չխնդ մարդկանց: Ալկոհոլային կախվածությունն օրենքի խախտումների, ինչդեպ նաև ընժանեկան բռնությունների առաջացման գլխավոր դրոշմաներից է:

Դեռահասության շրջանում հասկալոյտ հոգեմեծների և ալկոհոլի չարաճախման յուրաքանչյուր դեմք սվյալ երեխայի և ընժանիքի հետ աշխատող մասնագեծներից դախանջում է համադասախան վերաբերմունք դրսևորել, դարգել երևույթի դաժմաները և, համագործակցելով այլ մասնագեծների հետ, կազմակերմել բուժական, սոցիալական և, անհրաժեշտության դեմքում, իրավական օժանդակություն:

Սոցիալ-հոգեբանական զարգացում: Հոգեբանական ճեսանկյունից դեռահասությունը մարդու զարգացման կարևոր փուլ է համարվում: Հենց այս ճարիքում են մեծ փոփոխություններ ճեղի ունենում: Այդ փոփոխությունները նկատում են և՛ ծնողը, և՛ մանկավարժը, և՛ մանավանդ ինքը՝ դեռահասը: Եթե դեռահասության սկիզբը սահմանվում է սեռական հասունությամբ, ադա վերջն ավելի ճառ որոշվում է սոցիալ-հոգեբանական, քան կենսաբանական գործոններով: Հոգեբանական ճեսանկյունից դեռահասությունը բաժանվում է երեք փուլի՝ վաղ, միջին և ուշ:

Վաղ դեռահասություն (մինչև 13 ճարեկան): Այս ժամանակահատվածը բնորոշվում է աշխատունակության, առաջադիմության անկմամբ, անձի ներքին կառուցվածքի անհամաչափությամբ: Դեռահասը փորձում է հարմար-

վել իր փոփոխվող արժանիքներին, փորձում է կառավարել իր արագ աճող մարմինն ու բարձունքները, որոնք փոփոխվում են հորմոնների արժանահամապատասխանությամբ: Երեխայի համար իր արժանիքները, սեռական փոփոխությունը մտահոգություն և միջին իսկ սթրես է առաջացնում: Ընթացիկ հետազոտությունները նույնպես փոխվում են: Դեռահասը ցանկանում է, որ իր հետ ավելի շատ հաճախ մտնեն, նա ավելի հաճախ է արժանապատիվ և ակնկալում է, որ ծնողները հաճախ իր մեջքին ու ձգտումները:

Միջին դեռահասություն: Սեռական հասունացման ժամանակ է (14-17 տ.): Մանկական հետաքրքրություններին փոխարինում են ավելի հասուն տարիքի բնորոշ հետաքրքրությունները: Սկզբում այդ գործընթացը ռոմանտիկ երանգ է ունենում, այնուհետև աստիճանաբար հետաքրքրությունները դառնում են ավելի իրական ու գործնական: Այս ժամանակահատվածը ներքին աղմուկների բուռն ժամանակ է: Հոգեբանական ճնշումներից այս ժամանակ դիտվում են այսպես կոչված նորագոյացություններ (երևույթներ)․

- *Ուղղորդող գործունեություն.* սա մեծիմ, անձնական շփումն է հասակակիցների հետ: Փոխհարաբերությունները հասակակիցների հետ ավելի նշանակալից են, քան մեծահասակների հետ, ինչի է ունենում դեռահասի օտարում ընթացիկից:
- *Նոր «ես»-ի փնտրում և ինքնաբացահայտում.* ինքնագնահատման չափանիշը փոխվում է, քանի որ դեռահասը սկսում է իրեն համեմատել ուրիշների հետ:
- *«Ռեֆերենս» խմբի ձևավորում.* դեռահասության տարիքում երեխաները խմբեր են կազմում: Սկզբում այդ խմբերը միասեռ են, բայց հետագայում երկու տարբեր խմբերի միավորման միտք է նկատվում (խառը խումբ), իսկ ավելի ուշ ժամանակ է ունենում բաժանում զույգերի:
- *Հասունացում.* օրյեկտիվ հասունացում դեռևս չկա: Սուբյեկտիվորեն այն դրսևորվում է հասունացման զգացման զարգացմամբ և մեծացման ձգտմամբ:
- *Ծնողների կադանսերից ձերբազանվելու ձգտում.* երեխան տահանջում է ինքնիշխանություն, անկախություն: Այս տարիքում դեռահասների համար երեխաների և ծնողների արժեքները տարբեր են թվում: Սակայն իրականում, ամենազրկալի իմաստով, երեխաները, միևնույն է, ժառանգում են ծնողների արժեքները:

- *Նոր մոտեցում ուսմանը*. դեռահասը ձգտում է ինֆուզաբարձրացման, ինֆուզիվության, միաժամանակ անհատներ է դառնում գնահատականների հարցում: Հաճախ դեռահասի մտավոր հմարավորությունների և սնացած գնահատականների հակասություններ են նկատվում:

Ուժ դեռահասություն և թատառություն. վերջին եմբափուլը բնորոշվում է ինֆուզիան ձգնաժամի հաղթահարմամբ և ինֆուզիան զգացումի զարգացմամբ: Երբ ինֆուզիան կազմավորումն ավարտվում է, դեռահասն արդեն արժեքների իր ուրույն համակարգն է ունենում, որը նրան յուրահասու է դարձնում: Ուժ դեռահասությունն այն օրջանն է, երբ դեռահասն արդեն մեծիմ հարաբերություններ ունի, որոնք ցանկանում է սանել դեղի աղագա: Այս ժամանակահատվածը բնորոշվում է նաև խիստ նվիրվածությամբ սեփական ծրագրերին, գործունեությանը և գաղափարներին: Ինֆուզիան ձևավորման ձայնողման հեկանմով կարող են զարգանալ նույնիսկ հարբեր կլիմիկական ախտանշաններ՝ սկսած թեթև ընկճվածությունից (դեղերսիա) մինչև հոգեկան խորը խանգարումներ:

Դեռահասության ընթացում հանդիպող հոգեբանական խնդիրները

Միայնակության զգացում: Դեռահասի մեջ ի հայտ է գալիս անվստահության և արհամարհվածության զգացում, որը բարդացնում է նա փոխհարաբերությունները մեծահասակների և հասակակիցների հեկ: Շատ անհրաժեշտ է, որ երեխան կարողանա զսնել իրեն հասկացող ունե մեկին, մինչդեռ հաճախ չի կարողանում կաղեր հաստատել, և այդ դեղերում անհրաժեշտ է օգնություն ցույց տալ նրան: Միայնակության և լվածության զգացումը չհաղթահարելը կարող է հանգեցնել անուղղելի իրավիճակների, օրինակ՝ ինֆուզմասող վարքի:

Դեղերսիա (ընկճախոս): Դեղերսիային բնորոշ են տամադրության անկումը, հեկաբրության նվազումը, հաճույքի զգացման կորուստը, էներգիայի կորուստը, հոգնածությունը, մտածելու և կենտրոնանալու ունակության անկումը, ցանք ինֆուզնահասականը, անդիտանության և մեղքի զգացումները, հուսահատության և անօգնականության զգացումները, ինֆուզաղանության և մահվան մասին մտերը, քնի և ախորժակի խանգարումը: Որոշու դեղերսիայի ախտանշան՝ դեռահասների մոտ կարող է ի հայտ գալ ժխտողական, հակասողիակական վարք:

Ղեռահասների հետ աշխատանքի հիմնարար սկզբունքը նրանց անձի վրա կենտրոնացումն է, կամ, այլ կերպ ասած, նրանց կարիքների և խնդիրների, զգացմունքների և մտքերի, տեսակետների և հեռանկարների բնակարանը:

Ղեռահասների հետ աշխատանքում անհրաժեշտ է՝

- փորձել հասկանալ յուրաքանչյուր ղեռահասի առանձին կարիքները,
- հարգել ղեռահասին՝ որդես անհատի, ոչ թե որդես այս կամ այն հիվանդությունը կամ այլ խնդիրն ունեցողի,
- ընդունել և ուժադրություն դարձնել ղեռահասի տեսակետներին և հեռանկարներին,
- թույլ չճալ, որ որևէ մեկի անհատական լուրջ անհանգստությունները, վերաբերմունքը, նախասիրությունները և նախադասարաններն ազդեն մասնագիտական գնահատականի և գործողությունների վրա,
- հարգել ղեռահասի իրավունքները, միաժամանակ հաշվի առնել ծնողների իրավունքներն ու լուրջ անհանգստությունները,
- ղեռահասների վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս հաշվի առնել նրանց շահերը:

Իրավունքների լուրջ անհանգստության տեսանկյունից կարևոր է ճշտել և լուրջաբանել կազմել ղեռահասի ֆիզիկական և հոգեբանական զարգացման, ինչպես նաև աղիքային խնդիրների վերաբերյալ և խորհրդատվություն տրամադրել ծնողների, ալկոհոլի, հոգեմտական նյութերի վնասների, բռնության դեպքերի կանխարգելման, ինչպես նաև մարդկանց շահագործման (թրաֆիկինգի) վերաբերյալ:

ՄԻԱՎ/ՁԻԱՅ-ի խնդիրները

Երեխաների և ղեռահասների լուրջ անհանգստության ոլորտի առանձնահատուկ խնդիր է ՄԻԱՎ/ՁԻԱՅ-ը: ՄԻԱՎ-ը (մարդու ինքնաշարժի անբավարարության վիճակ) առաջացնում է ՁԻԱՅ (ձեռքբերովի ինքնաշարժի անբավարարության համախառն): ՄԻԱՎ-ը հիվանդություն չէ: ՄԻԱՎ-ի նկատմամբ հետազոտական դրական տվյալները նշանակում են, որ մարդու արյան մեջ հայտնաբերվել են ՄԻԱՎ-ի նկատմամբ հակամարմիններ, սակայն դա չի նշանակում, որ մարդ ՁԻԱՅ ունի: ՁԻԱՅ-ն առաջանում է ՄԻԱՎ-ի լուրջ անհանգստության ինքնաշարժի խաթարման հետևանքով: Երբ մարդը դառնում է ՄԻԱՎ վա-

րակակիր, նրա օրգանիզմը փորձում է ղայֆարել վարակի դեմ՝ արձագանքելով հակամարմիններ: ՄԻԱՎ վարակակիր դառնալուց առնվազն 6 շաբաթ հետո միայն ՄԻԱՎ-ի նկատմամբ հեռազոսությունը դրական լուրսաստիպան է սալիս: Այսինքն՝ ժամանակ է անհրաժեշտ հակամարմինների արձագանքն համար: Մարդը կարող է վարակել մյուսներին արդեն իսկ այդ ժամանակ, քանի որ նրա օրգանիզմի հեղուկները լիարժեքում են այդ վիրուսը: ՄԻԱՎ վարակակիրները սովորաբար ունեն առողջ տեսք, իրենց լավ են զգում և երկար տևողությամբ ընթացում, մինչև վարակի ախտահարման ի հայտ գալը, կարող են նորմալ կյանք վարել: Ամբողջ աշխարհում ՄԻԱՎ վարակակիրների մեծ մասը չգիտի իր վարակված լինելու մասին: Սակայն ՄԻԱՎ վարակակիրը կարող է վիրուսը փոխանցել մյուսներին: ՄԻԱՎ-ը փոխանցվում է հետևյալ ուղիներով. սեռական հարաբերությունների միջոցով (դեղմերի 90%-ը), արյունով և արյան բաղադրիչներով, ասեղներով և այլ ծակող գործիքներով, ՄԻԱՎ վարակակիր մորից երեխային՝ հղիության ընթացքում, ծննդաբերության ժամանակ կամ կրծքով կերակրելիս: Առայժմ ՋԻԱԴ-ի բուժում, ինչպես նաև ՄԻԱՎ-ը վարակակիր օրգանիզմից դուրս բերելու միջոց գոյություն չունի: Այնուամենայնիվ գոյություն ունեն կյանքը փրկող բարձր արդյունավետության դեղամիջոցներ, որոնք նվազեցնում են վիրուսի բազմացումը կամ բուժում են այն վարակները և վիճակները, որոնք առաջանում են վիրուսի հետևանքով: Ըստ ՄԱԿ-ի 2006 թ. տվյալների՝ աշխարհում ամեն տարի մոտ 4 միլիոն մարդ վարակվում է ՄԻԱՎ-ով: Հաշվառված ՄԻԱՎ վարակակրության 4 միլիոն դեղմերից մոտ կեսն արձանագրված է 15-24 տարեկան երիտասարդների ժամանակ: Համաձայն Հայաստանի ՋԻԱԴ-ի կանխարգելման հանրադասական կենտրոնի տվյալների՝ 2008 թ. դրությամբ Հայաստանում գրանցված 570 վարակակիրների մեծամասնությունը (70,7%) 20-39 տարեկան անձինք են: Երեխաների ժամանակ արձանագրվել է 13 դեղմ (2,3%): Նրանցից 6-ի մոտ ախտորոշվել է ՋԻԱԴ, մահացել է 3 երեխա: 2005 թվականից մինչև օրս Հայաստանում գրանցվել է ՄԻԱՎ վարակակիր 23 հղի կին, որոնց համար կիրառվել են մորից երեխային ՄԻԱՎ վարակի փոխանցման կանխարգելիչ միջոցներ՝ հղիության ընթացքում հակառետրովիրուսային դեղորայքի տրամադրում, ծննդալուծում կեսարյան հատման ճանապարհով և կրծքով կերակրման բացառում մինչև երեխայի 6 ամսական հասակը՝ աղափոխվելով արհեստական կաթնախառնուրդով:

Առավել բարձր ռիսկային խմբերն են ներարկային թմրամիջոցներ օգտագործող երիտասարդները, մարմնավաճառները, փողոցի երեխաները և

երհասարդները, երհասարդ համասեռամուլ տղամարդիկ, երհասարդ աւելասանային միգրանները, ՄԻԱՎ-ի հեռանմուլ որբացած և զինված հակամարտության տարածում հայտնված երեխաները: Ներկայումս Հայաստանի բոլոր մարզերում գործում են ՄԻԱՎ հարցերի վերաբերյալ կամավոր խորհրդասվական կենտրոններ, որոնք իրականացնում են բոլոր դիմողների անանում, անվճար ստուգում և խորհրդասվություն: Գործում է ՁԻԱՀ-ի դեմ ղայարի հանրաղեսական կենտրոնը: Հայաստանը մասնակցում է ՁԻԱՀ-ի, տութերկուլոզի և մալարիայի դեմ ղայարի զլրբալ հիմնադրամի ծրագրերին:

ՄԻԱՎ-ի կանխարգելման համար կարևոր է, որ յուրաքանչյուր ոք, ով աւելասում է դեռահասների և երհասարդների հեռ, հասկաղես դիսկի խմբերի հեռ, հիշի հեռկալ սկզբունքների մասին.

- Զղեսք է անեսել ՄԻԱՎ-ով վարակման հմարավոր վսանզը: Կարևոր է, որ առողջաղահության, կրթության, սոցիալական ոլորտի աւելասակիցը դեռահասների/երհասարդների ժջանում դիտարկի ՄԻԱՎ վարակի առկայության հմարավորությունը:
- ՄԻԱՎ-ի նկասմամբ հեսագոտության և խորհրդասվության ժամանակ համաճայնության և գաղտնիության կարևորությունը:
- Հիշել, որ հիվանդի հեռ առաջին հանդիղումը կարող է միակը լինել: Քանի որ երհասարդը կարող է չվերաղառնալ, հարկ է համոզվել, որ նա սաացել է ղասշաճ տեղեկասվություն, ուսումնական նյութեր և սվյալներ՝ հասարակական ծառայությունների ու հավասարակիցների աջակցություն տրամաղրողների վերաբերյալ:
- Խրախուսել կարգավիճակի բացահայտումը: Բոլոր ՄԻԱՎ վարակակիրները աջակցության կարիք ունեն, որղեսզի աղրեն լիարժեք կյանմով: Ընսանիքի և մտերիմների աջակցությունը կարող է առավել կարևոր լինել երհասարդների համար: Սակայն նրանք կարող են այդ աջակցությունը սանալ միայն այն դեղում, եթե իրենց ընսանիքները և մտերիմները տեղյակ լինեն ՄԻԱՎ-ի նկասմամբ նրանց կարգավիճակի մասին:

Յուրաքանչյուր դեղում, երբ կասկած է առաջանում մարղու մոտ ՄԻԱՎ-ի առկայության վերաբերյալ, ղեսք է խորհուրդ տրվի հեսագոտվել:

Հայաստանում երեխաների առողջության դահիղանմանն առնչվող օրենսդրական և կազմակերպական հիմքերը

Հայաստանի Սահմանադրությունը՝ համահունչ Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի հիմնարար դրույթներին, երաշխավորում է երեխաների առողջության դահիղանման իրավունքը: Սահմանադրության 48-րդ հոդվածը դեռևս հիմնական խնդիրների շարքում շեշտում է մանկության դահիղանման և հովանավորման անհրաժեշտությունը:

Բացի Սահմանադրությունից, երեխաների առողջության և զարգացման հարցերն արժանապատիվ են մի շարք օրենքներում: «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը (ընդունված 1996 թ.) երաշխավորում է հաշմանդամ, մտավոր կամ ֆիզիկական արատ ունեցող երեխաների համար անվճար մասնագիտացված բժշկական, արատաբանական և հոգեբանական օգնություն: Առողջադահիղության ոլորտի հիմնարար՝ «Բնակչության բժշկական օգնության և սոցիալական մասին» ՀՀ օրենքը (1996 թ.), սահմանում է երեխայի՝ դեռահաս նոյնատեսակի ծնողների շնորհիվ անվճար բժշկական օգնության և սոցիալական իրավունքը: Դեռահաս տղայի համար կարևոր նշանակություն ունի «Մարդու վերահասարակական առողջության և վերահասարակական իրավունքների մասին» օրենքը (2002 թ.), որը «դեռահաս» հասկացությամբ նկատի ունի 10-18 տարեկան անձանց: Ըստ այդ օրենքի՝ դեռահասները սեռական դաստիարակության իրավունք ունեն, ինչպես նաև՝ սեռական և վերահասարակական առողջության դահիղանման, սեռական հասունացման, սեռական և վերահասարակական առողջությանը վերաբերող հարցերին իրազեկ լինելու, հղիության արհեստական ընդհատման, սեռավարակների, այդ թվում՝ ՄԻԱԿ-ի կանխարգելման ժամանակակից միջոցների վերաբերյալ անհրաժեշտ գիտելիքներ ունենալու իրավունք: Բացի այդ, կարևոր դրույթ է նաև դեռահասների՝ բարյացակամ և մեկուսի ղայմաններում մասնակցելու լի լիարժեք բժշկական խորհրդատվություն, անհրաժեշտության դեպքում նաև բուժօգնություն ստանալու (սեռական հասունացման, սեռական և վերահասարակական առողջության հարցերի հետ կապված) իրավունքը: Բացի նշված օրենքներից, երեխաների և դեռահասների առողջության հարցերի կադակցությամբ ընդունվել են մի շարք ազգային ռազմավարություններ և ծրագրեր, որոնցից առավել կարևոր է «Մոր և մանկական առողջության դահիղանման 2003-2015 թթ. ռազմավարությունը», որը սահմանում է կանանց և

երեխաների առողջության բարելավմանը, մանկական մահացության նվազմանն ուղղված մոլասակները և ռազմավարությունները: 2009 թ. նախատեսված է ՀՀ կառավարության «Երեխաների և դեռահասների առողջության և զարգացման 2009-2015 թթ. ռազմավարության» ընդունումը:

Հայաստանում երեխաների և դեռահասների առողջության ոլորտի ծառայությունները

Հայաստանում մանկան առողջության ղախողանումն իրականացվում է առողջության առաջնային ղախողանման, ինչդեպ նաև երկրորդային և երրորդային մակարդակների բուժօգնությունների միջոցով: Առաջնային մակարդակում գործում են մոտ 400 ամբուլատորիա և օրվիկլինիկա և գյուղական համայնքների 638 բուժակ-մանկաբարձական կետ: Առաջնային մակարդակում բժշկական գործառնությունը կատարող տեղամասային մանկաբույժն (ընտանեկան բժիշկը) իրականացնում է առողջ երեխայի հսկողությունը: կատարում է երեխայի աճի և զարգացման գնահատում, հիվանդ երեխաների բուժում՝ ըստ գործող վարման կանոնակարգերի, կազմակերպում է լաբորատոր-գործիքային ախտորոշիչ հետազոտություններ, երեխայի ուղեգրում այլ մասնագիտացված կառնություններ: Երկրորդային մակարդակում կատարվում է ավելի բարդ և մասնագիտական միջամտություն ղախանջող դեղերի բուժում: Այն իրականացվում է օրվիկլինիկաների (առհիվանդանոցային) մակարդակում՝ համադասասխսան մասնագետների կողմից: Հիվանդանոցային ծառայությունները երկրորդային մակարդակում մատուցվում են համայնքային (մախկին կենտրոնական տեղամային) հիվանդանոցներում, ինչդեպ նաև Երևանի, Գյումրու, Վանաձորի հիվանդանոցներում: Երրորդային՝ առավել մասնագիտացված ծառայությունները հիմնականում կենտրոնացած են Երևանի հիվանդանոցներում, թեև այստեղ ևս դարգ չեն մասնագիտացված օգնության սահմանները և չափորոշիչները: Երեխաներին և դեռահասներին մասնագիտական օգնություն է ցույց տրվում նաև մի տարբ հաստատություններում (հոգեբուժական, հակատերերկուլոզային, ՄԻԱՎ/ՁԻԱՎ կենտրոն և այլն): Զրոնիկական հիվանդներին տամադրվում է դիտդանսեր բուժօգնություն՝ ներառելով այնդիսի հիվանդություններ, ինչդիսի են մանկական էմիլեոսիան, դարբերական հիվանդությունը, ռեմատոլոգիական, աղեսամոխսային, երկամաբանական հիվանդությունները և այլն:

Սկսած 2006 թ. Հայաստանի ողջ ազգաբնակչության համար, ներառյալ երեխաները, առողջության առաջնային դաշտում համակարգում սրամադրվող բոլոր ծառայություններն անվճար են: Բացառություն է ասանաբուժական օգնությունը, որն անվճար է սոցիալապես անապահով խմբերում ընդգրկվածների և մինչև 8 տարեկան երեխաների համար: Հիվանդանոցային բուժօգնությունն անվճար է մինչև 7 տարեկան բոլոր երեխաների համար: 7-18 տարիային խմբի հիվանդանոցային բուժօգնությունն անվճար է միայն անհետաձգելի միջամտություն դաշտում և հիվանդությունների ծանր ձևերի դեմքում. այդ ցանկն ամեն տարի հաստատվում է ՀՀ առողջապահության նախարարության հրապարակած չափորոշիչներով, ինչպես նաև սոցիալապես անապահով խմբերի համար:

Սկսած 2005 թ.՝ Հայաստանի որոշ մարզերում միջազգային կազմակերպությունների աջակցությամբ ներդրվում են դեռահասների/երիտասարդների բարյացակամ առողջապահության ծառայություններ (ԴԵԲԱԾ): Դրանք այնպիսի ծառայություններ են, որոնք արձագանքում են դեռահասների/երիտասարդների՝ սոցիալ և արդիական տեղեկատվություն ստանալու կարիքին և սրամադրվում են մասշտիբ ու հասանելի համադարձակ ծառայություններ՝ նրանց համար առավել ընդունելի եղանակով: Սա ներառում է բարյացակամ մոնեթորինգով վստահելի, մեկուսիությունը և գաղտնիությունը երաշխավորող միջավայր և անկանխակալ, որակյալ մասնագետների կողմից մասնակցող ծառայություններ: ԴԵԲԱԾ օրջանակներում դեռահասները և երիտասարդներն ունեն մասնակցության, տեղեկատվության և ինֆորմացիոն իրավունք: Հայաստանում ԴԵԲԱԾ ծառայությունները գործում են մի շարք մարզերի առողջապահության հաստատություններում:

Մանկական հաճախություն

Պաշտոնական սվյալների համաձայն՝ Հայաստանում մանկական հաճախության տարածվածությունը 1,5% է: Հիմնական մասը զարգացման խանգարումներով (նյարդաբանական, հոգեկան-հոգեբանական, ժառանգական և այլն) երեխաներն են: Ըստ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալության առ 01.01.2007 թ. սվյալների՝ հանրադասությունում գրանցված է եղել մինչև 18 տարեկան 8449 հաճախող երեխա, որից՝ 2615 աղջիկ (31%) և 5834 տղա (69%), փառաբանակ՝ 5359 երեխա (63,4%), գյուղաբնակ՝ 3090 երեխա (36,6%):

2004 թ. մինչև 8 տարեկան ազգաբնակչության շրջանում ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի և ԱՆ համատեղ կատարած հաշվառման արդյունքների իրավիճակի հետազոտության ժամանակ երեխաների զարգացումը լավագույնս համարվող հիմնական գործառնությունների խանգարումների տարածվածությունը և դրանցով լավագույնս համարված մանկական հաշվառման արդյունքները կազմել է 11,5%:

Հիմնական հասկացություններ և սահմանումներ

- **Հասուկ կարիքներով** են համարվում այն երեխաները, ովքեր խնամքի, բուժման, տնային գործառնությունների վերականգնման, հոգեբանական աջակցության, կրթական, զարգացման և/կամ սոցիալական երկարատև կարիքներ ունեն, որոնք չեն կարող լիարժեք բավարարվել ընդհանուր բնույթի ծառայությունների համակարգում և ընդունված միջոցներով, որոնցից են հասուկ ծագումով, հասուկ առողջապահական, կրթական, սոցիալական և հարակից ծառայություններ: Առողջապահության սեռականությունից տարբերվում են հասուկ կարիքներով երեխաների հետևյալ խմբերը.
 - **Հաշվառման (սահմանափակ կարողություններով) երեխաներ**, այդ թվում՝ ֆիզիկական և/կամ մտավոր զարգացման սահմանափակ կարողություններով երեխաներ, որոնց ախտորոշումը հայտնի է: Սովորաբար այս խմբի մեջ են մտնում համեմատաբար ծանր նյարդաբանական և ժառանգական (բրոնխոստմային, նյութափոխանակային) հիվանդություններով և ախտաբանական վիճակներով, սեռողական և լսողական արտահայտված անբավարարությամբ տարածվող երեխաները:
 - **Ռիսկի խմբի երեխաներ** (զարգացման հնարավոր հատկություն կամ թեթև շեղումներ ունեցող, բժշկական, կենսաբանական կամ միջավայրային-ընթացական անբարենպաստ գործոնների ազդեցությամբ մասնակցություն ենթարկված կամ այն շարունակաբար կրող):
 - **Զարգացման անկարողությունը** (developmental disability) անձի կարողությունների երկարատև սահմանափակման, երբեմն էլ լրիվ անկարողությամբ ուղեկցվող վիճակն է, որն ունի հետևյալ բնութագրիչներ.
1. առաջվում է մտավոր կամ ֆիզիկական անբավարարությամբ կամ երկուսի զուգակցմամբ,
 2. արտահայտվում է մինչև 22 տարեկան հասակը,

3. ամենայն հավանականությամբ երկարատև է կամ շարունակվելու է անորոշ ժամանակով,
4. էադես սահմանափակվում են անձի ֆունկցիոնալ հնարավորությունները կենսագործունեության երեք և ավելի հիմնական ոլորտներում, ներառյալ ինֆուսիոնալարկումը, խոսքի ըմբռնումը և խոսքի արտաբերումը, ուսուցումը, կրթությունը, շարժունակությունը (սեղաշարժվելու ունակություն), ինֆուսակառավարումը, անկախ աղբյուր ունակությունը, ճնշեսական աղաիոնությունը (բավարար ճնշեսական վիճակ),
5. արագույն է հիվանդի կարիքը հասուկ, միջմասնագիտական կամ ընդհանուր խնամքի և բուժման կամ այլ ծառայությունների սեսանկյունից, որոնք կարող են դաիանջվել ողջ կյանքի ընթացքում կամ շատ երկար ժամանակով. դրանք ոլանավորվում են անհասական, համակարգված են և շարունակական:
- **Ձարգացման խանգարումներ:** Ձարգացման անկարողության հիմքում ընկած են *զարգացման խանգարումները*: Դրանք վերը նշված առանձին նոգոլոգիական միավորներ են (հիվանդություն, համախտանիշ) կամ դրանց խմբեր, որոնց հիմքում ընկած է զարգացող կենսոնական նյարդային համակարգի ախտահարումը կյանքի տարբեր (սաղմնային, ողողային, դերինասալ, նորածնային, վաղ հասակ) փուլերում: Ըստ տարածվածության՝ երեխայի զարգացման խանգարումները լինում են *մասնակի*, երբ խանգարումը վերաբերում է երեխայի զարգացման միայն մեկ ոլորտին, *համընդհանուր*, երբ խանգարումներն առնչվում են երեխայի զարգացման բոլոր ոլորտներին, հասկադես իմացական և դերվադիվ (սփռված, ներթափանցող), երբ խանգարումներն առավելադես ազդում են երեխայի սոցիալական զարգացման և հաղորդակցման ունակությունների վրա:

Հասուկ կարիքներով երեխաների թվին են դասկանում նաև *օժկած կամ տաղանդավոր երեխաները*, որոնց հիմնախնդիրները չեն շոտափվում այս ձեռնարկում:

Դասակարգումներ ըստ ֆունկցիոնալ կարողությունների

Վնասում (անբավարարություն, որակական/իանակական նվազում)

Վնասումը անատմիական կառուցվածքի, հոգեբանական կամ ֆիզիոլոգիական գործառույթի կորուստն է, անբավարարությունը, անկանոնու-

թյունը կամ անկասարությունը: Ի տարբերություն «խանգարում» եզրույթի՝ վնասումն ավելի ընդգրկում հասկացություն է, քանի որ արձագանքում է նաև կորուստը (բացակայությունը), որը կարող է լինել և՛ ժամանակավոր, և՛ մշտական: Տարբերում են վնասումների մի քանի տեսակներ՝ մշավոր, լեզվական, ականջային, ակնային, կմախքային, ձևախախտող, գենետիկաբանական, զգայական և այլն:

Անկարողություն (սահմանափակ կարողություն)

Անկարողությունը վնասման կամ առկա ֆիզիոլոգիական անբավարության հետևանքով նորմալ թայմաններում մարդուն բնորոշ այս կամ այն գործունեության կարողության կամ ունակության որևէ սահմանափակումն է: Անկարողության տեսակներն են՝ վարձագծային, հաղորդակցման, անձնական խնամքի, շարժողական, մարմնի դիրքի ընդունման, ձեռքերն ու մյուս մարմնամասերը հմտորեն օգտագործելու, իրավիճակային, մասնակի ունակությունների և կենսագործունեության այլ սահմանափակումներ:

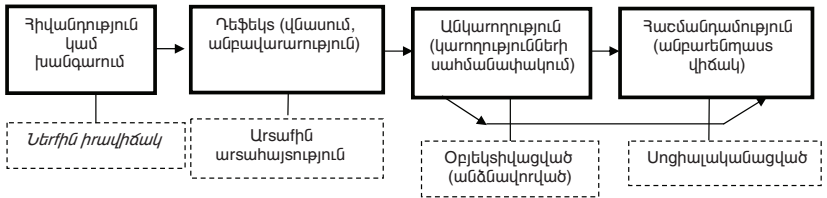
Հաշմանդամություն

Հաշմանդամությունը սվյալ անձի անբարենպաստ վիճակն է, որը զարգանում է վնասման կամ անկարողության հետևանքով՝ սահմանափակելով նրան բնորոշ (սարիքային, սեռային, սոցիալական, մշակութային) կենսագործունեությունը կամ այն դարձնելով անհնար: Բնութագրվում է սվյալ անձի առկա կասարողական ունակությունների և նրանից ակնկալվող (իր և շրջապատի կողմից) մակարդակի անհամադասախախտությամբ: Հաշմանդամությունը զարգանում է վնասման կամ անկարողության հետևանքով՝ արձագանքելով դրանց սոցիալականացումը և ընդգծելով միջավայրի թերությունները, որոնց հետևանքով անձը չի կարողանում մյուսների հետ հավասար մասնակցել հասարակական կյանքին:

Վնասման, անկարողության և հաշմանդամության փոխկադակցվածությունը

Այս երեք վիճակների միջև հաջորդական կադ կա, որն իր արձագանքումն է գտնում տարբեր մակարդակներում (գծանկար 1):

Գծանկար. Հիվանդության հետ կապված երևույթների հաջորդականության սխեմատիկ կադր

Հասուկ կարիւնեռով երեխաների համադարձակ սդասարկման համակարգի ձևավորման համար կարևոր նշանակություն ունի այդ երեք վիճակների փոխհարաբերակցության մասնավոր դրսևորումների իմացությունը (աղյուսակ 3):

Աղյուսակ. Հիվանդության հետևանքների (վնասման, անկարողության և հաճաճողանդության) փոխհարաբերակցությունը

Վնասում (օրգանի կամ մարմնամասի մակարդակ)	Անկարողություն (անձի մակարդակ)	Հաճաճողանդություն (սոցիալական մակարդակ)
Անդամահասված սոռին վերջույթ	Զայլելու սահմանափակում	Տեղաշարժման և խաղերին մասնակցելու սահմանափակում
Տեսողության մասնակի կորուս	Տղագիր էջը կարդալու դժվարություն	Ուուցման սահմանափակ հնարավորություն
Ձեռքի մասների զգացողության բացակայություն	Փոք առարկաները վերցնելու դժվարություն	Գրելու և նուրբ աշխատանք կատարելու խիստ սահմանափակում
Վերին վերջույթների կաթված	Հագնվելու և ուսելու դժվարություն	Ֆիզիկական կախյալ վիճակ
Սոռին վերջույթների կաթված	Զայլելու անկարողություն	Տեղաշարժման սահմանափակում
Ձայնի գործառույթի խանգարում	Խոսելու սահմանափակ կարողություն	Սոցիալական մեկուսացում
Լսողության կորուս	Խոսքը հասկանալու դժվարություն	Փոխհարաբերությունների անբավարար մակարդակ
Մշավոր հետմնացություն	Ուուցման դանդաղ ընթացք	Սոցիալական մեկուսացում
Հոգեբանական շերում	Համարժեք վարագիծ դրսևորելու անկարողություն	Սոցիալական ինտեգրման խոչընդոտում

Գործառույթի չնչին, աննշան խանգարումը կամ խանգարման բացակայությունը գնահատվում է որդես «0» աստիճան: «Գործառույթ» եզրույթը ներառում է նաև «կառուցվածք» հասկացությունը:

Երեխայի գործունեության սահմանափակման գնահատումը: Գործունեության որևէ սահմանափակման արտահայտվածությունը որոշվում է հետևյալ սանդղակով:

1-ին աստիճան	Գործունեության թեթև (ոչ զգալի) սահմանափակում (դժվարություն) և/կամ գործունեությունն օժանդակ միջոցների օգնությամբ:
2-րդ աստիճան	Գործունեության չափավոր (զգալի) արտահայտված սահմանափակում և/կամ գործունեության ամրապնդում օժանդակ միջոցներով և/կամ այլ անձանց օգնությամբ:
3-րդ աստիճան	Գործունեության հիմնական կամ որոշակի գործողություններ կատարելու հարաձուլ սահմանափակում և/կամ գործունեության ամրապնդում օժանդակ միջոցներով և/կամ այլ անձի օգնությամբ (կախյալ գործունեություն):
4-րդ աստիճան	Գործունեության լրիվ անկարողություն կամ գործունեության բացակայություն, կամ էլ անձի գոյատևումը հնարավոր է միայն հատուկ հարմարեցված միջավայրում:

Ըստ օրգանիզմի գործառնության մասնակի կամ ամբողջական խախտման և կենսագործունեության սահմանափակման աստիճանի՝ հաշմանդամները արբերակվում են.

1. ըստ տարիքի՝ մինչև 18 տարեկան, 18 և բարձր տարիքի հաշմանդամներ,
2. հաշմանդամության առանձին խումբ են կազմում «հաշմանդամ երեխա» կարգավիճակ ստացած երեխաները, ովքեր ունենում են կենսագործունեության նշանակալի սահմանափակումներ ինֆուսային սարքերով, ռեզոնանսային, կրթության, հաղորդակցման, աղագայում աշխատանքային գործունեության հնարավորությունների զարգացման բնագավառներում,

3. ըստ հաշվառմանության առաջացման դասաշարերի՝ բնաօին հաշվառմանություն և ձեռքբերվի՝ դաստեղծվի, աշխատանքի, հիվանդության հետևանքով առաջացած հաշվառմանություն և այլն,
4. ըստ աշխատանքության և խնամքի անհրաժեշտության՝ աշխատանք և անաշխատանք հաշվառմաններ. առանձնացվում են հաշվառմանության I, II և III խմբեր: Մինչև 18 տարեկան հաշվառմանները ստանում են հաշվառման երեխայի կարգավիճակ: Սակայն 16-18 տարեկան հասակում երեխաները կարող են աշխատել, և եթե այդ ժամանակահատվածում նրանք ճանաչվում են հաշվառման, ապա այդ տարիքում նրանք առանձնացվում են որդես I, II և III խմբի հաշվառմաններ:

Հաշվառմանների դասակարգումն ըստ խմբերի հետևյալն է.

- I խումբը դասվում են անաշխատանք հաշվառմանները, ովքեր ունեն խնամքի կարիք,
- II խումբն են դասվում ժամանակավոր անաշխատանք կամ սահմանափակ ոլորտներում աշխատանք հաշվառմանները, ովքեր խնամքի կարիք չունեն,
- III խումբն են դասվում այն անձինք, ովքեր անհրաժեշտության դեպքում կարող են կատարել որոշակի ոչ ծանր աշխատանքներ:

Ձառագացման խանգարումներով երեխաներին բնորոշ առանձնահատկությունները

Ձառագացման խանգարումներով երեխաներին բնորոշ են խմբային հատկանշական գծեր, որոնց իմացությունը նդասում է նրանց մասնացվող բժշկական, կրթական, սոցիալական և մյուս ծառայությունների արդյունավետությանը, ինչդես նաև կարևոր դեր է խաղում այդ երեխաների սոցիալական հարմարման և ինստեգրման գործընթացում: Դրանք են.

- երեխայի առողջական խնդիրների ֆրոնիկական, հաճախ նաև մշակական բնույթը,
- նյարդային համակարգի ախտահարմամբ դայմանավորված լրացուցիչ խանգարումները, որոնք դահանջում են նյարդաբանների, հոգեբույժների, հոգեբանների և լրագործների մասնակցություն,

- տարաբնույթ խնդիրների և բարդությունների (երկրորդային անբարենպաստ վիճակներ) առկայությունը, որոնք լուծելիս հանգում են գրեթե բոլոր ներքին բժշկական մասնագետների խորհրդասվություն և/կամ միջամտություն,
- առաջնային և երկրորդային կանխարգելման ենթահամակարգի ձևավորման անհրաժեշտությունը, որը ներառում է շուրջ 40-50 ուղղություններով ղեկավարությունների հավաքում, միջոցառումների ձեռնարկում և արդյունավետության հսկողություն,
- երեխայի տարիքային բոլոր փուլերում բազմամասնագիտական թիմային մոտեցում,
- միջմասնագիտական համագործակցության և ղեկավարության փոխանակման անհրաժեշտությունը բոլոր սղասակողների, մասնավորապես՝ «նյարդաբան-հոգեբույժ-վերականգնողաբան» եռյակի և առաջնային բուժօգնության ոլորտի մասնագետների ու ընտանեկան բժիշկների միջև.
- կյանքի ընթացքում տարբեր սոցիալական միջավայրերում (ընտանիք, մանկատուն, հասուն գիշերօթիկ դպրոց, հոգեբուժական կլինիկա, այլընտրանքային ծառայություններ մասնագիտական հաստատություններ, այլ երկիր և այլ լեզվական շրջապատ) հայտնվելու հնարավորությունը,
- ամիջական խնամողների հարափոփոխ կազմը,
- հաճախ մեկտեղ և/կամ խոսքի անբավարար զարգացման հետևանքով ինֆորմացիոն ղեկավարություններ հաղորդելու անկարողությունը,
- ընդհանուր ու հասուն կրթության և առողջապահության ոլորտի մասնագետների փոխհամագործակցության անհրաժեշտությունը,
- սոցիալական աջակցության կարիքը,
- բժշկասոցիալական փորձաքննության անհրաժեշտությունը,
- կրթական, սոցիալական, համայնքային, մարզական, մշակութային, իրավական և մյուս ծառայությունների համար երեխայի ընդհանուր և հասուն առողջական խնդիրների վերաբերյալ ղեկավարության ադապտացիան,
- ընտանիքի անդամների ուսուցումը և իրազեկումը,

- ինստրենտային և հասուկ որոնողական տեղեկատվական համակարգերի օգտագործման հրահանգները՝ անկարողության հիմքով ընկած բազմաբնույթ մոզոլոգիաների, այդ թվում՝ զարգացման բնածին արատների, նյարդային համակարգի և նյութափոխանակության ժառանգական հիվանդությունների վերաբերյալ ժամանակակից սվյալների և ախտորոշիչ, բուժական, վերականգնողական, ադադտացիայի և/կամ կյանքի որակի բարելավման մորագույն տեխնոլոգիաների մասին իրազեկության և դրանց կիրառելիության հիմնավորման ու գործնական մերդրման մոլասակով,
- սեփական համակարգի ձևավորման և արդյունավետ գործառնության համար բազմադիսի սվյալների (տեխտ, դասկեր, մկար, կորագիծ, դիմամիկ կադրեր) և գիտելիքների տեմարանների ստեղծման, մտական կիրառման, տեղեկատվական զանգվածի ընդլայնման անհրաժեշտությունը:

Այս գործոնները համարվում են վճռորոշ, արտացոլում են այն հիմնական խնդիրները (իմա՝ կարիքները), որոնք դեռ է ձևավորեն անկարող (հաճմանդան, զարգացման խնդիր ունեցող) երեխայի վերաբերյալ համադարձակ տեղեկատվության հավաքման հեմակմախք և թելադրեն ադադա համակարգի համարժեք գործառնական-կազմակերդական կառուցվածքը:

Հաճախ հանդիդող զարգացման խանգարումների համառոտ նկարագիր

Մանկական ուղեդային կաթվածը (ՄՈԻԿ) շարժումների և դիրքային տոնուսի խանգարումներով արտահայտվող համախտանիշների մի ընդգրկում խումբ է, որը դայմանավորված է մախածննդյան և հետծննդյան վաղ տջանում գլխուղեղի ոչ առաջադիմող ախտահարումներով: «Ուղեդային կաթված» անվանումը տեոտ է նյարդաաաաողական ախտանշանների գերակայությունը և մանկական հաճմանդանության հիմնական դասառններից մեկն է:

Աուտիզմը հաղորդակցման, սոցիալականացման, հարմարվողական վարագծի և խոսքի զարգացման ծանր խանգարում է, որն արտահայտվում է մինչև 3 տարեկան հասակը: Աուտիզմով հիվանդ երեխաները հազվադեմ մինչև 1-2 տարեկան հասակը կարող են ունենալ մորմալ զարգացում: Հետագայում տեղի է ունենում զարգացման կանգ և ձեռք բերված ունակությունների աստիճան

նական կորուստ: Արտահայտվում է որջ կյանքի ընթացքում անձի զարգացման խանգարմամբ:

Ուռադրության տակասի և գերակշիվության համախառնիչը (ՈՒՊԳՀ) երեխաների, դեռահասների շրջանում հաճախ հանդիպող և ուսումը խոչընդոտող իմացական և վարագծային մի շարք խանգարումների հավաքական անվանումն է: Համախառնիչն արտահայտվում է ուռադրության կենտրոնացման թուլացմամբ, ընթացիկ գործունեությունից չափազանց հեշտ շեղմամբ, աշխատանքի մեջ անհաստատվածությամբ, տարբեր աստիճանի մոլուկային վարքով:

Մտավոր հետամնացությունը մտավոր կարողությունների (ինտելեկտի) ձևավորման կանգ առած կամ ոչ լրիվ զարգացած վիճակն է: Հանդիպում է ազգաբնակչության 1%-ի մոտ: Աղջիկների համեմատությամբ տղաների մոտ մտավոր հետամնացությունն ավելի հաճախ է հանդիպում (1,5:1): Հայտնի է մտավոր հետամնացության մոտ 1000 դասձառ, որոնցից 3/4-ը նախաճննյան ծագում ունի:

Դաունի համախառնիչով երեխան հայտնի (ձանաչման ենթակա, բացահայտելի) ֆենոտիպով և սահմանափակ մտավոր կարողություններով անձ է, որի քրոմոսոմներից (կարիոտիպ) 21-րդ զույգը ավելորդ երրորդ քրոմոսոմ ունի: **Տարածվածությունը** կազմում է 1 դեռի կենդանածին 1000 երեխայի դիմաց: Տղաների մոտ համեմատաբար հաճախ է հանդիպում: Հասակը սովորաբար կարճ է, տարիքի հետ անձը սկսում է գիրանալ: Մկանային ցածր տոնուսի դասձառով երեխան թվում է «փխրուն»: Իմացական զարգացումը ընթանում է դանդաղ՝ փոքր առաջխաղացումներով: Մտավոր հետամնացությունը հայտնաբերվում է գրեթե բոլորի մոտ: Որոշ հիվանդներ կարողանում են կարգավորել: Հաճախակի են հուզական և վարագծային խանգարումները:

Յողի անբավարարությունը մտավոր հետամնացության հիմնական դասձառներից մեկն է ինչդեպ զարգացող, այնպես էլ զարգացած երկրներում: Յողի անբավարարության առավել ծանր ժեսակները հանդիպում են մայր-ցամաքի խորքում՝ օվկիանոսներից հեռու գտնվող լեռնային շրջաններում: Հայաստանը նույնպես համարվում է յողի տակասի էնդեմիկ երկիր: Յողի անբավարարությունը բացասաբար է ազդում նորածնի գլխուղեղի վրա:

Բնածին հիպոթիրեոզի դեռումն նորածնի հորմոնային անբավարարությունն ակնառու է կյանքի առաջին իսկ շաբաթներից: Միջին հաճախականությունը կազմում է 1:4000: Հիվանդության վաղ ճշանդներն են՝ երեխան վատ

է ուսում, թույլ է ծծում, առկա է փորկաղություն, որը չի անցնում սովորական միջոցառումներից հետո, հազվադեպ է լաց լինում, անհարբէր է շրջապատի նկատմամբ, չափից ավելի շատ է քնում, երեխայի հետագա զարգացման տեմպը ցածր է: Այս հիվանդությամբ տառապող երեխաները սովորաբար ունենան նաև և փայլում, միշտ թվում են քնկոտ: Ձայնը կոպիտ է, խռոտ, խոսքը չի ձևավորվում: Տարիքի հետ ֆիզիկական և մտավոր թերզարգացումն ավելի է խորանում: Վաղ ախտորոշումն իրականացվում է նորածնային սփրինգի միջոցով: Նորածնի կրկնից վերցված արյան կաթիլը տեղադրվում է ֆիլտրե թղթի վրա: Որոշես նախնական ախտորոշում արյան մեջ որոշվում է T4 հորմոնի քանակը: Հայաստանում սփրինգն իրականացվում է 2006 թվականից:

Ֆենիլկետոնուրիան նյարդային համակարգի ախտահարմամբ ուղեկցվող նյութափոխանակության գործընթացի խանգարում է: Հանդիման հաճախականությունն ամբողջ աշխարհի մակարդակով կազմում է հիվանդության 1 դեպք յուրաքանչյուր 10000-15000-ից: Կլինիկորեն դրսևորվում է ծնվելիս մեզի յուրահասուկ հոսով: Չհայտնաբերվելու և չբուժվելու դեպքում առաջին երկու ամիսներին ի հայտ են գալիս փսխումներ և գրգռվածություն, իսկ 4-9 ամսականում ակնհայտ է դառնում մտավոր զարգացման արտահայտված հաղադումը: Մաշկը և մազերը բաց գույնի են (հիպոպիգմենտացիա): Զրուժված երեխային բնորոշ են փոքր գլուխը, փայլվածի խանգարումը, ցնցումները: Ֆենիլկետոնուրիայի վաղ ախտորոշման նպատակով նույնիսկ նորածնային սփրինգ է իրականացվում:

Հայաստանում հաճախորդությանն առնչվող օրենսդրական և կազմակերպական հիմքերը

Վերջին տասնամյակի ընթացքում Հայաստանը միացել է նաև հաճախորդության ոլորտում գործող մի շարք միջազգային համաձայնագրերի և վերանայել է սեփական օրենսդրությունը՝ հիմնվելով այդ փաստաթղթերի վրա: Նշված օրենսդրական փաստաթղթերից են՝ «ՀՀ-ում հաճախորդների սոցիալական դասակարգման մասին», «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքներ ունեցող անձանց կրթության մասին», «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքները և ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք:

Համաձայն նշված օրենքների՝ հաճախորդների սոցիալական դասակարգումը ճշտական, սոցիալական և իրավական միջոցների համակարգ է, որը նրանց համար աղափոխվում է կենսագործունեության սահմանափա-

կումները հաղթահարելու, փոխարինելու (փոխհասուցելու) դայմաններ և ուղղված է հասարակական կյանքում նրանց մասնակցության համար համարժեք հնարավորությունների ապահովմանը: Պետական բյուջեի միջոցների հաշվին հաշվառված երեխաների համար երաժիշտություն է որակյալ անվճար բժշկական օգնություն տեսական բուժօգնություն: Այդ երեխաները, ըստ դեղատոմսերի, ապահովվում են անվճար դեղորայքով: Պետությունն այդ երեխաների համար երաժիշտություն է նաև նրանց հնարավորություններին համադաստիարակող բազային և մասնագիտական կրթություն ստանալու ու աշխատանքի տեղավորվելու հնարավորություններ: Հաշվառված երեխաներն ունեն հանրակրթական դպրոցներում կրթություն ստանալու իրավունք: ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով հաշվառված երեխաները հաշվառման սպիլակների, հասուկ կոչիկների և սարքեր դրոշմագային իրերի և տեխնիկական այլ սարքերի անվճար տրամադրման, ստացման և նորոգման իրավունք ունեն:

Առողջապահության համակարգի դերը և համագործակցության շրջանակները

Հաշվառված կամ զարգացման խանգարումներով երեխաների բուժօգնությանը ժամանակակից համակարգն իրականացնում է 4 առանցքային գործառնություն:

1. Հայտնաբերում
2. Գնահատում
3. Ծառայությունների մատուցում
4. Արդյունավետության վերահսկողություն (մոնիթորինգ):

Զարգացման խանգարումների կամ հաշվառման դեղմերի հայտնաբերումն իրականացվում է սարքեր մակարդակների բուժօգնություն՝ սկսած ծննդատանից: Ծննդատանում, բացի երեխաների զննումով և սովորական ախտորոշիչ եղանակներով հայտնաբերվող խանգարումներից, իրականացվում են նաև բնածին հիպոթիրեոզի և ֆենիլկետոնուրիայի ու լսողության սփրինգներ: Սփրինգների դրական լինելու դեպքում կատարվում է հիվանդությունների առավել խորը հետազոտություն: Եթե սկսվում է հետազոտությունները նույնպես դրական են, ապա սկսվում է բնածին հիպոթիրեոզի բու-

ծում թիրեոիդինով, ինչը հնարավորություն է տալիս լիովին կանխելու սվյալ երեխայի մոտ ֆիզիկական և մտավոր խանգարումների զարգացումը:

Հնարավոր է, որ զարգացման հաղադրումն արտահայտվի լուրջ նորածնային շրջանում կրած հիվանդությունից հետո: Հետևաբար, այն երեխաները, ովքեր նորածնային շրջանում ունեցել են ծանր հիվանդություն, հասկալի են վերակենդանացման միջոցառումներ, առավել ուշադիր լինելով վերահսկվելու կյանքի հետագա ամիսների և տարիների ընթացքում:

Երեխաների հետագա հսկողությունն իրականացվում է առողջապահության առաջնային օղակում՝ ընտանեկան բժշկի կամ մանկաբույժի կողմից: Հաղադրման հայտնաբերման դեպքում երեխան գնահատման համար ուղեգրվում է երեխայի զարգացման և վերականգնման մարզային կամ համայնքային կենտրոն³, հանրառեական նշանակության ԱրԲԵՄ բժշկական կենտրոն կամ հանրառեական վերականգնողական կենտրոն: Այս մակարդակում իրականացվում է երեխայի զարգացման բազմամասնագիտական գնահատում, մշակվում է անհատական վերականգնողական ժամանակացու, որի համաձայն՝ համադաստիսան մասնագետները՝ բժիշկ-վերականգնողաբանը, հոգեբանը, հասուկ մանկավարժը, ֆիզիոթերապևտը և այլք, իրականացնում են երեխայի բազմակողմանի վերականգնում:

Արդյունավետության վերահսկողություն: Այս ոլորտում էական նշանակություն ունի կրթական համակարգի մեջ ընդգրկված ուսուցիչների, սոցիալական աշխատողների, հոգեբանների, բժիշկների և ծնողների համագործակցությունը, որին միանում է նաև հասուկ կրթության փորձագետի խորհրդակցությունը: Պարբերաբար լինելով իրականացվելու հոգեբանական թեստեր՝ երեխայի հոգեկան զարգացման մակարդակը, ներառյալ՝ մտավոր զարգացման գործակիցը (IQ) և զգացմունքային առանձնահատկությունները որոշելու համար: Բնականաբար, անկարող երեխայի հնարավորությունները կարող են չբավականացնել սվյալ ուսումնական ծանաբեռնվածության հաղթահարման համար, իսկ որոշ դեպքերում հնարավոր է առողջական վիճակի վաթարացում: Վերահսկողությունը ենթադրում է ծնողների ուսուցում և շարունակական մասնակցություն երեխայի կրթության և առողջության դաշտում հարցերին:

3 Նյութը գրելու ժամանակ մասնավորապես կենտրոններ գործում են Գյումրում, Վանաձորում, Արմավիրում, Գավառում, Իջևանում:

Ծառայություններն արդյունավետ կարող են լինել միայն այն դեպքում, երբ առողջադասական, կրթական, սոցիալական, հոգեբանական ծառայությունները համագործակցեն, մեկը մյուսի աշխատանքը լավ լրացնեն, ընթերցեն միմյանց լեզուն, բառադարձ (եզրույթներ), հիմնական սկզբունքները և դժվարությունները: Շատ ավելի արդյունավետ է հաճախողանքներ հետ բազմամասնագիտական թիմային աշխատանքը: Այսօր նման աշխատանք իրականացնում են մի շարք հասարակական կազմակերպություններ, որոնց շնորհիվ թիմային աշխատանքի մշակույթը տարածվում է հայաստանում:

Հաճախողանքներին օգնելուց առաջ հարկավոր է կատարել մասնակրի մասնագիտական գնահատում: Սովորաբար բոլոր հաճախողանքներին ունենում են վերականգնման, կրթության և հասարակության մեջ ներգրավման խնդիրներ: Պայմանավորված հաճախողանքի սիտուացիայի հետևանքով՝ այդ կրիները դառնում են առանձնահատուկ և ավելանում են լրացուցիչ կրիներ: Կրիների գնահատման փուլում լավ կարևոր է հաշվի առնել երեխայի զարգացման առանձնահատկությունները, ընթացական պայմանները և ծնողների ծնողավարման ունակությունները:

Հաճախողանք երեխայի և մահարգանքի հետ աշխատող մասնագետը ղեկ է հիշի, որ.

- Երեխային ուսումնասիրելիս ղեկ է հաշվի առնել մահ բնակավայրը, համայնքի և ընթանի ավանդույթները, քանի որ երեխայի զարգացումը կախված է մահ շրջապատող ընթանեկան և արտաքին միջավայրերից:
- Երեխայի զարգացումը գնահատելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել երեխայի խնամքի և դաստիարակության ընթանեկան ավանդույթները:
- Զոհակալորել երեխային. լավ են դեպքերը, երբ բժիշկները, հիմնվելով մակերեսային գնահատման սկզբների վրա, անմիջապես ղեկակալորում են երեխային՝ որդես մակալոր կամ ֆիզիկալորես թերզարգացածի՝ հաշվի չառնելով ընթանի ավանդույթները:
- Այն դեպքերում, երբ մասնագետը երեխայի զարգացման հաղաղումը պայմանակալորում է խնամքի կամ դաստիարակության բացթողումներով, կարևոր է ծնողի հետ հաղորդակցման ձիւտ կազմակերպումը և մահ ծնողակալորության վերաբերյալ անհրաժեշտ գիտելիքներ տալը, ոչ թե փնդաղատելը:

- Երեխայի վերաբերյալ յուրաքանչյուր եզրակացություն լինել է սկսվի նրա ուժեղ և թույլ կողմերի մարզ նկարագրությամբ:
- Շատ կարևոր է ծնողներին լսելը, քանի որ հաճախ նրանք ի վիճակի են իրենց երեխայի վերաբերյալ հայտնելու շատ նուրբ և կարևոր տեղեկություններ:
- Ցանկալի է, որ ծնողները ներկա լինեն երեխայի մասնագիտական զննմանը և տարբեր ֆունկցիոններին. հարկ է նրանց նախադասությամբ բացատրել նպատակները:
- Դորոցահասակ և դեռահաս հաճախողների հետ աշխատելիս հարկ է լինում մանրամասն բացատրություններ, որոնք կարող են օգնել ավելի լավ հասկանալու անձնական դժվարությունները, ըմբռնելու մտահոգությունները և զննահատելու սեփական ուժերը:

Երեխայի կարիքների գնահատումից հետո կազմվում է միջամտության ժամանակ, որը կարող է ներառել աշխատանքներ երեխայի, նրա ծնողների և ընտանիքի մյուս անդամների, դորոցի աշակերտների, նրանց ծնողների և ուսուցիչների, ինչպես նաև տարբեր ծառայությունների հետ: Աշխատանքների հիմնական նպատակն է երեխա - միջավայր (ֆիզիկական և սոցիալական) փոխադարձ հարմարումը և երեխայի մեջ անկախ ու ինքնուրույն կյանքի հմտությունների սերմանումը: Հաճախում երեխաների հետ աշխատող սոցիալական մասնագետների կարևոր խնդիրներից է նրանց իրավունքների պաշտպանությունը: Նրանք լինում են հոգ տանող, որ հաճախում երեխաները չհայտնվեն կյանքի լուսանցքում, որ նրանց համար մասշտաբ լինեն այն բոլոր բարիքները, որոնք օրենսդրությունը նախատեսում է երեխաների համար: Հայաստանում, որտեղ ավանդաբար հաճախում երեխաներն առանձնացվել են իրենց ոչ հաճախում հասակակիցներից և խնամվել գիշերօթիկ հաստատություններում, այսօր այս ուղղությամբ արմատական փոփոխություններ են կատարվում: Անցումը հաճախում հաստատության նկատմամբ բժշկական մոնիթինգի սոցիալական մոնիթինգի թելադրում է միջոցներ ձեռնարկել հաճախումների սոցիալական ներառման ուղղությամբ: Այս ճանապարհին կարևոր միջոցառում է ներառական կրթության կազմակերպումը հաճախում երեխաների համար: Գաղափարի ճիշտ իրագործումը հնարավորություն կստանալու է նրանց ֆիզիկական և, որ ամենակարևորն է, սոցիալական մեկուսացումը:

Ներառական կրթությունը երեխաների իրավունքների համաձայնությամբ

Ներառական կրթության ակունքներից մեկը «Կրթություն բոլորի համար» շարժումն էր, որը սկիզբ առավ 1990 թ. Ջոնսթենոնում (Թաիլանդ) կայացած համաաշխարհային համաժողովում: Համաժողովի ընթացքում նշվեց, որ շատ երկրներում որոշակի խոցելի խմբեր (որոնց թվում՝ հաճախողներ, էթնիկ և ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ) զրկված են կրթություն ստանալու հնարավորությունից: Ջոնսթենի հռչակագրում արձանագրվեց, որ կրթությունը ղեկավարվում է մասշտաբային լինի ոչ միայն նրանց համար, ովքեր սովորելու հնարավորություն ունեն, այլև նրանց համար, ովքեր սովորելու խոչընդոտներ ունեն: Ջոնսթենից 10 տարի անց այդ ծրագիրն արժանացավ մաս Դաֆարի համաաշխարհային համաժողովի ուժադրությանը:

Ներառական կրթության զարգացման գործում կարևոր հայլ կատարվեց կրթության հասուկ կարիքներին նվիրված համաժողովում, որը կայացավ 1994 թ. Իսթանբուլի Սալամանկա փառաքում: Սալամանկայի համաժողովում, ինչպես Ջոնսթենում, արձանագրվեց, որ ուսուցման դժվարություններ ունեցող երեխաների խնդիրը չի կարող լուծվել միայն կրթության հասուկ կարիքներով երեխաների համար առանձին կրթական համակարգերի և դպրոցների զարգացմամբ: Արձանագրվեց նաև, որ դպրոցները պարտավոր են ընդունել բոլոր երեխաներին՝ անկախ նրանց ֆիզիկական, մտավոր ունակություններից, սոցիալական, հուզական, լեզվական և այլ առանձնահատկություններից: Դպրոցը ղեկավարում է ընդունի հաճախողներին և օժտվածներին, փողոցի երեխաներին և աշխատող երեխաներին, հեռավոր բնակավայրերի ու փոքր երեխաներին, ազգային, էթնիկ կամ մշակութային փոքրամասնություններին լիարժեք երեխաներին: Այսպիսով, կրթությունը դիտվեց որպես մարդու հիմնարար իրավունք, ինչից բխում է կրթության մասշտաբային ապահովելու հրամայականը: Հիմնվելով Սալամանկայի հռչակագրի վրա՝ բազմաթիվ երկրներ ներդրեցին ներառական կրթության համակարգը:

1999 թ. ընդունված «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքը սկիզբ դրեց հասուկ կրթական համակարգի բարեփոխումներին: Օրենքում ամրագրված է, որ «կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթությունը ծնողների ընտրությամբ կարող է իրականացվել ինչպես ընդհանուր հանրակրթական, այնպես էլ հասուկ դպրոցներում, հասուկ ծրագրերով»:

Հասուկ կրթության համակարգի հիմնախնդիրներն ամրագրված են «Կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. ղեկավար ծրագիր» և «Կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքներում:

- Կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող երեխաների ուսուցման կազմակերպման ռազմավարությունը հիմնվում է հետևյալ դրույթների վրա.
- Կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող երեխաները մյուսների հետ հավասար իրավունքներ ունեն հանրակրթական հաստատության ընտրության և ղարտաղի ղեկական կրթական ծրագրերի յուրացման հարցերում:
- Կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող երեխաներն իրավունք ունեն օգտվելու հասուկ մանկավարժական, առողջաղախական, հոգեբանական, սոցիալական և այլ ծառայություններից՝ անկախ նրանց ընտրած ուսումնական հաստատության տիղից:
- Երեխայի համակողմանի բնականոն զարգացման տեսանկյունից մախընտրելի է նրա կրթության կազմակերպումը առանց ընտանիքից և հասարակությունից առանձնացման:

ՀՀ կառավարության 2005 թ. որոշման հիման վրա 2007 թ. որք և ծնողական խնամքից զրկված երեխաներով համալրված հասուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունները վերակազմակերպվել են որոշա հանրակրթական ուսումնական հաստատություն: Ներկայումա ՀՀ կրթության համակարգում գործում է 28 հասուկ դղորոց և մեկ բժեկահոգեբանամանկավարժական գնահատման կենտրոն: Նված դղորոցները մախատեսված են մտավոր կամ ֆիզիկական զարգացման խնդիրներ ունեցող երեխաների համար: Բժեկահոգեբանամանկավարժական գնահատման կենտրոնի գործունեության հիմնական առարկան և մղատակը երեխաների ֆիզիկական, մտավոր կամ հոգեկան զարգացման առանձնահատկությունների բացահայտումն ու գնահատումն է, նրանց ընդունակությունների ու կարողությունների համաղատասխան կրթության իրականացման ձևի ընտրությունն ու հասուկ կրթական բնույթի գործունեության իրականացումը:

«Կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրված է հետևյալը.

- Սահմանված են կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող երեխաների կատեգորիաները, որոնց շարքում չկան նախկինում ամրագրված որ, ծնողական խնամքից զրկված երեխաների և արտակարգ ունակություններ ցուցաբերած երեխաների կատեգորիաները,
- ամրագրված է, որ երեխայի կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիքը վկայագրում է տարածքային կառավարման ղետական մարմինը,
- ամրագրված է «ներառական կրթություն» հասկացությունը,
- ներառական կրթությունը՝ կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող երեխայի կրթության համար առանձնահատուկ ղայմանների աղահովման միջոցով նրա համատեղ ուսուցումն է իր հասակակիցների հետ, հանրակրթական դրոցում:

Ներառական կրթության բաղաբականության հիմքում երեխայակենտրոն մանկավարժությունն է, որի էությունը յուրաբանչյուր երեխայի անհատական կարիքների գնահատումն է և կրթության գործընթացին երեխայի ակտիվ մասնակցության խրախուսումը: Մեթոդի կարևոր բաղկացուցիչ մասն է բազմամասնագիտական թիմի ստեղծումը, որն ընդգրկում է երեխայի կրթության համար շահագրգիռ տարբեր մասնագետների (ընդհանուր կրթության մանկավարժ, հատուկ կրթության մանկավարժ, հոգեբան, լոգոդետ), երեխայի ծնողին և թիմի համակարգողին: Թիմը գնահատում է յուրաբանչյուր երեխայի կրթական կարիքները և հայտնաբերում նրա առողջաղահական և սոցիալական այն կարիքները, որոնք ուղղակի ազդեցություն ունեն երեխայի կրթության վրա: Մշակվում է երեխայի ուսուցման անհատական ղլան՝ ուղղված կարիքի բավարարմանը: Այսդիսով, սվյալ եղանակը հնարավորություն է տալիս կրթության առանձնահատուկ ղայմանների կարիք ունեցող երեխայի կրթությունը կազմակերմել հասակակիցների հետ համատեղ հանրակրթական դասարանում, բայց անհատական ղլանով, իսկ անհրաժեշտության դեմքում՝ հատուկ ծրագրերով:

Ներառական կրթությունը մեր երկրում իրականացվեց տեղական և միջազգային հասարակական կազմակերմությունների աջակցությամբ: 2001 թ. սեդեմբերից ԿԳ նախարարության, դրոցի և «Հոյսի կամուրջ» հասարակական կազմակերմության հետ կնքված եռակողմ ղայմանագրի հիման վրա այդ կրթությունն առաջինը սկսեց իրականացվել Երևանի թիվ 27 միջնակարգ դրոցում, որտեղ ներառվեց 10 երեխա:

ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2003 թ. հրամանով հաստատվել են «Կրթության առանձնահատուկ տալանտների կարիք ունեցող երեխաների բժշկահոգեբանամանկավարժական (ԲՀՄ) զննահատման չափանիշները»:

Տարեցարի ներառված երեխաների թիվն սկսեց աճել: 2009 թ. դրությամբ Հայաստանում գործում են ներառական կրթություն իրականացնող 49 համակրթական դպրոցներ: Այդ դպրոցներում այսօր սովորում են կրթության առանձնահատուկ տալանտների կարիք ունեցող շուրջ 500 երեխաներ:

Նշված դպրոցները, կառավարության կողմից հաստատված կարգի համաձայն, 2005 թ. հունվարից կրթության առանձնահատուկ տալանտների կարիք ունեցող երեխաների կրթության կազմակերպման համար ղեկավարում է ծնողական սեյմակ, ռեսուրս սեյմակ, որտեղ կրթության առանձնահատուկ տալանտների կարիք ունեցող երեխաների համար կազմակերպվում են անհատական դասընթացներ՝ համաձայն անհատական ուսումնական լիցենզի (ԱՌԻԴ): ԱՌԻԴ-ը նմանատիպ է կրթության առանձնահատուկ տալանտների կարիք ունեցող աշակերտների անհատական ուսուցումը համակրթական դպրոցներում արդյունավետ կազմակերպելուն և մի կրթական կարիքները բավարարելուն: Դպրոցները համալրված են հատուկ մանկավարժի և սոցիալական աշխատողի հասնիքներով:

Զնայած վերը նշված ձեռնարկումներին՝ հատուկ կրթության համակարգում դեռևս լուծված չեն առաջին անհրաժեշտության մի շարք խնդիրներ.

- Ներառական կրթություն իրականացնող և հատուկ դպրոցների շեմերը խիստ անմխիթար սանսեխնիկական տալանտներում են, հատուկ դպրոցների շեմերը հիմնամորոգման խիստ կարիք ունեն:
- Զեն ստեղծվել կրթության առանձնահատուկ տալանտների կարիք ունեցող երեխաների բժշկահոգեբանամանկավարժական զննահատման կենտրոններ:
- Հատուկ կրթության մասնագետները համալիր մոդալակային վերադասարանման կարիք ունեն:
- Անհրաժեշտ է լուծել կրթության առանձնահատուկ տալանտների կարիք ունեցող անձանց համար մասնագիտական կրթության մասշտաբային հարցը:

- Կարևոր է ժամանակակից մանկավարժական գիտության նվաճումների հիման վրա հասուկ կրթության ուսումնամանրոգական գրականության հրատարակման համակարգի ստեղծումը:
- Պեժք է նորացվեն և հարսացվեն դորրցների նյութաժեխնիկական և ուսումնամանրոգական բազաները:

Այսդիսով, ներառական կրթությունը մարդու իրավունքն է: Այն կարող է ադաիովել որակյալ կրթություն և սոցիալական առումով հիմնավորված է: Ներառական կրթության իրականացման անհրաժեշտությունը հիմնված է հեժկյալ դրուքների վրա.

Իրավունքների առումով.

1. Բոլոր երեխաները միասին սովորելու իրավունք ունեն:
2. Երեխաներին չի կարելի թերագնահատել կամ նրանց նկաժմամբ խժրական վերաբերմունք ցուցաբերել հաժմանդամության կամ սովորելու դժվարությունների դաժառով:
3. Հաժմանդամ մեծահասակները, որոնք ժամանակին սովորել են հասուկ դորրցներում, այսօր դահանջում են վերջ դնել խժրականությանը:
4. Երեխաներին ժարաժեսակ դորրցներում միմյանցից առանձնացնելու օրինական դաժառներ չկան: Երեխաները դեժք է սովորեն միասին:

Կրթության որակի առումով.

1. Հեժագոժությունները ցույց են ժալիս, որ ակադեմիական և սոցիալական առումներով երեխաներն ավելի լավ արդյունքների են հասնում ներառական կրթության դեմքում:
2. Հասուկ դորրցում չկա այնդիսի բան, որ հնարավոր չէ անել հանրակրթական դորրցում:
3. Անհրաժեշտ աջակցության դեմքում ներառական կրթությունն ուսումնական ռեսուրսների ավելի արդյունավեժ օգժագործում է:

Սոցիալական հարցերի առումով.

1. Խժրականությունը երեխաների մեջ սերմանում է վախ, ժգիտություն, նախադաժարմունքներ, չարություն:
2. Բոլոր երեխաները զգում են կրթության կազմակերմման այնդիսի ձևի կարիք, որը կօգնի նրանց հարաբերություններ հասաժելու բոլորի հեժ:

3. Ներառական կրթությունը կարող է նվազեցնել վախը և մոլասել փոխընթերցման, հանդուրժողականության մթնոլորտի հաստատմանը:

Ներառումը մոտեցում է, որի դեմքում հաճվի է առնվում առակետների բազմազանությունը, ինչը ենթադրում է ուսումնական մոլասակների և լյաւնների համադասասխանեցում սովորողների կարիքներին ու ընդունակություններին:

Սոցիալական դեմքի վարման օրինակ 2

Կ-ն ընճանիփ երկրորդ երեխան է: Նա 11 տարեկան է: Մոր հղիությունն ընթացել է բարդություններով. եղել է վիժման վճանգ, ինչի կադակցությամբ մայրը սճացել է համադասասխան բուժում: Ծնվել է 3200 գ քաւով, ճչացել է ոււացումով, կիրառվել են վերակենդանացման միջոցառումներ, երեխան գճնվել է կյուվեզում: Ծննդաճնից հետո երեխան բուժվել է նաև մորաճնային բաժանմունքում:

Երեխայի զարգացման հադադումն ի հայտ է եկել կյանքի առաջին տարում. ոււ է սկսել նսւել, կանգնել: Անկայուն քայլում է 1 տարեկան 8 ամսական հասակից: Խոսւել է մույմդես ոււացումով, առաջին բաւերն առտասանել է 1 տարեկան 4 ամսական հասակում: Երեխայի զարգացումը մւտադես եղել է բժիւկների ոււադության կիզակեսում: Երեխան գնահաճվել է ըստ Այրճոնի սանդղակի, և ադդեն իսկ 6 ամսականից դարզվել է, որ նա զարգացման առումով հետ է մնում, հաճադես մեճ և մուր բարժողական գորճառույթների առումով: Ընճանեկան բժիւկը փորճել է երեխային ուղեգրել Երևան, սակայն ճնողները հրաժարվել են՝ կարճելով, որ նւվաճ հադադումները ժամանակավոր բնույթ ունեն:

Քայլելը սկսւելուն դես ճնողները նկաւել են, որ երեխան հաստաճ չի դնում ճախ ոճրը, այլ փոքր-ինչ «քաւելով»: Տեսնւելով դա, ճնողներն իրենք են խնդրել երեխային ուղեգրել Երևանի համադասասխան բուժհաստառություն: Երևանի հիվանդանոցներից մեկում ախտորուվել է մանկական ուղեղային կաթվաճ՝ հեմիդարեզ: Երևանում բուժման մեկ կուրս սաւնալուց հետո երեխան այլ բուժում չի սճացել. ճնողները դժվարացել են տանել Երևան վերականգնողական բուժման: Երեխայի մոտ հաստաճվել է հաւմանդանություն:

Երեխայի ճնողները, լսւելով մարզկենտրոնում «Երեխայի զարգացման և վերականգնողական կենտրոնի» բացման մախն, դիմել են այնեղ վերականգնողական բուժում սաւնալու համար: Երեխայի վիճակը գնահաճվել է, հայտ-

նաբերվել է ձախակողմյան հեմիդարեզ՝ առավել արտահայտված ստորին վերջույթում: Մտավոր զարգացումը չի տուժել, երեխան հաճախում է դորոց, սովորում է գերազանց: Հիվանդության կադակցությամբ երեխան լուծել է մարզային կենտրոնում անցնի կանոնավոր շարունակական վերականգնողական բուժում, հասկալուես ստորին վերջույթի գործառույթների բարելավման նդասակով: Բուժումն իրականացվում է լուեսդասվերի Եղանակներում: Պարբերական զննումները փաստում են վիճակի առաղընթաց:

Հարցեր և առաղադրանքներ

1. Գծադասկերի միղոցով դասկերեք մանկույթան Եղանները:
2. Նկարաղբեք վաղ հասակի առանձնահասկությունները:
3. ՆԵեք վաղ հասակում երեխայի զարգացման գնահասման ոլորները:
4. Աղյուսակի միղոցով համեմասեք մանկույթան Եղանները:
5. Համեմասեք ՄԻԱՎ-ը և ՁԻԱՀ-ը:
6. Ի՞նչ ծառայություններ են իրականացվում առողղության դահողանման առաղային, երկրորդային և երրորդային մակարդակներում:
7. Բացասեք ԴԵԲԱԾ-ը:
8. Թվարկեք և նկարաղբեք հասուկ կարիներով երեխաների խմբերը:
9. ՆԵեք հասմանդան կան զարգացման խանգարումներով երեխաների բուժադասարկման առանցքային գործառույթները:

Օղսագործված փաստաղղեր և գրականություն

1. World Health Organization. European strategy for child and adolescent health and development. Copenhagen: WHO, 2005.
2. Վերասղադրողական առողղության աղգային ծրաղիր, ռաղմավարություն և գործողությունների ժամանակացույց. 2007-2015 թթ. / Ռ. Արահանյան, Գ. Ավաղյան, Ա. Ձերղերյան և ուրիներ: Երևան, 2007:
3. Երեխայի բժժկական հսկողղության փարս: ՀՀ առողղադահողության մասարարության 2007 թ. նղյեմբերի 26-ի թիվ 1752 հրամանի հավելված:

4. Երիտասարդների բարյացակամ ծառայությունների հայեցակարգ / ՀՀ առողջապահության նախարարություն: Երևան, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, 2005:
5. Ջարգացման և վարձագծային մանկաբուժության հիմունքներ / Խմբագիրներ՝ Ա. Բաբլյան, Ա. Հակոբյան, Մ. Երիցյան, Ս. Սարգսյան: «Արաբկիր» բժշկական համալիր. Երեխաների և դեռահասների առողջության ինստիտուտ: Երևան, 2008: 300 էջ:
6. Դեռահասների առողջություն և զարգացում: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ / Ա. Բաբլյան, Ս. Սարգսյան, Ա. Ղազարյան և ուրիշներ.: «Արաբկիր» բժշկական համալիր. Երեխաների և դեռահասների առողջության ինստիտուտ: Երևան, 2008: 75 էջ:
7. Developmental-Behavioral Pediatrics / [edited by] M.D.Levine, W.B. Carey, A.C.Crocker. – 2nd ed. W.B. Saunders Company, 1992.
8. International Classification of Functioning, Disability and Health. WHO-2001.
9. Children with disabilities in transition period in CEE/CIS, UNICEF, 2005.
10. Ներառական կրթության իրականացման ուղեցույց / ՀՀ ԿԳ նախարարություն, Կրթության ազգային ինստիտուտ: Երևան, 2008:
11. www.edu.am
12. Inclusive education: Approaches, Scope & Content. Presentation at 48th International conference on Education, Geneva, 2008.

ԳԼՈՒԽ 3

ԵՐԵՒԱՅԻ՝ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ ԱՊՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՐԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐԸ

Հեղինակ՝ Միրա Անտոնյան

Այս բաժինը հնարավորություն է տալիս ուսումնասիրողներին.

- իմանալու երեխա-ծնող-ղեկություն եռակողմ հարաբերություններում իրավունք-դատականություն համատեղ առիթ սկզբունքները,
- բացատրելու «երեխայի լավագույն շահ» հասկացությունը,
- սահմանելու «դեմոկրատիա» հասկացությունը և տարբերակելու դրա երեխա մակարդակները,
- բացատրելու «մանկավրություն» հասկացությունը,
- իմանալու ընտանեկան դեմոկրատիայի ենթարկված երեխաների խնամ-
փ կազմակերպման օրենսդրական և սոցիալական հիմքերը,
- լուսավորելու ունենալու Հայաստանի ընտանեկան խնամփոխ զրկված
երեխաների իրավաճակի մասին,
- լուսավորելու երեխայի լուսավորության մակարդակները,
- նկարագրելու ընտանիքի աջակցող սուբյեկտների գործառնությունները,
- տարբերակելու ընտանեկան աջակցության տիպերը,
- ծանոթանալու ընտանեկան խնամփոխ զրկված երեխաների խնամփո
կազմակերպման այլընտրանքային ձևերին, մասնավորապես՝

ա. սահմանելու «որդեգրություն» հասկացությունը,

բ. բացատրելու «խնամակալություն» և «հոգաբարձություն» հասկացու-
թյունները՝ նշելով դրանց տարբերությունները,

գ. լուսավորելու կազմելու հաստատության լուսավորությունում երեխաների
խնամփոխ կազմակերպման առանձնահատկությունների մասին,

դ. հասկանալու խնամատեսության նպատակները, առանձնահատկություններն
ու տեսակները և տեղեկանալու հարազատ ընտանիք երեխայի վերադարձի ուղղու-
թյամբ տարվող աշխատանքների առանձնահատկությունների մասին:

Հաղավուճներ

ՏԻՄ – սեղական ինֆնակառավարման մարմին

ԱԾԽՄԵ - առանց ծնողական խնամփի մնացած երեխա

ԱԳԲ - Անչափահասների գործերով բաժին (ոստիկանության)

Օգտագործված հասկացություններ

Առանց ծնողական խնամփի մնացած երեխա. առանց ծնողական խնամփի մնացած երեխաների շարքն են դասվում այն երեխաները, ում ծնողները մահացած են կամ զրկված ծնողական իրավունքներից, ճանաչվել են անգործունակ, խուսափում են երեխաների դաստիարակությունից կամ նրանց իրավունքների ու շահերի դաժնամարտությունից, օրենքով սահմանված կարգով ճանաչվել են մահացած:

Անհետաձգելի իրավիճակում խնամաստություն: Սա խնամաստության այն ձևն է, երբ ընտանիքն անհրաժեշտության դեպքում երեխային վերցնում է մեկ կամ մի քանի օրով մինչև ավելի երկարաժամկետ խնամփի կազմակերպումը: Այսպիսի անհրաժեշտություն կարող է ստեղծվել, օրինակ, գիշերը, երբ ոստիկանության աշխատակիցը կամ սոցիալական աշխատողը տեղեկացվում են թափառաբեկ կամ բռնության ենթարկվելու վստահի մեջ հայտնված երեխայի մասին:

Երեխա: Երեխա է համարվում 18 տարին չլրացած յուրաքանչյուր ոմ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նա օրենքով սահմանված կարգով գործունակություն է ձեռք բերում կամ գործունակ է ճանաչվում ավելի վաղ:

Երեխայի այլընտանյան խնամ: Հարազատ ընտանիքից դուրս երեխայի խնամփի կազմակերպման բոլոր հնարավոր ձևերը՝ հաստատություն, որդեգրություն, խնամակալություն, խնամաստություն, «կիսաանկախ» երիտասարդական սոցիալական ճյուղեր և այլն:

Երեխայի դեմոկրատացում: Երեխայի դեմոկրատացման այնպիսի վիճակն է ընտանիքում, երբ նա հնարավորություններ, տարածքներ չունի յուրացնելու իրեն անհրաժեշտ սոցիալական դերերի ամբողջությունը, ձևավորելու անհատական այն որակները, որոնք անհրաժեշտ են սոցիալական իրականությունը համարժեք ընդունելու, այն գնահատելու և որոշակի իրավիճակում գիտակից

որոշումներ ընդունելու, ինչդեպ նաև սեփական գործողությունները վերահսկելու համար:

Երեխայի լավագույն շահ: Երեխայի լավագույն շահը ենթադրում է նրա խնամքի ու զարգացման համար այնպիսի դրամաների ստեղծում, որոնք կադահովեն աճի ու զարգացման առավելագույն արդյունավետությունը: Դրանք ներառում են՝

ա) ծնողների կյանքի ոճը, ծնողների և երեխաների միջև հուզական կապի բնույթը,

բ) ծնողների՝ երեխային սննդով, կացարանով, հագուստով և բժշկական խնամքով ապահովելու կարողությունը,

գ) երեխայի ունեցած կադերը դրոցի, ընսանքի, համայնքի և կրոնական կառույցների հետ,

դ) երեխայի նախասիրությունները:

Երեխայի լավագույն շահը կախում ունի նրա սեռասարկային և զարգացման առանձնահատկություններից:

Ընսանք: Մարկանց խումբ, ովքեր կադված են ամուսնական, արյունակցական, ազգակցական, որդեգրման կամ խնամասարության կադերով, ադրում են մի հարկի սակ և վարում են ընդհանուր սնեստություն:

Ընսանեկան խնամքից զրկված երեխա: Փասսացի սարվա (սարիների) մեծ մասը ընսանքից հեռու գսնվող, ընսանքի հետ կադերը խզած երեխան կամ այն երեխան, որի համար հարազատ ընսանքի հետ կադը նսանակալից է:

Շամանակավոր դադար: Սա խնամասարության սեսակ է, որը հնարավորություն է սալիս դժվարություններ ունեցող ծնողներին, ովքեր սարքեր դասճառներով էեն կարողանում հոգ սանել երեխայի մասին, երեխայի խնամքը հանձնել խնամասար ծնողներին: Կանոնավոր կերով կարող է կիրառվել ռաքաթ, կիրակի օրերին կամ մեկ ռաքաթով:

Մանկալություն: Ծնողի (ծնողների) կողմից երեխայի խնամքից հրաժարվելը:

Սոցիալական որք: Երեխա, ում կենսաբանական ծնողները վողջ են, բայց էեն խնամում նրան, որի հեսանքով երեխայի համար կազմակերպվում է փոխարինող խնամք:

Կարճաժամկետ խնամասարություն: Այս դեմքում երեխան խնամասար ընսանքիում գսնվում է մինչև մեկ սարի:

Միջանկյալ ստորոքյաճը խնամասարություն: Խնամասարության այս ձևը կիրառվում է այն երեխաների դեղում, որոնց մեջ լից է իմունուրույն աղբելու հմսություններ զարգացնել: Շեոսը դրվում է երեխայի մեջ կյանքի հմսությունների զարգացման վրա (կիրառվում է դեռահասների համար, 1-3 տարի):

Մասնավոր խնամասարություն: Այս տեսակը տարբերվում է լիցական խնամասարությունից նրանով, որ երեխայի ծնողներն իրենք են զսնում խնամասար ընտանիք և վճարում դրա համար: Երեխայի ծնողները և խնամասարները լից է համադասասխան մարմնին տեղեկացնեն մախատեսվող տեղավորման մասին:

Ներածություն

Երեխայի բնականոն զարգացումը և հասարակության մեջ համադասասխան դերերի տանննումը ենթադրում են մրա կենսական լաահանջումներների բավարարում և անհրաժեոտ խնամքի ու դատարակության աղահովում: Երեխայի աճի ու հատումացման գործընթացում կարևոր դեր ունի ընտանիքը, որն ուղղակի լաատասխանասվություն է կրում իր երեխաների խնամքի ու դատարակության կազմակերմման համար: Ընտանիքը բարդ տոցիալ-մեակությաին միջավայր է, որտեղ և որի ազդեցությամբ ձևավորվում ու կայանում է երեխայի «ես»-ը, և որի օգնությամբ մա մուտ է գործում հասարակություն: Ծնողների տերն ու գուրգուրամը, ընտանեկան ջերնությունն ու աղահով մթնոլորտը որոշիչ նեանակություն ունեն երեխայի համար:

Որլես կանոն` ընտանիքների մեծ մասին հաջողվում է երեխաների խնամքի համար ցանկալի լաայմաններ տեղծել, բայց լինում են և այնղիսիք, որոնք ձախողվում են: Ձախողումները հատկաղես ծանր են անդրադառնում երեխաների կյանքի որակի վրա, երբ ընտանիքները համադասասխան ծառայություններից և առահատակ լիցությունից անհրաժեոտ աջակցություն չեն տանում: Հատարակական այնղիսի չարիքներ, ինչղիսիք են, օղմակ, գործազրկությունը, անօթանությունը, տնեսական ճգնաժամը, հանրային ծառայությունների դժվարամատչելիության լաայմաններում մվազեցում են ծնողների` իրենց երեխաներին լիարժեք խնամելու հնարավորությունները: Իսկ երբ ընտանիքը թերանում կամ ձախողվում է իր այդ կարևոր լաարականության իրականացման հարցում, մի կողմից` վտանգվում է հատարակության բնականոն վերատարությունը, մյուս կողմից` լիցությունը ձեռք

է բերում նոր հոգսեր: Օրինակ՝ ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության 2008 թ. հունվարի 1-ի վիճակագրական տվյալների, որոշ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա հաշվառված է եղել 1682 երեխա, այդ թվում՝ խնամակալների և հոգաբարձուների խնամքի տակ՝ 291, ղեկավարող մանկասերներին՝ 885, իսկ բարեգործական մանկասերներին՝ 250 երեխա: Նշված թվի մեջ չեն մտնում այն երեխաները, ովքեր, խնամվելով հասուկ սոցիալական նշանակության հաստատություններում (խնամքի կենտրոններ, վարձային խնդիրներով երեխաների համար հաստատություններ), փաստացի զրկված են ընտանեկան խնամքից, սակայն նման կարգավիճակ չունեն (թեև նրանց վիճակը գրեթե չի փոխվում այն ունեցողների վիճակից):

Մեծ թվով երեխաներ կան աղքատ ընտանիքներում, որտեղ նրանք մեծանում են զգալի զրկանքների տալիս: խնամքում:

Երեխաները հասարակության մեջ առկա սոցիալական խնդիրների ուղղակի և անուղղակի զոհերն են: Ժամանակին նրանց հանդեպ ցուցաբերված անհարգությունն ու անուշադրությունը հետագայում բազմաթիվ ավելի վնասաբեր ուժով հարվածում են հասարակությանը:

Մտահոգիչ է այն փաստը, որ վերջին տարիներին ընտանեկան խնամքից զրկվում են ոչ միայն այն երեխաները, որոնց կենսաբանական ծնողները տարբեր օբյեկտներով (մահ, ծանր աստիճանի հաշմանդամություն, անհայտ բացակայություն և այլն) չեն կարող իրականացնել իրենց գործառնությունները, այլև նրանք, ում ծնողները, չկարողանալով հաղթահարել սեփական կյանքի՝ տարաբնույթ գործոններով տալիս անհավասարաչափ ճգնաժամներ, հայտնաբերում են իրենց ծնողական անկարողության, երեխաների խնամքի կազմակերպման ֆինանսական անհնարիքության մասին՝ ժամանակավորապես հրաժարվելով իրենց տարաբնույթությունների կատարումից կամ տարաբնույթ լինելով երեխաներին՝ անորոշության մեջ թողնելով նրանց կյանքի հետագա ընթացքը:

Ի՞նչ կարելի է անել այս երևույթը կանխելու և անհրաժեշտության դեպքում արդյունավետ միջամտություն կազմակերպելու համար: Ինչպե՞ս կանխել հետագա անցանկալի զարգացումները, ինչպե՞ս հնարավորինս մեղմել ընտանիքի դուրս խնամվելու երևույթի բացասական ազդեցությունը երեխայի կյանքի որակի, նրա անձի ու սոցիալական հեռանկարի վրա: Նշված վստահության կանխարգելման և կենսաբանական ընտանիքի «ուժեղացման» հնա-

րավոր ուղիների բնարկմանն է նվիրված ձեռնարկի սույն բաժնի առաջին մասը:

«Երեխաները մեր աղազան են» կարգախոսը սոսկ թևավոր խոսք չէ: Այն իրականություն դարձնելու համար լրահանջվում են ձկուն մոտեցումներ: Մասնավորապես, եթե երեխան ընթանի՞ն վսանգված է, աղա մրա խնամքն անհրաժեշտ է կազմակերպել ցանկալի և հնարավոր այլընտրանքային եղանակով: Այս բաժնի առաջին մասը նվիրված է երեխայի ընթանեկան խնամքին, իսկ երկրորդ մասը՝ ընթանեկան խնամքից զրկված երեխաների խնամքի կազմակերպման այլընտրանքային ձևերին:

Երեխայի՝ ընթանի՞ն աղբելու իրավունքը մրա լավագույն շահերի համաճեխում

Երեխայի՝ ընթանի՞ն աղբելու իրավունքն ամրագրված է Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայում և շինում է հեճկյալ դրոյքներից.

- Յուրաքանչյուր երեխա ունի սիրված և հասկացված լինելու իրավունք. ցանկալի է ծնողների և ընթանի՞ն կողմից, բայց վերջիններիս բացակայության կամ անկարողության դեղմում դեղությունը դեղ է փոխարինի մրանց:
- Ծնողները հասուկ դասախանասվություն են կրում իրենց երեխաների խնամքի, կրթության և առաջնորդման համար:

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի մերածական մասում մասնանշվում է, որ ընթանի՞ն «...երեխաների աճի ու բարեկեցության բնական միջավայրն է»: Ըստ այդմ՝ երեխայի իրավունքները, ծնողների իրավունքները և ծնողական դարճականությունները միմյանցից անկախ չեն կարող լինել:

Ըստ Ալքթոնի՝ երեխայի իրավունքների և դրանց առնչությամբ ծնողների իրավունքների միջև գոյություն ունի շահ փխում հավասարակշռություն, որի դաիդանումը եմբադում է երեխաների իրավունքների վերաբերյալ համաձայնագրի հիմքում ընկած երեք կարևոր սկզբունքների իրագործում.

- Նախ՝ երեխաները իրավունքի սուբյեկտներ են, և հենց մրանց իրավունքների երաշխավորման և դաճդանության համար է, որ ծնողներին վերագում են որոշակի իրավունքներ և դարճականություններ իրենց երեխաների հանդեղ:

- Երկրորդ՝ երեխայի ունակությունների զարգացմանը զուգահեռ ծնողների իրավունքներն աստիճանաբար թակասում են, և երեխան «լիազորվում է» անձամբ իրականացնել իր իրավունքները:
- Երրորդ՝ երեխայի իրավունքները գոյություն ունեն՝ անկախ երեխայի զգնվելու վայրից. դրանք հավասարաթես կիրառվում են Տանը, դպրոցում, բոլոր հասարակական կառույցներում, ողջ հասարակության մեջ:

Կոնվենցիայի 18-րդ հոդվածն ուրվագծում է ծնողների՝ երեխաների դաստիարակությանը և զարգացմանը մոլաստելու դերի որոշակի շրջանակ՝ շեշտադրելով, որ «երեխայի լավագույն շահը ղեկ է լինի ծնողների հիմնական մտահոգության առարկան»:

Երեխաների իրավունքները սկզբնաթես ճանաչվել են «երեխային փրկելու» նկատառումից ելնելով (երեխաները ղեկ է ղաշտանված լինեն իրենց ծնողների կողմից գործադրվող բռնություններից), սակայն երեխաների կյանքի բոլոր կարևոր բնագավառներում (անվան, բնակության վայրի, կրթության, կրոնի, քաղաքացիության որոշման, բուժման հես կաղված և այլն) ծնողները շարունակել են լիազորություններ ունենալ:

Համաձայնագիրը երեխայի և ղեկության միջև ուղղակի կաղ է ենթադրում, ինչը մարտահրավեր է նետում այն մտայնությանը, թե «երեխաներն իրենց ծնողների սեփականությունն են»։ Ղեկությունն իրավասու է երեխայի իրավունքների ղաշտանության մոլասակով միջամտելու ընտանիքի «գործերին»՝ ընդունելով, որ երեխայի լավագույն շահը ոչ միշտ է մույնանում ծնողների ղակերացումների և գործողությունների հես, հեսաբար, միշտ չէ, որ ծնողները ղաշտանում են երեխաներին: Գրեթե բոլոր ծնողները ձգտում են գործել իրենց երեխաների լավագույն շահի և իրավունքների ղաշտանության շրջանակներում, սակայն դա միշտ չէ, որ հաջողվում է, հեսաբար անհրաժեշտություն է այնդիսի մեխանիզմների գոյությունը (օրենսդրություն, դատարան և այլն), որոնց օգնությամբ երեխաների անունից հանդես եկող ղեկությունը կարողանա երաշխավորել մրանց իրավունքների իրացումը: Մասնավորաթես, ղեկությունը կարող է (որոշակի ընթացակարգերով) միջամտել ծնողների կողմից երեխայի «անորակ» խմամբ մատուցելու, մրա նկատմամբ բռնության կամ անտեսման իրավիճակներից ղաշտանելու մոլասակով:

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան սահմանում է ընտանիքի ինքնավարության սկզբունքը, այսինքն՝ երեխաները մախսառաջ զգնվում

են իրենց ծնողների իրավասության ներքո, և ղեռնարկային միջամտությունը թույլատրվում է միայն այն դեպքում, երբ կասկածներ կան, որ ընթացիկ ձախողում է երեխայի հիմնական իրավունքների պաշտպանությունը: Միաժամանակ, ծնողների՝ իրենց երեխաներին ուղղորդելու իրավունքները և պարտականությունները բխում են ոչ թե այն հանգամանքից, որ ծնողները երեխաների «սերն» են, այլ այն իրողությունից, որ ծնողները մինչև երեխաների չափահաս դառնալը պատասխանատվություն են կրում նրանց համար:

Վերջին տասնամյակների ընթացքում մշակական վեճերի առարկա է դարձել ղեռնարկային՝ ծնող-երեխա փոխհարաբերություններին միջամտելու իրավունքի սահմանի որոշման խնդիրը: Ուսումնական կարծիք է, որ նման միջամտության իրավունքը նվազեցնում է ծնողների հեղինակությունը՝ նրանց վերադարձելով «խնամք մատուցողի» դերից: Կարգապահական, ինչը, ի վերջո, կարող է հանգեցնել այն իրավիճակին, որ երեխաները մրցակցեն ծնողների հետ, անգամ դառնան նրանց «հակառակորդներ»: Բացի այդ, երեխաներին որոշ իրավունքի կրողների դիտարկելու հիմքերը բխում են անհատականության ավանդական արևմտյան աշխարհընկալումից, ինչը հակադրվում է որոշ այլ մշակույթներում ընդունված կարգերին, որտեղ երեխաները դրվում է ընթացիկ առաջնահերթության վրա: Սակայն երեխաների և չափահասների իրավունքներն ու պարտականությունները ոչ թե ուղղված են միմյանց դեմ, այլ ամփոփված իրենց կապված են միմյանց: Այլ խոսքով՝ երեխայի և ընթացիկ իրավունքների իրացումը ենթադրում է սրամաքանակական հավասարակշռության ղեռնարկում:

Ժամանակի ընթացքում «իրավունք-պարտականություն» կադրը ընթացիկ-պարտականության հարաբերության շրջանակում զգալի փոփոխությունների է ենթարկվել: Ընթացիկ կյանքին պարտական «միջամտության» իրավունքը և դրա սահմանները եղել և մնում են մշակական վերանայումների առարկա: Պետության՝ ընթացիկ կյանքին միջամտելու իրավունքը վիճարկման առարկա չէ առնվազն այն երկրների համար, որոնք միացել են ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային: Պետության նման իրավունքը, մյուս կողմից, չի նշանակում ծնողի կամ երեխայի որևէ իրավունքի բացառում: Ավելի «համապատասխան իրավական միջամտություն» նշանակում է հսկայական սկզբունքներով և համաձայնեցված կարգով միջամտել երեխաների, ծնողների և պետության միջև հարաբերությունների կարգավորմանը:

Սկզբունքներ

- Ծնողները, ղեռնարկները և հարգված և աջակցություն ստանալու որոշումներն առաջին համարում կամ անհատների իրավունքներին և կենսամակարդակին աջակցողներ, որոշում նրա անմիջական խորհրդատուներ՝ ներկայում և առաջիկայում:
- Մարմնական դաստի կանխարգելման ծրագրերը, ղեռնարկները և իրականում աջակցող և կրթող լինեն:
- Ծնողները և խնամք մատուցողները, ղեռնարկները և ներգրավված լինեն կառուցողական կարգավորման հաստատման և ձևի ընտրության գործընթացում և ծնողների (խնամողների) կրթությանն աջակցող ծրագրերում:
- Ընտանիքները, դպրոցները և համայնքները, ղեռնարկները և կառուցողական կերպով աջակցեն երեխայի դաստիարակման և խնամքի դաստիարակման ստեղծմանը:
- Չափահասները, ղեռնարկները և դաստիարակման, առաջնորդում և աջակցություն երեխայի ներքին և առաջին կենսամակարդակի առաջնորդում:
- Մասնակից դաստիարակման գործադրում են բոլոր հնարավոր ջանքերը՝ երեխայի դաստիարակության և զարգացման գործում երկու ծնողների ընդհանուր դաստիարակման սկզբունքի ճանաչումն առաջնորդելու համար (հոդված 18):

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիա

Այս սկզբունքների կիրառումն իր հերթին ենթադրում է ընտանիքների գործառնության առանձնահատկությունների իմացություն:

Երեխայի խնամքի կազմակերպումը կարգավորող օրենսդրական հիմքերը

1992 թ. Հայաստանը միացել է Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային, իսկ 1996 թ. ընդունել «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ-ի օրենք: Այդ օրենքի 12-րդ հոդվածում ամրագրված է երեխայի՝ ընտանիքում ապրելու իրավունքը, ինչը բխում է կոնվենցիայի լուրջանքներից:

Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայում նշվում է, որ «ընտանեկան միջավայրից ժամանակավորապես զրկված յուրաքանչյուր երեխա, կամ այն երեխան, ում, ելնելով նրա շահերից, չի կարելի թողնել այդ միջավայրում», հասուկ լիցենզիայի և աջակցության իրավունք ունի: Նման լիցենզիայում ու աջակցությունը, ըստ կոնվենցիայի, «լիցենզիայի կողմից, ըստ օրենքի և կարող է ներառել տեղավորումը խնամասար ընտանիքում, դաֆալան՝ ըստ իսլամական իրավունքի, որդեգրումը կամ, եթե անհրաժեշտ է, տեղավորումը երեխայի խնամքի համար նախատեսված հաստատությունում»: 20-րդ հոդվածը այլընտրանքային խնամքի առավել համապատասխան ձևի ընտրության համար հորդորում է «ուժադրություն դարձնել նման տեղավորման ցանկալի տեղի և երեխայի ազգային, կրոնական, մշակութային և լեզվական պահպանության վրա»: Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածը սահմանում է այն չափանիշները, որոնք կապված են ընտանիքից հեռացման միջոցառման համարժեքության որոշման հետ, և այն ընթացակարգերը, որոնք լիցենզիայի կիրառվելու նման որոշում կայացնելիս: 21-րդ հոդվածը բովանդակում է որդեգրման դեմքում կիրառվող լրացուցիչ չափանիշները: Միաժամանակ երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայում կոչ է արվում «անհաղաղ ուժադրություն դարձնել այնպիսի համակարգերի ստեղծմանն ու արդյունավետ գործարկմանը, որոնք հնարավորություն կստանան վերահսկելու խնամքի տեսակները՝ սկսած բժշկական հիմնարկներից մինչև անչափահաս օրինազանցների համար նախատեսվածները»:

Նշված կոնվենցիայի 20-րդ հոդվածում ընդգծվում է երեխայի համար ընտանեկան միջավայրի կարևորությունը, և լիցենզիայում լիցենզիայի տարազանցված են հասուկ լիցենզիայում սրամադրել իրենց ընտանեկան օգնությունից ժամանակավորապես կամ մշտապես զրկված երեխաներին՝ շեղվելով դաստիարակության հանձնելու (խնամակալություն, հոգաբարձություն, խնամասարություն) կամ որդեգրման արժեքների նախադասվելիությունը երեխաներին խնամող համապատասխան հիմնարկություններում տեղավորելու արժեքակից:

Այդ առնչությամբ ՄԱԿ-ի նույն կոնվենցիան հորդորում է. «խնամքը մանկաների միջոցով ոչ մի դեմքում չլիցենզիայի փոխարինի աղիության նվազեցման ծրագրերին և ընտանիքի աջակցության ծառայություններին: Ավելին, լիցենզիայի ֆալափականությունը և միջոցառումները լիցենզիայի կապված լինելը ընտանիքների աջակցությամբ՝ նրանց երեխաների գոյատևումը, զարգացումը և աղիակները միջոցառումը»:

2002 թ. սեպտեմբերի 24-ին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունեց «Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական դաշտամության մասին» ՀՀ օրենքը: Այն կարգավորում է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների և նրանց հավասարեցված անձանց կրթության, բնակության և ընդհանուր սոցիալական դաշտամության հարցերը: Հասուկ սոցիալական դաշտամության հարցերն իրենց արժանությունը գտան 2003 թ. դեկտեմբերին ՀՀ կառավարության հաստատած «Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների դաշտամության 2004-2015 թթ. ազգային ծրագրում»: Ազգային ծրագիրը ներառում է Տարբեր բնագավառներում երեխաների նկատմամբ իրականացվող դաշտական ֆաղափականությունը: Այն մեխանիզմ է, որի միջոցով սահմանված են խնդիրներ և մշակված են երեխաների սոցիալական դաշտամության վերաբերյալ ծրագրեր, որոնք իրականացվում են դաշտական կառույցների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների և այլ համակարգերի միջոցով: 2005 թ. կառավարությունն ընդունեց «Դժվարին վիճակում հայտնված երեխաների սոցիալական դաշտամության բարեփոխումների ռազմավարական ծրագիր»:

2004 թ. նոյեմբերի 9-ին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունեց Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգիրքը, որը կարգավորում է մաս առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հիմնահարցերը: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 109-րդ, 110-րդ, 111-րդ հոդվածներով սահմանվում և կանոնակարգվում են առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հայտնաբերումն ու տեղավորումը:

Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների (ԱԾԽՄԵ) իրավունքների ու շահերի դաշտամությունը դաշտավիճակված է տեղական ինքնակառավարման մարմինների ենթակայության Տակ գտնվող խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին (ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի, հոդված 109, կետ 1): Ըստ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 110-րդ հոդվածի՝ հիմնարկների (նախադրոցական կրթական, համրակրթական, բժշկական կամ նման այլ կազմակերպությունների) դաշտոնասար անձինք, որոնք տեղեկություններ ունեն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների մասին, դաշտավոր են այդ մասին հաղորդել խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին՝ ըստ երեխաների փաստացի գտնվելու վայրի: Վերջիններս դաշտավոր են երեխաները ընթացքում անցկացնել երեխայի կյանքի դաշտամունքի հետազոտություն և նրա ծնողների կամ ազգականների կողմից խնամքի բացակայություն բա-

ցահայսելիս մինչև նրա սեղավորման հարցի լուծումը ադափովել նրա իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը: Այսպիսով, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները բացահայտում են առանց ծնողական խնամփի մնացած երեխաներին, վարում նման երեխաների հաշվառումը, և, ելնելով ծնողական խնամփից զրկվելու հանգամանքներից, ընտրում այդ երեխաներին սեղավորելու ձևերը:

Օրենքը սահմանում է նաև, որ յուրաքանչյուր երեխա ծնողներին ճանաչելու և նրանց հետ համատեղ աղյուրելու իրավունք ունի, բացառությամբ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված այն դեպքերի, երբ դատարանի որոշմամբ ծնողից կամ ծնողներից երեխայի բաժանումը համարվում է անհրաժեշտություն (նման որոշում ընդունվում է՝ ելնելով երեխայի շահերից):

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 59-րդ հոդվածի համաձայն՝ ծնողները կամ նրանցից որևէ մեկը կարող են զրկվել ծնողական իրավունքներից, եթե նրանք.

- *չարամտորեն խուսափում են ծնողական պարտականությունները կատարելուց, ընդ որում՝ ալիմենտ վճարելուց,*
- *առանց հարգելի պատճառների հրաժարվում են վերցնել իրենց երեխային ծննդաբանից կամ բժշկական այլ կազմակերպությունից, ինչպես նաև դաստիարակչական, սոցիալական պաշտպանության կամ մամանափոխ այլ կազմակերպություններից,*
- *չարաճախում են իրենց ծնողական իրավունքները, ընդ որում՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնություն են գործադրում երեխաների նկատմամբ, ոտնձգում են նրանց սեռական անձեռնմխելիությունը,*
- *սառաղում են ֆրոնիկ ալկոհոլադոլությամբ կամ թմրամոլությամբ, թունամոլությամբ,*
- *իրենց երեխաների դեմ կատարել են դիտավորյալ հանցագործություն:*

Ընտանիքի դերը երեխայի պաշտպանության գործում

Երեխայի՝ ընտանեկան խնամք ստանալու իրավունքը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում փոխարինող մեխանիզմների կիրառման անհրաժեշտությունը

հսակ ամրագրված են օրենքում և համադասասխանում են Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի դաժանություններին: Պետք է նկատել, որ ընթացիկում մեծամասնությունը վերաբերյալ համադասասխան օրենքի առկայությունը անհրաժեշտ, սակայն ոչ բավարարող մասն է երեխայի դաժանությունները կազմակերպելու համար. անհրաժեշտ են համալիր ծառայություններ և միջոցներ՝ առանց ընթացական խնամքի մնացած երեխաների խնամքը կազմակերպելու և նրանց հետագա կյանքի վրա խնամազրկության թողած հետևանքները մեղմելու համար:

Ընթացական խնամքից զրկված երեխաների խնդիրը գրեթե բոլոր երկրների անցյալ դարկսկիայում հիմնականում լուծվել է հաստատությունների միջոցով, իսկ այլընտրանքային այլ մեխանիզմները կիրառվել են ավելի փոքր ծավալներով: Միայն վերջին տասնամյակներում է սկսել շրջանառվել այն գաղափարը, թե երեխայի լավագույն շահը դաժանություն է նման դեպքերում դիմել այնպիսի այլընտրանքների, որոնք ավելի մոտ են ընթացական մոդելին: Հետևաբար, հասարակության ներուժի կիրառման մոդալիտետ ոչ թե խնամազրկությամբ դաժանաբանության կարիքների բավարարումն է, այլ երեխայի՝ ընթացիկում ապրելու իրավունքի իրացումը:

Այս մոտեցումն արմատապես փոխել է ընթացական հեմոլոլ այլընտրանքների կիրառման ծավալները. մասնավորապես, որոշ երկրներում գրեթե զրոյացվել է հաստատություններում երեխաների խնամքի կազմակերպման մասնաբաժինը, իսկ ընթացական փոքր այլընտրանքները բուռն զարգացում են ապրել:

Սոցիալական համատեքստում մարդիկ և ընթացիկները շատ արագ են՝ դաժանաբանության մեխանիզմներ, էթնիկ դաժանություններ, հասարակական ընկալումներով, արժեքներով, մախորդ սերունդների սոցիալական փորձով և մի շարք այլ գործոններով: Բազմազան են նաև ընթացիկների կենսաձևերն ու երեխաներին խնամելու, դաստիարակելու մեթոդներն ու մոտեցումները:

Տարբեր հասարակություններում երեխաների ընթացական խնամքի ու դաստիարակության գործի կազմակերպումն ուղղակիորեն դաժանաբանության է մեխանիզմներում առանձնահատկություններով: Սա նշանակում է, որ ընթացիկների կյանքին դաժանության ամեն տեսակի միջամտություններում դաժան է հաշվի առնվել մեխանիզմներում առանձնահատկությունները:

Երեխայի խնամքն ընթացիկում նաև հիմնական իրավունքն է: Երեխան չդաժան է զրկվի իր կենսաբանական ծնողների հետ հարաբերություններից և նրանց

կողմից խնամվելու հնարավորությունից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա բխում է նրա լավագույն շահերից:

Իր հերթին, ընսանիֆի՝ երեխայի լավագույն շահի ապահովման և դաժժանության կարողությունը դայանապարկած է ընսանիֆի հիմնարար դահանջ-նունքների բավարարման մակարդակով: Վերջինս անհրաժեշտ է ընսանիֆին նրա հիմնական գործառնությունն արդյունավետ կերպով իրականացնելու համար:

Ընսանիֆի դահանջնունքները

- *Նյութական (առարկայական-գործիքային). հիմնական, ֆիզիոլոգիական, այսինքն՝ կյանքի, գոյատևման դահանջնունքներ (օրինակ՝ օթևան, սնունդ, ջերմություն և այլն):*
- *Էմոլրետիվ (հուզական, արսահայտական). զարգացման հուզական, մսավոր, հոգևոր դահանջնունքներ:*

Ընսանիֆի գործառնությունները

- *Վերարսդրության, խնամքի, դաստիարակության, հուզական աջակցության:*
- *Տնեսական, որի միջոցով միավորվում է ընսանիֆը, և որը նրան հնարավորություն է տալիս օգտվելու ծառայություններից և աղրամքներից:*
- *Սոցիալ-մշակութային, որը հնարավորություն է տալիս որոշելու ընսանիֆի ինքնության սահմանները:*

Ընսանիֆի սոցիալական գործառնության արդյունավետությունը մեծադետ կախված է նրա նյութական ապահովվածության մակարդակից: Որքան ապահովված է ընսանիֆը, այնքան սոցիալադետ ավելի դաժժանված են նրա անդամները, այդ թվում և երեխաները (մյուս կողմից՝ երեխաների հայտնվելն ընսանիֆում հանգեցնում է նրա ապահովվածության նվազմանը): Համաժխարհային բանկի իրականացրած հետազոտությունները վկայում են, որ երեխա ունեցող ընսանիֆներն ավելի աղրատ են, քան չունեցողները:

Իր հերթին՝ ընսանիֆի աղրատությունը շատ լուրջ ռիսկային գործոն է նրա երեխաների լիարժեք խնամքի և սոցիալականացման համար: Աղրատ ընսանիֆներում մեծացող երեխաների համար աղրամքներն ու ծառայությունները դառնում են դժվարամատչելի, իսկ ընսանեկան միջավայրը՝ անադադր ու ռիսկային, երբեմն անգամ վսանգավոր: Ինչդետ նյութական, այնդետ

էլ հուզական-արժանապատեան լիարժեքացումը չբավարարելու դատարարական ընթացիկում լարվածություն, կոնֆլիկտներ, կազմալուծվածություն է առաջանում, երբեմն՝ ծնողների հասարակայնորեն անցանկալի վարք ու դատարարական, որից առավելագույնս տուժում են երեխաները: Որոշ կանոն, երեխայի նյութական լիարժեքացումը չբավարարելը վստահում է նրա՝ հուզական լիարժեքացման բավարարումը, բայց և բազմաթիվ ընթացիկներում ծնողների ուսուցչության, ջանքերի և նվիրվածության շնորհիվ երեխաներն աղետալից համեմատաբար ավելի փչ են տուժում:

Մարդկանց ընթացիկում կյանքն ուղեկցվում է բազմաթիվ սթրեսներով, որոնք հաղթահարելու համար ընթացիկները տարբեր կարողություններ ունեն:

Քարերը և Մակգոլդրիկն առանձնացնում են երկու տիպի ընթացիկում սթրեսներ՝ հորիզոնական և ուղղահայաց: Հորիզոնական սթրեսները ներառում են թե՛ կանխատեսելի և թե՛ անկանխատեսելի այն իրադարձությունները, որոնք կյանքը բաժին է հանում ընթացիկներին (հաճախակիություն, երկարատև հիվանդություն, անժամանակ մահ), ինչպես նաև ընթացիկից դուրս միջավայրային այն գործոնների ազդեցությունը, որոնք ընթացիկի կառավարումից դուրս են (գործազրկություն, տատանում, ճգնաժամ և այլն): Ուղղահայաց սթրեսները վերաբերում են ձախողումների այն փորձին, որը ծնողներն իրենց «նախորդ» ընթացիկներից կուտակել և իրենց հետ բերել են «նոր ընթացիկ»:

Ակնհայտորեն ընթացիկը դառնում է առավել խոցելի այն կետերում, որտեղ ստեղծված ճգնաժամը վերստեղծում կամ թարմացնում է «նախորդ» ընթացիկի կյանքում տեղ գտած և լուծում չստացած մնացած իրավիճակների տատանումները: Այսպիսով, ընթացիկի կյանքի ընթացքում անխուսափելի սթրեսների երևան գալու դատարարական երեխաների համար անվստահ միջավայր ստեղծելու ընթացիկում կարողությունը լիարժեքացումը լիարժեքացում է ընթացիկին բաժին հասած մարտահրավերները հաղթահարելու այն կենսափորձով, որը ծնողներից յուրաքանչյուրը նախկինում ձեռք է բերել իր ընթացիկում:

Ընդհանուր առմամբ, սթրեսը առաջ մղող ուժ է: Յուրաքանչյուր սթրեսի հաղթահարումն էլ ավելի է ուժեղացնում ընթացիկը՝ հարստացնելով նրա կենսափորձը և զարգացնելով կենսունակությունը:

Երեխաների խնամքի ու սոցիալականացման հարցում հասարակության սղատումներն արդարացնելու համար ընթացիկը նույն հասարակության կողմից լուրջ աջակցության կարիք ունի: Միաժամանակ, այդ աջակցությունը

դրական ներգործություն չի ունենա ընթացիկ հեռագա գործառնության վրա, եթե այն հիմնված չլինի ընթացիկ կենսափորձի, անհասկանալիության ու յուրահասկության նկատմամբ հարգանքի և նրա մեակութային առանձնահատկությունների արժևորման վրա: Այնուամենայնիվ, երբեմն հասարակությունը ղարսավոր է միջամեել ընթացիկ կյանքին, երբ նրանում վսանգվում է երեխաների ռաիերի ղառհղանությունը, եթե անգամ սհիղված է հակադրվել ընթացիկ մեակութին և ընդունված գերակայություններին: Այս հարկադրական բնութի մոեեցումը հիմնված է այն համոզմունքի վրա, որ երեխան ղեռության աղաղա ֆաղաֆաղին է, հեռաբար, ղեռությունը հեռաֆրված է երեխայի խնամքի որակով: Հասարակությունների էվոլյուցիային գուգընթաց, ընթացիում երեխայի խնամքի վաս կազմակերմման ղարագայում ակնհայեռեն ավելացել է հասարակության միջամեության չափը: Ընթացիները, սակայն, հակասական են արձագանքում հասարակության միջամեությանը: Այս եեանկյունից ընթացիները կարելի է բաժանել երեք հիղի.

- ընթացիներ, որում բավականաչափ ձկում են՝ արսաֆին միջամեությունն ընդունելու և «բաց» ընթացեկան կյանքի նոր մողելների ընդունման համար, որողեսգի աղաիովեն իրենց հեռագա ինֆմավար գարգացումը,
- ընթացիներ, որեղ յուրաֆանչյուր արսաֆին աղակցություն հանդիղում է դիմադրության,
- ընթացիներ, որում արսաֆին միջամեությանն անկանոն վերաբերմում են դրսուրում՝ մեկ մերժելով, մեկ ընդունելով այդ միջամեությունը, այդղիսով անորոռ սողղությանը երկարաձգելով առկա ձգմաժամը:

Այղիսի սարաբնութ ղաիվաժով ընթացիներում երեխաների անհրաժեռ հառհղանությունը կազմակերղելու համար մասնագեռները կարի ունեն հասկանալու, թե ինչղեն է գործառնում ընթացիը, և ինչղվ են ղայմանավորված նրա գործառնական թերացումները: Երեխայի և ծողղների փղիսհարաբերությունների բնութի և ընթացիի կենսագործունեության մեխանիզմների առանձնահատկությունների խորֆային ընդունումն այն հիմքն է, որի վրա է կառուցվում է հեռագա միջամեության ծրագիրը:

ԸՆՏԱՆԻՔԻ գործառնության ձախողումները և դրանց հետևանքները

Ընտանիքի գործառնության ձախողման առավել տարածված հիմքը ընտանիքում երեխաների դեմոքրիվացիան է: «Դեմոքրիվացիա» բառացի նշանակում է զրկում: Դա երեխայի այս կամ այն աստիճանի զրկված լինելն է լիարժեք հուզական, սոցիալական ազդեցություններից: Ընտանիքներում նման վիճակի առաջացումը թայմանավորված է վերջին քառասուն ընտանիքի կառուցվածքի լուրջ փոփոխություններով, որոնք արձանագրվում են գրեթե բոլոր երկրներում, նաև Հայաստանում: Ավելացել է ոչ լրիվ ընտանիքների թիվը, էապետ բարձրացել է ամուսնալուծությունների մակարդակը, նկատելիորեն երկարաձգվել է մինչև առաջին երեխայի ծնունդն ընկած ժամանակահատվածը: Այդ փոփոխություններն ազդում են ընտանիքի՝ երեխաներին խնամելու և սոցիալականացնելու կարողությունների վրա:

Մասնավորապես, սոցիալական այնպիսի անբարենպաստ գործոններ, ինչպիսիք են եկամտի ցածր մակարդակը, բնակարանային դժվարությունները, խնամքի համար ֆիզիկական թայմանների բացակայությունը, սոցիալական օգնության աղիասիկ ցանցը և այլն, ճակատ և բռնիկական լինելու թարագայում սահմանափակում են ընտանիքի՝ երեխաներին խնամելու կարողությունները: Իրավիճակը բարդ է հասկալիս այն ընտանիքներում, որտեղ, ի լրումն վերը նշված գործոնների կամ անկախ այդ գործոններից, ծնողները, հիմնականում թայմանավորված ազգային հասկանիչներով, չեն ուզում ստանձնել իրենց երեխաների դաստիարակության և խնամքի թարականությունները: Այս դեպքում գործ ունենն ծնողների վարքի ամենածայրահեղական, հասարակայնորեն անցանկալի դրսևորումների հետ: Փաստորեն այդ դեպքերում ծնողների դաստիարակչական ներուժը գրեթե հավասարված է զրոյի, իսկ երեխաները ենթարկվում են բռնության, ծեծի, ստորացումների, այլ խոսքով՝ նման ընտանիքներում երեխաների սոցիալական դեմոքրիվացիայի մակարդակը խիստ բարձր է:

Ընդհանուր առմամբ, երեխայի դեմոքրիվացիան ընտանիքում այն երևույթն է, երբ նա հնարավորություններ և անհրաժեշտ թայմաններ չունի յուրացնելու իրեն անհրաժեշտ սոցիալական դերերը, ձեռք բերելու այն որակները, որոնք անհրաժեշտ են սոցիալական իրականությունը համարժեք ընդունելու, գնահատելու և որոշակի իրավիճակում գիտակից որոշումներ կայացնելու, ինչպես նաև սեփական գործողու-

թյունները վերահսկելու համար: Տարբերում են դեմոկրակցիայի 3 մակարդակ՝ որոշակի, մշանակալի և ծայրահեղ:

Որոշակի դեմոկրակցիան կամ զրկամբն ընսանիմում հնարավոր է հաղթահարել հենց ընսանիմում՝ մրա մերումի զարգացման կամ լրացուցիչ ծառայությունների մասուցման միջոցով:

Մշանակալի դեմոկրակցիան տահանջում է խնամի կարճասն կամ միջին սնողությամբ փոխարինող տարբերակների կիրառում:

Ծայրահեղ դեմոկրակցիան, որտես կանոն, ենթադրում է խնամի կազմակերմման փոխարինող տարբերակների կիրառման աներջելի գործընթաց, որն ուղեկցվում է ծնողական իրավունների և տարտականությունների անխուսափելի դադարեցմամբ:

Երեխաների համար երբեմն դեմոկրակցիոն բնույթի բավական լուրջ խնդիրներ են առաջանում մաս ոչ լրիվ կամ կոնֆլիկտային ընսանիմներում: Ծնողներից մեկի բացակայությունը, ի լրումն նյութական բնույթի դժվարությունների, սեղծում է մաս հոգեկան բնույթի բարդություններ, որոնք խեղաթյուրում են ընսանեկան հարաբերությունները:

Մման խախտումներ են արձանագրվում մաս ամուսնությունից դուրս ծնվող, անչափահաս ծնողներ ունեցող, որոշ դեմքերում մաս՝ բազմազավակ ընսանիմներում ադող երեխաների կյանում: Մշված իրավիճակները հանգեցնում են ընսանեկան դեմոկրակցիայի երևույթին, ինչը հանգամանորեն ուսումնասիրվել է տարբեր գիտականների կողմից (Ալսթոն, Բոուլբի, Զագբես, Մայերհոֆել, Քելլեր) և ուսումնասիրության հրատադ խնդիր է մաս այսօր:

Ընսանիմի թերացումը երեխայի սոցիալականացման գործում անխուսափելիորեն բարդացնում, խաթարում է երեխայի կադող տարբեր սոցիալական ինստիտուտների, մասնավորադես՝ դորոցի կամ կրթական ու դաստիարակչական այլ հաստատությունների հես: Այս հանգամանմն իր հերթին կարող է երեխայի համար դեմոկրակցիայի մոր դրադադառն դառնալ:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ երբեմն, ի լրումն ընսանեկան հանգամանների, երեխայի ֆիզիկական և մտավոր առողջական վիճակը, ֆիզիկական, հոգեբանական, մտավոր զարգացման առանձնահատկություններն իրենց հերթին կարող են սրել արդեն իսկ գոյություն ունեցող խնդիրները: Այսդիսով, երեխաների դեմոկրակցիան ընսանիմում տայմանավորված է 3 գործոններով՝ ծնողների, «ոչ զգայուն» միջավայրի և երեխայի խնդիրներով:

Երեխայի ընձանեկան դեղորվացիայի խորհային դրսևորումները. մանկալիություն

Ամբողջ աշխարհում լուրջ մսահոգության առարկա է դարձել ընձանեկան խնամից զրկված երեխաների խնդիրը ոչ միայն ծնողների բացակայության, այլև ծնողների առկայության դայմաններում: Երեխաների նկատմամբ վաս վերաբերմունքի (անսեսումից մինչև չարաաիում) դասճառով երեխաները հայսնվում են ընձանեկան դեղորվացիայի խորհային դրսևորումների սևա-կան ազդեցության սակ, ընդիուդ մինչև լիվելը:

Մայերհոֆերն ու Քելլերը (2004 թ.) ուսումնասիրել են 7-14 տարեկան ավելի քան 450 երեխաների զարգացումն Արևելյան Եվրոդայի երկու երկրների՝ Ռումինիայի և Բուլղարիայի խնամի հաստատություններում: Պարզվել է, որ ծնողների մահվան կամ լուրջ հիվանդության դասճառով երեխաներին հաստատություն հանձնելու միայն երկու դեղք է արճանագրվել, մյուս երեխաները ծնվել են արտամուսնական հարաբերություններից, կամ ծնողներն ընդհանրադես հրաժարվել են մասնակցել իրենց երեխաների դաստիարակությանը: Մասնավորադես, որոս երեխաներից ծնողները հրաժարվել են հղիության դաթողոգիայի հեսևանով երեխաների գլխուղեղի ժառանգական (բնաճին) խանգարումների դասճառով. ծնողները չեն կամեցել իրենց «դասադարել» ակնհայտ արտավոր երեխաների դաստիարակությանը: Ծնողների գրեթե 50 տկոսը տառադել է ճանր ալկոհոլամոդությանը, սկարանությամբ, հոգեկան հիվանդություններով, զբաղվել է մարմնավաճառությամբ, կատարել հանցագործություններ:

Ծնողների մեծ մասը կրթություն ու մասնագիտական որակավորում չի ունեցել: Այտիսով, հիմնականում երեխաները հայսնվել են մանկական ադասարաններում այն դասճառով, որ ծնվել են սոցիալ-հոգեբանական առումով ոչ առողջ ընձանիներում⁴:

Մանկալիությունը նոր երևույթ է: Պատմությունը ցույց է տալիս, որ այն գոյություն է ունեցել մարդկության զարգացման ողջ ընթացում, դարգադես տարեր են եղել դրա արտահայտման ձևերն ու տարածվածությունը:

4 Դեսաբրիական է, որ 2004 թ. Դայասանի մանկասներում իրականացված հեսագոտությունը գրեթե նույն արդյուններն է ունեցել:

Անցանկալի երեխաներից ազատվելու երևույթն առկա էր դեռևս Հին Պոնտոսում, որտեղ երեխայի հորն իր երեխային սղամեղու, լեղու և վաճառելու լիակատար իրավունք էր տրված: Չինաստանում և Ճապոնիայում աղջիկներին (մեծ մասամբ) և հաճմանդամ երեխաներին սղամեղու էին, մի կողմից, առողջ և ուժեղ սերունդ ունենալու և մյուս կողմից՝ չափազանց խիս բնակեցումից խուսափելու նպատակով:

XVIII դարում Անգլիայում և եվրոպական շատ այլ երկրներում մանկատառությունը կամ մանուկներին լեղել չամուսնացած մոր ամոթը փոխարինելու ամենասարածված ձևերից էր:

Հայսնի «Հենգելն ու Գրետելը» հեռուց մանկալիության փորձի տասնություն է:

Քաղաքակրթության զարգացման հետ մեկտեղ «անցանկալի» երեխաներից ազատվելու ձևերը դառնում են, այսպես կոչված, ավելի «հումանիստական»: Մյուս կողմից՝ «անբարենպաստ» լիցենզիաներն այժմ ոչ այնքան կենսաբանական են, որքան սոցիալական. ավելի ու ավելի շատ երեխաներ, ծնողներ ունենալով, մանկատուն են ուղարկվում կամ թողնվում են հասարակական վայրերում, «մոռացվում» ծննդատներում, հիվանդանոցներում, մանկապարտեզներում և այլուր:

Մանկալիության հետևանքների մասին խոսելիս անդամային հիշատակվում է «մայրական դեղորվակցիա» երևույթը: Անտեսված, լված երեխաներին ուսումնասիրելիս Ջոն Բոուլբին եկել է այն եզրակացության, որ երեխաների համար մոր կողմից լված լինելը շատ ավելի ցավազին է ընդունվում, քան հոր կողմից լվելը, այդ իսկ տասնամյակ մա մերմուծել է «մայրական դեղորվակցիա» եզրույթը:

Ջ. Բոուլբին առանձնացնում է մայրական դեղորվակցիայի 2 տեսակ՝ լիակատար դեղորվակցիա՝ մոր և երեխայի շփման լրիվ բացակայություն, և ժամանակավոր դեղորվակցիա՝ մոր և երեխայի միջև կապվածության ժամանակավոր՝ 3-6 ամիս ընդհատում երեխայի կյանքի առաջին 3-4 տարիներին: Լրիվ դեղորվակցիան հիմնականում նկատվում է հաստատություններում խնամվող երեխաների օրջանում: Հաստատությունում երեխաներին խնամում են մի քանի անձինք, նրանց համոզող անհատական ջերմ վերաբերմունք չի ցուցաբերվում, որի հետևանքով հմարավոր չի լինում երեխաների համար կապվածություն ստեղծել որևէ որոշակի անձի հետ: Ժամանակավոր դեղորվակցիա կարող է առաջանալ նաև ընտանիքում աղորող երեխաների մոտ, երբ մայրը ժամանա-

կավորադրեալ բաժանվում է նրանցից, ինչպէս նաև որդեգրության, խնամասարության, խնամակալության (հոգաբարձության) հանձնված երեխաների մոտ, քանի որ ժամանակավորապէս ընդհատվում է հիմնական կառավարչութիւնը: Եթէ երեխայի խնամքի համար ընտրված այլընտրանքային ձևն անհաջող է, և երեխայի ու ծնողին փոխարինողի միջև կառավարչութիւն չի ստեղծվել, այս դեպքում նույնպէս գործ ունենալ լրիւ դեղորկակցիա երկուսի հետ:

Ժամանակավոր դեղորկակցիայի ազդեցութիւնը սովորաբար ավելի մեղմ է, եթէ երեխային խնամում է նրան ծանոթ անձ (ազգական, հարկան): Լրիւ դեղորկակցիայի ենթարկված երեխաներին հասուկ է մեծահասակների հետ ոչ անհասական բնութի (անդէմ) շփումը: Մեծանալով՝ այդ երեխաները դասրաս են առնաց տարբերակման «ընկերութիւն» անել բոլորի հետ, նրանք, մեծ մասամբ, ընդունակ չեն ինքնուրուի զգացմունքների վրա հիմնված փոխհարաբերութիւնների, նրանց մեջ լավ չի զարգանում դասասխանասկութիւն զգացումը, ավելին՝ չունեն կայուն արժեքային համակարգ: Ժամանակավոր դեղորկակցիայի ենթարկված երեխաներից շատերին կարելի է բնութագրել որդեա «Ֆրուստացված», քանի որ նրանք կորցրել են արդէն ձևավորված կառվարչութիւնը: Այդպիսի երեխաների մեջ կարող են ի հայտ գալ այնպիսի հասկանիւններ, ինչպիսիք են անհանգստութիւնը, սիրո չափազանց մեծ կարիքը, ավելին՝ վրեժի ուժեղ զգացում, դրանից բխող մեղքի զգացում, դեղորքսիա, մարդկանց հանդէպ անվստահութիւն և այլն: Այդ երեխաները հետագայում կարող են դառնալ չափազանց ինքնավստահ, կողմիս և կողմում, հակասոցիալական վարք ցուցաբերող անձինք, ովքեր փորձում են այդ դասակարգով փոխհասուցել (կոմպենսացնել) իրենց ներքին անվստահութիւնը:

Գիտնականները ժողովում են, որ նույնիսկ ամենակարճաւ մայրական դեղորկակցիան չի կարող անհետք մնալ փոքրիկի հոգում, բայց որքան երկարաւ է դեղորկակցիան, այնքան լուրջ են դրա հետևանքները: Եթէ երեխայի խնամքը վերականգնվի նրա ծնողի կամ նրան փոխարինողի կողմից, երբ երեխան դեղորկակցիայի նախնական՝ դեռևս բողոքի կամ հուսահատութիւն փոխում է, դեղորկակցիայի հետևանքները շատ ավելի մեղմ ու վերականգնելի կլինեն: Իսկ երբ երեխան անցնում է դեղորկակցիայի հարկադրական համակերպման փուլը, հետևանքներն ավելի լուրջ են, հաճախ՝ անդառնալի:

Դեղորկակցիայի հետևանքները կախված են նաև այն հանգամանքից, թէ դեղորկակցիայի դասին զարգացման որ փուլում է երեխան, և, ըստ այդմ, որ ոլորտի գործառնութիւնն են սկսել ձևավորվել: Երբ մինչև 6 ամսական տարիքը երեխան հայնվում է այնպիսի միջավայրում, որտեղ համադասասխան

անձ և ղայմաններ չկան, որոնցի կաղվածություն ձևավորվի, վսանգվում է հեսագայում երեխայի՝ այլ անձանց հես առողջ փոխհարաբերություններ սեղծելու, սիրելու և հոգասար լինելու կարողությունը: 6 ամսականից մինչև 1 տարեկան դեղիվացիայի ենթարկված երեխաների մոտ նկատվում են լեզվական և կողմնորոշման խանգարումներ:

Բոուլբին և Շաս այլ գիտնականներ ղնդում են, որ երեխայի կյանփի առաջին 3 տարիներին տեղի ունեցած դեղիվացիան խոչընդոտում է նրա զգացմունքների ձևավորումն ու զարգացումը: Կարող է ձևավորվել աղասիկ բնավորություն, նա կարող է սիրելու, հոգ տանելու, նվիրվելու, անկեղծորեն տիրելու կամ ուրախանալու ունակություն չունենալ:

3–6 տարեկանում դեղիվացիայի ենթարկված երեխաների մոտ ի հայտ են գալիս վերացական մտածողության խանգարումներ, և կարողությունները մնում են ցածր մակարղակում:

Չնայած մորից բաժանվելը հասկաղես լուրջ հեսանմներ է թողնում մինչև 6 տարեկան երեխաների հոգեկան աշխարհի վրա, այն անհետ տի մնում նաև այլ տարիփի երեխաների դեղում: Եթե մինչև 6 տարեկան երեխաները լված լինելու երևոյթն այնֆան էլ չեն ընկալում, և դրա հեսանմները հիմնականում գիտակցված չեն, աղա 5-6 տարեկանից հետո աղեն կարելի է խոսել գիտակցական արձագանքների մասին: Երբ նրանց լում են, նրանք դրա համար մեղաղում են իրենց, կարծում են, որ իրենք ինչ-որ բան սխալ են արել, ծնողի հեռանալը ընկալում են որղես սեփական անձի մեծում: Դրա հեսանմով նրանք կարող են մեծել իրականությունը, հեսզարգացում աղել, կարող են նկատվել տրամաղության կտուկ անկումներ, մթությունից վախ և այլն: 6-9 տարեկան երեխաներն այլևս չեն ժղտում իրականությունը: Նրանք Շաս ցավագին են տանում լված լինելու փասը (հասկաղես տղաները): Դրա հեսանմով ընկերների հես և դղորցում կարող են խնղիրներ առաջանալ: 9-12 տարեկան երեխաները հիմնականում լմանն արձագանում են բարձր տագնաղայնոյթամբ, անհանգստոյթամբ, կենտրոնանալու անկարողոյթամբ, որն էլ կարող է հանգեցնել դղորցում ցածր առաջաղիմության և հասակակիցների հես Շփման դժվարությունների: Նրանց մեջ առաջանում են միաղնոյթան, մեղի, մեծվածոյթան, իմնամեղաղրանփի զգացումներ: 13-18 տարեկանում նոյմղես կարող են նկատվել վերը նված զգացումները, բայց ավելի վառ արտահայտված: Բացի դրանից, այս տարիփի երեխաները կարող են լման երևոյթին արձագանել Շղաղաշին ողղված աղրեսիվ ողաիվածով: Նրանք ասես ծնողից կամ ճակատագրից վրեժ լուծելու համար կարող են

հակասոցիալական վարք ցուցաբերել՝ գողություն, ծեծկոծում հասակակիցների հետ, վաղ սեռական հարաբերություններ, ալկոհոլից և թմրամիջոցներից կախվածություն և այլն:

Ալկոհոլիս է, որ երեխային լիելը կարող է լուրջ ծանր հետևանքներ ունենալ երեխայի ներկայի և հասկալու աղաքայի վրա: Պետք է նկատել նաև, որ դեղորվակցիայի հետևանքները մեծապես կախում ունեն այն հանգամանքից, թե ինչ փոխհարաբերություններ են եղել խնամողների և երեխայի միջև մախֆան լուրը: Այն դեղում, երբ ծնող-երեխա փոխհարաբերությունները ջերմ են եղել, հոգալար, վաս չեն վերաբերվել երեխային, երբեք սևականորեն չեն բաժանվել և այլն, դեղորվակցիան ալելի լուրջ հետևանքներ է ունենում երեխայի հոգեկան ալխարհի վրա: Իսկ եթե ծնող-երեխա փոխհարաբերությունները սառն են եղել, երեխան ենթարկվել է բռնության, մրա նկասմամբ անարբեր են եղել, դեղորվակցիան ալելի թեթև է ընդունվում:

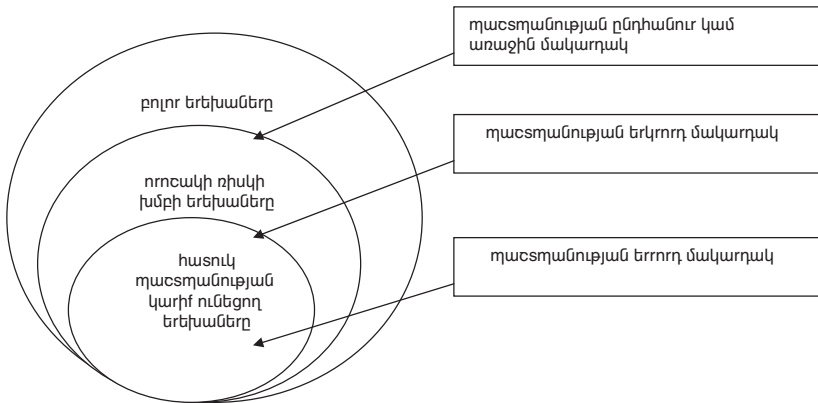
Այս աղաքանքների աղաջալման հալմանակաությունը և դրսուրման ինսենսիվությունը մեծապես կախված են երեխայի անհասկան աղանձնահասկություններից: Հետաքրքրական է, որ լված երեխաները, ինչքան էլ ծանր դայմաններում աղրեն սեփական սանը (երեմն մրան սարբեր բռնությունների են ենթարկվում, անսենսվում, լահաղործվում), հասսաությունում հայնվելով՝ միլս ձգում են դեղի իրենց սում, անհամբեր սղասում իրենց մորը կան հորը (ոլ մրանց սում կսանի), երբեք մրանց չեն դասաղարսում և չեն հանդուրժում, երբ ուրիլներից մրանց հասցեին անհարաղից խոսքեր կան վերաբերմում են սենում:

Ընսանեկան դեղորվակցիայի ենթարկված երեխաների դալսդանության կաղմակերդումը

Բոլոր երեխաները սոցիալական դալսդանության կարիք ունեն, քանի որ խոցելի են: Հասարակությունը իր սարբեր կառույցների օղությանը, սարբեր ձևերով (ուղղակի և անուղղակի) աղակցում է ընսանիներին՝ զարալցնելով մրանց՝ երեխաներին դալսդանելու կարողությունները: Այդ աղակցությունը դրսուրվում է ընդհանուր կանխարղելիչ միջամսությանը. փորձում են բուլոր երեխաների կյանքի համար համադասասխան ցանկալի դայմաններ աղահողվել: Դրան է ծառայում երեխաների և ընսանիների դալսդանությանն ուղղված դեսական քաղաքականությունը, մասնալորաղես՝ երեխաների իրալումների դալսդանության անհրաժեեսության անրաղու-

մը համադասասխան օրենքներում (դաճադանության առաջին կամ ընդհանուր մակարդակ): Պաճադանության երկրորդ մակարդակը ենթադրում է ռիսկային ընճանհիների (ոչ լրիվ, ամուսնալուծված, աղբաճ, ամօթաան և այլն) երեխաներին ուղղված միջոցառումներ: Պաճադանության երրորդ մակարդակը վերաբերում է խնդիրներ ունեցող երեխաներին (որբ, լրված, բոնությունների ենթարկված, իրավախախտ, հաճամանդան և այլն), ովքեր որոճակի օգնության և աջակցության կարիք ունեն, օրինակ՝ ուղղում, վերականգնում, ներառում և այլն: Այս երեխաներին այլ կերոյ անվանում են մաև հաճուկ կարիքներով կամ հաճուկ դաճադանության կարիք ունեցող:

Գծանկար. Երեխաների դաճադանության մակարդակները

Ակնհայճ է, որ առաջին մակարդակում իրականացվող գործողություններն ամենաարդյունավետն են, քանի որ կանխարգելիչ մճամակություն ունեն և մոլաճակ ունեն բացառել (կամ նվազեցնել) ընճանհիների և երեխաների կյանքում դժվար իրավիճակների առաջացման ռիսկերը: Շաճ երկրներում երեխաների դաճադանությանն ուղղված ջանքերը գործադրվում են այս մակարդակում: Սակայն բոլոր երեխաներին ուղղված մման կանխարգելիչ միջամտության արդյունավետությունն անխուսափելիորեն դաճանջում է կիրառվող քաղաքականության որոճակի շեճադրումներ և մոլաճակային նվազագույն միջոցների ճրամադրում, ինչն իր հերթին դայմանավորված է հասարակության և դեճության ներուժի, երկրի ճնեճսական զարգացման մակարդակով:

Անվիճելի է, որ ընժամի՞ր՝ երեխաների լուսավորության ամենաառաջնային օղակը, ամենակարևոր դերակատարն է երեխայի կյանքում: Երեխայի՝ ընժամի՞րում խնամվելու նպատակահարմարությունը կասկած չի հարուցում, և այստեղ համընկնում են երեխայի, ընժամի՞րի և հասարակության շահերը: Ահա ինչու այն դեպքերում, երբ ընժամի՞րը դժվարությունների է հանդիպում երեխաների խնամքը կազմակերպելիս, հարկ է անհրաժեշտ աջակցություն ցույց տալ նրան լուսավորության երկրորդ և երրորդ մակարդակներում:

Ընժամեկան աջակցություն և դրա շեսակները

Ընժամեկան աջակցությունը կարելի է սահմանել որդես սոցիալական այն-դիսի ծառայությունների ամբողջություն, որը հնարավորություն է տալիս լրացնելու ընժամի՞րի գործառնական թերացումները, ամրադնդելու ձեռքերումները և հնարավորություն ստեղծելու երեխաների խնամքը անհրաժեշտ ձևով կազմակերպելու համար:

Նման մոտեցումն անվանում են դեղի ընժամի՞րը կողմնորոշված մոդել: Ըստ այս մոտեցման՝ զխավոր խնդիրը երեխաների անվսանգ մանկության աղահովումն է, իսկ նախընտրելի ճանաղարհը՝ ընժամի՞րի ամրադնդումը նրա իսկ ներքին ռեսուրսների ակտիվացման միջոցով: Դա հնարավորություն է տալիս ոչ միայն լուսավորանելու երեխային անսեսումից, բռնությունից կամ նրա հիմնարար լուսահանջմունքների բավարարման հարցում դրսևորվող անսարքերությունից, այլև կանխել հոգեբանական վնասվածքների առաջացումը, որոնք անխուսափելի են երեխայի՝ ընժամի՞րից կսրվելու լուսարգայում:

Ընժամի՞րն ուղղված մոդելով աշխատող սոցիալական մասնագետները խրախուսում են ընժամի՞րների ինքնուրույնությունը և ինքնավարությունը, այսինքն՝ հարգում ու քաջալերում են ընժամի՞րի՝ սեփական կենսագործունեությունը կառավարելու, իր արժեքներին ու մեակությանին սովորույթներին հետևելու իրավունքը, ինչդես նաև՝ ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու, թե ինչ է դեք իրեն և իր երեխաներին (եթե այդ որոշումները վնաս չեն լուսառառում երեխային): Այս մոտեցմամբ ընդունվում է նաև, որ յուրաքանչյուր ընժամի՞ր ունի ուժեղ կողմեր և անհրաժեշտության դեղումն ի վիճակի է դրականորեն փոխվելու, եթե իր կարիքներին համաղաքասխանող որոշակի աջակցություն ստանա:

Սոցիալական մասնագետներն անում են հնարավորը, որդեսգի բացահայտեն ընժամի՞րի և նրա անդամների ներուժը, իսկ հետո ընժամի՞րի անդամներ

րի հետ փորձում են «ձևավորել» նրանց լուսահանջումներն իմֆուրույն բավարարելու մեակույթ, օգնում են նրանց սահմանելու և լուծելու ծառացած խնդիրները՝ այդպիսով լուսահանջելով ընթանիքը:

«Ընթանիքի լուսահանջում» հասկացության վերաբերյալ մասնագետների կարծիքները միանշանակ չեն: Ընդհանրապես, ընթանիքի ամբողջականում ու լուսահանջումը նույնացված է գերխնդրի լուծմանը՝ երեխաների լուսահանջումը: Բայց սա չի նշանակում, թե նրանք աշխատում են լուսահանջել ընթանիքը ցանկացած գնով: Երբեմն, չնայած գործադրված ջանքերին, անիմաստ է լուսահանջել ընթանիքը: Ընթանիքին մասնագիտորեն սոցիալական ծառայությունների բնույթը սովորաբար որոշվում է նրա կարիքներով:

Շատ ընթանիքներում երեխաների անվստահության աղաքակցումը ինքնենթիվ միջամտություն չի լուսահանջում:

Միայն ծնողավարման վարագծերի մանրակրկիտ վերլուծությունը կարող է հիմք ծառայել ընթանելու ծառայությունների լուսահանջումն համար (ի՞նչ անել, ի՞նչ ծառայությունների միջոցով օգնել): Այլ խոսքով՝ ծնողավարման հմտությունների մակարդակն այն հետքն է, որի վրա կառուցվում է ընթանելու կյանքին միջամտելու մարտավարությունը: Այս լուսահանջումը բխում է որոշ հետազոտությունների սկզբներից, որոնք ցույց են տալիս, որ ծնողական վարքը և ծնող-երեխա հարաբերությունների բնույթը (ծնողի և երեխայի միջև կոնֆլիկտի առկայությունը, ծնողական անհամապատասխան դաստիարակությունը, երեխայի կյանքում ծնողական մասնակցության լուսահանջում կամ բացակայությունը) անմիջականորեն լուսահանջվում են երեխայի վարքային և հուզական խնդիրները: Իր հերթին, ծնող-երեխա կոնֆլիկտը ներառում է ծնողի նկատմամբ երեխայի հակակրակներ և մեղքներ, որն ուղեկցվում է կրկնվող, տարանակական վեճերով:

Անհամապատասխան ծնողավարությունը ներառում է երեխայի վարքի հանդեպ անբավարար վերահսկողությունը և երեխայի աղերսակերտի ու գործունեության մասին անբավարար իրազեկությունը: Երեխայի կյանքում ծնողի դրական մասնակցության անբավարարությունն ուղղակիորեն անդադարում է ծնողի՝ երեխայի ճանաչողությունն ու զարգացումը խթանելու և նրան հուզական աջակցություն տրամադրելու կարողության, ինչպես նաև ծնող-երեխա կապի որակի վրա: Ծնողի և երեխայի միջև ձգձգվող կոնֆլիկտը ձևավորում է կոնֆլիկտի վերլուծման և կարգավորման աղաքակցի մոդել, որի հետևանքով երեխան յուրացնում է կոնֆլիկտների լուծման ոչ արդյունավետ

մեթոդներ: Այլ խոսքով՝ ծնողավարման անհամադասասխանություն նշանակում է, որ սոցիալական խնդիրների լուծման և հուզական հարաբերությունների կանոնակարգման հարցում ծնողի՝ երեխային օգնելու հնարավորություններն առանձնադեպ նշանակալի չեն:

Երեխայի կյանքում ծնողի դրական մասնակցության անբավարարությունը փոխացնում է վերահսկողության ներքին մեխանիզմները զարգացնելու և սեփական հուզական վիճակն ու խթանները հասկանալու, այլ խոսքով՝ սոցիալադեպ «հասունանալու» հնարավորությունը:

Նման բարդ իրավիճակների կանոնակարգման անհնարին է նդասել առանց ինստիտուցիոնալ սոցիալական ծառայությունների մասնագետ:

Ընթացիկն ուղղված սոցիալական աջակցման մի շարք առավելություններ ունի: Նախ՝ այդ մոդելը հնարավորություն է տալիս ընթացիկում ստեղծված իրավիճակի գնահատման համար նկատի առնելու բոլոր ասպեկտները, երկրորդ՝ լուծարարելու համատեղ աջակցման: Ամբողջ գործունեությունը հիմնված է այն համոզմունքի վրա, որ գործնականում գրեթե յուրաքանչյուր ընթացիկի վիճակի է ադապտվելու բնականոն զարգացումը:

Մոդելի կիրառման ընթացքում սոցիալական աջակցման ընթացում է անմիջականորեն ընթացիկի հետ, նրա բնակության վայրում: Դա հնարավորություն է տալիս դիտարկելու կատարելու, ավելի հստակ գնահատելու և լավ հասկանալու այն գործոնների ազդեցությունը, որոնք հանգեցնում են երեխայի նկատմամբ անցանկալի վերաբերմունքի և բարձրացնում ռիսկի մակարդակը: Մասնավորապես, ամենաէականը տեղում, բնական ղայմաններում ծնողավարման վարագծերի ուսումնասիրությունն է և ծնողական հմտությունները «չափելու» հնարավորությունը, որ ստեղծում է այս մոդելը:

Ընթացիկն ինստիտուցիոնալ սոցիալական ծառայությունների մասնագետ նդասակը նրան անհատադ օգնության տրամադրումն է «բուժման և վերականգնման» հարցում, ինչը հնարավորություն է տալիս խուսափելու երեխային ընթացիկից դուրս բերելու անհրաժեշտությունից: Այլ խոսքով՝ միջամտության նդասակն է օգնել ընթացիկին, մի կողմից, հասկանալու իր կարիքներն ու ուժեղ կողմերը, մյուս կողմից՝ գտնելու կարիքների բավարարման ներքին և արտաին հնարավոր ուղիները: Առհասարակ կարիքների և ուժեղ կողմերի ճիշտ գնահատումը դարձադիր դայման է արդյունավետ սոցիալական միջամտության համար: Գործնականում առավել հաճախ կիրառվում է «ձգնաժամին միջամտություն» մոդելը, որով ընթացիկին օգնություն է ցույց

սրվում այն դեպքում, երբ ուժեղ սթրեսի ազդեցության տակ է կան ճգնաժամի մեջ է:

Սոցիալական մասնագետները և ընտանիքի անդամները համատեղ ջանքեր են գործադրում՝ լուծելու ընտանիքի առջև ծառացած խնդիրները: Սակայն այդ գործում իրենց դերակատարումն ունեն մաս այլ սուբյեկտներ, որոնք հանդիսանում են ընտանիքին աջակցող ցանցի անդամներ:

Ստորև ներկայացվում է աջակցող ցանցի սուբյեկտների գործառնությունների համառոտ նկարագիրը:

Համայնքի բնակիչները: Երեխաների սոցիալական դաժնամիտության կազմակերպման համար համայնքի բնակիչները, հասկալի են հարևանները և տարբեր կառույցների աշխատակիցներն առնվազն կարող են տեղեկացնել այն կառույցներին, որոնք ի վիճակի են միջամտելու իրավիճակին, կարգավորելու այն, քանի դեռ դա հնարավոր է: Որոշ երեխաներ մեծ ուժադրություն են դարձնում բնակչության կրթման, նրա իրազեկության մակարդակի բարձրացման խնդիրներին (ուն դիմել, ինչպես և ուր զանգահարել, եթե կարիք կա և այլն):

Եթե ընտանիքին օգնություն են նույնիսկ ոչ բավարար արդյունավետությամբ գործառնող ընտանիքներ, սկսվել ընտանիքի խնդիրն ավելի է բարդանում: «Կարիքավոր համայնք» ուժեղացնելը կարող է ավելի ծանրական արդյունքներ տալ, քան առանձին խոցելի ընտանիքների օգնելուն ուղղված ջանքերը: Այսպիսով, համայնքի զարգացումը կարևոր նախադրյալ է ընտանիքի աջակցության ռազմավարությունների հաջողության համար:

Իրավապահ և դատական մարմիններ: Իրավապահ մարմինների ազդեցությունն անհրաժեշտ է, որպեսզի դաժնամիտ ընտանիքում երեխային անորակ խնամքից, չարաժախումից և անտեսումից, իսկ խնամազրկության փաստի դեպքում որոշում կայացնեն երեխայի աղաքիով տեղավորման վերաբերյալ՝ ելնելով երեխայի լավագույն շահից: Օրենքը երեխաների իրավունքների դաժնամիտության առաջնային մարմիններին (խնամակալության հանձնաժողով և այլն) իրավունք է տալիս ավելի կտրուկ միջամտելու ընտանիքի կյանքին (եթե երեխան ենթարկված է բարձր ռիսկի), եթե անգամ ծնողները դրան համաձայն չեն: Եթե մասնագետների՝ ընտանիքների խնդիրների կարգավորմանն ուղղված ջանքերը հանդիմանում են ծնողների դիմադրության կամ մերժման, ապա այս մարմինների ներգրավումը անխուսափելի է դառնում:

Կրթական համակարգ: Այս համակարգի աշխատակիցներն ամեն օր շփվում են բոլոր երեխաների հետ: Նրանց հետ համագործակցությունը հնարավորություն է տալիս մասշտաբ դարձնելու կրթությունը, հաջողությամբ իրականացնելու հասուկ կրթական ծրագրեր երեխաների և ծնողների համար: Դրոցները և մանկական կրթադաստիարակչական այլ հաստատությունները կարող են օգնության լայն շրջանակ առաջարկել և՛ երեխաներին, և՛ ծնողներին՝ ի լրումն սովորելու հնարավորության: Սա իր հերթին հնարավորություն է տալիս երեխային ընդլայնելու սոցիալական հարաբերությունների շրջանակը, ներգրավվելու սպորտի, արվեստի, արհեստագործության և այլ բնագավառներում, ներգնչվելու հասակակիցների խմբի ղախկանելության զգացումով և, վերջապես, ստանձնելու որոշակի ղախսսխանասու դերեր: Իսկ ծնողների համար դրոցը կարող է դառնալ վայր, որտեղ կարելի է ֆնարկել հուզող խնդիրները, ավելի փորձառու ծնողներից աջակցություն ստանալ, ինչպես նաև կադ ստեղծել ընսանիփի և համայնփային ավելի ընդարձակ ցանցի հետ:

Այսոիսով, կրթական համակարգի աշխատակիցները կարող են շաս օգսակար լինել երեխաների ռիսկային դեոիերի վաղ հայսնաբերման հարցում:

Առողջադաիության համակարգ: Առողջադաիության համակարգում (հասկադես առողջության դաիդանման առաջնային օդակում) ընսանիփների հետ շփումը կարևոր նախադրյալ է ռիսկային դեոիերի վաղ հայսնաբերման և վաղ միջամսության համար: Հայսնաբերելով երեխաների անբավարար խնամի դեոիերը՝ առողջադաիության համակարգի աշխատակիցները կարող են օգսակար լինել խնամի թերությունների շսկման, իսկ անհրաժեշտ դեոիերում՝ այլ ծառայությունների ներգրավման հարցերում: Բացահայսելով այն դեոիերը, երբ ծնողների հոգեկան հիվանդությունները, հոգեհուզական խնդիրները կամ հաշանդամությունը հղի են երեխաներին սդառնացող ռիսկի սրմամբ, առողջադաիության համակարգի աշխատակիցները կարող են այդ մասին սեղեկացնել երեխաների իրավունփների դաշսդանության մարմիններին: Միաժամանակ, մասնագիտացված առողջադաիական ծառայություններն անհրաժեշտության դեոիում կարող են աջակցել երեխայի իրավունփների դաշսդանությամբ զբաղվող մասնագեսներին՝ կազմակերդելու ծնողների ու երեխաների առողջության ադաիովման համար անհրաժեշտ միջամսությունը:

Ընսանիփներին և երեխաներին որակյալ ծառայությունների մասուցումը ենթադրում է երեխայի հետ առնչվող կազմակերդությունների և կառույցների միջև աշխատանփային հարաբերությունների հաստատում և ամենօրյա

համագործակցություն՝ անկախ այդ ծառայությունների գերաեսչական
 լիցենզավորությունից և ֆինանսավորման աղբյուրից: Դրանք ներառում են
 յուրահասուկ ուղղվածություն ունեցող (ընդհանուր իրավական, բժշկա-
 կան և սոցիալական ծառայություններ մատուցող) կառույցները, ծնողների
 փոխօգնության խմբերը, կրոնական, գթության ծառայությունները, արքեր
 կարգավիճակ ունեցող ֆաղաֆացիների շահերը և իրավունքները լիցենզիա-
 ցող կազմակերպությունները, կարիքավոր ընտանիքներին անվճար սննդի,
 հագուստի տրամադրմամբ զբաղվող և հասկալիք տեխաների լիցենզիա-
 ցության ոլորտում մասնագիտացված ծառայությունները: Սա նշանակում
 է ուժերի համախմբում ընտանիքի շուրջ. մոտեցում, որը բխում է ընտանիքին
 ուղղված մոդելից:

Ընտանեկան կյանքին ծառայությունների միջամտությունը լիազորում է
 որոշակի սկզբունքների կիրառում, ինչպիսիք են.

- *աշխատել ընտանիքի կողմին՝ առանց նրան իշխանազրկելու,*
- *բարձրացնել ծնողների ինքնագնահատականը,*
- *նրախառնել ընտանեկան հարաբերությունների զարգացմանը, օգ-
 նել, որ ընտանիքը զբաղվի տեխանի իրավունքների լիցենզիացում-
 քով և դաստիարակությամբ,*
- *կենտրոնացնել տեխանի զարգացման կարիքների, ոչ թե ընտանեկան
 կյանքում բացահայտված գործառնական թերությունների վրա:*

Ընտանեկան միջամտության հիմնական ուղղությունները

1. *Ուժեղ կողմերի հայտնաբերում և արժևորում:* Սա նշանակում է կենտրոնա-
 ցում ընտանիքի դրական ռեսուրսների վրա՝ որոշեալ աջակցության և զարգաց-
 ման ոլորտներում աղբյուրի: Օրինակ՝ ծնողի համայնքային ակտիվության
 ֆաղալերումը, առանց այդ փուլում տեխանի լիազորմունքների անտեսման
 կամ նրա խնամքի թերացումների վրա շեշտադրումներ կատարելու, կնրախառն
 ընտանիքի ուժեղացմանը:

2. *Սոցիալական կալիքալի ստեղծում:* Հետազոտությունները ցույց են տվել,
 որ այն դեպքերում, երբ ընտանիքն ակտիվ է, ներգրավված համայնքային նշա-
 նակության արքեր ձևերի գործունեության մեջ, տեխանի բարորությունը

ավելի քան 1 միլիարդ 500 միլիոն ամերիկացի օրինակները վերաբերում են օգնող խմբերում (օրինակ՝ եկեղեցում) ներառվելը կամ լիարժեք հարաբերության հետ դրական հարաբերություններ զարգացնելը: ԱՄՆ-ում կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սոցիալական կապի թերակցությունը 1 ցուցանիշի առկայությունը 29%-ով բարձրացնում է երեխայի բարեկեցության հնարավորությունը, 2 ցուցանիշի առկայությունը՝ 66%-ով:

3. *Աղաքականության հիմքերի ստեղծում և զարգացում:* Կառավարության քաղաքականությունը վկայում է, որ կայուն հարաբերություններն ստեղծում են «աղաքականության հիմքեր» և մեծացող երեխային ներշնչում, որ «աշխարհը և մարդիկ վստահելի են, ինքն էլ՝ սիրված»:

Անվստահ միջավայրի գիտակցումը հնարավորություն է տալիս երեխային զարգանալու որոշակի զգայուն, գիտակցաբար նոր հարաբերություններ ձևավորելու և քաղաքացի միջավայրին հարմարվելու ունակ անձնավորություն: Անվստահության զգացման անբավարարությունը լիարժեք է փոխհատուցել բոլոր առկա միջոցներով (այդ թվում՝ այլընտրանքային, սեփական բաժնի երկրորդ մասը)՝ այդպիսով հնարավորինս խուսափելով վնասվածքներից:

4. *Աղաքականության լրացուցիչ միջոցների ներդրում:* Երեխայի ընթացիկում առկա սթրեսները կարող են ավելի ծանրանալ լինել, եթե մի վայր կամ գործունեության ձև լինի, որը հնարավորություն է տալիս նրան ավելի աղաքական, կարևոր և հարմարավետ զգալ, օրինակ՝ մարզական ակումբը, հոբբին կամ աշխատավայրը:

5. *Ճգնաժամային քաղաքականության կառավարում:* Երեխաներն իրենց զարգացման ընթացքում անցնում են որոշակի ճգնաժամային փուլերով, և ինչպես նախկին փուլերի ժամանակ, կարող են երբեմն շեղվել ուղղությունից, անգամ՝ վնասվել: Միաժամանակ նման «ճգնաժամային կետերում» երեխան կարող է նաև ցանկալի քաղաքականություն ունենալ դրական իրադարձության կամ դրական կերպարի հետ առնչության զարգացում (այն կարող է և երկարատև չլինել, սակայն կօգնի երեխային «վերադառնալու» ճիշտ ուղղությամբ): Շատ կարևոր է, որ այդ «դրական կերպարը» հարգի երեխային՝ որպես անձի և նրան գործնական օգնություն ցույց տալու հնարավորություն ունենա: Մասնավորապես, դրական կերպարների կարևոր որակն այն է, որ նրանք դժվարությունների մեջ հայտնված երեխային ներշնչեն այն զգացումը, որ իր վարձը ընդունելի է,

հասկանալի, սակայն այն վերանայման կարիք ունի, և դրանում իրեն դաս-
րաս են օգնել:

6. *Մեծ ընճանհիփի և լայն սոցիալական ցանցի ակտիվացումը:* Ոչ միայն
ծնողները, այլև բարեկամները, հարազատները, ծանոթները, ընկերները և հա-
րևանները կարող են լինել երեխայի աջակցության նշանակալի աղբյուր և
ադապտացիոն իրավունքների դաշտավորումը:

7. *Դերերի բազմազանության խթանում:* Նման խթանումը դրական նշանա-
կություն ունի մասնավորապես ծնողի հոգեկան առողջության խնդիրների
դեպքում: Օրինակ՝ միայնակ մայրը կարող է տուժել իր կարգավիճակի բացա-
սական կողմերից. ունենալ մեկուսանալու զգացում, ճառախել զգացմունք-
ների անկայունությամբ՝ այդպիսով ծնողական դերի մեջ դառնալով ոչ
արդյունավետ: Այնուամենայնիվ, եթե նա ունակ է այլ գործողություններ
կատարելու, օրինակ՝ աշխատելու ոչ լրիվ ծանրաբեռնվածությամբ, ներգ-
րավելու դրոշմավոր կամ երեխայի մարզական թիմում որդես կամավոր ինչ-
որ դասականություններ ստանձնելու, ապա նրա՝ որդես ծնողի հոգեկան
առողջությունը և ինքնավստահությունը «կլրացվեն» ֆաջալեբանով, ինչը
կնոթասի նրա դրական ծնողավարմանը:

8. *Թերապևտիկ խմբերի ձևավորում:* Նման թերապևտիկ խմբերի ձևավոր-
ման, վստահության և կադավածության զարգացման համար ժամանակ է
դադանջվում: Այնուամենայնիվ, երբ դրանք ձևավորվում են, կանոնավոր և
վստահելի հարաբերությունների ձևավորման ճեպանկյունից օգտակար են,
ինչն էլ նվազեցնում է դիսկն ընճանհիփում:

Երեխաների խնամքի կազմակերպման այլընտրանքային ձևերը և դրանց կիրառումը Հայաստանում

Համադասասխան օրենքների և ընթացակարգերի առկայությունն անհրա-
ժեշտ, սակայն ոչ բավարար դադան է ընճանեկան խնամքից զրկված
երեխաների դաշտավորումը կազմակերպելու համար. անհրաժեշտ են
համալիր ծառայություններ և միջոցներ՝ խնամքը կազմակերպելու և նրանց
հեճադա կյանքի վրա խնամադրկության թողած հեճանքները մեղմելու հա-
մար:

Ընճանեկան խնամփից զրկված երեխաների խնդիրը գրեթե բոլոր երկրների անցյալ տրակտիկայում մեծ մասամբ լուծվել է հաստատությունների միջոցով, իսկ այլընտրանքային մեխանիզմները կիրառվել են ավելի փոքր ծավալով: Միայն վերջին տասնամյակներում է սկսել շրջանառվել այն գաղափարը, թե նման դեպքերում երեխայի լավագույն շահը լիարժեքում է դիմել այնտեղիսի այլընտրանքների, որոնք ավելի մոտ են ընճանեկան մոդելին: Հետևաբար, հասարակության ներուժի կիրառման նպատակը ոչ թե խնամազրկությանը տալով մասնավորված կարիքների բավարարումն է, այլ երեխայի՝ ընճանիում ապրելու իրավունքի իրացումը:

Այս մոտեցումն արմատապես փոխել է ընճանեկան հենքով այլընտրանքների կիրառման ծավալները: Մասնավորապես, որոշ երկրներում համարյա զրոյացվել է հաստատություններում երեխաների խնամփի կազմակերպման մասնաբաժինը:

2008 թ. օգոստոսի 1-ի դրությամբ ՀՀ-ում գործում են 8 ղեկավար և 5 բարեգործական մանկատներ (1035 երեխա) և 7 խնամփի կենտրոններ (մոտ 600 երեխա): Խնամփի կենտրոնները վերակազմավորվել են առանց ծնողական խնամփի մնացած երեխաների համար նախատեսված նախկին 17 գիշերօթիկ դպրոցներից, որտեղ խնամվում էին մոտ 4000 երեխաներ: Երկրում գործում են 2 հասուկ սոցիալական նշանակության հաստատություններ՝ Վարդապետի թիվ 17 և Նուբարապետի թիվ 18 հանրապետական հասուկ կրթահամալիրները (150 երեխա): Բացի այդ հասուկ հաստատություններից, կրթության նախարարության ենթակայության ներքո գործում են 28 հասուկ դպրոցներ (4500 երեխա), որտեղ նույնպես կան ընճանեկան խնամփից զրկված երեխաներ, սակայն այդ երեխաների վերաբերյալ սոսիալ զբաղված ղեկավար է նշել, քանի որ անհրաժեշտ վստահելի և կանոնակարգված ուսումնասիրություններ դեռևս չեն իրականացվել: Որոշ դպրոցներում (Ստեփանավանի, Կաղանի, Մերձավանի և այլն) արագ գնահատման մեթոդով բացահայտվել է, որ այդ երեխաները կազմում են խնամվող երեխաների թվի մեկ երկուրդը (ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, ՀՀ ԱՍՀՆ հաշվետվություն, 2006 թ.):

Հայաստանում ընճանեկան խնամփից զրկված երեխաների մասին վիճակագրական տվյալները (առ 01.01. 2008 թ.) ներկայացված են ստորև բերված աղյուսակում:

N	ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԽՈՏԱՆՈՒՄԻ ՎԵՐՈՒՄԻ ԽԱՐՈՇԻՔԸ	ԵՐԵՄԻԱՆԵՐԻ ՔԻՎԸ	ՆՇԱՆՆԵՐ
1	ԱՍԴՆ-ում կենտրոնական հաշվառման մեջ գտնվող երեխաներ, այդ թվում. ա. Պետական մանկատաններում գտնվող երեխաներ բ. Բարեգործական մանկատաններում գտնվող երեխաներ	1682 885 250	ճանաչված են ԱԾԽՄԵ, ներառում են մանկատանի տեղակայված երեխաներին ճանաչվել են ԱԾԽՄԵ՝ հիմնականում ծնողների՝ երեխաների խնամքից խուսափելու հիմքով
2.	Խնամակալների և հոգաբարձուների խնամքի տակ երեխաներ	մոտ 2000	291-ը ճանաչված են ԱԾԽՄ
3	Խնամաստիճանում մեջ գտնվող երեխաներ, այդ թվում. 1998-ից «Զրեցի խնամաստիճան» ծրագրով	30 10	ծնողների՝ խնամքից խուսափելու հիմքով 20-ը ճանաչված են ԱԾԽՄԵ
4	Խնամքի կենտրոններում գտնվող երեխաներ	600	ընտանեկան խնամքից զրկված երեխաներ են, որոնց ԱԾԽՄԵ կարգավիճակ ստանալ է, ընտանիքի հետ կապը նվազագույն է
5	Հասույթ հաստատություններում գտնվող երեխաներ	150	չունեն ԱԾԽՄԵ կարգավիճակ, ընտանիքի հետ կապը նվազագույն է

Ինչդեռ տեսնում ենք, ընտանեկան խնամքից դուրս մնացած երեխաների խմբերը Հայաստանում տարբերակված են: Միայն ԱԾԽՄ երեխաներն են ղեկավարվող կողմից երաժշտական աջակցություն ստանում, մյուս խմբերի համար ղեկավար երաժիշտները հիմնականում առնչվում են կրթության իրավունքներին: ԱԾԽՄ չճանաչված երեխաները երաժշտական աջակցություն են ստանում միայն Պարսաղի կրթության առաջնությունում: Այլ խոսքով՝ ընտանեկան

խնամփից դուրս մնացող, սակայն ԱԾԽՄ կարգավիճակ չունեցող երեխաները համադասասխսան հաստատությունների ծառայություններից կարող են օգտվել մինչև դասարանի կրթության արհիփ ավարտը (մինչև 16 տարին լրանալը):

Ըստ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի վերջին գնահատումների (2007 թ.)՝ Հայաստանում ընտանեկան խնամփից զրկված են (կամ գրեթե զրկված) մոտ 6000 երեխաներ: Բացարձակ գնահատմամբ՝ ԱՊՀ երկրների համեմատությամբ լաված կամ գրեթե լաված երեխաների ցուցանիշներով Հայաստանը բավական շահեկան դիրքում է, սակայն միտումների և տեմոների առումով վիճակը մասհոգի է: ՀՀ-ի երեխաների աջակցության կենտրոնի սվյալներով՝ վերջին տարիներին ընտանեկան խնամփից զրկված երեխաների թիվն աճել է՝ 2007 թ.՝ 170, 2008 թ.՝ 190:

2002 թ. սկսած՝ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվել են մի շարք հետազոտություններ՝ բացահայտելու Հայաստանում երեխաների՝ ընտանեկան խնամփից զրկվելու և այլընտրանքային խնամփի հանձնվելու դասառնները: Հետաքրքրական է, որ Հայաստանի մանկասերում զգնվող երեխաների դրության ուսումնասիրությունը (ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, 2004, 2006) բացահայտել է երեխաների լման գրեթե մույն դասառնները, որոնք հայտնի են այլ երկրներում: Ծնողների անձնային խնդիրները (հոգեկան առողջության խնդիրներ, սոցիալական վարագծի ոչ ընդունելի ձևեր, չնախատեսված հոլոություններ և այլն), ի լրումն՝ երեխաների ծնվելու հանգամանքների սոցիալական համատեքստը («ոչ օրինական ծնունդ», «ոչ լիարժեք երեխա» և այլն) կազմում են լման դասառնների գերակշիռ մասը:

Ինչդեպ և ամբողջ աշխարհում, Հայաստանում մույնդեպ երեխաների անխնամությունը ձևավորող հիմնական գործոններն են՝ ընտանիքների աղիատությունը, երկում տեղի ունեցող ճգնաժամները, սոցիալական աջակցության ձևական և ոչ ձևական ցանցի աղիատությունը:

Նշված հետազոտության կարևոր բացահայտումներից մեկը մանկասերում սոցիալական որքերի մեծ տեսակարար կշիռն է, ինչը նշանակում է, որ այլընտրանքային խնամփի տակ երեխաների մեծ մասն առնվազն մեկ ծնող ունի, իսկ երեխաները «խնամփի տակ» հայտնվում են հիմնականում սոցիալական դասառններով:

Հայաստանը՝ որդես րիտսոնյա և ավանդադասի երկիր, միտս որքերի հանդեմ ցուցաբերել է զգացմունքային մոտեցում, ինչը «դեկավարվել» է Հայ առաքելական եկեղեցու միջոցով:

Հայաստանում երեխաների դաժադանության գաղափարը սկիզբ է առել դեռևս IV դարում՝ Ներսես Մեծ կաթողիկոսի (353-373 թթ.) օրոք: Նրա կաթողիկոսության տարիներին բազմաթիվ դպրոցներ, ծերանոցներ և հիվանդանոցներ են կառուցվել՝ աղավաղված լինելով որբերին, այրիներին և հաճախողաներին: Գոյություն ունեին օրենքներ՝ սահմանված որբերի, առանց ծնողական խնամքի մնացած և խնամակալության չսկզմվող երեխաների համար: Նույնիսկ սահմանված էին անուսմանալու համար թույլատրելի ամենափոքր տարիքը ու անուսմացողների արյունակցական կառույցի թույլատրելի աստիճանը:

Մարդկության ժամանակների ընթացքում աշխարհի բազմաթիվ երկրներում կրոնական կառույցները վճռական, հաճախ նաև առաջնային դեր են խաղացել հասարակական դաժադանության կազմակերպման գործում: Դարերի ընթացքում, երբ Հայաստանը նվաճվել է այլ ազգերի կողմից, եկեղեցին դիմել է համրության, բարեգութ անհասների օժանդակությանը, շարունակել է խնամել ու կրթել խնամազուրկ երեխաներին:

Որբախնամ առաքելությունն անհամեմատ մեծ ծավալների է հասել 1915 թ. ցեղասպանությունից հետո, երբ 50 000 որբերի խնամելու համար Հայաստանում և նրանից դուրս հիմնվել են մանկասներ (ղեկական, բարեգործական, եկեղեցուն կից և այլն): Որբացած հայ երեխաները տեղավորվել են Ռուսաստանի, Մերձավոր Արևելքի երկրների որբանոցներում: Որոշ երկրներում (Կիո-րոս, Իրան) հասուկ այդ մղատակով բացվել են նոր որբանոցներ:

Խորհրդային շրջանում սոցիալական աջակցության կենտրոնացված կուռ համակարգի շնորհիվ Հայաստանի մանկասները գործում էին թերեքննվածությամբ՝ հիմնականում խնամելով ծնողազուրկ երեխաներին (ֆիզիկական որբերին):

1920 թ. խորհրդայնացումից հետո մեզանում երեխաների դաժադանության համակարգն ընդունեց խորհրդային ձևը, որով ղեկությունը ստանձնել էր երաժխավորի դերը և միաժամանակ չէր խրախուսում փոխարինող ընտանեկան տարբերակների, եկեղեցու և հասարակության դերը: Խորհրդային համակարգը խնդրին համընդհանուր մոտեցում էր ցուցաբերում՝ նվազագույն աջակցության մակարդակով: Այն նաև հենվում էր երեխաներին հասուկ հաստատություններում (ինստեռնատներում) կենտրոնացնելու գաղափարի վրա՝ խտրականություն չդնելով ծնողազուրկ, հաճախողան և օրինազանց

երեխաների միջև⁵: Այնուամենայնիվ, սարիներ շարունակ մանկասերուն խնամվում էին միայն որք երեխաները, իսկ լված երեխաները եզակի էին:

Հետխորհրդային Հայաստանում սոցիալական դաստիարակության համակարգն անկարող էր արագորեն համակերպվել հասարակական կյանքում տեղի ունեցած փոփոխություններին և համարժեք արձագանքել խոցելի խմբերի կարիքներին: Դրա հետևանքով ի հայտ եկան և աստիճանաբար խորացան այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են երեխաների մուրացկանությունը, վաղ ներառումը աշխատատեղում, երեխաների կարիքների անտեսումը կամ դրանց ոչ համարժեք բավարարումը և սարաբնույթ դեմոկրատիաները ընթանալու, դրանց հետևանքով մեծ թվով երեխաների տեղավորումը խնամի և կրթության սարաբնույթ հաստատություններում:

Ի դասախան կենսաբանական ընթանիքների՝ երեխաների խնամի ձախողումների, սոցիալական մասնագետները մեծ ջանքեր են գործադրում փոխարինող այլընտրանքների կազմակերպման համար: Այդ ջանքերի շնորհիվ մի շարք երկրներում երեխաների այլընտրանքային խնամի կազմակերպման այնպիսի ավանդական ձևը, ինչպիսին հաստատության դաստիարակումն է, խնամքն է անցյալում: Մեր երկրում հաստատություններն առայժմ մնում են ամենամեծանակալիցը խնամի այլընտրանքային տարբերակների մեջ:

Հայաստանի Հանրապետությունն ամրագրել է երեխայի՝ ընթանիքում ադրելու իրավունքը. յուրաքանչյուր երեխա իրավունք ունի ադրելու և դաստիարակվելու ընթանիքում (հարազատ կամ փոխարինող), բացառությամբ այն դեմքերի, երբ դա կարող է հակասել նրա տախերին:

Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիան հորդորում է դասական լիազորված մարմիններին ընթանեկան խնամից զրկված երեխաների տեղավորման և խնամի տեսակների ընտրություն կատարելիս առաջնորդել հետևյալ սկզբունքներով.

- 1. Ընթանիքների վրա հիմնված տարբերակներն ավելի նախընտրելի են, քան հաստատությունները:*
- 2. Մեծական լուծումներն ավելի գերադասելի են, քան ժամանակավորները:*

5 Ներկայումս գործող սոցիալական հաստատություններն ինտեգրայով տարունակում են այդ մոտեցումները:

3. Ազգային (ներդրական) լուծումներն ավելի գերադասելի են, քան դրսից ներմուծվածները:

Ընճանեկան խնամփոց զրկված երեխաների համար խնամփոքային ապրանքային արտադրանքները հեշտապես են:

1. ազգականների ընճանփոքային խնամակալություն կամ հոգաբարձություն,
2. փոխարինող ընճանփոքային որդեգրմամբ և խնամաժառանգությամբ,
3. համադասարանական խնամփոքային հաստատություն:

Ընճանփոքային դուրս խնամող համարվում է «ծայրահեղ միջոց», որովհետև հաստատության տալիսնալնում դժվար է կազմակերպել այնտիսի անհասկանալի մոտեցում, ինչտիսիսին հնարավոր է ընճանեկան միջապայրում:

Հայաստանի «Երեխայի տաճտանության 2004-2015 թթ. ազգային ծրագրում», որտես երեխայի տաճտանության մեխանիզմներ, նշվում են՝

ա) երեխայի հարազատ ընճանփոքային ուղղված աջակցությունը,

բ) խնամակալության և հոգաբարձության զարգացումը,

գ) որդեգրումը,

դ) «խնամաժառանգ ընճանփոքային ինստիտուտի» հնարավոր զարգացումը:

Վերը նշված հնարավորությունների բացակայության դեմքում որք կամ առանց ծնողական խնամփոքային մնացած երեխաները տեղապրվում են դաստիարակչական, բժշկական, խնամփոքային ու սոցիալական տաճտանության կամ մնանաճիտ այլ կազմակերպություններում:

Որդեգրումը՝ որտես լված երեխաների խնամփոքային կազմակերպման ձև

Որդեգրումն այն իրավաբանական ալսն է, որի համաձայն՝ որդեգրողները և որդեգրվողները ձեռք են բերում զավակների և ծնողների համար օրենքով նախատեսված իրավունքներ և տարաականություններ: Որդեգրումը թույլատրվում է՝ միայն և միայն ելնելով երեխաների շահերից:

Որդեգրումը իրավական և սոցիալական միջոցներով ծնող դառնալու գործընթաց է: Որդեգրողները հիմնականում երեխա չունեցող անձինք են, որդեգ-

րումը՝ երեխայի «Տրամադրումը» զավակ չունեցող ծնողներին և ծնողների «Տրամադրումը» ծնող չունեցող երեխաներին: Որդեգրման նպատակը ծնող-երեխա մշակման, նոր և արդյունավետ փոխհարաբերությունների ստեղծումն է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների համար:

Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 21-րդ հոդվածը նշում է, որ երկրի օրենսդրությունը պետք է սահմանի այն չափորոշիչները, որոնք որոշում են, թե որ դեղքում երեխան կարող է որդեգրվել, մասնավորապես՝ այն դեպքում, որ երեխայի ծնողը կամ ծնողները (երբ հայտնի են ու կենդանի) չեն կարողանում լինել նաև իրենց համաձայնությունը: Մյուս դեպքերում, որոնք օրենքով պետք է հստակ առնչվեն, սահմանված են կոնվենցիայի այլ հոդվածներում, մասնավորապես՝

- երեխայի տարիքն ու զարգացման աստիճանին համապատասխան նրա կարծիքը հստակ առնելը,*
- երկու ծնողների հավասար իրավունքների ու դատարանականությունների սկզբունքը,*
- այն սկզբունքը, որ ժողովրդական տարբերակն ընտրելիս պետք է ուժադրություն դարձնել երեխայի խնամքի կազմակերպման ցանկալի ժամկետներին և ազգային, կրոնական, մշակութային ու լեզվական համատեմքին,*
- երեխայի շահերն առաջնային են որդեգրման հետ կապված որոշումների կայացման հարցում,*
- լիազորված իշխանությունները պետք է ապահովեն, որ որդեգրումը կատարվի ըստ օրենքի, երեխայի համար դատարանական անձանց ազատ կամքի ու համաձայնության առկայության դեպքում,*
- երկրից դուրս որդեգրումը կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ երեխային հնարավոր չէ համապատասխան խնամք տրամադրել իր երկրում,*
- որդեգրման կողմերից ոչ մեկը չպետք է անհարկ օգուտներ փառի դրանից:*

Համաձայն ՀՀ-ում ընդունված կարգի՝ երեխային որդեգրելու համար անհրաժեշտ է նաև ծնողի գրավոր համաձայնությունը՝ հաստատված նոտարական

կարգով: Երեխային որդեգրելու համար ծնողների համաձայնությունը չի տա-
հանջվում այն դեպքերում, երբ.

- նրանք անհայտ են, կամ դատարանը նրանց ճանաչել է անհայտ բացա-
կայող,
- դատարանը նրանց ճանաչել է անգործունակ,
- նրանք դատարանով անհարգելի ճանաչված տասնառներով մեկ տարուց
ավելի երեխայի հետ համատեղ չեն ապրում և խուսափում են երեխայի
խնամքն իրականացնելուց:

Ընթացակարգը սահմանում է, որ խնամակալության կամ հոգաբարձության
ներքո գտնվող, խնամասար ընտանիքում խնամվող երեխաներին որդեգրելու
համար անհրաժեշտ է նաև խնամակալների կամ հոգաբարձուների, խնամա-
սար ծնողների, իսկ 10 տարին լրացած երեխային որդեգրելու համար՝ նաև այդ
երեխայի համաձայնությունը: Չի թույլատրվում եղբայրների և քույրերի որդե-
գրումը տարբեր անձանց կողմից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա բխում
է երեխաների ցահերից:

Որդեգրողներ կարող են լինել չափափաս անձինք, բացառությամբ.

- դատարանով անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ճանաչված
անձանց,
- դատական կարգով ծնողական (խնամակալի/հոգաբարձուի, որդեգրո-
ղի, խնամասար ծնողի) իրավունքներից զրկված կամ սահմանափակ
ծնողական իրավունքներ ունեցող անձանց,
- այն անձանց, ովքեր ելնելով ֆիզիկական կամ հոգեկան առողջությունից,
չեն կարող իրականացնել ծնողական տարազանությունները
- այն անձանց, ովքեր չունեն այնպիսի կայուն եկամուտ, որը կադահովի
որդեգրվող երեխայի նվազագույն կենսապայմանները,
- այն անձանց, ովքեր չունեն մշտական բնակության վայր կամ այնպիսի
բնակելի տարածություն, որը համապատասխանում է սանիտարական և
սեփականական սահմանված նորմերին,
- առանձնապես ծանր հանցանք կատարելու համար դատապարտված
անձանց:

Եթե երեխան չի որդեգրվում երկու ամուսինների կողմից էլ, ապա անհրաժեշտ
է մյուս ամուսնու համաձայնությունը, քանի որ որդեգրումից հետո նրանք մի

հարկի Տակ միասին են աղբյուր: Եթե ընժանիփ մյուս անդամը համաձայն չէ որդեգրման, ամուսնյան խնդիրներ կծագեն և վճանգ կստեղծվի թե՛ որդեգրման արդյունավետ իրականացման, թե՛ ընժանիփ կայունության համար:

Որդեգրման թեկնածուների ընտանկյունից առավել մախաղասվելի են խնամակալները/ հոգաբարձուները, խնամասար ծնողները, երեխայի բարեկամներն ու ծանոթները, քանի որ երեխան արդեն ծանոթ է նրանց և հարմարման ընթացքը նրա համար այնքան ճգնաժամային չի լինի, որքան անծանոթ թեկնածուների դեմքում:

Որդեգրումը կասարում է դասարանը երեխային որդեգրել ցանկացող անձի հասուկ դիմումով: Գործի քննության ընթացքին մասնակցում են խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ներկայացուցիչը և որդեգրել ցանկացող անձը: Երեխայի որդեգրման համար անհրաժեշտ է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի աշխատակցի եզրակացությունը որդեգրման հիմնավորվածության և այդ գործընթացի՝ երեխայի շահերին համաղատասախանելու մասին, որում նշվում են նաև որդեգրվող երեխայի և որդեգրողի անձնական շփումների վերաբերյալ որոշակի տեղեկություններ:

ՀՀ ընժանեկան օրենսգիրքը մախատեսում է նաև որդեգրման գաղտնիության աղահովում, ըստ որի՝ թույլատրվում է փոխել երեխայի անունը, ազգանունը, ծնողների անունները, մույնիսկ բնակության վայրը և թիվը: Բացի դրանից, եթե երեխան որդեգրվելու լաահին ունեցել է կենսաթոշակի, մղատսի իրավունք, այդ իրավունքը լաահղանվում է նաև որդեգրվելուց հետո: Տեսակետ կա, թե որդեգրման գաղտնիությունը գործնականում գրեթե անհնար է կամ հազվադեպ է լաահղանվում, և դա կարող է ծանր տրավմաներ հասցնել թե՛ որդեգրված երեխային, թե՛ ամբողջ ընժանիփին, ուստի դրա վերաբերյալ օրենքի դրույթը վերանայման կարիք ունի, անշուշտ, համաղատասախան հետազոտություններից հետո⁶:

Տարբերում են *որդեգրման տեղական և միջազգային ձևերը*: Միջազգային որդեգրում իրականացվում է այն դեմքում, երբ որդեգրողները ՀՀ քաղաքացի չեն:

Որդեգրման ընթացակարգը: Որդեգրման թեկնածուների հաշվառման և գրանցման հարցերը կարգավորվում են խնամակալության հանձնաժողովների և երեխայի լաաշղանության կառույցների միջոցով: Վերջնական հաշ-

6 ԱՄՆ-ում և եվրողական երկրներում որդեգրումը գաղտնի չէ, համաղատասախան ծառայությունները երեխայի մղատակահարմար տարիում նրան լաատրաստում և տեղեկացնում են որդեգրման փատսի մասին:

վառումը սեղի է ունենում ԱՍՀՆ ընթացիկի, կանանց և երեխաների հիմնա-
հարցերի վարչության սլյալների լոգոտիպով:

Ինչ վերաբերում է թեկնածու երեխաներին, առաջ լոգոտիպով ուղարկվում են «որ-
դեգրման ենթակա» հաշվառվում են ԱԾԽՄ ճանաչված երեխաները: Որդեգ-
րող ծնողներն իրենք են ընտրում երեխային, իսկ որդեգրման վերաբերյալ որո-
շումը կայացնում է դատարանը:

Խնամակալությունը և հոգաբարձությունը՝ որդես ՀՀ-ում երեխաների այլընտրանքային խնամքի կազմակերպման առավել տարածված ձև

Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների բնականոն աճի և զարգաց-
ման համար անհրաժեշտ ընտանեկան միջավայրում խնամք ապահովող ձևե-
րից են խնամակալությունը և հոգաբարձությունը:

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 134-136-րդ հոդվածներով, ինչպես նաև ՀՀ փառ-
քաղաքական օրենսգրքի 33-42-րդ հոդվածներով կանոնակարգվում են առանց
ծնողական խնամքի մնացած երեխաների նկատմամբ խնամակալության և
հոգաբարձության սահմանման և իրականացման ընթացակարգերը: Խնա-
մակալություն/հոգաբարձություն սահմանվում է այն երեխաների նկատմամբ,
ովքեր մնացել են առանց ծնողական խնամքի: Դա արվում է նրանց լիարժեք
և, դաստիարակելու և կրթություն ստանալու, ինչպես նաև նրանց իրավունքները և
տարբեր լիարժեքները նպաստելով:

Երեխաների նկատմամբ խնամակալություն/հոգաբարձություն կարող են նշանակ-
վել միայն չափափաս գործունակ անձինք՝ իրենց համաձայնությամբ, իսկ
եթե երեխան 10 տարեկանից մեծ է, անհրաժեշտ է նաև նրա համաձայնու-
թյունը:

Խնամակալության և հոգաբարձության տարբերությունն այն է, որ խնամա-
կալություն նշանակվում է մինչև 15 տարեկան երեխաների նկատմամբ, իսկ
հոգաբարձություն՝ 15-18 տարեկան երեխաների, ընդ որում, երբ երեխան
դառնում է 15 տարեկան, նրա խնամակալն առանց ՏԻՄ-ի հասույթ որոշման,
դառնում է հոգաբարձու:

Երեխային խնամակալ/հոգաբարձու նշանակելիս հաշվի են առնվում
խնամակալ/հոգաբարձուի անձնական հատկանիշները, խնամակալ/հո-
գաբարձուի տարակրթությունները կատարելու ունակությունները և հնա-

րավորությունները, երեխայի նկատմամբ նրա ընտանիքի անդամների վերաբերմունքը և այլն:

Խնամակալ/հոգաբարձու չեն նշանակվում ավտոմատորոշված կամ թմրամոլությամբ տառապող, ոչ բավարար առողջական վիճակ ունեցող անձանց, լուրջ հանցանք կատարելու համար դատադատված, ծնողական (խնամակալ/հոգաբարձուի, որդեգրողի, խնամասար ծնողի) իրավունքներից զրկված կամ այդ իրավունքները սահմանափակված անձանց, ինչպես նաև երեխաների դատապարտված իրավունքների բավարարման համար անհրաժեշտ նյութական միջոցներ չունեցող անձանց և այլն:

Խնամակալություն/հոգաբարձություն սահմանելիս անհրաժեշտ է խնամակալ/հոգաբարձու դառնալ ցանկացող անձանց հնարավորությունների, կարողությունների և դրդապատճառների մանրամասն ուսումնասիրություն և զննահատում: Այդ գործը տրամադրված է խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին: Խնամակալություն/հոգաբարձություն չի նշանակվում դատապարտված, բժշկական, ազգաբնակչության սոցիալական դատարանության կամ մեղադրանքի այլ կազմակերպություններում ղեկավարության լիակատար չսակ զեմվող երեխաների նկատմամբ:

Խնամակալ/հոգաբարձուն իրավունք չունի խոչընդոտելու ծնողների և մեծավոր այլ ազգականների հետ երեխայի շփումը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նման շփումը չի համապատասխանում երեխաների շահերին: Ընթացակարգը ենթադրում է, որ եթե երեխայի ծնողները բացակայում են 6 ամսից ավելի ժամանակով, և երեխան փաստացի առանց ծնողական խնամքի է մնացել, անհրաժեշտ է նրա հանդեմ հնարավորության դեպքում խնամակալ/հոգաբարձու նշանակել:

Երեխայի հանդեմ խնամակալության և հոգաբարձության տարականությունները կատարվում են անհատույց, այդ իսկ տարածաշրջանում սովորաբար խնամակալ/հոգաբարձու են նշանակվում երեխայի հարազատները, նրա ծնողների մեծերները, հարևանները և ուրիշներ: ՀՀ-ում խնամաստությունը և հոգաբարձությունը երեխաների խնամքի կազմակերպման առավել հաճախ կիրառվող տարբերակն է:

ԽՆԱՄԱՏՏԱՐ ԸՆՏԱՆԻՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԶԶ-ՈՒՄ ԵՐԵՒՅԱՆԵՐԻ ԽՆԱՄՖԻ ԿԱԳՃԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՖԱՅԻՆ ՃԼ

Խնամատարությունը որևէ դեպքում ծնողական խնամքից ժամանակավորապես կամ մշտապես զրկված երեխայի խնամքի կազմակերպումն է մեկ այլ ընտանիքում: Որոշ դեպքերում երեխան կարող է մնալ խնամատար ընտանիքում մինչև հասունությունը: Այս տարբերակը խնամքի առավել մասնագիտացված ձևն է և մի շարք առանձնահատկություններ ունի:

Խնամատար ընտանիքն ամենօրյա խնամք է ապահովում և բավարարում երեխայի զարգացման կարիքներն այնքան ժամանակ, քանի դեռ նա ապրում է սկյալ ընտանիքում:

Խնամատարության նպատակն է ժամանակավոր ընտանեկան խնամք և դաստիարակություն առաջարկել այն երեխաներին՝

- ովքեր խնամվում են մանկական հաստատություններում,
- որոնց հարազատ ընտանիքում ծնողների հիվանդության, բացակայության և այլ պատճառներով հնարավոր չէ կազմակերպել մշտնջեն խնամքը:

Խնամատարության առանձնահատկություններն են.

- այն ենթադրում է երեխայի հանդեպ դաստիարակությունների կազմակերպումը՝ առանց մշտնջեն միջամտության իրավական բնույթի հետևանքների,
- այն ժամանակավոր է և նպատակադրված երեխայի խնամքի կազմակերպմանը ընտանեկան տարածքում,
- թե՛ խնամատար ծնողների, թե՛ երեխաների և մշտնջեն կենսաբանական ծնողների հետ իրականացվում է շարունակական աշխատանք մինչև խնամատարության ավարտը,
- խնամատար ընտանիքի հանձնված երեխան դաստիարակվում է իրեն հասանելի ալիմենտի, կենսաթոշակի, նպաստի և սոցիալական այլ վճարումների միջոցով իրավունք, ինչպես նաև բնակելի տարածության օգտագործման իրավունք, իսկ բնակելի տարածության բացակայության դեպքում՝ բնակարանային օրենսդրությանը համադասախան բնակելի տարածություն ստանալու իրավունք,

- *խնամասարության առանձնահատուկ բնութագրիչներից է նաև այն, որ կենսաբանական ծնողները դադարում են իրենց իրավունքները, համոզվում են երեխաների հետ, այլ խոսքով՝ խնամասարության ընթացքում ուժադրության կենտրոնում երեխաների համար կարևոր հուզական կապերի շարունակության ապահովումն է:*

Գոյություն ունի խնամասարության երկու շեսակ՝ կարճաժամկետ և երկարաժամկետ: *Կարճաժամկետ խնամասարությունը* սկսում է 2-6 ամիս, մինչև երեխայի համար մշակված խնամքի արքերակի ընթացքում: *Երկարաժամկետ խնամասարության* համաձայն երեխան նման է որդեգրված երեխային այն առումով, որ մինչև չափահաս դառնալը կարող է մնալ խնամասար ընտանիքում: Ցանկության դեպքում խնամասար ծնողները կարող են որդեգրել երեխային: Արևմուտքում նման ընտանիքների հիմնական նպատակն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական հարմարումն է ինքնուրույն կյանքին:

խնամասարության կազմակերպման սկզբունքները.

Երեխային խնամասար (փոխարինող) ընտանիքի անդամներին առաջին հիմնական սկզբունքը երեխայի իրավունքների դաժնացումն ու նրա դաժնացմանը բավարարումն է, այսինքն՝ ընտանիքն է ընտրվում երեխայի համար, ոչ թե երեխան՝ ընտանիքի:

Երկրորդ կարևոր սկզբունքն այն է (մի շարք երկրներում, բայց ոչ ԴԴ-ում), որ փոխարինող ընտանիքում ծնողների կողմից երեխաների խնամքի կազմակերպումը ձանձվում է որդես «աշխատանք», քանի որ փոխարինող ընտանիքի ծնողները դաժնացված են կնքում, ստանում աշխատանք, ունենում արձակուրդ, այսինքն՝ առկա են աշխատանքի հասկանալիքներ:

Այսպիսով, որդես երեխայի դաժնացման այլընտրանքային մեխանիզմ, խնամասարությունը ծառայություն է այն ընտանիքների համար, որոնք, դաժնացված ընտանիքների ձգնաժամերով կամ երեխայի վարքի բացասական դրսևորումներով, անկման առջև են կանգնած և «դադարի» կարիք ունեն:

Փորձը ցույց է տալիս, որ նյութական փոխհատուցումը խնամասարություն ստանձնելու հիմնական դրդապատճառը չէ: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում

խնամասարությունն առավելադրեա բավարարում է հոգեծնողների սոցիալ-հոգեբանական, քան ճնշեսական դաշնադրումները: Այս դնդումը վստահաբար կարելի է անել նաև Հայաստանում իրականացված խնամասարության փորձնական ծրագրի առնչությամբ:

Հայաստանում խնամասար ծնողների և խնամասարության ուղարկվող երեխաների ընտրությունը, խնամասար ընտանիքում երեխայի տեղավորումը կարգավորվում է ՀՀ օրենսդրությամբ, հիմնականում ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով և այլ իրավական ակտերով: Խնամասար ծնող կարող են լինել չափահաս անձինք՝ բացառությամբ ՀՀ ԸՕ 138-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերի: Դրանք վերաբերում են օրենքով անգործունակ ճանաչված, ազատազրկման վայրում զսնվող, հոգեկան առողջության ծանր հիվանդություններով տառապող անձանց, իսկ դրանցիկայում դրանք այն դեպքերն են, երբ երաժխավորված չէ երեխայի խնամքի կազմակերպման նպատակի համար սվյալ անձի ադախով լինելը:

Խնամասար ծնողների ընտրությունը և նշանակումն իրականացնում են խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները (համայնքների ղեկավարները)՝ ղեկավարվելով ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով: Խնամասար ծնողների ընտրությունն իրականացվում է ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դաշնադրների համաձայն, այն է՝ խնամասար ծնողներ կարող են նշանակվել միայն չափահաս գործունակ անձինք՝ իրենց համաձայնությամբ: Խնամասար նշանակելիս հաշվի են առնում խնամասարի անձնական հասկանիչները, խնամասարի դարձականությունները կատարելու ունակությունները, երեխայի նկատմամբ խնամասար ընտանիքի անդամների վերաբերմունքը, նաև տասը տարին լրացած երեխայի ցանկությունը:

Խնամասար ծնողները հոգեզավակի նկատմամբ ձեռք են բերում խնամակալի (հոգաբարձուի) իրավունքներ ու դարձականություններ, որոնք կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 33-42-րդ հոդվածներով և ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով:

Խնամասարության գործընթացի փուլերը

1. Գնահատում

Հոգեծնողների (խնամասարների) հավաքագրումը ներառում է երեխայի խնամասար ընտանիքում զսնվելու կարիքների մասին հասարակությամբ

իրագեկելու ծրագիր՝ որդես կարևոր բաղադրիչ և նախադրյալն է: Սոցիալական ծառայություններն այս մոդասակով հաճախ օգտվում են ՋԼՄ-ներից: Հավաքագրման փուլում արդյունավետ են ոչ լուրջ համայնական հանդիմունքները, որոնց ընթացքում մարդկանց հնարավորություն է սրվում խոսելու սոցիալական աշխատողների հետ, հասկանալու խնամաստրության խնդիրներն ու մոդասակները: Խնամաստր լինել՝ նշանակում է խնամել դժվար իրավիճակում հայտնված երեխայի, կանոնավոր կերպով հանդիպել նրա ծնողների, բարեկամների հետ և համագործակցել սոցիալական աշխատողների և տարբեր կառույցների ներկայացուցիչների հետ: Շատ թեկնածուներ հաճախ հեռանում են, երբ դարձնում են, որ իրենց աշխատանքի մոդասակն է երեխային իր ընտանիք վերադարձնելը:

Հավաքագրման փուլին հաջորդում է գնահատման փուլը: Խնամաստր ընտանիքը երեխայի համար լավագույն է աղյուսակի համադասասխման տարածք, կրթություն ստանալու և առողջական վիճակը բարելավելու հնարավորություն: Գնահատման միջոցով տեղեկություններ են ստացվում դիմորդի, նրա ծնողավարման կարողությունների մասին: Գնահատման ընթացքում դիմորդները հնարավորություն են ստանում իրական դասկերացում կազմելու խնամաստրության էության, խնամաստր ծնողի դերի, կարգավիճակի, դասակարգումների, խնամաստրության մեջ գտնվող երեխայի հետ կապված հավանական հիմնախնդիրների մասին: Գնահատման առավել դժվար կողմերից է սոցիալ-տնտեսական (հուզական) գործոնների գնահատումը: Դա կատարվում է հոգեբանների հետ անցկացված մի շարք համակողմանի հարցազրույցների հիման վրա:

Ամերիկացի սոցիոլոգ Քոթ Լին թեկնածու խնամաստր ծնողների համար նշում է 6 գործոն, որոնք կարևոր են հաջող խնամաստրություն իրականացնելու համար: Դրանք են՝

- երեխաների հետ որդես ծնողներ շփման փորձի առկայությունը,
- ընտանիքների և ծնողավարման որոշակի մոդելի առկայությունը (այսինքն՝ անձի զարգացումն իրականացվել է ընտանեկան դասանմանում),
- սոցիալական աշխատողների և գործակալության (ծառայության) հետ համագործակցելու դաստիարակումությունը,
- երեխաների և կենսաբանական ծնողների յուրահասուկ վարման ձևերը կառավարելու ծնողավարման հմտությունները,

- «դժվար» երեխաների հետ օփվելու ծնողավարման հմտությունները,
- ծնողական մոտեցումը և երեխաների խնդիրների նկատմամբ ձկունություն ցուցաբերելու կարողությունը:

2. Ուսուցանում

Խնամաստրության հաջողության հավանականությունը մեծանում է հասկալի ալն դեղում, երբ խնամասարները համագործակցում են երեխայի կենսաբանական ընճանիփի հետ, հետևաբար կարևոր է գնահատել նաև խնամասար ծնողների՝ կենսաբանական ընճանիփի հետ համագործակցելու ունակությունն ու ղաճասակամությունը: Սովորաբար խնամասար ծնողները ներկայացնում են իրենց ռարժադիթներն ալնդես, որ մի մասը կարող է խոստումնալից թվալ, մի մասն էլ՝ կասկածելի: Երեխաների հետ առխասանիփի ճեսանկյունից դիսարկելիս ռաս կարևոր է ուռադրությունը կենսոնացնել երեխաների հետ առխասանում ծնողների հմտությունների և ուժեղ կողմերի վրա, ներառյալ՝ հետագա ուսուցումներին մասնակցելու ղաճասակամությունը: Ուսուցման միջոցով զարգանում են խնամասար ծնողների հմտությունները, որդեսզի դրամփ համաղասասխանեն երեխաների կարիփներին:

Խնամասար ծնողը չի փոխարինում կենսաբանական ծնողին, ալլ գործում է նրա հետ համատեղ, ինչը բավական բարդ գործընթաց է, և խնամասար ծնողները հասուկ ուսուցում են անցնում դա իրագործելու համար: Նախաղասասական դասընթացը նվիրվում է խնամասար ընճանիփների համար ալդ իրողության բացահայտմանը: Շաս կարևոր է համագործակցության սկզբում խնամասար ծնողներին իրազեկել երեխաների առողջության և վարփի առանձնահասկությունների մասին: Խնամասարներին երեխայի մասին ճեղեկասվոթյամբ զինելը հնարավորություն է սալիս նրանց առավելագույնս բավարարելու երեխայի կարիփները:

3. Վերամիավորում

Խնամաստրության վերջնական նղասակը երեխայի վերամիավորումն է իր հարազատ ընճանիփի հետ բոլոր հնարավոր դեղեփում: Վերամիավորման ուղղոթյամբ ճարվող առխասանները իրականում մինչ ալդ ճարված առխասանի ռարունակությունն են:

Վերամիավորման գործում սոցիալական առխասողի խնդիրները երեփն են՝ ղաիղանել և զարգացնել երեխայի և ընճանիփի միջև կաղը, մասնավորա-

դես` մեծական այցելությունների միջոցով դաստիարակել ընտանիքին` հեռու գտնվող երեխային, աջակցություն ապահովել ընտանիքին հեռավար միջավայրում, որոշակի երաժշտական ընտանիքի հետագա կայունությունը: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ վերամիջակարան արդյունավետ ուղի է երեխայի և կենսաբանական ընտանիքի միջև կապերի ապահովումն է մույնիսկ այն ծնողների հետ, ովքեր հեռավորություն չեն ցուցաբերում իրենց երեխայի նկատմամբ:

Որոշ ծնողներ, հասկալիս նրանք, ում երեխաները հանձնվում են կարճաժամկետ խնամքի, ընդամենը մի փոքր օգնության, քաջալերման կամ աջակցության կարիք ունեն, որոշակի դաստիարակում են երեխաներին հեռու գտնվող: Երբեմն այս ընտանիքներն ունենում են էմոցիոնալ (հուզական) օգնության կարիք` կապը վերականգնելու, ճանաչողական լուրջ փոփոխություններ համար: Այն դեպքերում, երբ երեխային իր ընտանիքից տեղափոխում են բնության, լինում կամ վնասված այլ փոխհարաբերությունների դաստիարակում, ստեղծված դժվարությունները հաղթահարելու համար դաստիարակվում է հասուն օգնություն, ընդ որում` կենսաբանական ծնողներն ի սկզբանե լինում է դաստիարակողներ իրենց դերը և դաստիարակող փոխհարաբերությունները (ինչը լինում է փոխեն իրենց կյանքում), որոշակի կարողանում հեռավորացնել երեխաներին:

Հարազատ ընտանիքից դաստիարակող հիմնական փոփոխությունների շարքը.

- ֆիզիկական դաստիարակում և ընդհանուր միջավայրի բարելավում,
- հիվանդություններից ապահովում. օրինակ` հոգեկան խանգարումներից կամ ալկոհոլային կախվածությունից,
- երեխաների ֆիզիկական խնամքի, հոգստարության, աջակցության ու քաջալերման հարցերում ծնողական հմտությունների բարելավում,
- երեխայի նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխություն. օրինակ` եթե առկա է անցեալում ու դաստիարակող տարրեր դաստիարակող վերաբերմունք, վերափոխել այն,
- երեխաների ու ծնողների փոխհարաբերությունների բացասական բնույթի ու այլ չլուծված խնդիրների ու դժվարությունների հաղթահարում:

Այնուամենայնիվ, սոցիալական մասնագետները երբեմն ի վիճակի չեն լինում հաղթահարելու բոլոր դժվարությունները: Նրանք ավելի շուտ ձգտում են իրավիճակը հասցնել «բավարարի», քան իդեալականի: Եթե վերադարձը ընթանի հնարավոր չէ, ապա խնամաստությունից «դուրսգրումը» կարող է լինել որոշեցումը կամ այլ հարազատների մոտ տեղավորումը, կամ էլ դեռահասների ինֆուորյուն կյանք սկսելը՝ սոցիալական բոլոր հնարավոր ռիսկերով:

Խնամաստ ընթանից երեխային հարազատ ընթանի վերադարձնելուց հետո այդ ընթանի հարկավոր է աջակցություն ցույց տալ մինչև ընթանեկան կյանքի կայունացումը: Իսկ հետագայում երեխաների խնամքի հետ կապված խնդիրների ծագման դեպքում հարկավոր է օգնել, ինչպես մյուս ընթանիների դեպքում:

Հաստատությունը՝ որդես երեխայի խնամքի կազմակերպման այլընտրանք

Մանկաստանը կամ այլ հաստատությունները երեխայի դաստիարակության և խնամքի այլընտրանքային տարբերակ են, որտեղ երեխան ապրում է մինչև 18 տարին լրանալը:

Մանկաստանն ապահովում են շուրջօրյա խնամք: Մանկաստանը երեխայի խնամքի հիմնախնդրի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նման խնամքն իր բացասական ազդեցությունն է թողնում երեխայի մտավոր զարգացման և անձի ձևավորման վրա: Երեխաները, հայտնվելով խնամքի տարբեր հաստատություններում, որդես կանոն, իրենց զարգացման ընթացքում ունենում են ցածր ցուցանիշներ:

Ծնողական խնամքից զրկված երեխաների շուրջօրյա խնամքն ապահովող հաստատությունները կարելի է բաժանել չորս խմբի.

- ընդհանուր մանկաստան,
- հատուկ խմբի մանկաստան,
- ժամանակավոր ապաստարաններ,
- հաստատություններ՝ օրենքի հետ կապված խնդիրներ ունեցող երեխաների համար:

Որևէ հաստատությունում երեխայի տեղավորումից հետո սկսվում է նրա հարմարման գործընթացը: Որքան մեծ է երեխան, այնքան դժվարությամբ է հարմարվում: Մանկասան ներսում երեխաների սոցիալականացումն այլ կերպ է ընթանում: Եթե ընթանիում երեխան չափափաս մարդկանց դերերին ծանոթանում է բնական լայնամասներում՝ լինելով սարբեր իրավիճակներում, մասնակցելով սարբեր իրադարձությունների, փորձելով և կասարելով այդ դերերը, ադա մանկասունը ֆորմալ և սսանդարս կյանք է եմթադրում իր բնակիչների համար, որի հեռանմով երեխաների մեջ իմնուուրույն կյանքի համար անհրաժեես սոցիալական հմտությունները գրեթե չեն զարգանում: Հաստատություններում խնամքի նվազագույն չափորոշիչների կիրառումը կարևոր նախադրյալ է իրավիճակը լրջորեն բարելավելու համար, սակայն մանկասան մողելն իմնին ընթանիի մողելից արմասադես սարբերվում է, և չափորոշիչների կիրառումը կարող է միայն մողմել իրավիճակը: Ընթանիին իր համար բնական ողիներով երեխային հասցնում է իրական կյանք՝ երկար ժամանակ մնալով նրա կողին և օգնելով նրա հարմարմանը, իսկ մանկասունը, ինչ-որ ադից սկսած, հրաժեես է սալիս իր սաներին՝ գրեթե խզելով նրանց հեռ կադերը:

Մանկասների ռջանավարսների սոցիալական ադաոթանություն

Սկսած 1991 թվականից՝ մանկասներից դուրս է գրվել օուրջ 300 ռջանավարս, որոնց հազվառման, աոխասանքի տեղավորման, բնակելի սարածով ադահովման խնդիրների լուծման աջակցությունը նախկինում սարերային բնույթ է ունեցել:

ՀՀ աոխասանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը 2004 թ. ի վեր իրականացնում է «Պեսական աջակցություն ՀՀ մանկական խնամակալական կազմակերդությունների ռջանավարսներին» ծագիրը, որը կարգավորում է մանկասների ռջանավարսների սոցիալական, կրթական և առողջադահական խնդիրները:

Մանկասան ռջանավարսների աջակցության ծագիրը խոսսանում է էականորեն կրածել ընթանիում և մանկասանը խնամվող երեխաների իմնուուրույն կյանքի մեկնարկային հնարավորությունների սարբերությունը: Ուսի սոցիալական ծառայությունների գերխնդիրն այն է, որ երեխաները չհայսնվեն մանկասներում, իսկ եթե դա խնամքի միակ հնարավոր սարբերակն է, ադա երեխան մանկասանը և դրանից դուրս գալուց հետո ոդես է սսանա բազմաբնույթ ծառայություններ և համակողմանի աջակցություն իմնուուրույն ադրելու համար:

Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 3

Դեմոֆի սոցիալական դասնությունը

Մ-ն փախսական ընթացիկի աղջիկ է: Նրանց ընտանիքը Հայաստան է տեղափոխվել 1988 թ. հայսնի դեմոֆի դասառնով: Երբ Մ-ի ընտանիքը տեղափոխվել է Հայաստան, փախսականների կոմիտեն նրանց տեղավորել է Արարատի մարզի գյուղերից մեկի նախկին դպրոցի կիսախարխուլ շենքում: Տեղափոխվելուց երկու տարի հետո սրի կաթվածից մահացել է Մ-ի հայրը, իսկ վեց ամիս հետո՝ նաև մայրը: Նա այդ ժամանակ 17 տարեկան էր և ուրիշ հարազատներ չուներ: Հարևաններից մեկը նրան ծանոթացրել է նույն գյուղացի մի տղայի հետ, որը նրան ամուսնության խոստումներ էր տվել: Ծանոթությունից 1 ամիս հետո Մ-ն տեղափոխվել է բնակվելու այդ մարդու բնակարանում: Ամուսնությունից մի քանի ամիս հետո սկսել են նկատվել ամուսնու հաճախակի ալկոհոլի օգտագործման դեմոֆի: Նա հաճախակի տուն էր վերադառնում ուռեկոյան, ալկոհոլի ազդեցության տակ, դաստի-ամուսնու առիթներով անընդհատ վիճաբանում և ֆիզիկական բռնության էր ենթարկում Մ-ին: Այս ամենը շարունակվել է նաև առաջին երեխայի ծնվելուց հետո: Ի վերջո, չկարողանալով տանել ամուսնու կողմից դարձնաբար գործադրվող ֆիզիկական և հոգեբանական ճնշումները, Մ-ն թողնում է ամուսնուն և երեխայի հետ մեկնում Երևան: Հետագայում Մ-ն իմանում է, որ ամուսինը նախկինում գողության համար դատադատվել է ազատազրկման: Ամուսնալուծությունից մի քանի ամիս անց ամուսինը 3-րդ անգամ դատադատվում է ազատազրկման, այս անգամ տղամտության համար, 10 տարի ժամկետով:

Երևանում չունենալով հարազատներ և բնակարան՝ Մ-ն ստիպված էր երեխայի հետ ապրել վարձակալված տարբեր բնակարաններում: Այդ ընթացքում նա ծանոթանում է մի տղամարդու հետ, ով բավական լավ էր վերաբերվում երեխային: Նա տեղափոխվում է Մ-ի բնակարան: Ըստ Մ-ի՝ նրանք բավականին համերաժխ են ապրել: Շատ շուտով ծնվում է Մ-ի երկրորդ երեխան: Երեխայի ծնվելուց մի քանի ամիս հետո երեխայի հայրը կորցնում է աշխատանքը, և ընտանիքը հայտնվում է նյութական ծանր կացության մեջ: Ամուսինը սկսում է ալկոհոլ օգտագործել, և ընտանիքում սկսվում են վեճեր: Ի վերջո, նրանք բաժանվում են: Քանի որ Մ-ն չէր աշխատում և չէր կարողանում վճարել բնակարանի վարձը, տաները նրանց ստիպում է ազատել բնակարանը, և Մ-ն

երկրորդ անգամ հայտնվում է նույն անօգնական վիճակում՝ լված ամուսնու կողմից և երեխաների հետ միասին:

Մ-ն ուներ նաև փաստաթղթերի խնդիր: Նրա անձնագիրը խորհրդային Երջանի էր, որի լուսանկարով չէր կարողացել գրանցել երեխաների ծնունդը: Ծանոթներից մեկի միջոցով տեղեկացել էր, որ «Առաքելություն Հայաստան» կազմակերպությունը բարեգործական ճաշարան ունի, որտեղ ինքը և երեխաները կարող են սնվել: Կազմակերպության սոցիալական աշխատողը դեղի մասին տեղեկանքներ է տրամադրում երեխաների աշակերտության կենտրոն:

Կենտրոնի կողմից իրականացված միջամտություն

Երեխաների կենտրոնը տեղավորվելուց հետո մասնագետներն սկսեցին աշխատել նրանց հետ:

Սկզբում երեխաները շատ ինքնամոխի էին, խուս և դժվարությամբ էին շփվում: Նրանք շատ ծանր էին տանում մորից բաժանումը: Այս ուղղությամբ թերապևտիկ աշխատանք սարան կենտրոնի հոգեբանը և սոցիալական աշխատողը: Աշխատանք սարկեց նաև երեխաների ծնողների հետ նրանց հետագա հմարավոր վերամիավորման ուղղությամբ: Առանձին-առանձին և աղա նաև միասին երկու ծնողները հրավիրվում էին մասնագետների հետ հանդիպումների:

Անձնագրի հետ կապված խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտություն առաջացավ այցելել այն գյուղի գյուղատեղատեղան, որտեղ Մ-ն բնակվել էր 3 տարի առանց գրանցման, նախկին ամուսնու բնակարանում, որը, ինչպես տարվել, ոչ թե ամուսնու, այլ նրա ծնողների բնակարանն էր: Հարևաններից 3 մարդ վկայություն տվեցին, որ Մ-ն այդ ժամանակամիջոցում առանց գրանցման բնակվել է այդ գյուղի նվաճ հասցեում: Բնակարանի նկատմամբ նա տեղականության իրավունք չուներ, որովհետև այն տնտեսական էր ամուսնու ծնողներին: Համապատասխան տեղեկանքներ կայացվեց գյուղատեղատեղան, որն էլ դրա հիման վրա տվեց նոր տեղեկանք անձնագրային բաժնի համար: Բացի այդ փաստաթղթերից, անհրաժեշտություն առաջացավ վերցնել տեղեկանքներ ընտանիքի բնակության և կազմի վերաբերյալ: Մ-ն Հայաստան գալուց հետո գրանցվել էր փախստականների կոմիտեում, և անհրաժեշտ էր դիմել Հայաստանի ազգայնագիտություն ձեռք բերելու համար: Այս բոլոր փաստաթղթերի փաթեթը ներկայացնելուց հետո՝ 2 շաբաթվա ընթացքում, հմարավոր եղավ անձնագիր ձեռք բերել:

Երեխաների ծննդյան վկայականների ձեռքբերման համար անհրաժեշտ եղավ կենսոմի անունից լուսանկարով մամակ գրել այն ծննդատան համարում, որտեղ ծնվել էին երեխաները: Երեխաների համար ծննդյան վկայականներ ստանալու համար ծնունդը հաստատող կտրոնը, երեխաների առողջության մասին տեղեկանքները, բնակության վայրի մասին տեղեկանքները ներկայացվեցին մարզի բաղաձայնական ակտերի գրանցման բաժին:

Մոր անձնագիրը և երեխաների ծննդյան վկայականները ձեռք բերելուց հետո մասնագետները դիմեցին համադասասխան օտարժի Սոցիալական ծառայությունների տրամադրման մարմիններին (ՄԾՏՄ)՝ ընթացիկին ընթացական մղաստի համակարգում ընդգրկելու համար: Ընթացիկին ընդգրկվեց ընթացական մղաստի համակարգում:

Ածխասանփի տեղավորման գործակալության միջնորդությամբ հնարավոր եղավ հոր համար ածխասանփ գտնել, որը բարձր վարձատրվող չէր, սակայն նրդասից և ճաշարանից օգտվելու դարագայում ընժանիփին գոյաժնելու հնարավորություն կժար:

Ի վերջո, ընձանիքը տեղափոխվեց այլ վարձակալած բնակարան, և երեխաները կենտրոնից վերադարձան ընձանիք: Աժխասաճմն ընձանիքի ամրադնդման ուղղությամբ շարունակվեց սնայցերի և ծնողներին այցելությունների միջոցով:

Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 4

3-ն 40-նն անց էր, երբ հիասթափված սեփական երեխա ունենալու բազմաթիվ աղաղակներ փորձեցի՝ որոշեց համաձայնել ամուսնու հետ և երեխա որդեգրել։ Սակայն հեռ չէր նման որոշման կայացումը։ Բազմաթիվ հարցեր էին մտահոգում. արդյոք կստացվի՞, արդյոք հնարավոր կլինի՞ զաղճնի ղափել, ինչո՞ւն կվերաբերվեն շրջապատում, ի՞նչ կլինի հետագայում, երբ երեխան մեծանա և այլն։ 3-ն ղափանջվող փաստաթղթերով ներկայացավ խնամակալության հանձնաժողով։ Վերջինս մի քանի հարց սվեց, ծանոթացավ փաստաթղթերին, հարցրեց ամուսնու կարծիքը, համադասասխան դիմում վերցրեց ամուսնուց և գործն ուղարկեց ֆաղափաղեցարան, այնետեղից էլ՝ նախարարություն՝ կենտրոնական հաշվառման։ Այնուհետև զույգը երկար երեխայի թեկնածու էր փնտրում, իսկ որդեգրման համար թեկնածության ժամկետը լրանում էր։ Թեև մանկատանը մեծ թվով երեխաներ կային, սակայն որդեգրման ենթակա չէին, քանի որ ծնողներ չէին հրաժարվել, և իրավաբա-

նորեն հնարավոր չէր այդ երեխաներին որդեգրման սալ: Նրանք հարցումիորձ էին անում մաև ծննդաքննում՝ հույս ունենալով գտնել լաված երեխա և որդեգրել մրան: Այս սղասողական վիճակը սանջում էր Հ-ին: Նա երբեմն լիվ հուսահասվում էր, երբեմն, մորից ոգևորվելով, շարունակում որոնումները: Երբ մեկ սարին անցավ, և դեռևս որդեգրման ենթակա երեխա չէր գտնվել, զույգը ստիոված էր թարմացնել փաստաթղթերը և կրկին գրանցվել: Ի վերջո, ծանոթներից մեկը մրանց խորհուրդ սվեց բազմազավակ ընսանիմներին դիմել: Այցելելով գորիսաբնակ մի ընսանիի՝ ամուսինները երկար բացատրում էին իրենց խնդիրը և առաջարկում իրենց տասրասականությունը՝ օգտակար լիմել բազմազավակ ընսանիին, եթե վերջինս գրավոր համաձայնի երեխաներից մեկին որդեգրության սալ: Վերջապես ծնողները սվեցին իրենց համաձայնությունը, և 2 սարեկան Դ-ն որդեգրվեց: Հետագայում որդեգրողները փոխեցին երեխայի անունն ու ազգանունը: Նրանց նվիրասվության միջոցով երեխայի կենսաբանական ծնողներն իրենց համար կենսական մշանակության որոշ խնդիրներ լուծեցին, վերանորոգեցին սան սանիի, խոհանոց կառուցեցին և այլն:

Հետագայում երկու կողմերն էլ համաձայնեցին, որ երեխայի համար բարդություններ չստեղծելու համար մղասակահարմար չէ շարունակել հարաբերությունները: Աղահովության համար Հ-ի ընսանիի մոր բնակարան գնեց և տեղափոխվեց:

Սոցիալական դեմի վարման օրինակ 5

12 սարեկան Ա-ին Երեխաների աջակցության կենսրոն բերեց հայրը: Մասնագետներին զարմացրեց հոր ու աղջկա բաժանումը: Հայրն այնտե «հանձնեց» աղջկան, ասես ձանձրացել, հոգնել ու զգվել էր դստեր խնամի ծանր հոգսն իր ուներին կրելուց: Նա հայտարարեց. «Ինչ ուզում եմ՝ արեմ, ուզում եմ՝ սարեմ մանկասուն, միայն թե մոր կողմի հարազատներին չսամ»: Ասաց և հանգստացած, թեթևացած ու ասես «բերից ազատված»՝ հեռացավ: Ա-ն բացարձակապես չարձագանքեց ոչ հոր խոսքերին ու վարիին, ոչ իր լման փաստին, չընդդիմացավ, չվեցացավ, սառն ու փարացած հայացով ձանաղարհեց հորն ու լուռ հեկեց իրեն ընդունող մասնագետին:

Առաջին օրերին աղջկան իմնամփոփ էր, ձգտում էր մեկուսանալ, չէր ցանկանում մասնակցել խմբային միջոցառումներին, թվում էր՝ տուրջը կասարվող ոչինչ մրան չի հուզում ու չի հետաքրքրում:

Մասնագետներից՝ կենսրոնի սոցիալական աշխատողից ու հոգեբանից բավական երկար ժամանակ ու ջանքեր դադարեցվեցին, համառ անհասկանալի աշխատանքներ, որոնցից «սառույցը կոտրվի»: Աղջիկը փչ-փչ սկսեց «բացվել», դասն էլ իր մասին, ճանաչել ու արտահայտել իր զգացմունքները, հասկանալ ինքն իրեն, հասակակիցների դեմ ծիծաղել ու լաց լինել, զայրանալ ու ժողովել, խաղալ ու բանավիճել նրանց հետ, վերջապես, թափարկան բեմադրության մեջ հանդես գալ գլխավոր դերում: Պարզվեց, որ փոփոխի սխուր կյանքի դասնությունն այսօրվան է. հայրը լինել էր Ա-ին ու նրա մորը, երբ նա դեռ լույս աշխարհ չէր եկել: Հինգ տարեկան էր, երբ մահացավ մայրը: Դեղի մանրամասները չէր հիշում (կամ չէր ուզում հիշել), բայց լսել է, որ մայրը խեղդվել է գետում: Մոր մահից հետո աղջկան խնամում էին տատիկն ու տատիկը (մոր ծնողները), որոնց մասին լուր չէր հիշողություններ ուներ:

Սակայն հայրը կարողացել էր դասարանի վճռով հայրություն ճանաչել ու երեխային վերցնել հանգուցյալ կնոջ հարազատներից: Այդուհանդերձ նրանք դաստիարակում էին նրան, որպես որդի, որպես զուգահեռ, հայրն ամենակին չէր հոգում աղջկա մասին, նրա խնամքով զբաղվում էին տատիկն ու տատիկը, որոնք հոգում աղջկա մասին, նրա խնամքով զբաղվում էին տատիկն ու տատիկը, որոնք հոգում աղջկա մասին, նրա խնամքով զբաղվում էին տատիկն ու տատիկը, որոնք հոգում աղջկա մասին, նրա խնամքով զբաղվում էին տատիկն ու տատիկը...

Աղջիկը զգացալից էր դասարանի մոր կողմից ազգականների մասին, որովհետև հայրը կրակահանքից արգելել էր նրանց մասին խոսել ու նրանց հասցնել սոցիալական լուրերներ էր տալիս: Սակայն երեխան թափում էր իր անհանգստությունը...

Երեխան հարազատներից ոչ մեկի հասցեն չգիտեր, ազգանունները չէր հիշում: Նրանց գտնելը մեծ խնդիր էր կենսրոնի մասնագետների համար: Իսկ հայրն աղջկա ավելի քան 3 ամիս աղետահանում ընթացում ընդամենը մեկ անգամ այցելեց կենսրոն, այն էլ՝ մասնագետների հրավերով:

Փաստորեն երեխան հոր՝ կնոջ հարազատների հանդեմ զայրույթի զոհն էր: Հայրն ի վիճակի չէր խնամելու աղջկան, միաժամանակ տատիկն էր երեխային անգամ մանկատուն ուղարկել, միայն թե ոչ կնոջ հարազատների խնամքին հանձնել: Սակայն կենսրոնի մասնագետները վճռական էին Ա-ի հարազատներին գտնելու հարցում: Օգնեց երեխայի մոր մահվան վկայականը, որում նշված էր, թե որ մարդուն է տղան ունեցել դեղի: Հարազատների որոնումը որոշվեց սկսել Տվյալ մարզպետարանի երեխաների իրավունքների դաշտայնության բաժնի օգնությամբ դիմելու: Մի ֆանի օր անց այդ

բաժնից տեղեկացրին, որ հաջողվել է գտնել Ա-ի տասնիկն և տեղեկացնել, որ աղջիկը կենդանույն է:

Այնուհետև ամեն ինչ ընթացավ դանդաղ, բայց հաստատուն ֆայլերով: Հաճողվելով, որ երեխայի հետագա կյանքը տասնիկի սանը լավագույն լուծումը կլինի, ֆայլ առ ֆայլ հաղթահարվեցին բոլոր դժվարությունները՝ հոր դիմադրությունը, խնամակալության խնդիրը, երեխայի հոգեբանական վախերի հաղթահարումը, հարմարման խնդիրները: Երեխայի տատը և տատը ճանաչվեցին խնամակալ, և նա վերադարձավ նրանց մոտ: Նիստը տեղի ունեցավ սվյալ գյուղի գյուղապետարանում. բոլորը դրական էին արձայնվում նման որոշման առնչությամբ և ավստոսում, որ հոր ոչ խելամիտ տահկածի տարածառով երեխան այդքան երկար տառապել է:

Իսկ Ա-ի բնութագրմամբ՝ իմը երբեք այնպես երջանիկ չի զգացել իրեն, ինչպես այն օրը, երբ դուրս գրվեց կենդանից ու վերադարձավ իր սիրելի տասնիկի տուն:

Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 6

Դեմոֆի սոցիալական տասնությունը

Լ-ն ծնվել է Վրաստանի Հանրապետությունում: Այնուհետև նրա ծնողներն ամուսնալուծվել են, և մայրը Լ-ի հետ տեղափոխվել է Հայաստան: Մայրը՝ Կ-ն, ազգությամբ հայ է, հայրը՝ վրացի:

Հայաստան տեղափոխվելուց հետո Լ-ի ընտանիքը մշտական բնակության վայր չի ունեցել: Լ-ն հաճախ է փոխել դպրոցը. առաջին երկու տարիներին սովորել է Երևանի թիվ 100 դպրոցում, իսկ 3-րդ դասարանում հաճախել է թիվ 118 դպրոց: Այնուհետև աղջիկը կարճ ժամանակով կրթությունը շարունակել է Երևանի թիվ 58 միջնակարգ դպրոցում, ապա բնակության վայրի հաճախակի փոփոխությունների տարածառով դուրս է մնացել դպրոցից:

Լ-ն առողջական խնդիրներ չի ունեցել, մինչդեռ Կ-ն, լինելով հարազատներից հեռու, անօգնական և ճնշված վիճակում, ժամանակի ընթացքում սկսել է մեծ ֆանսկությամբ ակտիվ օգնագործել՝ ասիճամաբար ձեռք բերելով ակտիվ լից կախվածություն: Նա ոչ մի տեղ չի աշխատել, իսկ ընտանիքի եկամտի միակ աղբյուրը եղել է արտերկրում աշխատող քրոջ կողմից տրամադրվող նյութական աջակցությունը, որը չի բավականացրել ընտանիքի կենսական տախանջմունքները լրիվ հոգալու համար:

Այս ընթացքում Կ-ն ամուսնացել է երկրորդ անգամ, սակայն՝ դարձյալ անհաջող, կրկին ամուսնալուծվել:

Չնայած Կ-ի՝ ալկոհոլը չարաճառելու դեմքերին և Տարբեր տղամարդկանց հետ ունեցած անկայուն կապերին՝ մոր և աղջկա միջև գոյություն է ունեցել հուզական ամուր կապվածություն, սակայն վերջին շրջանում այդ կապը թուլացել է, որի հետևանքով էլ երեխայի վարքը փոխվել է: Երեխան դուրս է մնացել կրթությունից, առաջ արժանացել փախել ճից և, ի վերջո, հայտնվել փողոցում:

Հիմնախնդիրներ

Կենսոճի մասնագետների ուսումնասիրության արդյունքում դարձել, որ ստեղծված իրավիճակի լուծումը մի քանիսն են.

1. երեխայի ծնողների ամուսնալուծությունը, ընտանիքի կազմալուծումը,
2. մոր՝ ալկոհոլի չարաճառումը և դրա հետևանքով՝
 - ա) ժամանակաշրջանում ընտանիքի հայտնվելը ճգնաժամային իրավիճակում,
 - բ) Հայաստանում ընտանիքի սոցիալական կապերի բացակայությունը, հարազատների մեծաքանակական վերաբերմունքը,
 - գ) ծնողավարման ոչ բավարար հմտությունները,
 - դ) մասնագիտական ծառայությունների մասին անհամապատասխանությունը և այդ ծառայությունների անհրաժեշտությունը չկարևորելը,
 - ե) Կ-ի դիմադրությունը մասնագետների հետ համագործակցելու առաջարկին,
3. Կ-ի երկրորդ ամուսնությունը և բաժանումը,
4. անկայուն եկամուտ, անկանոն աղբյուրներով և բնակության հաճախակի փոփոխությունը,
5. Դրոշմի հաճախակի փոփոխությունը:

Իրականացված միջամտություն և ստացված արդյունքներ

Ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտելով Կ-ի ալկոհոլային կախվածության փաստը՝ կենսոճի մասնագետները ժամանակաշրջանում համոզվել են Կ-ի հետ՝ ճգնաժամային վիճակից ընտանիքը դուրս բերելու նպատակով:

Կ-ն երկար ժամանակ դիմադրում էր, չէր գալիս հանդիպումներին կամ գալիս էր ալկոհոլ օգտագործած և սեսաբաններ էր սարքում: Նա լուրջում էր, որ ինքը հղի է, ուստի իր վրա ինքնազստողության դասառնություն չի ներկայացնել հանդիպումներին: Լ-ն լուրջ տառապում էր. մի կողմից կարոտում էր մորը, մյուս կողմից՝ ամաչում նրա վարքի համար: Երբեմն 10-15 օր շարունակ մայրը չէր գալիս ընտանիքի («...եթե երեխայիս չեմ տալիս, ես էլ չեմ գա այդտեղ»), իսկ երեխան ժամերով, օրերով դաստիարակի մոտ մոր ճանապարհին էր մայրում:

Սոցիալական աշխատողը մեկ երեխային էր այցի տանում մոր մոտ (երբեմն մայրը, լինելով ալկոհոլի ազդեցության տակ, չէր գիտակցում, որ երեխան է եկել), մեկ մորն էր հրավիրում կենտրոն: Այս գործընթացում ներգրավվեցին Կ-ի ընկերուհին ու տանտերը, ի վերջո, նաև ոստիկանությունը: Շուտով բացահայտվեցին Կ-ի «կեղծ հղիության» դասառնությունները: Նա լարդի հետ կապված լուրջ խնդիրներ ուներ: Ի վերջո, սոցիալական աշխատողի համառ ջանքերի շնորհիվ կազմակերպվեց Կ-ի բժշկական հետազոտությունը, որի արդյունքում բացահայտվեց, որ նրա լարդը չափազանց վսանգավոր վիճակում է:

Զնայած այս ախտորոշմանը՝ կենտրոնի մասնագետների ցուցաբերած աջակցության շնորհիվ որոշ ժամանակ անց Կ-ի մեջ նկատվեցին դրական փոփոխություններ, մասնավորապես՝ խնդիրների հաղթահարմանն ուղղված ինքնուրույն և գիտակցված փայլեր, ծնողավարման և երեխայի հետ հարաբերություններում մոր հմտությունների ձևավորում և այլն: Աստիճանաբար վերականգնվում էր մոր կապը երեխայի հետ:

Այնուհետև, հաշվի առնելով մոր դրական փոփոխությունը, Լ-ն վերադարձավ տուն: Եզրափակման հարաբերություններում որոշակի դադար առաջացավ:

Կենտրոնի իրականացրած «Արևիկա կենտրոնային աջակցություն» ծառայության օրգանակներում ընթանալից շարունակում էր մնալ ուժադրության կենտրոնում: Մասնագիտական թիմի աջակցության շնորհիվ Կ-ի մեջ նկատվեցին էին դրական փոփոխությունները. սկսել էր ավելի ուժադիր լինել աղջկա նկատմամբ, ամիսանգստման երեխայի կրթական խնդիրներով: Սակայն մոտ մեկ շաբաթ անց՝ հերթական տնային ընթացքում, դարձվեց, որ մայրը մորից սկսել է չափազանց ալկոհոլը: 2007 թ. մարտի 5-ին երեխան կրկին աղաստանեց երեխաների աջակցության կենտրոնում: Ինչպես դարձվեց, մայրն արդեն գիտեր իր առողջական խնդրի մասին:

Բազմամասնագիտական թիմը վերսկսեց վերականգնողական աշխատանքը Կ-ի հետ (մոտ 2 ամիս), ինչի արդյունքում նրա վարքում կատարված ակն-

հայտ դրական փոփոխությունները նդաստեցին աղջկա հետ դրական հարաբերությունների վերականգնմանը, և 2007 թ. մայիսի 22-ին L-ն դարձյալ վերադարձավ ընթանի՝ շարունակելով, սակայն, մնալ «Արևակենտրոնային աջակցություն» ծառայության ուժադրության շրջանակներում:

Կենտրոնից երկրորդ անգամ դուրս գրվելուց մի ֆանի օր հետո՝ մայիսի 31-ին, արդեն երրորդ անգամ, L-ն կրկին վերադարձավ կենտրոն, սակայն այս անգամ՝ ինքնական, ֆանի որ մայրը, լինելով ալկոհոլային կախվածության մեջ, ժամանակ առ ժամանակ, չհիմարեցելով իրավիճակին, վնասում էր երեխային:

Այս անգամ արդեն կենտրոնի մասնագիտական աշխատակազմի երկարատև աշխատանքից հետո որոշվեց երեխային տեղավորել խնամասար ընթանի-ում, մինչև մայրը ստանա համադասասխան բուժում և կարողանա խնամել երեխային: Այնուհետև, որոշման համաձայն, L-ն տեղավորվեց Վանաձոր ֆա-դաֆի բնակիչներ Խաչատրյանների ընտանիքում: Սա այն տևական դադարն էր, որն անհրաժեշտ էր երրորդ ձգնաժամը հաղթահարելու համար:

Այս ընթացքում L-ի մոր առողջական վիճակը կտրուկ վատացավ (լյարդի ցի-ռոզ), և կենտրոնի միջամտությամբ Կ-ն տեղափոխվեց հիվանդանոց: Խնա-մասար ընթանիին ամբողջ ընթացքում հեռախոսային կապ էր պահպանում կենտրոնի և Կ-ի հետ: Շաբաթվա ընթացքում խնամասար ծնողները երկու-երեք անգամ երեխային տանում էին մորը տեսնելու, հուսադրում նրան, որ մայրը կառողջանա: Երեխան աղափով էր խնամասար ընթանիում, սակայն շատ ծանր էր տանում մոր հիվանդությունը և վախենում էր, որ կկորցնի նրան: Ամբողջ ընթացքում հոգեբանը և սոցիալական աշխատողը թերապևտիկ հանդիպումներ էին ունենում թե՛ մոր, թե՛ երեխայի, թե՛ երեխայի հոգեվիճա-կի համար անհանգստացած խնամասար ծնողների հետ:

Երեխայի մորաքույր ընկերուհու միջոցով սոցիալական աշխատողին հա-ջողվեց կապ հաստատել Թբիլիսու ընկալող հոր հետ և խնդրել նրան գալ Երևան: Հայրը տեղեկացրեց, որ իր երկրորդ ընտանիքն ունի և չի կարող ոչինչ ձեռնարկել, սակայն եթե երեխան համաձայնի աղբյուր իր երկրորդ ընտանիքի հետ, ապա ինքը սիրով երեխային կտանի իր մոտ:

Երեխան, գիտակցելով մոր վիճակի ծանրությունը, խնամասար ծնողներին ու սոցիալական աշխատողին խնդրեց իրեն չհանձնել հորը, ֆանի որ այդ դեպքում ինքն այլևս չի տեսնի մորը: Մոր վիրահատությունը բարեհաջող ան-ցավ, սակայն բժիշկները զգուշացրին, որ ալկոհոլի հետագա օգտագործու-

ճը դարձադրեալ մահացու կլինի միայն համար, բացի այդ, նա երկարատև վերականգնման կարիք ունի: Մայրը դուրս գրվեց և տեղափոխվեց Վանաձոր, երեխայի հոր ֆինանսական աջակցությամբ և ընկերուհու հորդորմամբ վարձով բնակարանում սկսվեց միայն վերականգնողական գործընթացը: Այլևս հաղթահարված էր խանութը խնամասար ընտանիքի համոզեալ, մայրը չափազանց զգացվում էր մահաց՝ երեխայի համոզեալ ուժադրությունից, խնամասար ընտանիքին ընկալում էր որդես ամուսնու և հուսալի հեմարան թէ՛ իր և թէ՛ երեխայի համար: Օրվա ընթացքում L-ն բավական ժամանակ էր անցկացնում մոր մոտ՝ խնամասար մայրիկի հետ միասին խնամելով մորը, գրուցելով և շփոթելով միայն հետ: Երեխայի հոգեկան վիճակը կայուն էր, համազաստած, որ մայրը կողմն է, կարող է այցելել, երբ ցանկանա, դրոշմ էր հաճախում, ընկերների հետ շփվում: Մեկուկես տարի տեղ առաջ վերականգնողական աշխատանքներից հետո երեխայի հայրը երկուսին էլ հրավիրեց Թբիլիսի, որ ավելի մոտիկից կարողանա հոգ տանել իր մահկանան ընտանիքի մասին: Մայրը երկար տատանվում էր, ի վերջո, որոշում կայացրեց՝ մնալու, որ եթե անգամ իրեն ինչ-որ բան տեսաի, երեխան գոնե իր հոր մոտ կլինի:

Խնամասար ընտանիքի համար հետո չէր բաժանվել L-ից, սակայն, ի վերջո, հաշտվեցին այդ մտքի հետ: Օգնեց սոցիալական աշխատողը: Նրանք բաժանվեցին երեխայից՝ դադարեցնելով, որ միտք միայն կողմն կլինեն, եթե կարիք կունեն: Երեխան մոլորեալ տես հուզված բաժանվեց իր երկրորդ ծնողներից, խոստացալ հեռախոսային կապ տեսնելու և արդեն չափափաս տարիում այցելել մահաց:

Իրավիճակը վերահսկելու մոտեսակով կենտրոնից տարանակվեցին դարձական հեռախոսազանգերը Թբիլիսի՝ L-ին և մորը: Վերջերս դարձվեց, որ մայրը մահացել է, իսկ երեխան գտնվում է հոր մոտ: Երեխայի հոգեկան վիճակը կայուն է, նա դարձեալ զանգահարում է թէ՛ կենտրոն, թէ՛ խնամասար ծնողներին:

Սոցիալական դերի վարման օրինակ 7

Ի-ն միայնակ մոր երեխա է: Նրա մայրը մահացել է 2007 թ. մարտի 3-ին, բաղկացելով: Ի-ն մոր կողմից հարազատներ չունի: Նրա միակ հարազատը խորթ եղբայրն է, ով ալկոհոլի չարաժախման հետ կապված խնդիրներ ունի, մեծական աշխատանք և բնակության վայր չունի: Նա ժամանակ առ ժամանակ կարճատև ժամանակներ անցնում է կատարում և վաստակած

գումարը հիմնականում ծախսում ալկոհոլի վրա: Ի-ն հոր հետ կաղըդ տա-
 րանում է միայն հեռախոսազանգերի միջոցով, որովհետև հայրն ուրիշ ըն-
 տանի ունի և Ի-ին չի ընդունում որդես հարազատ աղջկա: Երեխան հորա-
 փուր ունի, ով, ըստ երեխայի, իրեն եղբոր հարազատ երեխան չի համարում:
 Մինչև երեխայի մոր մահանալը նրանք սեփական բնակարան են ունեցել
 Երևանի Շենգավիթ համայնքում, որը, կարիքից ելնելով (մայրը լուրջ տար-
 ք է ունեցել և չի կարողացել հոգալ երեխաների կարիքները), վաճառել են: Ի-ի
 տասնելով՝ այս ամենին զուգահեռ խորթ եղբայրն էլ իր հերթին է մորը ստիպել
 վաճառել բնակարանը: Վաճառելուց հետո ստիպված որոշ ժամանակ բնակ-
 վել են վարձով: Բնակարանի վաճառքից ստացված գումարի մի մասով մարել
 են մախկիմում կուտակված տարեբեր, իսկ մյուս մասը, երեխայի ասելով,
 չվել են հորը, որով էլ նա հոգացել է մոր թաղման ծախսերը: Մոր մահից հետո,
 մնալով առանց ծնողական խնամքի, Ի-ն ստիպված է եղել գիշերել տարբեր
 վայրերում. լուրջ հաճախ գիշերել է մոտակա այգիներից ունեցված կամ շեն-
 քերից ունեցված մեկի նկուղային հարկում, մինչև անցորդներից մեկն ահազանգել
 է, և երեխան հայտնվել է Երեխաների աջակցության կենտրոնում: Ի-ն երբևե
 դուրս չի հաճախել: Նրա տասնելով՝ մայրը դուրս չի տարել իրեն՝ մտավա-
 խություն ունենալով, որ զբաղվածության տարածքով չի հասցնի հետևել
 երեխայի կրթության գործընթացին (մայրը զբաղվում էր առևտրով): Մոր մա-
 հից հետո հարազատներից ոչ ոք չի դիմել համադասարանական կառույցին՝
 երեխայի նկատմամբ խնամակալություն ստանձնելու նպատակով: Երեխան
 կենտրոն է ընդունվել առանց փաստաթղթերի: Ուսիկանության կողմից խոս-
 տում է եղել, որ կզսնեն եղբորը և կվերցնեն երեխայի ծննդյան և մոր մահ-
 վան վկայականները, որոնք, ըստ երեխայի, եղել են եղբոր մոտ: Վերջինս, երբ
 երեխայի դեղին վերաբերյալ ահազանգ էր եղել, տարազապես անհետացել էր:

Իրականացված միջամտություն

Երեխան սկզբնական շրջանում ինքնամփոփ էր, լուրջ ագրեսիվ, դժվարու-
 քյաճ էր Եվան մեծ մեծում մասնագետների և երեխաների հետ:

Կենտրոնի հոգեբանի կողմից սկսվեց աշխատանքը երեխայի հետ: Երեխայի՝
 մոր մահվան հետ կապված հոգեվիճակից ելնելով և երեխայի ցանկությանն
 ընդառաջելով՝ փայլեք ձեռնարկվեցին՝ զսնելու երեխայի մոր գերեզմանը,
 որը, ըստ երեխայի ունեցած տվյալների, զսնվում էր Երևանում: Ավելի ման-
 րամասն տեղեկություններ ստանալու նպատակով կապ հաստատվեց երեխայի
 հոր հետ, և վերջինիս օգնությամբ բացահայտվեց գերեզմանի զսնվելու վայ-

րը: Վեժի վերադարձն սեսանկյունից շատ կարևոր էր, որ երեխան այցելեր մոր գերեզման և կարողանար հաղթահարել այդ կորուստը: Կենսրոնի հոգեբանի ուղեկցությամբ երեխան այցելեց մոր գերեզման:

Հաջորդ կարևոր փաստաթղթերի ձեռքբերումն էր (որոնք, ըստ երեխայի, եղբոր մոտ էին): Այդ նպատակով ուսիկանության ԱԳԲ-ի սեսուչները, սոցիալական աշխատողը, կենսրոնի աշխատակիցը և երեխան այցելել են երեխայի եղբորը: Սակայն դարձավ, որ այս ճանապարհով փաստաթղթերի ձեռքբերումն անհնար է, ուսի իրականացվեցին հետևյալ աշխատանքները.

- Ծննդյան վկայականը ձեռք բերելու նպատակով նամակ ուղարկվեց արդարադատության նախարարություն:
- Երեխայի մոր մահվան վկայականը ձեռք բերելու նպատակով նամակ ուղարկվեց հասուկ սոցաարկման ծառայություն:

Կենսրոնի մասնագետների կազմած եզրակացությունների փաթեթը ներկայացվեց Շենգավիթ համայնքի խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողով՝ երեխայի կողմնորոշման վերաբերյալ համապատասխան որոշում կայացնելու համար, սակայն որոշման կայացման ընթացքում ծագեցին մի շարք խնդիրներ՝ կապված փաստաթղթերի ձեռքբերման հատադրումների հետ: Ավելին՝ համայնքային հանձնաժողովը համաձայն չէր ֆնանսել երեխայի գործը՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ թեև երեխան փաստացի ժամանակավորապես բնակվել և հայտնաբերվել էր իրենց համայնքում, մայրը մինչև մահանալը բնակարանն արդեն վաճառել է, հետևաբար՝ երեխան իրենց համայնքի բնակիչ չէ:

Խնդրի լուծման համար երեխայի գործն ուղարկվեց ֆաղափառեսարանի երեխաների իրավունքների դաշտականության բաժին: Քաղաքապետարանն առաջարկեց երեխայի գործը լսել երեխայի փաստացի գտնվելու վայրի խնամակալության հանձնաժողովում, որի որոշման հիման վրա էլ երեխան տեղավորվեց մանկատանը: Կենսրոնի անձնակազմը երեխայի վերաբերյալ տեղեկությունների ամբողջ փաթեթը, փաստաթղթերը, մասնագետների ուսումնասիրությունների արդյունքները և երեխայի հետ աշխատանքի առաջարկվող ուղղությունները փոխանցեց մանկատանը: Երեխան մեկ կարևորում, մեկ չէր կարևորում եղբոր հետ կապի դաշտական խնդիրը: Ինչ վերաբերում է հորը, նա ագրեսիվ էր երեխայի հանդեպ: Այս խնդիրները մանրամասն ներկայացվեցին մանկատան անձնակազմին՝ շեշտելով, որ ցանկալի է՝ ժամանակ առ

Ժամանակ երեխան այցելի մոր գերեզման: Առանց ծնողական խնամփի մնացած երեխայի կարգավիճակ սահմալու նպատակով երեխայի գործը, համաձայնագրովի որոշմամբ, ներկայացվեց նախարարություն:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է դեղորվացիան, և որո՞նք են դրա մակարդակները:
2. Որո՞նք են երեխաներին ընթանեկան դեղորվացիայից դաժադանելու մակարդակները:
3. Ի՞նչ հեճանքներ է ունենում դեղորվացիան սարքեր սարփի երեխաների դեղորվում:
4. Նկարագրե՛ք «դեղի ընթանի՛ր կողմնորոշված» սոցիալական ծառայության մոդելը:
5. Համեմատե՛ք ընթանեկան աջակցության երեք տիղերը:
6. Ըստ ՀՀ ընթանեկան օրենսգրքի՝ ո՞ր դեղերում են ծնողը կամ ծնողները գրկվում ծնողական իրավունքներից:
7. Երեխաների խնամփի ի՞նչ այլընթանային ձևեր կան:
8. Նկարագրե՛ք որդեգրման ընթացակարգը:
9. Նշե՛ք խնամասարության նպատակը և առանձնահատկությունները:
10. Համեմատե՛ք երեխաների այլընթանային խնամփի ձևերը՝ նշելով դրանցից յուրաքանչյուրի առավելություններն ու թերությունները:

Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն

1. Անտոնյան Մ. Սոցիալադես «մեկուսացվածների» ինտեգրման հիմնախնդիրները փոփոխվող հասարակության համատեքստում // ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի տարեգիրք, 2006-2007, էջ 176-184:
2. Աղխատությունը Հայաստանի խոցելի խմբերում / ՀԲ: Երևան, 2002, 2006, 2007:
3. Գորդոն Վեյս. Մի սերնդի կորուստը / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակ: 2000, հունվար, <http://www.unicef.org>.

4. Երեխայի իրավունքներին առնչվող միջազգային փաստաթղթերի ժողովածու: Երևան, 2005, էջ 5-24, 57-73, 143-173:
5. Երեխաների դաժադանության ձեռնարկ խորհրդարանականների համար 7, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, Երևան, 2005:
6. Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների դաժադանության ազգային ծրագիր: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, Երևան, 2005:
7. Երեխայի իրավունքներին առնչվող ՀՀ օրենքների և ՀՀ այլ իրավական ակտերի ժողովածու: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, Երևան, 2005:
8. ՀՀ սոցիալական ոլորտի իրավական ակտերի ժողովածու: Երևան, 2004:
9. ՀՀ երեխաների իրավունքների դաժադանության 2004-2015 թթ. ազգային ծրագիր: Երևան, 2003:
10. Մարդու իրավունքները. փաստերի շարադրանք / ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կենտրոնի ժնկյան բաժանմունք: [Ժնն], 1994, էջ 1-12:
11. Джон Боулби. Привязанность / Перевод с английского Н. Г. Григорьева, Г. В. Бурменская. Под общей ред. Г.В. Бурменской. Москва, "Гардарикл", 2003.
12. Джудит С. Райкус, Рональд С. Хьюз. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска. Практическое пособие, том 1. Концептуальные основы социальной работы с детьми. Москва, 2008.
13. Approaches to Needs Assessment in Children's Services, Edited by Harriet Ward and Wendy Rose, United Kingdom, 2002.
14. M. Alston, "Child's World", Studies informing the Framework for the Assessment of Children in Need and their Families, Howard-New York-Lisbon, 2007.
15. "18 Candles: The convention on the Rights of the Child Reaches Majority", OHCHR, IDE, 2007.
16. Child Welfare and Family Services, Policies and Practice, Susan Whitelaw Downs, Lela B. Costin, Emily Jean McFadden, 5th ed., 1996.
17. Dr. Patricia Ray, Sarah Carter, Each and Every Child. Plan, 2007.
18. Judit S. Rycus and Ronald C. Hugbes, Field Guide to Child Welfare. Volume 1, 2, 3, 4.

19. Judy Barker and Deborah Hodes, *The Child in Mind. A child Protection handbook*. Routledge Taylor and Francis Group, 2004.
20. *Networking Families in Crisis*, Uri Reuveni, USA, New York, 1979.
21. Joanne Nicholson, PH.D., Alexis D. Henry, S.C.D., Jonathan C. Clayfield, M. A., Susan M. Phillips, *Parenting Well, When You're Depressed*, 2001 .
22. Hillary Prosser, *Perspectives on Foster Care*, NFER Publishing Company.
23. Philippe Aries, *Centuries of Childhood, a social history of "Family life"* (translator Robert Baldick), New York, 2002
24. *The Social work. Dictionary*, Robert L. Barker, 2nd edition, 1991 by the NASW Press.
25. Alle C. Kilpatrick, Thomas P. Holland, *Working with Families. An Interactive Model by Level of Need*, 2nd ed., 1995.
26. www.childsrights.org
27. <http://www.occrra.org/types.htm>

ԳԼՈՒԽ 4

ԱՆՉԱՓԱՅԱՍՆԵՐԻ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հեղինակներ՝ Արթուր Հովհաննիսյան, Նելլի Դուրյան

Այս թեմայի ուսումնասիրության արդյունքում սովորողները՝

- կվերլուծեն անչափահասների հանցագործության լուրջագործությունները,
- կիմանան փրեական լուրջագործության սահմանային տարիքի առանձնահատկությունները,
- կարժևորեն ՀՀ փրեական օրենսգրքի անչափահասներին վերաբերող դրույթները,
- կիմանալու են անչափահասների ցմահ ազատազրկումը բացառելու կարևորությունը,
- կվերլուծեն անչափահասների լուրջագործության, դատապարտության մարման, փրեական գործի վարույթի առանձնահատկությունները,
- կիմանան անչափահաս վկայի հարցաքննության ընթացակարգը,
- կնկարագրեն անչափահասների իրավախախտ վարքի կանխարգելման աշխատանքների ընթացքը:

Ներածություն

Այս բաժինը վերաբերում է հանցանք կատարելու լուրջագործով արդարադատության համակարգին առնչվող անչափահասների խնդիրներին: Չնայած անչափահասների արդարադատությունը որոշ դեպքերում ավելի լայն մեկնաբանություն է ստանում՝ ներառելով, մասնավորապես, դատական գործընթացներում վկա և տուժող անչափահասների իրավունքների լուրջագործությունը, սակայն դատական առումով անչափահասների արդարադատություն ասելով՝ հասկանում են անչափահաս իրավախախտ, նրան լուրջագործության ենթարկելու ողջ գործընթացը, ընդհուպ ներգործության համալուրջագործության միջոցների կիրառումը (լուրջագործ, դատախազական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ և այլն):

«Անչափահասների արդարադատություն» եզրույթը Հայաստանում օրջագործության մեջ դրվեց այն ժամանակ, երբ Հայաստանի Հանրապետու-

թյունը միացավ երեխայի իրավունքների վերաբերյալ մի շարք միջազգային փաստաթղթերի: Դրանք են՝

- ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան, 1989 թ.,
- Անչափահասների արդարադատության կառավարման ՄԱԿ-ի սեանդարս մվազագույն կանոնները, 1985 թ. (Պեկինի կանոններ),
- Ազատագրված անչափահասների դատաքննության ՄԱԿ-ի կանոնները, 1990 թ.,
- Անչափահասների իրավախախտումների կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղեմիտները, 1990 թ. (Ռիադի ուղեմիտներ):

Գոյություն ունի անչափահասների արդարադատություն հասկացության ավելի մեղ մեկնաբանություն, համաձայն որի՝ երկում ղեմք է անչափահասների կատարած հանցագործություններ մնող հատուկ դատարան լինի, որը և կիրականացնի այդ արդարադատությունը: Սա ղայմանականորեն կարելի է անվանել անչափահասների արդարադատություն՝ մեղ իմաստով: Ամխարհում անչափահասների առաջին դատարանն ստեղծվել է 1899 թ. ԱՄՆ Իլինոյսի մահանգում:

Անչափահասների արդարադատություն՝ մեղ իմաստով, մեր հանրադատությունում չի իրականացվում, քանի որ չկան անչափահասների գործեր մնող մասնագիտացված դատարաններ: Հայաստանի Հանրադատության դատական իմխանության մերկայացուցիչների մնարկումները վկայում են, որ առայժմ Հայաստանում անչափահասների գծով մասնագիտացված դատարանի ստեղծումը մղատակահարմար չէ, քանի որ հանցագործություն կատարած անչափահասների թիվն այնքան մեծ չէ, որ ստեղծվեն մասնագիտացված առանձին դատարաններ: Այդ է վկայում մաս Հայաստանում անչափահասների հանցավորության ցածր տոկոսը, որը, համեմատած ԱՊՀ և Արևելյան Եվրոդայի երկրների հետ, ամեմացածերից է և կազմում է ընդհանուր հանցավորության մոտ 5 տոկոսը:

2006 թ. ընթացքում Հայաստանում արձանագրվել է անչափահասների 506 հանցագործություն, 2007-ի ընթացքում՝ 563, 2008-ի 9 ամսվա ընթացքում՝ 365: Հանցագործությունների շարքում իրենց տեսակարար կշռով առաջին տեղում են գողությունները: Նշված ժամանակահատվածում անչափահասների մի մեծ խումբ էլ եղել է ոստիկանության հաշվառման մեջ: 2006 թ. հաշվառվել է 1445 հոգի, 2007-ի 6 ամսվա կտրվածքով՝ 1041 հոգի և 2008-ի 6 ամսվա կտրվածքով՝ 720 հոգի:

Կողոմուս	17	16	13
Ավազակային հարձակում	9	2	15
Խուլիգանություն	22	5	7
Թմրամոլություն	3	3	3
ԱՄՏ-ի փախցնել	5	19	4
Ընդհանուր հանցագործությունների քանակը	506	563	365

ԱՄՆ-ում անցկացված հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ վերջին 20-25 տարիների ընթացքում անչափահասների կասարած իրավախախտումներն ավելի մեծ թիվ են կազմում, քան մեծահասակների կասարածները:

Ընդհանուր առմամբ, անչափահասների իրավախախտումների լուրջագործությունները մեծ մասամբ ազդող գործոնների հետևյալ 4 խմբերում.

- ինքնության ճանաչման և հաստատման հետ կապված գործոններ,
- ժառանգականության հետ կապված գործոններ,
- համայնքի (քաղաքի) ներգործություն,
- ընտանիք և ներընտանեկան կյանք:

Որոշ գիտնականներ կարծում են, որ այն լուրջագործությունները, ովքեր զարգացման ընթացքում բախվել են իրենց սոցիալական դերերի սահմանափակումների կամ մեծադեմ եղել են այնպիսի հոգեբանական ճնշման տակ, որ կարծել են, թե երբեք չեն կարողանա բավարարել իրենց նկատմամբ եղած դաժանագործությունները, ընտրում են բացասական ինքնություն: Բացասական ինքնություն ունեցող դեռահասը կարող է հասակակիցների քննադատման աջակցություն գտնել որոշ իրավախախտի կերպար, որով էլ ամրապնդվում է բացասական ինքնությունը: Որոշ դեպքերում իրավախախտումն ինքնությունը հաստատելու փորձ է:

Աղիասությունը, գործազրկությունը, ընչազուրկ կյանքի լուրջագործությամբ թեմանա-կան զգացմունքները բարեմաս լուրջագործություն են իրավախախտության համար:

Ընտանեկան աջակցության թույլ համակարգը նույնպես նույնպիսի է երեխաների հակասոցիալական վարքագծի ձևավորման համար: Ծնողա-կան հսկողության ոչ ճիշտ ընտրված մեխանիզմները, ընտանիքի անկազմա-

կերոյ և անկանոն կենցաղը նմաստում են երեխաների իրավախախտ վարքի առաջացմանը:

Մասնագէտները նշում են հետևյալ օրինաչափությունները. որքան ջերմ են ընթանեկան հարաբերությունները, այնքան փոքր է հավանականությունը, որ երեխայի մեջ հանցավոր վարագիծ ձևավորվի:

Անչափահաս իրավախախտների ծնողներին բնորոշ է կամ չափից դուրս դաժան վերաբերմունքը, կամ թողսվությունը և կարգուկանոն հաստատելու անկարողությունը: Այսինքն՝ ծնողների մի խումբն ամեն ինչ թույլ է տալիս, իսկ մյուսը՝ խստորեն արգելում է:

Տեսությունը վկայում է, որ երեխաների շեղվող վարքի ձևավորման տեսանկյունից վստահված են հետևյալ ընթանիքները. ոչ լրիվ, կոնֆլիկտային, ամուսնալուծվող, ծնողավարման անբավարար հմտություններով և այլն: Նման ընթանիքներում երեխաների խնամքն ու սոցիալականացումը բնականոն չեն, ինչն էլ նմաստում է երեխաների իրավախախտ դառնալուն:

Օրինաչափ կառոյ է նկատվում նաև անչափահասների իրավախախտումների բնույթի ու հաճախականության և նրանց տեղի միջև: Վիճակագրությունը վկայում է, որ տղաների իրավախախտումների և հակասոցիալական վարքի հավանականությունը աղջկաներից 4-5 անգամ ավելի մեծ է:

Երեխաների իրավախախտ վարքի ձևավորման հարցում մեղքի իրենց բաժինն ունեն նաև զանգվածային լրատվամիջոցները: Բռնության, դաժանության տեսարանների առատությունը, բարեկեցիկ ապրող հանցագործի, բարոյականության յուրաքանչյուր սկզբունքի ոտնահարող «հերոսի» կերպարները կարող են խթանել իրավախախտ և հակասոցիալական վարքի դրսևորումները:

Անհրաժեշտ է իմանալ, որ առանձնահատուկ դեղիք են այն անչափահասները, ովքեր ժողովրդագրական շեղումներ ունեն: Նրանք այն երեխաներն են, ում երբեք ոչ ոք չի սիրել, և ում մեջ բացարձակապէս ժառանգականության զգացում չկա, ինչպէս նաև ավելի լավը դառնալու ներքին դրդաթափանցներ:

Հոգեբանական խնամքի կարիք ունեն բոլոր անչափահաս իրավախախտները, սակայն հոգեբուժական միջամտություններն անհրաժեշտ են հասկալէս լուրջ հուշական խանգարումներ ունեցող երեխաների համար: Այս երեխաներին միանգամից ժիտակաւորում են որոշէս «անդաստիարակ սրիկաներ», միւնչդեռ հասկալէս նրանք մասնագիտական խնամքի կարիք ունեն:

Մասնագետները լիարժեք է իմանան, որ իրավախախտ վարք ցուցաբերող երեխաները հասարակության և նրա ինտեգրացիայի թերացումների զոհերն են: Հետևաբար, նրանց հետ աշխատելիս հարկավոր է ուժադրություն դարձնել նրանց սոցիալական միջավայրին ու լիարժեքությունը և փորձել դրանք դարձնել ավելի բարենպաստ:

Անչափահասների փրկական լիարժեքացման առանձնահատկությունները

Անչափահասների փրկական լիարժեքացման հետ կապված հարցերը հիմնականում կարգավորվում են Հայաստանի Հանրապետության փրկական օրենսգրքով, որի 14-րդ գլուխն ամբողջությամբ նվիրված է դրանց: Օրենսգրքի սահմանում է անչափահասների փրկական լիարժեքացման և լիարժեք առանձնահատկությունները: Բացի այդ, եթե անչափահասների արդարադատությունը դիտարկենք լայն իմաստով, օրենսգրքի նախատեսում է նաև անչափահասների նկատմամբ կատարվող մի շարք հանցագործություններ և դրանք ծանուցանող հանգամանքները: Օրենսգրքում առանձին գլուխ է նախատեսված ընթացիկի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների համար (գլուխ 20): Հանցագործություն են համարվում անչափահասին հանցանքի մեջ ներգրավելը, ծնողների կողմից երեխային հակահասարակական գործողություններ կատարելու մեջ ներգրավելը, ծնողներից երեխային աղբյուրի բաժանելը կամ երեխային փոխելը, երեխայի առջև ու վաճառք, որդեգրման գաղտնիքը հրապարակելը, երեխային դաստիարակելու դատականությունը չկատարելը, երեխայի կյանքի անվտանգության ապահովման կամ առողջության պահպանման դատականությունը չկատարելը կամ ոչ լիարժեք կատարելը, խնամակալի կամ հոգաբարձուի իրավունքները չարտահերձելը, ծնողի՝ երեխային և զավակի՝ անապահովության ծնողին պահելուց չարանհրաժեշտ խուսափելը:

Քրեական լիարժեքացման սարիք

Հայաստանի Հանրապետությունում անձին փրկական լիարժեքացման ենթարկելու սարիք 16-ն է, չնայած Հայաստանի Հանրապետության փրկական օրենսգրքի որոշակի հանցագործությունների համար նախատեսվում է նաև ավելի ցածր սարիք 14 (հոդված 24):

Երբեմն թյուր կարծիք է ստեղծվում, թե օրենսդիրը անչափահասների համար 14 տարեկանից լիցենզիայի ստացման փաստաթուղթը է սահմանում՝ ելնելով հանցագործության հանրային վսանգավորության աստիճանից: Սակայն, ուսումնասիրելով ՀՀ փրեական օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 2-րդ մասում շարադրված հանցակազմերը, ակնհայտ է դառնում, որ այնտեղ կան հանրային վսանգավորություն ունեցող տարբեր հանցակազմեր, օրինակ՝ սղանություն և առանց հափեսակելու նղասակի ավտոմեքենային կամ տրանսղորտային այլ միջոցին աղորինաբար տիրանալը: Բնականաբար, այս երկու հանցագործությունները հանրային վսանգավորության միևնույն աստիճանը չունեն, մանավանդ որ, համաձայն ՀՀ փրեական օրենսգրքի, սղանությունը համարվում է առանձնաղես ծանր հանցագործություն, իսկ առանց հափեսակելու նղասակի ավտոմեքենային կամ տրանսղորտային այլ միջոցին աղորինաբար տիրանալը՝ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություն: Այսինքն՝ այստեղ էականը ոչ թե առաքի հանրային վսանգավորության աստիճանն է, այլ այն, թե անչափահասը սվյալ տարիում (սվյալ դեղումն՝ 14-16 տարեկանում) ունա՞յ է գիտակցելու իր կողմից կատարվող առաքի վսանգավորության աստիճանը: Ասվածից հետևում է, որ փրեական լիատախանասվության սահմանային տարիը որոշելը ոչ միայն իրավաբանների, այլև հոգեբանների, մանկավարժների և այլ մասնագետների խնդիրն է: Առավել ևս, որ ՀՀ փրեական օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ եթե անձը հասել է օրենսգրքով սահմանված տարիի, սակայն մտավոր զարգացման հետ մնալու հետևանքով ընդունակ չի եղել լիովին գիտակցելու իր առաքի բնույթն ու նշանակությունը կամ դեկավարելու դա, աղա մա եմբակա չէ փրեական լիատախանասվության:

Քրեական լիատախանասվության սահմանային տարիի վերաբերյալ անդրադարձ է կա մաև միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Մասնավորաղես, Պեկինյան կանոնների 4.1 կետը սահմանում է, որ այն իրավական հանկարգերում, որոնցում առկա է անչափահասների փրեական լիատախանասվության տարիի հասկացությունը, մնան տարիի տտրին սահմանը չղետ է լինի չափազանց ցածր՝ հաշվի առնելով հուզական, հոգևոր և մտավոր հատունության հանգամանք: Պետք է նշել, որ Հայաստանի Հանրաղետությունն այս առունով բավականին նղատասվոր դիրեում է: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում փրեական լիատախանասվության եմ եմբարկվում 10 տարեկանից: ԱՊՀ և Արևելյան Եվրողայի երկրներում հիմնականում սահմանված է 14 տարեկանը: Կան մաև երկրներ, որտեղ փրեական լիատախանասվության տարիը սահմանված է ծայրահեղ ցածր, օրինակ՝ Ավստրալիայում,

Բանգլադեշում, Կիորոսում, Իռլանդիայում, Շվեյցարիայում, Հորդանանում ֆրեական Պասասխանասվության նվազագույն սարիք է սահմանված 7 օրեկանը: Միաժամանակ կան երկրներ, որտեղ ֆրեական Պասասխանասվությունն առաջանում է 18 օրեկանից (օրինակ՝ Բելգիայում, Կոլումբիայում, Էկվադորում և այլն): Միաժամանակ, թե՛ նվազագույն ցածր (7 օրեկան), թե՛ բարձր (18 օրեկան) սարիք սահմանելը կարելի է ծայրահեղություն համարել, քանի որ նույնիսկ բարձր սարիք սահմանելը դեռևս չի նշանակում գործել՝ ելնելով անչափահասների շահերից, քանի որ կարևոր հարց է, թե ինչպիսիք են փնտրվում, օրինակ, մինչև 18 օրեկան ամձի՝ ֆրեական օրենսգրքով նախատեսված արարք կասարելու դեպքում ներգործության ի՞նչ միջոցներ են կիրառում նրա նկատմամբ և կիրառում են արդյոք:

ՀՀ ֆրեական օրենսգրքին անչափահասների ֆրեական Պասասխանասվության առանձնահատկությունները սահմանում է առանձին գլխով, որով սարքերակված մոտեցում է ցուցաբերվում անչափահասների նկատմամբ նշանակվող Պասժի օրենքների և չափերի, Պասժից ազատման, վաղեմության ժամկետների, դատաժողովի մարման առումով: Բացի այդ, սվյալ գլխում նախատեսված է դատախազական բնույթի հարկադրանքի միջոցների ինստիտուտը, որը կիրառելի է բացառապես անչափահասների նկատմամբ:

Իրավաբանները վկայում են, որ այս ինստիտուտը գործնականում չի գործում, ինչը Պասժառաքանվում է համաՊասասխան վերահսկման հսակ մեխանիզմների բացակայությամբ: Չնայած այդ հսկողությունը հիմնականում դրված է շեղական ինքնակառավարման մարմինների վրա, ըստ էության, ձևական բնույթ ունի: Պեսք է նշել, որ այս ինստիտուտը անչափահասների արդարադատության բնագավառում ընդունված է անվանել «diversion», մեծ շեղ է զբաղեցնում բազմաթիվ եվրոպական երկրների անչափահասների արդարադատության ինստիտուտներում և իր արացողում է գտել մաս Պեկի-նյան կանոններում (11-րդ կանոն): Այն վերականգնողական արդարադատության («restorative justice») լավագույն մեթոդներից է:

Ինչ վերաբերում է անչափահասների նկատմամբ Պասժիժների և ֆրեական իրավունքի այլ ինստիտուտների սարքերակված կիրառմանը, ապա Պեսք է նշել, որ ՀՀ ֆրեական օրենսգրքին այս առումով բավականին առաջադեմ է, մասնավորապես, այն անչափահասների նկատմամբ Պասժիժները սահմանափակում է ռուգանքով, հանրային աշխատանքով, կալանքով և որոշակի ժամկետով ազատազրկմամբ: Սրանից հետևում է, որ բացառությամբ այս չորս Պասժատեսակների, չի կարելի անչափահասի նկատմամբ այլ Պասժ նշանակել:

նակել: Ավելին՝ նվաճ չորս լուսաշատակները նույնպես տարբերակված են, և անչափահասների համար սահմանվում են համեմատաբար ավելի մեղմ լուսաշատակներ: Օրինակ՝ կալանքը չափահասի նկատմամբ նշանակվում է 15 օրից մինչև 3 ամիս ժամկետով, իսկ անչափահասի նկատմամբ՝ մինչև 2 ամիս ժամկետով, ընդ որում, կալանք լուսաշատակը նշանակվում է միայն 16 տարին լրացած անչափահասի նկատմամբ: Որոշակի ժամկետով ազատազրկման առավելագույն ժամկետը 16-18 տարեկան անչափահասների համար 10 տարի է, իսկ 14-16 տարեկանների դեպքում՝ առավելագույնը 7 տարի: Ըստ դատաբանների համակցության՝ անչափահասների նկատմամբ ազատազրկման ձևով նշանակվող վերջնական լուսաշատակ չի կարող գերազանցել 12 տարին, չափահասների դեպքում այն առավելագույնը 20 տարի է, եթե ցմահ ազատազրկում չի նշանակվել:

Անչափահասներին վերաբերող միջազգային փաստաթղթերը կոչ են անում անչափահասների նկատմամբ ցմահ ազատազրկում չնշանակել առանց լուսաշատակ վաղաժամկետ ազատման իրավունքի և հնարավորության դեպքում ընդհանրապես զերծ մնալ ցմահ ազատազրկում լուսաշատակի նշանակումից: Ավելին՝ արգելվում է անչափահասների նկատմամբ մահալուսաշատակ նշանակելը (Պեկինյան կանոնների 17.2 կետ):

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ քրեական օրենսգրքին ավելի մարդասիրական է այն առումով, որ որոշ անչափահասների նկատմամբ նշանակվող լուսաշատակ բացառում է ցմահ ազատազրկումը, իսկ չափահասների նկատմամբ ցմահ ազատազրկում նշանակվում է բացառապես վաղաժամկետ ազատման իրավունքով (եթե դատադատարարը կրել է լուսաշատակ ոչ լուսաշատակ քան 20 տարին): Ավելին՝ Հայաստանում մահալուսաշատակ վերացվել է: Այս ամենի բուն լուսաշատակ ոչ միայն Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելիս Հայաստանի ստանձնած լուսաշատակություններն են, այլև այն հանգամանքը, որ մահալուսաշատակ ան առանց լուսաշատակ վաղաժամկետ ազատման իրավունքի ցմահ ազատազրկում նշանակելով՝ կիմասազրկվի լուսաշատակ մոլորակներից մեկը՝ անձի ուղղումը:

Բացի լուսաշատակի մեղմացումից, օրենսգրքին նախատեսվում է նաև այլ լուսաշատակներ, որոնք առավել բարենպաստ են անչափահասի համար, օրինակ՝ տուգանքը անչափահասի նկատմամբ կիրառվում է միայն ինքնուրույն վասակի կամ այնուհետև գույքի առկայության դեպքում, որի վրա կարող է տարածվել բռնազանձում: Բացի այդ, հանցանք կատարելու լուսաշատակ անչափահաս լինելը, համաձայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 62-րդ հոդվածի առաջին մասի

2-րդ կետի, համարվում է լուրջ սխալներ և լուրջ խնդիրներ մեղմացնող հանգամանք:

Անչափահասներին լուրջ ազդեցության առանձնահատկությունները

Առանձնահատուկ մոտեցում է ցուցաբերվում նաև անչափահասներին լուրջ ազդեցության հարցում, մասնավորապես՝ անչափահասները կարող են ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության դեպքում լուրջ ազդեցության վաղաժամկետ ազատել նշանակված լուրջ ոչ լուրջաբան ֆան մեկ ֆառորդը փաստացի կրելու դեպքում, այնինչ անչափահասների համար անհրաժեշտ է լուրջ ոչ լուրջաբան ֆան մեկ երրորդը կրելը: Օրենսդիրը նման սարքերակված մոտեցում է ցուցաբերում նաև ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունների դեպքում: Մասնավորապես՝ ծանր հանցագործության դեպքում անչափահասը կարող է լուրջ ազդեցության վաղաժամկետ ազատել նշանակված լուրջ ոչ լուրջաբան ֆան մեկ երրորդը կրելուց հետո, իսկ առանձնապես ծանր հանցագործության դեպքում՝ ոչ լուրջաբան ֆան կեսը կրելուց հետո: Իսկ անչափահասների դեպքում՝ համալուրջաբանաբար, ոչ լուրջաբան ֆան կեսը և ոչ լուրջաբան ֆան երկու երրորդը կրելուց հետո: Միաժամանակ, անչափահասների որոշ առանձնապես ծանր հանցագործությունների դեպքում անհրաժեշտ է ոչ լուրջաբան ֆան նշանակված լուրջ երեք ֆառորդը կրելը: Այս մոտեցումն ամրագրված է նաև Պեկինյան կանոններում, մասնավորապես՝ 28.1 կանոնը սահմանում է, որ ուղղիչ հիմնարկներից լուրջաբանական ազատումը իրավասու մարմինների կողմից անչափահասների նկատմամբ կիրառվում է ավելի լայն շրջանակներով և հնարավորինս ավելի վաղ ժամկետներում:

Լուրջ ազդեցության հաջորդ առանձնահատկությունը՝ նախատեսված օրենքով, ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործություն կատարած անչափահասին հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական-դաստիարակչական հաստատությունում տեղավորելով լուրջ ազատելու ինստիտուտի նախատեսումն է ՀՀ ֆրեական օրենսգրքում: Սա ևս կիրառվում է բացառապես անչափահասների նկատմամբ և միջված է անչափահասին ֆրեականաբողական հիմնարկում լուրջ կրելուց զերծ դառնալուն:

ՀՀ ֆրեական օրենսգրքում նախատեսված հաջորդ առանձնահատկությունը վերաբերում է վաղեմության ժամկետներն անցնելու հետևանքով անչափահասներին ֆրեական լուրջաբանականությունից կամ լուրջ ազատելուն, այսինքն՝ մինչև 18 տարին լրանալը հանցանք կատարած անձին վաղեմու-

թյան ժամկետներն անցնելու հետևանքով փրեական դասասխանակությունից կամ դասժից ազատելիս ՀՀ փրեական օրենսգրքով նախատեսված վաղեմության ժամկետները համադասասխանաբար կիսով չափ կրճատվում են (հոդված 95):

Դատվածության մարումը

Վերջին ինստիտուտը, որով նախատեսված են առանձնահատկություններ անչափահասների դեմքում, դատվածության մարումն է: Համաձայն ՀՀ փրեական օրենսգրքի՝ ազատազրկման հետ չկապված դասժիժների դեմքում անչափահասի դատվածությունը մարվում է դասժիժը կրելուց անմիջապես հետո, այն դեմքում, երբ չափահասների համար սահմանված է մեկ տարի ժամկետ: Միջին ծանրության հանցագործության դեմքում անչափահասների դատվածությունը մարվում է մեկ տարի հետո, իսկ չափահասներինը՝ 3 տարի հետո, ծանր հանցագործության դեմքում անչափահասներինը՝ 3 տարի հետո, իսկ չափահասներինը՝ 5 տարի հետո, առանձնապես ծանր հանցագործության դեմքում անչափահասներինը՝ 5 տարի հետո, իսկ չափահասներինը՝ 8 տարի հետո: Ընդ որում, այստեղ օրենսդրական բաց կա այն առումով, որ ՀՀ փրեական օրենսգրքի չի անդրադարձել ոչ մեծ ծանրության հանցագործության դեմքում անչափահասների դատվածության մարման ժամկետներին, ինչը հանգեցնում է այն իրողությանը, որ սվյալ դեմքում մեղեմայորեն գործում է ՀՀ փրեական օրենսգրքի 84-րդ հոդվածով նախատեսված դատվածության մարման ժամկետը, որը 3 տարի է:

Ինչդեռ վերը նշվել է, Հայաստանում անչափահասների գծով մասնագիտացված դատարանների բացակայությունը կարելի է փոխհատուցել մասնագիտացված դատավորներ ունենալով: ՀՀ փրեական օրենսգրքի 90-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ անչափահասի նկատմամբ դասժիժ նշանակելիս հաշվի են առնվում նրա կյանքի և դաստիարակության դասնաճանդը, հոգեկան զարգացման աստիճանը, առողջության վիճակը, անձի այլ առանձնահատկությունները, ինչդեռ նաև նրա վրա այլ անձանց ազդեցությունը: Այս հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը, անչափահասի վրա դրանց ազդեցության աստիճանը կարող է օբյեկտիվ և ճիշտ գնահատել միայն սվյալ ոլորտում մասնագիտացած դատավորը: Ավելին՝ սվյալ դատաճանդը վերաբերում է ոչ միայն դատավորին, այլև հետախնդրության մարմնին, քննիչին և դատախազին: Ցանկալի է, որ նրանք նույնպես համադասասխան մասնագիտական հմտություններ ունենան:

Անչափահասների ԲՐԵԱԿԱՆ գործերի վարույթի առանձնահատկությունները

Անչափահասների արդարադատության բոլոր փուլերից ամենից առաջ ձեռք բերված և դրան անմիջապես հաջորդող կալանավորման ընթացքում է, որ մեղադրվող անչափահասը կարող է խոցանագումների կամ այլ դաժան վերաբերմունքի զոհ դառնալ: Մեր համադրեությունում անչափահաս աղջիկների ձեռք բերված կամ կալանավորման գործելակերպը խիստ հազվադեպ է, սակայն միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ աղջիկներն առավել խոցելի են ձեռք բերված և հարցաքննության ընթացքում սեռական ոսնձագոյությունների և չարաչափումների նկատմամբ: Նաև այս փուլում է ավելի հավանական, որ անչափահասը զրկվի այն անձանց ներկայությունից (ծնողներ, սոցիալական աշխատողներ, օրինական ներկայացուցիչներ), որոնք ամենից լավ կարող են դաժակերպով մահացնել գործողություններից: Այսօր շատ երկրներ կան, որտեղ անչափահասների ձեռք բերված և կալանավորման ընթացքում մահացնելու նկատմամբ ոսնձագոյություններ են տեղի ունենում: Այդ իսկ դաժնաբան խիստ անհրաժեշտ է օրենքով առավելագույն երաշխիքներ ապահովել, որպեսզի բացառվեն անչափահաս իրավախախտների իրավունքների, ազատությունների, արժանապատվության ոսնհարման դեմքերը: Սակայն դեռ է մեզ, որ զուտ իրավական կարգավորումներն այս հարցը չեն լուծի, քանի որ օրենսդրության մեջ որոշակի երաշխիքներ սահմանելը չի ապահովագրում անչափահասներին մահացնելու իրավունքների ոսնհարման դեմքերից:

1996 թ. հունվարին Թուրքիայի Մենիսա ֆաղափ դրոշմներից մեկի մի խումբ աշակերտներ, ովքեր մեղադրվում էին արգելված կազմակերպության հետ կապեր ունենալու համար, սակայն ի վերջո անմեղ ճանաչվեցին, ոստիկանության ղեկավարները դաժակերպին 11 օր և խոցանագումների ենթարկվեցին: Խորհրդարանի անդամներից մեկը տեսել էր մահացնելու ոստիկանության հասակին դաժակերպ և աջակցել փակ: Բժշկական հաշվարկությունները հաստատեցին խոցանագումների գործադրման փաստը: Նույն աղբյուրի տեղեկությունների համաձայն՝ Թուրքիայում խոցանագումների տարածվածության դաժնա գործողություններ են ոստիկանության կալանքի տակ մահացնելու երկար ժամանակահատվածը և իրավադաժակերպների կամ ընտանիքի անդամների հետ կալանքի ենթարկվածների հաղորդակցման գրեթե անհնարինություն:

թյունը: Նման փաստեր են հայտնաբերվել նաև Պակիստանի Լահոր ֆաղափում կասարված ուսումնասիրությունների ընթացքում, որտեղ նշվում է, որ երկար ժամկետներով ուսիկանության կալանքի տակ գտնվող 50 երեխաներից 39-ը ենթարկվել են ուսիկանության դաժան վերաբերմունքի կամ խոցանագումների:

Այժմ տեսնենք, թե ՀՀ դատավարական օրենսդրությունն ինչպես է անդրադարձնում ֆրեական գործերի փնտրության և լուծման ընթացքում անչափահասների հետ կապված առանձնահատկություններին: Նախ րդե՛ս է նշել, որ անչափահասներին տրված են այն դատավարական իրավունքները, որոնք նախատեսված են չափահասների համար:

Օրինական ներկայացուցիչ ունենալու իրավունք

Անչափահաս իրավախախտի իրավունքների պաշտպանության առումով, որդես կարևոր առանձնահատկություն, կարելի է նշել օրինական ներկայացուցիչ ունենալու, անչափահասի իրավունքները օրինական ներկայացուցչի կողմից իրականացնելու հնարավորությունը: Այն նախատեսված է թե՛ անչափահաս տուժողի, թե՛ անչափահաս ֆաղափացիական հայցվորի, թե՛ անչափահաս կասկածյալի և մեղադրյալի մասնակցության դեպքում: Օրինական ներկայացուցիչը սկսյալ դեպքում կոչված է ոչ միայն իրականացնելու անչափահասի իրավունքները, այլև ներկայացնելու նրա շահերը, գործելու ի շահ անչափահասի: Պե՛ս է նշել, որ գործնականում խնամակալներն ու հոգաբարձուները, որոնք գործում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասության ներքո, հիմնականում իրենց այս դատականությունն իրականացնում են ձևականորեն: Այդ են վկայում դատական համակարգի ներկայացուցիչների խորհրդակցությունների ժամանակ արտահայտվող կարծիքները: Համաձայն ՀՀ ֆրեական դատավարության օրենսգրքի՝ 14 տարին չլրացած վկայի օրինական ներկայացուցիչը, իսկ ֆրեական գործով վարույթն իրականացնող մարմնի թույլտվությամբ նաև առավել բարձր տարիքի անչափահասի օրինական ներկայացուցիչն իրավունք ունի իմանալու ներկայացվող անձի ֆրեական վարույթն իրականացնող մարմնի հրավիրելու մասին և մասնակցելու ֆննչական կամ այլ դատավարական գործողությանը՝ ուղեկցելով նրան: Անչափահաս վկայի օրինական ներկայացուցչին տրված են այնպիսի կարևոր դատավարական իրավունքներ, ինչպիսիք են միջնորդություններ անելու իրավունքը, վարույթն իրականացնող մարմնի գործողությունների դեմ առարկելու իրավունքը և այլն:

Պաշտպանի մասնակցության դերերը

Ինչ վերաբերում է անչափահաս կասկածյալին կամ մեղադրյալին, ապա օրենքը մեկ այլ առանձնահատկություն էլ է նախատեսում նրանց համար, այն է՝ փեսական գործով վարույթին Պաշտպանի դերերը մասնակցությունը: Սա լավ կարևոր երաշխիք է անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության առումով, սակայն դեռ է մնում, որ գործնականում դարձյալ բավականին հաճախ են հանդիպում Պաշտպանի ձևական մասնակցության դեպքեր, հիմնականում այն դարձապես, երբ խոսքը հանրային պաշտպանների մասին է. սա մեր ինստիտուտ է և բավականաչափ կայացած ենթակառուցվածքներ չունի արդյունավետ և որակյալ պաշտպանություն ապահովելու համար:

Խափանման միջոցները

ՀՀ փեսական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված խափանման միջոցների վերաբերյալ դեռ է մնում, որ դրանց շարքում անչափահասների համար որևէ առանձնահատկություն սահմանված չէ, բացառությամբ օրենսգրքի 442-րդ հոդվածի այն դրույթի, որով անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որդես խափանման միջոց կիրառել թույլատրվում է միայն այն դեպքում, երբ նրան վերագրվում են միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքներ, ինչպես նաև մեկ խափանման միջոցի, որը նախատեսված է միայն անչափահասների նկատմամբ կիրառելու համար: Խոսքը վերաբերում է հսկողության հանձնելուն. համաձայն ՀՀ փեսական դատավարության օրենսգրքի 148-րդ հոդվածի՝ անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի ծնողների, խնամակալների, հոգաբարձուների կամ փակ մանկական հիմնարկների վարչակազմի վրա, որտեղ նա դրվում է, դրանք կասկածյալի կամ մեղադրյալի դերերը վարձարժեք, փեսական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով նրա ներկայանալը և այլ դատավարական դերերը կատարելը: Ընդ որում, ծնողները, խնամակալները, հոգաբարձուներն իրավունք ունեն հրաժարվելու անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելուց: Իրենց դերերը կատարողները չկատարելու համար հսկողություն իրականացնելու դերերը սահմանված անձինք կրում են օրենքով նախատեսված դատաստանավորություն:

Զնայած խափանման միջոցներից և ոչ մեկում նախատեսված չեն անչափահասին վերաբերող առանձնահատկություններ (բացառությամբ վե-

րը նվաճած դրույթների), այնուամենայնիվ, ՀՀ փրեական դասավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, որում շարադրված են այն հանգամանքները, որոնք ղեկավարը պետք է հաշվի առնվեն խափանման միջոց կիրառելու անհրաժեշտության և կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ դրա ժամանակ ընտրելու հարցը լուծելիս, նախատեսված է նաև անձի տարիքը:

ՀՀ փրեական դասավարության օրենսգրքին անչափահասների համար առանձնահատկություն է սահմանել դասավարական այլ միջոցի կիրառման՝ բերման ենթարկելու դեպքում: Օրենքն ասում է, որ չի թույլատրվում բերման ենթարկել մինչև 14 տարեկան անչափահասներին (153-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Օրենսգրքով առանձնահատկություն է սահմանված անչափահասին դասադասարկելու դեպքում դասական ծախսերի գանձման կադրակցությամբ, այն է՝ անչափահասին դասադասարկելու դեպքում դասական ծախսերը կարող են դրվել նրա օրինական ներկայացուցչի վրա (ՀՀ փրեական դասավարության օրենսգրքի 169-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Անչափահաս վկայի հարցաքննությունը

Անչափահաս վկան կարող է հարցաքննվել, եթե կարող է հաղորդել զործի համար նշանակություն ունեցող տեղեկություններ: Մինչև 14 տարեկան, իսկ 15-16 տարեկան անչափահասը կարող է հարցաքննվել միայն օրինական ներկայացուցչի, ծնողների, ընտանիքի չափահաս այլ անդամների ներկայությամբ: Մինչև հարցաքննությունը անչափահասին բացատրվում են նրա իրավունքները, ինչպես նաև դատական գործընթացի մասին: Եթե մինչև 16 տարեկան անչափահասը մասնակցում է հարցաքննությանը վկայի կարգավիճակով, ապա նրան բացատրվում է, որ դատարանում իրեն հարցաքննվողի, սակայն չի նախազգուշացվում ցուցմունքներ տալուց հրաժարվելու կամ խուսափելու և ակնհայտ սուտ ցուցմունքներ տալու համար սահմանված պատասխանատվության մասին, քանի որ նման դեպքում նա ենթակա չէ փրեական պատասխանատվության:

Բացի այդ, համաձայն ՀՀ փրեական դասավարության օրենսգրքի 207-րդ հոդվածի՝ մինչև 16 տարեկան վկայի կամ տուժողի հարցաքննությունը կատարվում է մանկավարժի մասնակցությամբ: Հիմնականում մանկավարժի մասնակցությունն ապահովվում է նաև 16 տարեկան չլրացած կասկածյալի կամ

մեղադրյալի հարցաֆննդության ժամանակ, սակայն այս դեպքում օրենսդրորեն որևէ դատական մեղադրանք չէ:

ՀՀ փրեական դատարանության օրենսգիրքը կարևոր առանձնահատկություն է սահմանել անչափահասի հարցաֆննդության սևողության առնչությամբ՝ ամրագրելով, որ անչափահասի հարցաֆննդությունը չի կարող սեւել անընդմեջ երկու ժամից ավելի, այն դեպքում, երբ չափահասի համար սահմանված է չորս ժամ, բացի այդ, օրվա ընթացքում հարցաֆննդության ընդհանուր սևողությունը անչափահասի համար չի կարող գերազանցել 6 ժամը, այն դեպքում, երբ չափահասի համար սահմանված է 8 ժամ: Հարցաֆննդությունը թույլատրվում է շարունակել հարցաֆննդող անձին հանգստի և սնվելու համար անհրաժեշտ առնվազն մեկ ժամ ընդմիջում տրամադրելուց հետո:

ՀՀ փրեական դատարանության օրենսգիրքը, որդես անչափահասների գործերով վարույթի առանձնահատկություն, սահմանել է, որ բոլոր գործերով հաստատան ենթակա հանգամանքներից բացի, անչափահասների գործերով անհրաժեշտ է դարգել նաև անչափահասի տարիքը (ծննդյան օրը, ամիսը, տարեթիվը), կյանքի և դատարանության դայմանները, առողջության և ընդհանուր զարգացման վիճակը (ՀՀ փրեական դատարանության օրենսգրքի 440-րդ հոդված): Նոված հանգամանքները դարգելու անհրաժեշտությունը դայմանավորված է նրանով, որ անչափահասի տարիքը շատ դեպքերում կարևոր նշանակություն ունի նրա նկատմամբ նշանակվող դատքի տեսակը և չափը որոշելու և այլ խնդիրներ լուծելու ժամանակ, մասնավորադես՝ ՀՀ փրեական օրենսգիրքը որոշ դեպքերում տարբերակում է մախատեսում 14-16 և 16-18 տարեկան անչափահասների դատատխանատվության և դատքի նշանակման հարցերում (օրինակ՝ մինչև 16 տարին լրանալը միջին ծանության, ծանր կամ առանձնադես ծանր հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ ազատագրելուը, ըստ հանցագործությունների համակցության, չի կարող գերազանցել 7 տարին):

Անչափահասի կյանքի և դատարանության դայմանները, թերևս, այն կարևոր հանգամանքներից են, որոնք դես է հաշվի առնվեն գործի ֆննդության ժամանակ, քանի որ անչափահասի դեպքում կան այնդիսի առանձնահատկություններ, ինչդիսիք են՝ ընտանիքի սոցիալական վիճակը, էնդիոնալ կադը անչափահասի և նրա ընտանիքի անդամների միջև, ընտանիքի կրիմիոդեն կամ ոչ կրիմիոդեն լինելու հանգամանքը, տարբեր ռեֆերենտային խմբերում նրա ընդգրկված լինելու հանգամանքը, հանցագործության կատարման մոտիվադիան: Շատ հաճախ դատականոներն ահա-

դիտական հանցագործությունները, օրինակ՝ զոդությունը և այլն, անչափահասը կասարում է բոլորովին այլ շարժառիթներով՝ արկածախնդրություն, ռեֆերենսային խմբի անդամների հավանությանն արժանանալու ձգտում և այլն: Անչափահասի հանցավոր վարագծի լուսարձակման մեջ դեր ունեն մեծ թվով անհատներ, որոնք անկասկած, ազդեցություն են ունենում նրա դաստիարակության գործընթացի վրա: Պակաս «նրա ստեղծագործություն» չեն մեծ հանցավոր շնորհաբերության և հանցավոր ենթամշակույթի փառքը, որն այսօր շատ տարածված է հասարակության մեջ, և ընտանիքի արժեքահամակարգում նյութական արժեքների գերակայությունը հոգևոր արժեքների նկատմամբ: Ահա այս բոլոր հանգամանակները մեծ ազդեցություն են թողնում անչափահասի վարագծի ձևավորման վրա, և շատ հաճախ դրանց մեղավորը ոչ թե անչափահասն է, այլ հասարակությունը, ընտանիքը, ժողովուրդը: Այդ իսկ լուսարձակումը չափազանց կարևոր է, որ գործի փնտրության ժամանակ վեր հանվեն և փնտրվեն վերը նշված բոլոր հանգամանակները:

Անչափահասի առողջության և ընդհանուր զարգացման վիճակը բացահայտելու անհրաժեշտությունը լուսարձակում է այն հանգամանակով, որ համաձայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 3-րդ մասի, եթե անձը հասել է 14-ամյա հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասով նախատեսված տարիքի (14 կամ 16 տարեկան), սակայն մնացած զարգացման հետ մնալու հետևանքով ընդունակ չի եղել լիովին գիտակցելու իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը կամ դեկլարել դա, ապա ենթակա չէ քրեական լուսարձակման: Ուստի դատարանը անչափահասի քրեական լուսարձակման վարագծի հարցը լուծելիս միշտ լուսարձակում է հաշվի առնել վերը նշված հանգամանակները:

Անչափահասներին ազատությունից զրկելու առանձնահատկությունները

Ընդհանրապես անչափահասներին վերաբերող միջազգային փաստաթղթերը և, մասնավորապես, Պեկինի կանոնները կոչ են անում անչափահասների նկատմամբ ազատազրկումը կիրառել ուղիղ «վերջին միջոց», այսինքն՝ ազատազրկում լուսարձակում է նշանակվի միայն այն դեպքում, երբ դատարանը համոզված է, որ լուսարձակումը հնարավոր չէ իրականացնել այլ եղանակով: Այս տրամաբանությունը տարածվում է մեծ անչափահասին ձերբակալելու և կալանավորելու դեպքերի վրա:

2006-2008 թթ. ժամանակահատվածում կալանավորված և դատադատված անչափահասների վիճակագրությունը, ըստ ՀՀ արդարադատության նախարարության ֆեակտացարդական վարչության տամադրած տվյալների, Հայաստանում այսդիսին է. 2006 թ.՝ 18 կալանավորված և 23 դատադատվալ, 2007 թ.՝ համադատասիսանաբար՝ 22 և 23, 2008 թ.՝ 26 կալանավորված և 31 դատադատվալ: Ընդ որում, նավածները միայն տղաներ են, իսկ աղջիկ ազատազրկվածներ նույն ժամանակահատվածում չեն եղել: Ներկայումս Հայաստանը տարածաշրջանում անչափահաս ազատազրկվածների թվով ամենացածր ցուցանիսն ունի:

Անչափահասներին անազատության մեջ դաիելու առանձնահատկությունները սահմանված են՝

1. Հայաստանի Հանրադետության ֆեակտացարդական օրենսգրքով,
2. «Ճերեակալված և կալանավորված անձանց դաիելու մասին» ՀՀ օրենսդրով,
3. «Հայաստանի Հանրադետության կառավարությանն աղընթեր ազգային անվտանգության ծառայության համակարգում գործող Ճերեակալված անձանց դաիելու վայրերի ներին կանոնակարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2007 թ. հունիսի 6-ի թիվ 731-Ն որոշմամբ,
4. «Հայաստանի Հանրադետության ոսիկանության համակարգում գործող Ճերեակալված անձանց դաիելու վայրերի ներին կանոնակարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2008 թ. հունիսի թիվ 574-Ն որոշմամբ,
5. «Հայաստանի Հանրադետության արդարադատության նախարարության ֆեակտացարդական ծառայության՝ կալանավորվածներին դաիելու վայրերի և ուղղիչ հիմնարկների ներին կանոնակարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006 թ. օգոստոսի 3-ի թիվ 1543-Ն որոշմամբ,
6. «Կալանավորվածների և դատադատվալների հետ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնող կառուցվածալին ստորաբաժանումների գործունեության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ արդարադատության նախարարի 2008 թ. մայիսի 30-ի թիվ 44-Ն հրամանով:

Ազատագրված վայրում անչափահասներին չափահասներից անջատ պահելը

Վերը նշված ակտերը որոշակի առումով կարգավորում են անչափահասներին անազատության մեջ պահելու հետ կապված հասարակական հարաբերությունները: Այդ ակտերում արտահայտված կարևոր առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ անչափահասները պահվում են չափահասներից անջատ: Սա նաև միջազգային փաստաթղթերի պահանջ է և արժանացված է նաև Պեկինյան կանոններում: Դրա նպատակը անչափահասներին չափահաս իրավախախտների հնարավոր վնասակար ազդեցությունից զերծ պահելն է: Ինչդեռ նշվում է Պեկինյան կանոնների մեկնաբանություններում, «չի կարելի թերագնահատել միևնույն դատավճռի կայացումը անազատության մեջ զգնվող անչափահասների նկատմամբ փաստական ազդեցության վստահությունը»: Անկասկած, այդ վստահությունը պետք է սրվում, երբ անչափահասները պահվում են չափահասների հետ միասին, քանի որ, ինչդեռ ցույց են տալիս փաստական ուսումնասիրությունները, անչափահասին հասուկ են դուրսհավաստությունը, դուրսագրգռությունը, հանցավոր ենթամշակույթի «արժեքներին» հարիր վարվելակերպի ընդօրինակումը, հանցավոր կյանքի ռոմանտիկայով տարվելը, ինչդեռ նաև հեշտությամբ տարբեր ռեֆերենսային խմբերում ընդգրկվելը (որոնք, բնականաբար, ուղղիչ հիմնարկներում կամ կալանավորվածներին կամ ձերբակալվածներին պահելու վայրերում դժվար թե չեզոք կամ սոցիալապես օգտակար ուղղվածություն ունենան): Բացի այդ, չի բացառվում նաև չափահասների կողմից անչափահասներին շահագործման վստահությունը: Պեկինյան կանոնների մեկնաբանություններում նշված են, որ անչափահասներին անջատ պահելու դրույթը չի արգելում լիարժեքություններին կիրառել այլ միջոցներ, որոնք ուղղված լինեն չափահասների վստահավոր ազդեցության չեզոքացմանը, սակայն միաժամանակ նշված է, որ այդ միջոցները լիարժեք են լինեն այնքան արդյունավետ, որքան անչափահասներին անջատ պահելու միջոցը:

Օրենսդրության մեջ կա մի բացառություն. անչափահաս դատաբանությանը մինչև 21 տարեկան դառնալով պահվում են միևնույն ուղղիչ հիմնարկում, եթե բացասական վարագիծ չեն դրսևորում (ՀՀ փրեկասարողական օրենսգրքի 109-րդ հոդված):

Հիմք ընդունելով ՀՀ փրեկասարողական օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի առաջին մասի 1-ին կետը՝ անչափահաս աղջիկները պահվում են անչափահաս տղաներից անջատ: Սակայն լիարժեք է նշել, որ հանրապետությունում անչափա-

հաս աղջիկների համար առանձին ֆեակասարողական հիմնարկ նախատեսված չէ: Դա լայնամասշտաբ է մաս նրանով, որ անչափահաս աղջիկների ազատագրվումը Հայաստանում շատ հազվադեպ է, և մասն դեռևս համադասարանական առանձնացված բնակելի տարածք է ապահովվում կանանց համար նախատեսված ֆեակասարողական հիմնարկում՝ բացառելով անչափահասի շփումը չափահասների հետ:

Անչափահաս ազատագրվածներին տալիս նյութակենցաղային տալմանները

Հաջորդ կարևոր առանձնահատկությունը վերաբերում է անչափահասներին տալիս նյութակենցաղային տալմաններին: Նախ՝ անչափահաս ձերբակալված, կալանավորված կամ ազատագրված դատադարձված անձն ադահովում է հատուկ սննդով, որի տեսականին և նվազագույն չափաբաժինները սահմանում է ՀՀ կառավարությունը: Բացի այդ, նրանց տալիս վալրերում ստեղծվում են բարելավված նյութակենցաղային տալմաններ: Նրանք օգտվում են ամենօրյա երկու ժամից ոչ տակաս (չափահասների զբոսանքի նվազագույն ժամկետը 1 ժամ է) տողությամբ զբոսանքի իրավունքից, որի ընթացքում հնարավորություն է տրվում զբաղվելու մարմնամարզությամբ: Նվազեցված են մաս անչափահաս ազատագրվածներին որդես կարգադահական տույժ տատախցում տալիս ժամկետները. կալանավորված անչափահասների դեռում՝ մինչև 5 օր, իսկ դատադարձվածների՝ մինչև 10 օր: ՀՀ ֆեակասարողական օրենսգրքով նախատեսված են տատիժը կատարելու հիմնարկը փոխելու համար որոակի ժամկետներ, ընդ որում՝ անչափահաս դատադարձվածների համար ի համեմատ չափահասների այդ ժամկետները նվազեցված են: Օրենսգրքը մաս արգելում է անզգուշությամբ կատարած հանցագործության համար որոակի ժամկետով ազատագրված դատադարձված անչափահաս անձի ուղղիչ հիմնարկի տեսակը փոխարինել ավելի մեկուսացվածություն ենթադրող հիմնարկով: Ինչդես մաս արգելվում է անչափահաս դատադարձվածի տեղավորել փակ տիդի ուղղիչ հիմնարկում (ՀՀ ֆեակասարողական օրենսգրքի 109-րդ հոդված):

Քրեակատարողական օրենսգրքը 16-18 տարեկան անչափահաս դատադարձվածների նկատմամբ կալանք տատատեսակը կիրառելիս նույնդես առանձնահատուկ մոտեցում է ցուցաբերում՝ տամարդերով մինչև չորս ժամ տողությամբ կարճատես տեսակցություն ծնողների կամ այլ օրինական ներկայացուցիչների հետ: Չափահաս դատադարձվածներին կալանք տատ-

Ժառանգական կիրառման ողջ ժամանակահատվածում սեսակցություններ չեն սրահադրվում:

Անչափահաս ազատազրկվածների հետ սարկոդ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքները

Չաջորդ կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ ի տարբերություն չափահաս կալանավորվածների և դատադատության, որոնց ընդգրկումը սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների մեջ իրականացվում է կամավոր հիմունքներով, անչափահասների դատազրկումն անհրաժեշտ է պարտադրել ներգրավելով դատադատին: Այդ աշխատանքներն իրենց հերթին ներառում են անչափահասի հիմնական ընդհանուր կրթությանն աջակցելը: Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի երկրորդ մասի՝ հիմնական ընդհանուր կրթությունը դատադատին է, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Սա ենթադրում է, որ նշված կրթությունը դատադատին է նաև անազատության մեջ գտնվող անչափահասների համար, քանի որ օրենքով որևէ բացառություն չկալ դեպքում նախատեսված է: Համաձայն «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի 7-րդ մասի՝ բացառությունը հետևյալն է. «Հիմնական ընդհանուր կրթության դատադատին լիակատարությամբ ղեկավարում է մինչև սովորողի 16 տարեկան լրանալը, եթե այն չի բավարարվել ավելի վաղ: 16 տարեկան լրանալուց հետո սովորողը ծնողների (որոշ դեպքերում կամ հոգաբարձուի) համաձայնությամբ կարող է թողնել դպրոցը»:

Անչափահասների իրավունքների դատապարտության կարևոր երաշխիքներից մեկը նաև հարկադիր աշխատանքի կատարումն արգելվում է: Այս դրույթն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի երկրորդ մասում: Բացի այդ, ՀՀ Բնակարկային օրենսգրքի 88-րդ հոդվածը հուշում է, որ արգելվում է անչափահաս դատապարտյալին, առանց նրա համաձայնության, ներգրավել ուղղիչ հիմնարկի կամ դրան հարող սահմանների բարեկարգման աշխատանքներում:

Անչափահասների նկատմամբ ազատազրկման հետ չկապված դատապարտության կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման առանձնահատկությունները

Առաջադեմ Բնակարկային օրենսգրքի հանդես է գալիս անչափահաս իրավախախտներին դատապարտելիս ազատազրկման այլընտրանքներ կիրառելու օգտին, քանի որ

անչափահասներն առավել զգայուն են բանասյին ենթամշակույթի բացասական ազդեցության նկատմամբ: Բացի այդ, անազատ կյանքն անչափահասի վրա ավելի մեծ բացասական ազդեցություն է թողնում, քան չափահասի:

Գործենսդրությունը լիարժեք չի սահմանում ազատությունից զրկելու հետ չկապված դատախոսների կասարման և դատախոս կրելուց դադարեցնելու վաղաժամկետ ազատելու կամ դատախոս դադարեցնելուց չկիրառելու և կամ դատախոսակցական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառման ժամանակ անչափահասների նկատմամբ վերահսկողության ու նրանց հետ շարվող աշխատանքների առանձնահատկությունները: Նշված բոլոր խնդիրները համադարձակ կերպով կարգավորված են «ՀՀ արդարադատության անխառնության փրեակասարողական վարչության այլընտրանքային դատախոսների կասարման բաժնի սարածային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006 թ. հոկտեմբերի 26-ի թիվ 1561-Ն որոշմամբ, որում ընդհանրադրեք բացակայում է «անչափահաս» բառը: Այնինչ անչափահասների ուղղման և վերադատախոսական հարցում շահ էական դեր ունեցող և ունենալու հենց այս ստորաբաժանումները: Համարյա անաշխատանքների ձևով դատախոս կրելու դեպքում անհրաժեշտ է սահմանել անչափահասի կողմից դատախոս կրելու առանձնահատկություններ՝ հաշվի առնելով անչափահասի կրթական, աշխատանքային, հոգեբանական և այլ առանձնահատկություններ:

Իսկ ինչ վերաբերում է վերահսկողությանը, ադա այլընտրանքային լուծումների կատարման ստորաբաժանումների աշխատակիցները լուրջ հոգեբանական, դաստիարակչական և կանխարգելիչ աշխատանք օգտագործել են իրականացնելու համար, ինչը նրանց աշխատանքից է մեծադիմաց կախված անչափահաս իրավախախտների ուղղումը և կրկնահանցագործությունների կանխումը, այսինքն՝ սլավ դեմոկրատիայի գործողությունները ոչ թե օգտագործել են սահմանափակված զուտ ընթացակարգային և արձանագրային բնույթի միջոցառումներ իրականացնելով (դառնալով մեծ թվով բաժանմունք, հայտնել բնակության վայրի փոփոխության մասին և այլն), այլ իրադրություններում լինելու անչափահասին ուղղելու, նրան օրինադրական կենսակերպի վերադարձնելու գործին:

Անչափահասների նկատմամբ ազատազրկման հետ չկապված լուրջ խնդիրների կատարման արդյունավետության բարձրացման համար ՀՀ արդարադա-

սության նախարարությունը որդես առաջնայնություն սահմանել է հետևյալ խնդիրների լուծումը.

- 1) կադրերի համալրում,
- 2) կադրերի վերադասարկում և ուսուցում,
- 3) նշանակալից աշխատանքներում ներդրումների՝ հոգեբանների, սոցիալական աշխատողների, մանկավարժների ներգրավում,
- 4) անչափահասների հետ տարվող աշխատանքների ընթացքում ծառայողական համագործակցության բացառում:

Այս խնդիրների լուծումը կհանգեցնի արդարադասության համակարգում հայտնված անչափահասների դաստիարակության մեծացման, իսկ նրանց ուղղման ու վերականգնման գործընթացները կդառնան ավելի արդյունավետ:

Անչափահասների շրջանում իրավախախտ վարքի կանխարգելման նպատակով կատարվող աշխատանքները

Հայաստանի Հանրապետությունում անչափահասների շրջանում իրավախախտ վարքի կանխարգելմամբ զբաղվում են ոստիկանները, սոցիալական աշխատողները, հոգեբանները և մանկավարժները:

Ոստիկանության հիմնական խնդիրներից է անձի կյանքի դաստիարակության ապահովման, մասնավորապես՝ անձի դեմ ուղղված հանցագործությունների կանխարգելման ու կատարված հանցագործությունների բացահայտմանն ուղղված աշխատանքների իրականացումը՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով անչափահաս անձանց նկատմամբ կատարվող բռնությունների կանխարգելմանը և կատարված բռնությունների բացահայտմանը: ՀՀ ոստիկանության շեղական բաժիններում գործում են անչափահասների գործերով ստորաբաժանումներ՝ բաժանմունքներ կամ խմբեր՝ լայնամասշտաբ ազգաբնակչության թվաքանակով: Մարզային վարչությունների ֆեդերալ հետախուզության բաժանմունքներում ոստիկանության բաժինների անչափահասների գործերով բաժանմունքների աշխատանքները համակարգող աշխատակցի՝ ավագ օդերիսիսի հաստիք կա: ՀՀ ոստիկանության ֆեդերալ հետախուզության գլխավոր վարչությունում գործում է անչափահասների գործերով բաժին, որը կազմակերպում և ղեկավարում է վերոհիշյալ ստորաբաժանումների աշխատանքները:

Տվյալ ստորաբաժանումները զբաղվում են ինչդեպ անչափահասների կասարած, այնդեպ էլ մահաց նկատմամբ կասարված հանցագործությունների և այլ իրավախախտումների, ինչդեպ մահ բռնությունների կանխարգելման և բացահայտման աշխատանքների իրականացմամբ՝ սերտորեն համագործակցելով ինչդեպ ոստիկանության այլ ստորաբաժանումների ու ծառայությունների, այնդեպ էլ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում գործող անչափահասների հարցերի հանձնաժողովների, խնդրո առարկայով շահագրգիռ այլ մախարարությունների ու գերասեսչությունների, ինչդեպ մահ միջազգային կառույցների և տեղական հասարակական կազմակերպությունների հետ:

Սահմանված կարգի համաձայն՝ ՀՀ ոստիկանության կողմից տեղեկությունները և վիճակագրական տվյալները տրամադրվում են ՀՀ ոստիկանության՝ հասարակայնության հետ կադի և լրատվության վարչության միջոցով, իսկ որոշակի դեղով՝ քննության վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից:

Քաղաքացիների, կազմակերպությունների ներկայացուցիչների կողմից տրված դիմումի, հաղորդման դեղով ՀՀ ոստիկանության մարմիններում (մարզային և մյուս վարչություններ, բաժիններ) ամիջադեպ արձանագրվում է յուրաքանչյուր դեղով և փաստ, որից հետո կասարվում է համադասարխան քննություն:

Անչափահասների նկատմամբ կասարված բռնության փաստի առնչությամբ քննությունը վարվում է ՀՀ օրենսդրությամբ: Ոստիկանության դասարկանությունն է գործը քննելը և հարկ եղած դեղովում քրեական հետադորդումներ իրականացնելը: Անչափահասների նկատմամբ բռնության հետ կադված հանցանքների դեղովում ոստիկանությունը սովորաբար աշխատում է շահագրգիռ մախարարությունների, գերասեսչությունների և այլ կազմակերպությունների հետ համատեղ: Այսուհանդերձ քրեական գործ սկսելու դասարխանասվությունը մնում է ոստիկանության վրա, և ոստիկանությունը միտ տեսք է հաշվի առնի այլ գործընկերների՝ երեխայի շահերից բխող կարծիքները:

ՀՀ ոստիկանությունը հաշվառման է վերցնում հանրորեն վսանգավոր արարք կասարած 11-14 տարեկան երեխաներին: Այս երեխաները հաշվառման են վերցվում ոստիկանության անչափահասների գործերով ստորաբաժանումներում, նվազագույնը 1 տարի ժամանակով, որի ընթացքում անչափահասը լինում է ոստիկանների հսկողության տակ, և մահ հետ տարվում են համադասարխան կանխարգելիչ բնույթի աշխատանքներ:

Ոստիկանությունում հաշվառման են վերցվում ոչ միայն հանցագործություն կասարած, այլև վարչական կամ հասարակական ներգործություն

առաջացնող իրավախախտումներ կասարած անչափահասները, ալկոհոլային խմիչքներ օգտագործողները, մինչև 16 տարեկան ինքնակամ ընթանալիք լիողները, հասուկ ուսումնադաստիարակչական հաստատությունը ինքնակամ լիողները, ուսումից չարանձօրեն խուսափողները, մոլեխաղերով զբաղվողները, թափառաբեկությամբ կամ մուրացկանությամբ զբաղվողները, այլ հակահասարակական կյանք վարողները:

Ուսիկանության անչափահասների բաժինների աշխատակիցները սերտորեն համագործակցում են դորոցների աշխատակազմների, մարզրետարանների երեխաների իրավունքների դաբտարանության բաժինների, տեղական ու միջազգային կազմակերպությունների հետ: Նվաճած կառույցների մասնագետները կանխարգելիչ և վերականգնողական աշխատանքներ են կատարում ինչդետ անչափահասների, այնդետ էլ նրանց ընթանալիքների ու համայնքների հետ և փորձում են երեխայի միկրոմիջավայրում ադաիովել բարենդաաս դայմաններ նրա խնամքի ու սոցիալականացման համար, որդետզի կանխարգելիչ իրավախախտ վարքի ձևավորումը: Իսկ եթե այն արդեն դրսևորվել է, ադա անչափահասի ուղղման ու վերականգնման աշխատանք է կատարվում: Ի դեմ, Հայաստանում հետզհետե թափ է առնում սոցիալական աշխատողների և հոգեբանների գործունեությունը, որը ծառայեցվում է դիսկի գոտում հայտնված անչափահասների ժղանում իրավախախտ վարքը կանխարգելելու խնդրին:

Սոցիալական դեմքի վարման օրինակ 8

Դեմքի նկարագիր

Լոռու մարզի անչափահաս բնակիչ Գ-ն տարեր թաղամասերից մալուխ երգողացել, իսկ գյուղի մասոռից՝ մետաղյա մոմակալներ: Հաբվի առնելով այն հանգամանքը, որ անչափահասը 11 տարեկան է, քեական գործի հարուցումը նյութերով մերժվեց, և իրավախախտը ոսիկանության բաժնի կողմից ուղղորդվեց համայնքային վերականգնողական կենտրոն:

Դեմքի ուսումնասիրություն և կարիքների գնահատում

Համայնքային կենտրոնի համադասալխան աշխատակիցը, ծանոթանալով ոսիկանության կազմած արձանագրոթյանը, տայց կատարեց: Այցելոթյունից դարգվեց, որ Գ-ն ադրում է մոր հետ: Հայրը ամուսնալուծվելուց հետո մեկնել է ՌԴ, և նրանից որևէ լուր չեն ստացել: Երեխայի մայրն աշխատում է մի հիմնար-

կում, որոնք հավաքաբար: Երեխան դրոշմակա է, սովորում է 5-րդ դասարանում: Ընտանիքը հազիվ է ծայրը ծայրին հասցնում: Մայրը օրվա մեծ մասն աշխատավայրում է լինում և չգիտի, թե դասերից հետո ինչով է զբաղվում զոհը:

Վերականգնողական կենտրոնի աշխատակիցն այցելեց դրոշմ և հանդիմանեց Գ-ի դաստիարակին: Նա պատմեց, որ երեխան հաճախ է բացակայում դասերից և շատ ցածր առաջադիմություն ունի: Մայրը բազմիցս հրավիրվել է դրոշմ, բայց զբաղվածության պատճառով չի ներկայացել:

Այսպիսով, ընտանիքի և երեխայի կարիքներն են.

1. երեխայի՝ իրավախախտ վարքի հակվածությունը,
2. ընտանիքի նյութական անապահով վիճակը,
3. երեխայի ոչ լիարժեք ներգրավվածությունը դրոշմակա կյանքին:

Միջամտության տվյալներ

Դեղձը վարողը երեխայի և նրա ընտանիքի խնդիրները լուծելու համար կազմեց միջամտության հետևյալ տվյալները.

1. Համագործակցել դրոշմի անձնակազմի հետ և աշակերտների համար կազմակերպել զրույցներ իրավական և բարոյական դաստիարակության թեմաներով:
2. Դաստիարակչական բնույթի անհատական զրույցներ ունենալ Գ-ի հետ, որոնցում նա հասկանա իր արարքների հակահասարակական բնույթը:
3. Դաստիարակ և դրոշմի ուսուցչական անձնակազմի միջոցով Գ-ին ընդգրկել դրոշմակա արտադասարանական տարադասարաններում:
4. Ընտանիքին ուղղորդել համայնքային սոցիալական ծառայություններ՝ մարզպետարանի երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժին, համայնքապետարան, սոցիալական ծառայությունների տնօրենի միավորում, տեղական ՀԿ-ներ, որոնցում երեխան և ընտանիքն օգտվեն առկա ռեսուրսներից:

Միջամտություն

1. Գ-ի հետ զրույցի ընթացքում տարվեց, որ նա սիրում է ջրամեքենա նկարել: Դրոշմում գործում էր գեղանկարչության խմբակ: Դաստիարակ օգնեց, որ Գ-ն ներգրավվի խմբակի տարադասարաններում: Մարզպետարանի

երեխաների իրավունքների դաժնացման և բաժնի աշխատակիցները Ք-ին մի տույն ջրաների և վրձին նվիրեցին:

2. Ք-ի մայրն այցելեց ՍԾՏՍ և «Աղիասության ընթանական մոլաս» համակարգում ներառվելու դիմում ներկայացրեց:
3. Ք-ն մոր հետ այցելեց եկեղեցի, որտեղ փահանան փոքրիկ զրույց ունեցավ երեխայի հետ՝ բացատրելով նրան եկեղեցու դերը մարդկանց կյանքում, ինչպես նաև երեխայի արարքի վնասակարությունը: Ք-ն խոստացավ հաճախակի այցելել եկեղեցի և արարողությունների ժամանակ օգնել փահանային:
4. Ոստիկանության անչափահասների բաժնի տեսուչը հրավիրվեց դորոց, որտեղ աշակերտների համար «Երեխաների իրավունքները և դարձակա-նությունները» թեմայով զրույց վարեց:

Միջամտության արդյունքների գնահատում

Միջամտության ընթացքում դեղին վարողը Ք-ի մեջ նկատում էր վարքային դրական փոփոխություններ: Դորոցում նրա առաջադիմությունը բարձրացել էր, նա դարձել էր ավելի կարգադաս: Նույնիսկ մայրը հաճելիորեն զարմացել էր զրույցի այդպիսի փոփոխությունից:

Դեղին վարման ավարտ

Համայնքային վերականգնողական խորհուրդը, իր հերթական միջոցի ժամանակ լսելով անչափահաս Ք-ի հարցը, հաստատեց, որ կատարված աշխատանքները մոլաստել են նրա ուղղմանը, և կարելի է դադարեցնել նրա վարքի վերահսկողությունը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Գծադասարարների միջոցով ցույց տվե՞ք անչափահասների հանցագործությունների միտումները:
2. Ի՞նչ հիմքի վրա են սահմանվում բեռական դատարանականության սահմանային տարիները:
3. Հիմնավորե՞ք անչափահասին ցմահ ազատազրկելուց խուսափելու մոտեցումը:

4. Վերլուծե՛մք անչափահասների իրավախախտ վարագծի լուծումները:
5. Հիմնավորե՛մք ազատագրված վայրում անչափահասներին չափահասներից անջատ պահելու անհրաժեշտությունը:
6. Նկարագրե՛մք անչափահասների շրջանում իրավախախտ վարքի կանխարգելման աշխատանքների ընթացքը:

Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն

1. ՀՀ Սահմանադրություն (2005 թ. նոյեմբերի 27-ի փոփոխություններով):
2. ՀՀ ԲՐԵԿԿԱՆ ղառավարության օրենսգիրք (1-ը հուլիսի 1998 թ. ՀՕ-248):
3. ՀՀ ԲՐԵԿԿԱՆ օրենսգիրք (18-ը ապրիլի 2003 թ. ՀՕ-528-Ն):
4. ՀՀ ԲՐԵԿԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ օրենսգիրք (24-ը դեկտեմբերի 2004 թ. ՀՕ-60-Ն):
5. «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենք (6-ը փետրվարի 2002 թ. ՀՕ-305):
6. «Կրթության մասին» ՀՀ օրենք (14-ը ապրիլի 1999 թ. ՀՕ-297):
7. «ՀՀ արդարադատության մախարարության ԲՐԵԿԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ վարչության այլընտրանքային լուծումների կատարման բաժնի տարածքային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006 թ. հոկտեմբերի 26-ի թիվ 1561-Ն որոշում:
8. Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, 1989 թ.:
9. Անչափահասների արդարադատության կառավարման ՄԱԿ-ի սահմանադրական դրույթներ, 1985 թ. (Պեկինի կոնվենցիա):
10. Ազատագրված անչափահասների լուծումների ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, 1990 թ.:
11. Անչափահասների իրավախախտումների կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղեցույցներ, 1990 թ. (Ռիդդի ուղեցույցներ):
12. Երեխաների լուծումներ: Ձեռնարկ խորհրդարանականների համար / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ: Երևան, 2004:

ԳԼՈՒԽ 5

ԵՐԵՒԱՅԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Չեղինակ՝ Միրա Անտոնյան

Այս թեմայի ուսումնասիրության արդյունքում սովորողները՝

- կսահմանեն «երեխայի աշխատանք» հասկացությունը,
- կբացատրեն աբուլիցիոնիզմի և դրոստեկցիոնիզմի տարբերությունները,
- կվերլուծեն երեխայի աշխատանքի ճնշման փոխակապ, բարոյափիլիսոփայական հայեցակետերը,
- կիմանան երեխայի աշխատանքի վերաբերյալ միջազգային և հայաստանյան իրավական փաստաթղթերում ամրագրված նորմերը,
- կթվարկեն երեխայի աշխատանքի տեսակները,
- կհասկանան երեխայի աշխատանքի ժառանգործման դասճանաչումները,
- կիմանան աշխատող երեխայի իրավունքների դաժնացումը և ուղղված կանխարգելիչ և վերահսկիչ ծրագրերը:

Չափավորումներ

ԱՄԿ - Աշխատանքի միջազգային կազմակերպություն

ԵԻԿ - Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիա

ԵԻՊ - Երեխաների իրավունքների դաժնացումները

ՍԾՏՄ - Սոցիալական ծառայությունների տարածքային մարմին

Օգտագործված հասկացություններ

Աշխատանք - մարդու նպատակաուղղված գործունեություն, որի ընթացքում նա աշխատանքի գործիքներով ազդում է բնության վրա և օգտագործում է այն իր դաստիարակման իրավունքների իրավաբանական համար անհրաժեշտ առարկաների ստեղծման նպատակով:

Աւխասող երեխաներ – 18 տարին չլրացած անձինք, ովքեր կասարել են մշական, ժամանակավոր, դաստիարակական աւխասանք կամ աւխասել են միայն ուսումնական արձակուրդների ժամանակ:

Տնային աւխասանքներ - անհասական ծառայություններ, որոնք չեն դիտարկվում որդես սնտեսական գործունեություն և եկամուտ ստանալու նդասակ չեն հետադրում: Դրանք են՝ կերակուրի դաստասումը, լվացը, արդուկը, առօրյա գնումները, ընտանիքի կրտսեր և հիվանդ անդամների խնամքը, տան մաքրումը, սեփական ուժերով բնակարանի, լայն սդառման առարկաների նորոգումը և այլն:

Գործասուններ - անձինք, ովքեր հիմնականում կամ մեկ կամ մի քանի գործընկերների հետ միասին ղեկավարում են սեփական ձեռնարկությունը (բիզնեսը) և աւխասանքների համար մշատես վարձում են մեկ կամ մի քանի աւխասողներ:

Ոչ քորմալ հասվածում զբաղվածներ - անձինք, ովքեր որդես իրավաբանական անձ՝ զբաղված են դեսական գրանցում չունեցող կազմակերպությունում:

Վտանգավոր աւխասանք - ըստ ԱՄԿ-ի թիվ 182 կոնվենցիայի՝ այն գործունեությունն է, որն իր բնույթով կամ որևէ այլ հանգամանքներից ելնելով վնասում է երեխայի առողջությունը, անվտանգությունը և զարգացումը:

- այնդիսի աւխասանքներ, որոնց հետևանքով երեխաները ենթարկվում են ֆիզիկական, հոգեբանական և սեռական բռնությունների,
- ստորգետնյա, ստորջրյա, վտանգավոր բարձրություններում և սահմանափակ տարածքներում աւխասանքներ,
- վտանգավոր սարքերով, գործիքներով և տեխնիկայով աւխասանք կամ աւխասանք, որը ենթադրում է ծանր բեռների փոխադրում կամ ձեռքի աւխասանք,
- անառողջ միջավայրում աւխասանք, որը կարող է երեխաներին ենթարկել վտանգավոր դայմանների, ջերմաստիճանի տատանումների, աղմուկի ազդեցության,
- հասկադես դժվար դայմաններում աւխասանք, ինչդիսին է երկարատև կամ գիտերային դայմաններում աւխասանք, կամ աւխասանք, որտեղ երեխան չդասճառաբանված կերդով ենթարկվում է գործասուի փնհաճուկներին:

Երեխաների աշխատանքի վաթսրագույն ձևերը - ըստ ԱՄԿ թիվ 182 կոնվենցիայի՝ ներառում են՝

- սրկություն կամ մմանաժող երևույթների տեսակները. դրանց շարքն են դասվում սրկության բոլոր ձևերը, երեխաների առևտուրը, հարկադիր աշխատանքները, ճորտությունը և այլն (երբ մարդն ամընդհառ զտնվում է կախյալ վիճակում)։
- սեռական չարաճախումները, մանկական մարմնավաճառությունը և դոռնոգրաֆիայի արտադրությունը (անչափահասներին օգագործելը սեռական ծառայությունների համար)։

Ներածություն

Աշխատանքը մարդու մդատակային գործունեություն է, որի ընթացքում մա աշխատանքի գործիքներով ազդում է բնության վրա և օգագործում է այն իր դահանջմունքների բավարարման համար անհրաժեշտ առարկաների ստեղծման մդատակով։ Քանի որ երեխան՝ որդես անձ, դեռ ձևավորման ընթացքում է, մրա ցանկացած ներգրավում աշխատանքային գործընթացում, ուսուցողական մդատակ հեռադմդելուց բացի, կարող է խանգարել մրա բնականոն զարգացմանը։ Օրինակ՝ աշխատանքի ընթացքում ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությունը կարող է գերազանցել մրա օրգանիզմի հնարավորությունները, կամ աշխատանքային դայմանները կարող են վսանգավոր լինել մրա համար, իսկ իմն ի վիճակի չլինի գիտակցելու այդ։ Հնարավոր է մաև, որ աշխատանք սկողը կամ գործատուն չարաճախեն մրա իրավունքները՝ օգսվելով այն հանգամանքից, որ երեխան ի վիճակի չէ դաճողանելու իր իրավունքները։ Այսինմն՝ աշխատանքի գործընթացը կարող է վսանգ դարունակել երեխայի համար։ Այս վսանգը նկատի ունենալով՝ հասարակությունները փորձում են համադատասխան օրենքների միջոցով դաճողանել երեխաներին աշխատանքային ճահագործումից։

Անչափահասների աշխատանքային ճահագործման երևույթը խճված, «ճթթայված» է անգրագիտության, կյամքի մի ճարք սթբսների, մյութական և հոգևոր աղատության հեսանքով խեղաթյուրված արժեհամակարգով, մարդկային կյամքի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքով, թմրամիջոցներից կախվածությամբ, հիվանդություններով, սղանություններով, որոնց ուղղակի և անուղղակի ազդեցությունը կրում են բոլոր հասարակությունները։

Երեխայի աշխատանքի օգտագործումը տարածված երևույթ է ողջ աշխարհում: Երեխաները՝ որդես էժան աշխատած, լայնորեն ներառված են աշխատակայում: Բացի այդ, երեխաների աշխատումն օգտագործվում է բոլոր ճնային ճնստություններում: Աշխատանքի այս վերջին ձևը համարվում է երեխաների սոցիալականացման կարևոր միջոց: Երեխաներն ընտանիքի անդամ են և իրենց ուժերի ներածին չափով դեբս է մասնակցեն ճնային ճնստության աշխատանքներին: Դա նաև հնարավորություն է տալիս ձեռք բերելու կյանքի հմտություններ, որոնք անհրաժեշտ են անկախ կյանքի համար: Սակայն երեխաների մասնակցությունը ճնային ճնստությանը չդեբս է արվի ի հաշիվ երեխայի հիմնարար կարիքների և վնասի նրա զարգացումը: Դայաստանի անցումը տուկայական ճնստության հանգեցրեց նրան, որ ընտանիքը վերականգնեց իր արտադրական գործառույթը: Այդ դասճառով ընտանիքն աշխատուժի կարիք է զգում և սկսում է ռահագործել իր բոլոր անդամների, այդ թվում և՛ երեխաների աշխատուժը: Դա հասկադես նկատելի է գյուղական բնակավայրերում: Մյուս կողմից՝ երեխաների սոցիալական դաստիարակության համակարգի բարեփոխումները մասնագետներին ստիում են իրենց ուսարությունը սկեռել նաև այս խնդրին: Բարեբախտաբար, Դայաստանն այն երկրների թվում չէ, որոնք մանկական աշխատանքի տարածվածության տեսանկյունից բարձր ցուցանիշներ ունեն:

Կասկածից վեր է, որ աշխատելու հանգամանքը բացասաբար է անդրադարձնում երեխաների կրթության և առողջության վրա, նրանք ավելի քիչ ժամանակ և հնարավորություն են ունենում ժամանցի, ակտիվ հանգստի համար: Միաժամանակ աշխատող երեխաներն «ավելի հասուն են». նրանք համեմատաբար վաղ են ներգրավվում չափահաս մարդկանց «հոգսերի մեջ» (որոշ հեղինակներ դա համարում են մանկության վաղ կորուստ), այդդիսով դառնում ավելի գործնական և ինքնուրույն (վաղ հասունացում):

Փաստեր երեխաների աշխատանքի վերաբերյալ

Ըստ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի և ԱՄԿ-ի «Փաստեր երեխաների աշխատանքի մասին» հետազոտության 2005 թ. տվյալների՝

- Ամբողջ աշխարհում գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատող երեխաների թիվը մոտ 10 անգամ ավելի մեծ է, քան արդյունաբերության ոլորտում:
- Աշխարհում աշխատող երեխաների ընդհանուր թիվը նվազել է 11 տկոսով՝ 2000 թ. 246 միլիոնից 2004 թ. հասնելով 218 միլիոնի:

- Եզիմոստուն աշխատող երեխաների թիվը կազմում է մոտ 1,47 միլիոն, Թուրքիայում գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատող 1,2 միլիոն փախսականների 35-40 տոկոսը 5-17 տարեկան երեխաներ են: Գվաթեմալայում և Հոնդուրասում 6 տարեկան երեխաներն օգնում են իրենց ծնողներին սուրճի մշակման և քերփահավաքի աշխատանքներում:
- Մալայզիայի լուսնացիներում աշխատող երեխաների մոտ 60 տոկոսը 6-10 տարեկան են: Հնդկաստանում որոշ երեխաներ ծնվում, ադրում և մահանում են թեյի լուսնացիներում: Նրանք սովորաբար օգնում են ծնողներին թեյի տերևների հավաքման, տեսակավորման և լիֆը զամբյուղների տեղափոխման գործում՝ ստանալով չափափաս աշխատողի աշխատավարձի կեսին համարժեք գումար:
- «Փրկե՛ք երեխաներին – Կանադա» կազմակերպության՝ Կոսդիվուարում երեխաների աշխատանքի վերաբերյալ զեկույցում նշվում է, որ որոշ դեպքերում «...մինչև 14 տարեկան երեխաներն աշխատում են արդեն 3 կամ 4 տարի՝ օրական 10-12 ժամ աշխատանքային գրաֆիկով և աշխատավարձ չեն ստանում: Նշվում է նաև, որ որոշ երեխաներ ենթարկվում են ծեծի և սովահարության, եթե նրանց աշխատանքային արտադրականությունը չի բավարարում սեփականատիրոջ սպասումները: Մյուսները սիկոպաժ են լինում քաղաքում աշխատող ծանր բեռներ, ինչը հաճախ բաց վերքերի լուսանկար է դառնում...»:

Ի՞նչ է երեխայի աշխատանքը

Երեխայի աշխատանքի վերաբերյալ երկու իրարամերժ տեսակետ կա: Առաջին տեսակետը անվանում են աբոլիցիոնիզմ: Սրա կողմնակիցները լծվում են, որ երեխայի աշխատանքի որևէ կերպ օգտագործումը սնտեսության մեջ վնասում է երեխայի ներդաշնակ զարգացումը, հետևաբար, լուրջ է արգելվի: Այս մոտեցումը հաճախ չի առնում երեխաների աշխատելու երևույթի դրդադասճառները: Որոշ գիտնականների կարծիքով՝ ցանկալի է երեխայի աշխատանքի բացարձակ վերացումը: Նրանք առաջարկում են խնդրի լուծման այնպիսի տարբերակներ, որոնք կերտաշխատող երեխաների աշխատանքի իսկառվերացումը, սակայն այդ տարբերակները կիրառումը աղֆաս և զարգացող

երկրներում անհնար է: Կառուիկ Բասուն և Ֆամ Բան Խուանը նշում են, որ ֆանի դեռ երեխայի աշխատանքի հիմնական դասձառը աղփասությունն է, գործող օրենքը չի կարող մեծել երեխայի աշխատանքի իրավունքը, այլ միայն սահմանափակել երեխայի աշխատանքը որոշ ոլորտներում և որոշակի աշխատանքային դայնամիկներում: Հետևաբար, որդեսգի երեխայի աշխատանքի արգելքը հաջողություն ունենա, թեթև է նրա աշխատանքի սահմանափակումն ուղեկցվի ծնողների ստացած եկամուսների ավելացմամբ: Այս մոտեցման կողմնակից Միլտոն Ֆրիդմանը (Չիկագոյի համալսարանի դասախոս) լինում է, որ օրենքի միջոցով չէ, որ թեթև է արգելել երեխայի աշխատանքը: Ըստ նրա՝ մինչև արդյունաբերական հեղափոխությունը երեխաներն աշխատում էին գյուղատնտեսության ոլորտում: Հեղափոխությունից հետո մարդիկ գյուղական համայնքներից եկան ֆաբրիկա ստանկեյն ավելի մեծ գումարներ: Աշխատավարձի բարձրացման հետ միաժամանակ երեխաները սկսեցին դրոշմ հաճախել, հետևաբար, օրենքների ստեղծումը մեծ ազդեցություն չունեցավ աշխատող երեխաների թվի նվազման վրա:

Ֆրիդմանն իր տեսության մեջ նշում է, որ երեխայի չափաքանը շեղություն է, որը չեն կարող իրենց թույլ տալ աղփաս երկրները: Նրանց երեխաները կաշխատեն ամեն ոլորտում, ամեն գնով, միայն թե կարողանան իրենց գոյությունը պահպանել: Ըստ Թոմաս Գրեգորի՝ փոփոխություններ թեթև է կատարվեն և դրոշմական համակարգում, և աշխատատեղային: Նա առաջարկում է երևույթն իսկառ վերացնելու «համալիր բուժում»:

Մյուս տեսակետն անվանում են որոշեցիկոնիզմ: Սրա կողմնակիցներն աշխատանքը համարում են երեխայի սոցիալականացման կարևոր գործոն (փուլ կամ անհրաժեշտ բաղադրիչ), որն իր հերթին նպաստում է երեխայի ճանաչողական, հոգևոր և ֆիզիկական զարգացմանը, եթե բնույթով վնասակար չէ: Երեխան ավելի շատ աշխատում է աղփասությունից դրված և իր հիմնարար դասականությունները բավարարելու, քան հետագա չափափառ, ինֆորմուրյուն կյանքին մախադասությունները համար: Կան նաև որոշ մշակութային և սոցիալական առանձնահատկություններ: Ահա թե ինչու կարևոր է, որ արտաքին միջամտությունը վերաբերի ոչ թե աշխատանքի արգելմանը, այլ այն դասձառների ազդեցության մեղմացմանը, որոնք ստիպում են երեխաներին վաղ տարիքում զբաղվել վարձու աշխատանքով՝ հաճախ ի վնաս իրենց սոցիալական ներկայի և հեռանկարի:

Տնտեսագիտության ոլորտում նույնպես երեխայի աշխատանքի շուրջ տարակարծություններ կան: Տնտեսագիտական տեսություններում երեխայի աշխա-

սանֆի երևույթը հիմնականում դիտարկվում է այն ժեստակայունից, որ կազմակերպությունները, ամիսա ձեռներեցները կամ գործատուները, ինչդեպ ճանաչում են ներքինի ժամանակի և ռեսուրսների ճնշումները՝ երեխայի կամ ընտանիքի բարեկեցությունն ապահովելու համար: Տնտեսագիտական որոշ աշխատություններում (Պարեյոյի և այլն) ընդգծվում է այն դրույթը, որ չնայած ընտանիքը մեծ մասամբ համարվում է որդես ալտրուսական խումբ, իրականում կարող են հանդիմել ընտանիքի կողմից երեխային աշխատանքային շահագործման ենթարկելու դեմքեր, ինչը նշանակում է, որ ընտանիքն ավելի շատ հանդես է գալիս որդես երեխայի հանդեմ «իշխանություն ունեցող և դրանից օգտվող», քան օգնող: Նման ընտանիքները համարում են, որ երեխայի աշխատանքը բնականոն է, իրենց՝ որդես երեխայի «սիրոց» վարք՝ օրինական:

Կան իրավիճակներ, երբ երեխաները մեծ շահույթ են ստանում իրենց աշխատանքից: Գումար վասակելու ժեստակայունից շահառուն հենց երեխան է, մյուս կողմից՝ անժուռ, գործատու է (ամիսա, կազմակերպություն), որի համար շահավետ է օգտագործել մանկական աշխատուժը՝ ցածր վարձատրությամբ ու աշխատանքի շահագործման արքեր այլ դրսևորումներով: Պարեյոյի արդյունավետության թեորեմը ցույց է տալիս, որ «ոչ ոքի շահույթը չի կարող բարձրանալ առանց որևէ մեկի շահույթի նվազման»: Գործատու ոչ մի դեմքում չի տուժում, քանի որ երեխայի աշխատանքի արդյունքում սեղծած արտադրանքի վաճառքը մեծ մեծ շահույթ է բերում: Ինչ վերաբերում է երեխային, որի մոտատվել աշխատանքի դիմաց վարձատրվել է, շահույթի մեծացում չունի, քանի որ աշխատանքը ռիսկային է երեխայի առողջության, կրթության, հանգստի կազմակերպման համար: Այլ խոսքով՝ երեխայի շահույթը նվազում է շահագործման մոտատվել, ընդ որում, կորուստները բարոյատրուբանական, առողջական, սոցիալական բնույթի են:

Տնտեսագետները մոնոն են, որ երբ ծնողը երեխայի համար դրոցի փոխարեն կարևորում է աշխատանքային միջավայրը և նյութական շահույթը, աղա ընտանիքը գործում է որդես շահադիտական խումբ: Երեխայի աշխատելու մասին տարաձայնությունները բարոյափիլիսոփայական և տնտեսական կողմեր ունեն, ինչը մայնամալորում է որոշակի մոտեցումներ երեխայի աշխատանքի առնչությամբ:

Շրջանառվում է մի մոտեցում, որի համաձայն, երբ երեխային ստիղում են դրոց գնալ, լսել ինչ-որ մեկին, ինչ-որ բան ուտել, սենյակը հավաքել կամ ստիղում են աշխատել, աղա դա համարժեք է մեծ, որ երեխային ստիղում

են զբաղվել չսիրած զբաղմունքով: Ծնողը բռնանում է նրա ցանկության վրա՝ հիմնավորելով, որ երեխաների ճանաչողության մակարդակը դեռևս անբավարար է, նրանք հաճախ չեն կարող գործել իրենց շահերի շրջանակում, որովհետև չգիտեն, թե ինչն է իրենց համար վստահավոր կամ աղախով: Վաղ տարիքում երեխաներն իսկապես կախում ունեն ուրիշներից, որովհետև իրենց լուրջանջմունքներն իմենություն չեն կարող բավարարել: Այսինքն՝ երեխայի աշխատանքի շահագործման համար դասասխանատու են միայն ծնողները:

Նույն տրամաբանությամբ՝ չի կարելի երեխայի ստիպողական աշխատանքը նույնացնել անցանկալի աշխատանքի հետ: Ամիսաժեշտ է ցուցաբերել մի մոտեցում, որով կարող ենք տարբերել երեխայի «թույլատրելի ստիպողական աշխատանքը» «անցանկալի ստիպողականությունից»: Այս մոտեցման կողմնակիցները կարծում են, որ քանի դեռ հստակ տարանջատում չկա, թե ինչպես տարբերել «թույլատրելի և անթույլատրելի ստիպողական աշխատանքները», քանի դեռ չկան աշխատող երեխաների աշխատանքի վերահսկման հստակ մեխանիզմներ, երեխայի աշխատանքը դեռ է արգելվի:

Մյուս մոտեցման համաձայն՝ երեխայի աշխատուժի օգտագործումն «անհրաժեշտ» է՝ զարգացնելու հասարակության սոցիալական կառուցվածքը կամ աղախություն մասնագիտական ուսուցում իրենց՝ աղիտների համար (նկատի ունենալով, որ աղիտ երեխաներն այնքան էլ զարգացած չեն): Որոշեցի երեխայի աշխատանքի անցանկալի հետևանքները դառնալ առաջնային խնդիր, նախ դեռ է համոզված լինենք, որ երեխաներն աղախովված են բավարար սննդով և հագուստով: Իրականում որոշ սոցիալական և քաղաքական ինստիտուտներում նրանց մասնակցության նվազման վերաբերյալ «անհանգստությունները» սկսվել դեռիման ավելի առաջնային չեն: Այս մոտեցման համաձայն՝ դեռ է համեմատել երեխայի լուրջանջմունքների բավարարման աստիճանը երեխայի զբաղված և չզբաղված լինելու դեռիման: Այն դեռիման, երբ երեխայի աշխատանքը քիչ թե շատ կրճատում է աղիտությունը, կարելի է մասնական աշխատանք օգտագործել ճանաչողական մեջ, սակայն միայն սահմանված ժամանակների համաձայն: Բատուն (1999) զարգացրեց տարբեր երեխաների ճանաչողական վիճակը երեխաների աշխատանքի բացառմամբ հետազոտելու մի մոդել: Հաստատվեց այն վարկածը, որ շուրջայում «այլընտրանքային հավասարակշռություն» կարելի է հաստատել առանց աշխատող երեխաների: Նրա եզրակացությամբ՝ աղիտ երեխաներում աշխատող երեխաների կրթական մակարդակը բավականին ցածր է չափաօրինակ երեխաների կրթական մակարդակից:

Միջազգային շուկայում ֆինանսավորում է մասնակցությունը հարցը. զարգացած երկրները աղբյուր են երկրների գնում են այնպիսի աղբյուր, որն արտադրվել է մասնակցական աշխատանքով: Կարծիք կա, որ ժողով է արգելել մասնակցական աշխատանքը: Միջոցառում այլ աշխատանքի արդյունքում ձեռք բերված աղբյուրների մեծամասնությունը կարող է հանգեցնել երեխաների շրջանում աշխատանքի առավել վստահավոր ձևերի տարածման: Օրինակ՝ ՄԱԿ-ի մասնակցական հիմնադրամ-ի կատարած հետազոտությունների արդյունքում դարձվել է, որ Նեոպոլիս 5000-7000 երեխա սկսել է զբաղվել մարմնավաճառությամբ, երբ ԱՄՆ-ի կողմից ներկայացված ակտի հետևանքով 50 հազար աշխատող երեխա դուրս է մնացել կարի արտադրամասերից: [17,21]

Եթե *երեխայի աշխատանք* ասելով՝ նկատի ունենանք միայն գործունեությունը թե՛ վարձու աշխատանքի ոլորտում, թե՛ ընտանեկան ճանապարհում, ապա հստակ է, որ ամենուրեք հարկավոր է վերահսկել, որ միայն շահերը չհոգալիս, այլ խոսքով՝ երեխաները վնասակար աշխատանքներ չկատարեն:

Վնասակար աշխատանքներն այլ կերպ անվանում են վստահավոր, որոնք աղբյուրներում էլ առանձնացնում են վստահագույն տեսակի աշխատանքներ: Գրականության մեջ հանդիպում է մասնակցական աշխատանքի ոչ հումանիտարական ձևեր» հասկացությունը:

Երեխայի աշխատանքի տեսակները դասակարգվում են հետևյալ կերպ.

- *Կազմակերպված տեսանելի մասնակցական աշխատանք.* աշխատավայրում հիմնականում երեխաներ են աշխատում: Նրանք հասարակության տեսադաշտում են: Հաճախ դրանք մեծ արտադրամասեր են, ֆաբրիկային սովորական սեկտոր, մասնագիտական համայնքներ, որտեղ հիմնականում զբաղվում են գյուղատնտեսությամբ, աշխատում են դաշտերում, ֆերմաներում թե՛ որդես վարձու աշխատողներ և թե՛ որդես մայրն ճանաչողները:
- *Կազմակերպված անտեսանելի մասնակցական աշխատանք.* աշխատավայրում երեխաներն աշխատում են միասին կամ կողք կողքի, սակայն հասարակության աչքից թաքցված են: Այս երևույթը մեծ մասամբ վերաբերում է գյուղատնտեսությամբ զբաղվող, հիմնականում փոքր, բայց կոնցենտրացիոն արտադրության մեջ, ֆերմաներում (որոնք բնակավայրերից հեռու են գտնվում) ընդգրկված աշխատողներին:

- *Չկազմակերպված Տեսանելի մանկական աշխատանք*. այս դեպքում երեխաներն աշխատում են առանձին (մեկուսացված) կամ ինքնուրույն, սակայն իրականում աշխատանքը կառավարվում է մեծ արտադրության հետ: Դա հիմնականում վերաբերում է ֆադաֆային սսվերային հասվածին:
- *Չկազմակերպված անՏեսանելի մանկական աշխատանք*. այս դեպքում աշխատող երեխաները հիմնականում «անհայտ են», աշխատում են առանձին, մեկուսացված համայնքներում: Նրանցից շատերը շահագործման են ենթարկվում, աշխատում են որոշ սնային ծառայողներ (ծառաներ) կամ գործում են փոքր ընտանեկան արտադրության մեջ: Այս երեխաները զբաղված են նաև բուսաբուծությամբ, ձկնորսությամբ, որսով և գյուղատնտեսական աշխատանքներով: Փախսականների և ներգաղթածների երեխաները, փողոցի երեխաները, թափառաչքիկները, որոնք հիմնականում աշխատում են չորակավորված աշխատավայրերում, զբաղվում են թմրամիջոցների վաճառքով, խմբային գողություններով, մարմնավաճառությամբ:

Երեխայի աշխատանքի իրավական համաՏեփսոք

1919 թ. ի վեր Աշխատանքի միջազգային կազմակերպությունը երեխայի աշխատանքի վերաբերյալ ընդունել է մի շարք միջազգային համաձայնագրեր, որոնք հետագայում լրացվել են հանձնարարականներով: Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության առաջին կոնվենցիան, որն անդադարձել է երեխաների աշխատանքի խնդիրների կարգավորման անհրաժեշտությամբ, ընդունվել է 1919 թ: Հետագայում ընդունվել են ևս ինը կոնվենցիաներ, որոնք վերաբերում են արդյունաբերությունում, գյուղատնտեսությունում, բեռնափոխադրումներում, հանքահորերում, ծովային աշխատանքներում և տնտեսության այլ ոլորտներում 18 տարեկանից ցածր անձանց աշխատանքը կանոնակարգելուն՝ համարելով դրանք վտանգավոր: 1973 թ. այդ կազմակերպության ընդունած կոնվենցիայի 138-րդ հոդվածը և հանձնարարականի 146-րդ հոդվածը կարևոր հիմքեր են սահմանում երեխաներին աշխատանքային շահագործումից թաշտպանելու համար: Մասնավորապես՝ աշխատանքային տարիքը սահմանվում է ոչ վաղ, քան 15 տարին, և նվազագույն տարիքի վերին սահմանը համարվում է 18 տարին: Ըստ անդամ երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունների, ելնելով նրանց զարգացման մակարդակից, թույլատրվում է կիրառել երեխայի աշխատանքի այլ սահմանա-

փակումներ, մասնավորապես՝ աշխատելու ավելի փոքր թույլատրելի տարիք սահմանել կամ արգելված աշխատանքների այլ ցանկ առաջադրել:

Երեխայի աշխատանք երևույթի վերահսկման անհրաժեշտության վերաբերյալ այդ հիմնավորումներն առաջին անգամ տեղ են գտել Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայում, 1989 թ.:

Այս կոնվենցիայի 32-րդ հոդվածում նշվում է.

1. Մասնակից ղեկավարողները ճանաչում են երեխայի՝ անժամկետ ժամկետով և այնպիսի աշխատանք կատարելուց թափառանքով իրավունք, որը կարող է վստահեցնող լինել կամ խոչընդոտել երեխայի կրթությունը կամ վնասել նրա առողջությունը և ֆիզիկական, մտավոր, բարոյական ու սոցիալական զարգացումը:

2. Մասնակից ղեկավարողները ձեռնարկում են օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցառումներ՝ սույն հոդվածի իրականացումն ապահովելու համար: Այդ նպատակով և հաշվի առնելով միջազգային այլ փաստաթղթերի համադասարան դրույթները՝ մասնակից ղեկավարողները մասնավորապես.

ա) սահմանում են աշխատանքի ընդունելու նվազագույն տարիք կամ նվազագույն տարիքներ,

բ) նախատեսում են աշխատանքային ժամերի և աշխատանքի ժամանակների կանոնակարգում,

գ) սույն հոդվածի արդյունավետ իրականացումն ապահովելու նպատակով նախատեսում են համադասարանական դասժամից հետո կամ դասարանականության այլ ձևեր:

Մասնավորապես դրույթներն են, սակայն ավելի մանրամասն վկայակոչումներ կան Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ԱՄԿ) կողմից առաջադրված հոդվածներում: 1998 թ. Աշխատանքի միջազգային կազմակերպությունն ընդունեց Աշխատանքում հիմնարար սկզբունքների և իրավունքների մասին հռչակագիրը, որը ճանաչում է երեխայի աշխատանքի վերացումը՝ որդես չորս հիմնական սկզբունքներից մեկը: Այն ղեկ է հարգեն բոլոր անդամ ղեկավարողները:

ԱՄԿ-ն, հիմնավորելով երեխայի աշխատանքի իրավունքի հայեցակարգը, 1999 թ. հրադարձեց «Մանկական աշխատանքի վաճառքի ձևերի մասին համաձայնագիր», որը դարձավ երբևէ ընդունված համաձայնագրերից ամենասարածվածը:

Այդ կոնվենցիան փաստում է, որ աշխատանքը չդրժար է ազդի երեխաների առողջության և կրթության վրա, չդրժար է վստահության նրանց զարգացումը: Պետություններն ու կազմակերպություններն իրենց ջանքերը դրժար է ուղղել աշխատանքային շահագործումից երեխաների պաշտպանությունն ապահովել արդյունավետ դարձնելուն: Մասնավորապես՝ համաձայնագիրը պարտավորեցնում է այն վավերացրած երկրներին նվազագույն սահման սահմանումից զատ հետաձուլ լինել նաև ազգային ֆաղափականության մշակմանը, որն ուղղված լինի երեխաների աշխատանքի վերացմանը կամ առնվազն երեխաների (դեռահասների ու երիտասարդների) աշխատանքի ընդունման սահման և նրանց լիակատար ֆիզիկական ու հոգեկան զարգացման մակարդակի համապատասխանեցմանը:

Կոնվենցիայի դրույթները հարափոփոխ են և ուղղված են թույլատրելի աշխատանքի նվազագույն պայմանների աստիճանական բարելավումը ֆազալերելուն: Ըստ այդմ՝ յուրաքանչյուր երկիր կարող է սահմանել աշխատանքների այն ժամկետները, որոնք վստահավոր են համարվում: Ըստ կոնվենցիայի՝ այն երկրներում, որտեղ ճնշման պայմանները և կրթական համակարգը անհրաժեշտական են դարձնում նվազ սահմանային սահմանափակումների կիրառումը, կարող են «թեթև» աշխատանքի սահմանը նվազեցվել մինչև 12 տարեկան և այլ ոչ վստահավոր աշխատանքների դեմքում՝ մինչև 14 տարեկան (ԱՄԿ թիվ 182 կոնվենցիա, թիվ 146 հանձնարարական)՝ հետևելով նույն կոնվենցիայի թիվ 182 հանձնարարականին:

1999 թ. հունիսի 1-ին Ժնևում Աշխատանքի միջազգային գրասենյակի գործադիր մարմնի կողմից հրավիրված կազմակերպության 87-րդ նստաժողովում ընդունեց Մանկական աշխատանքի վաճառքի ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի հասույց հավելված, որը հանձնարարականի ուժ ստացավ անհամապատասխանության համար: Թեև նվազ կոնվենցիան համարում է, որ անհամապատասխանության երեխաների աշխատանքի նվազագույն սահմաններ նշելու պարտականությունը դրժար է մեկնաբանվել և կիրառվել Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության սահմանափակումների լույսի ներքո, այնուհանդերձ այդ հավելվածը վերաբերում է աշխատանքի ձևերի և

սարիֆային սահմանափակումների վերաբերյալ որոշումներում գործասունների, կազմակերպությունների և անձամբ երեխաների կարծիքը հաշվի առնելուն:

ԱՄԿ-ն երեխաների աշխատանքի վսանգավոր ձևերը դասակարգում է հետևյալ կերպ.

- աշխատավայրեր, որտեղ երեխաները ենթարկվում են ֆիզիկական, հոգեբանական կամ սեռական շահագործման,
- ստորջրյա, ստորգետնյա, վսանգավոր բարձրության վրա կամ ազատագրված վայրերում աշխատանքներ,
- աշխատանքներ վսանգավոր մեքենաներով և գործիքներով, մասնաշաղկապային աշխատանքներ,
- աշխատանքներ՝ կաղված վնասակար նյութերի արտադրման, աղմուկի, վիբրացիայի հետ, որոնք վնասակար են առողջության համար,
- աշխատանքներ առանձնապես դժվար պայմաններում, մասնաշաղկապային աշխատանքներ և այնպիսի աշխատանքներ, որոնց դեմքում երեխան փակված է գործատուի աշխատավայրում:

Միջազգային և ազգային նորմերն այն կողմնորոշված են, որոնք օգնում են երեխաներին աշխատանքային շահագործումից լիարժեք մասնագրվելուն:

«Առհասարակ ոչ լիարժեքական սեկտորում երեխայի աշխատանքը գոյատևման աշխատանք է և լիարժեք հաշվադրվում է օգնում աղքատ կառուցելուն: Գրեթե բոլոր երեխաները, առանց սոցիալական լիարժեքության, աշխատում են իրենց կյանքի համար վսանգավոր պայմաններում՝ գործարաններում, ճանապարհ, դաշտում: Նրանք կորցնում են դրոշմ հաճախելու, կրթություն ստանալու կամ հանգստանալու բոլոր հնարավորությունները»:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության կոնվենցիա, 1999 թ.

Միավորված ազգերի կազմակերպության կողմից ստեղծված Ստոկհոլմի ժամանակակից ձևերի վերացման աշխատանքային խումբը երեխաների վաճառքի և սեռական շահագործումը վերագրել է ստոկհոլմի ժամանակակից ձևերի շարքին: Այս առիթով ԱՄԿ-ն փաստում է.

«200 սարի առաջ ճորսության դրսևորումները փաստորեն չեն սարքերվել սրկությունից, մի բացառությամբ, որ այն ժամանակ շուկայում առկա էր բաց չէր: Ծորսության ամենասարածված ձևերից է ընթացողական ճորսությունը, երբ երեխաներն աշխատում են, որ օգնեն ընթացողական վճարելու փոխառությունը կամ այլ դրամ... Ծորսության ամենասարածված ոչ դրամական ձևերից մեկն էլ այն է, երբ աղյուսացած ծնողներն իրենց երեխաներին հանձնում են կողմնակի անձանց՝ կարծելով, որ որդես ծառաներ հարուս կալվածափող մոտ՝ նրանք ավելի լավ դաստնանում կլինեն, քան եթե մնան իրենց ընթացողականում»:

[2, 76-78]:

ԱՄԿ-ի Նվազագույն սարիի մասին հանձնարարականի 146-րդ հոդվածը շեշտում է, որ «ազգային բաղադրականությամբ դեմ է առանձնապես կարևորվող աշխատող երեխաների կարիքների բավարարումը՝ երեխաների ֆիզիկական և հոգեկան զարգացման անհրաժեշտ դաստնանների բավարարման համար»: Ուշադրություն է հրավիրվում նաև աշխատանքի կարիքի (դասական) և աղյուսության թուլացման բաղադրականության որոշման անհրաժեշտությամբ:

Երեխաների աշխատանքի իրավունքը Հայաստանում

ՀՀ 2006 թ. ԱՆ ԶԻԱԴ-ի կանխարգելման հանձնարարական կենտրոնի հետազոտության սվյալների համաձայն՝ 250 մարմնավաճառներից 50-ը 15-19 տարեկան աղջիկներ են:

2007 թ. ԱՄԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ «Ներդաշնակ հասարակություն» սոցիալական աշխատողների ասոցիացիա» ՀԿ-ի իրականացրած հետազոտության սվյալներով՝ Հայաստանում 7-18 տ. (չլրացած) երեխաների 3,6 տոկոսը աշխատում է վաճառ աշխատատեղում (վճարվող աշխատանք): Տնային տնտեսություններում զբաղված է երեխաների գերակշիռ մասը, հասկալի գյուղական բնակավայրերում:

ՀՀ օրենսդրությունը թույլ է տալիս աշխատել 16 և բարձր տարիքի անձանց, որոշ դեմքերում նաև՝ 14 տարեկան անձանց՝ ծնողի կամ խնամակալի համաձայնությամբ: 14-16 տարեկան երեխաների դեմքում ենթադրվում է, որ ծնողի կամ խնամակալի հետ դեմ է կնքվի համադասախան դաստնանագիր:

Այլ խոսքով՝ ծնողը կամ խնամակալը հանդես են գալիս որդես երաժխավոր երեխայի աշխատանքի անվճար աշխատանքի և գործատուի դատապարտությունների իրացման համար: Օրենքը նաև նախատեսում է առողջությունը վնասող լուրջ հիվանդությունների բացառում երեխայի համար, հակառակ դեպքում նախատեսվում են վարչական տույժեր: Հաշվի առնելով երեխաների զարգացման առանձնահատկությունները և կարիքները, ՀՀ կառավարության որոշման համաձայն (2005 թ. դեկտեմբերի 29), առանձնացվում է ծանր և վնասակար համարվող աշխատանքների ցանկը, և երեխաների զբաղվածությունն այդ ոլորտում արգելվում է: Դրանք տարբեր փնիական և կենսաբանական նյութերի անջատման, կիրառման, արտադրման և ֆիզիկական գործունեության ազդեցությամբ լուրջ վնասված աշխատանքներ են: Չնայած ընդունված ցանկին՝ երեխաների համար վնասակար աշխատանքները հստակ սահմանված չեն, առանձնացված չեն նաև վնասակար աշխատանքային աստիճանները և հստակեցված չեն կիրառվող հասկացությունները:

ՀՀ-ում աշխատող երեխաների համար օրենքով սահմանված երաժխիվները վերաբերում են՝

- աշխատաժամանակի սկզբնական, ֆանի որ անչափահասների համար սահմանվում է կրճատ աշխատանքային օր, քնականաբար, արտադրական աշխատանքը նույնպես բացառվում է (14-16 տարեկան աշխատողների համար՝ շաբաթական ֆանիչորս ժամ, 16-18 տարեկանների համար՝ երեսունվեց ժամ),
- աշխատանքի լուրջաններին (վնասակար կամ առանձնապես վնասակար լուրջաններում արգելվում է անչափահասներին աշխատանքի ներգրավելը),
- հանգստի խնդիրներին. ամենօրյա ամենօրյա հանգստի 14-16 տարեկան երեխաների համար չի կարող 14 ժամից օրական լինել, իսկ 16-18 տարեկան երեխաների համար՝ 12 ժամից:

«Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքն ամրագրում է, որ արգելվում է երեխային ներգրավել ալկոհոլային խմիչքների, թմրամիջոցների և հոգեմեծ նյութերի, ծխախոտի, էրոտիկ և սարսափ բովանդակող գրականության և տեսաերկերի արտադրության, օգտագործման կամ իրացման մեջ, ինչպես նաև այնպիսի աշխատանքներում, որոնք կարող են վնաս հասցնել նրա առողջությանը, ֆիզիկական և մտավոր զարգացմանը, խոչընդոտել կրթություն ստանալը:

1993 թ. ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովն ընդունեց Գործողությունների ծրագիր, որում նշվում է. «Առաջնությունն է տեղի տրեխաների զարգացման և ստորագրության աշխատանքների վերացմանը: Միջազգային համայնությունը հասկալի է տեղի տրեխաների աշխատանքի շահագործման նոր երևույթներին. տեղի տրեխաների օգտագործումը անօրինական կամ հանցավոր նպատակներով, թմրամիջոցների տեղափոխման համար, ինչպես նաև նրանց մասնակցությունը զինված հակամարտություններում, ռազմական գործողություններում: Ձեռնարկումները տեղի տրեխաների ուղղված լինեն մինչև 10 տարեկան տեղի տրեխաների աշխատանքի վերացմանը»:

Այսպիսով, ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությունը բավարար հիմք է ստեղծում տեղի տրեխաների աշխատանքային շահագործումից դադարեցնելու համար: Սակայն դա անհրաժեշտ է, բայց ոչ բավարար դառնում է տեղի տրեխաների դադարեցման նպատակով համար: Շատ կարևոր է, որ ոլորտում աշխատող մասնագետներն անհրաժեշտության դեպքում միջամեն և դադարեցնեն տեղի տրեխաների շահագործումը:

Հանդիսանալով ՄԱԿ-ի 1999 թ. ընդունված թիվ 182 կոնվենցիան վավերացրած դեպքերից մեկը և հետևելով այդ կոնվենցիայի դադարեցնելուն՝ ՀՀ-ն իր աշխատանքային օրենսգրքի 257-րդ հոդվածով ամրագրել է. «Մինչև տասնութ տարեկան անձինք չեն կարող ներգրավվել կատարելու՝

- ծանր աշխատանքներ,
- թունավոր, ֆաղցկեղածին կամ առողջության համար վնասգլոր գործոնների ազդեցությամբ արտադրություններում աշխատանքներ,
- աշխատանքներ, որոնց կատարման ժամանակ հնարավոր է իրենց ռադիոակտիվ ազդեցությունը,
- աշխատանքներ, որոնց կատարման ժամանակ առկա է դժբախտ դադարեցնելու կամ մասնագիտական հիվանդություններով հիվանդանալու մեծ հավանականություն, ինչպես նաև աշխատանքներ, որոնց անվտանգ իրականացումը դադարեցնում է բարձր զգոնություն կամ փորձառություն:
- Սույն հոդվածում նշված ծանր և վնասակար համարվող աշխատանքների ցանկը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը»: [9; 245]

Ըստ «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի՝ արգելվում է երեխային ներգրավել ռազմական գործողություններում, զինված ընդհարումներում, ինչդեպ նաև՝ երեխաների շրջանում լուծարված և բռնության փարոզության, մանկական ռազմականացված միավորումների ստեղծումը՝ ելնելով կոնվենցիայի «Արգելվում է մինչև 15 տարեկան երեխայի մասնակցությունը ռազմական գործողություններին: Ջինված հակամարտությունների ժամանակ ղեկավարվում ու նրա համադասարան մարմինները ղեկս է առնելու երեխայի հասուկ լուծարվածությունը» հոդվածի լուծարվածությունը:

Աշխատող երեխաների մի խումբ ներգրավված է, այսպես կոչված, ոչ լուծարված սննդության մեջ: Այստեղ ընդգրկված է երեխաների աշխատողի հիմնական մասը (աշխատի մասնակցություն): Այս ոլորտի աշխատանքների թվին են լուծարված ստեղծումը, թափափումը և հարկադիր աշխատանքը, ինչդեպ նաև աշխատողից աշխատողի ձևերը, ինչդեպ սեռական աշխատողները, երեխաների օգնությունը թմամիջոցների արտադրության մեջ և հարկադիր հավաքագրումը զինված գործողությունների ժամանակ:

Երեխաների աշխատանքի աշխատողները երևույթի լուծարվածությունը և հետևանքները

Այսօր Հայաստանում երեխաների աշխատանքի աշխատողներից հիմնական լուծարվածությունը աղբահարությունն է: Գյուղական բնակավայրերում երեխաների աշխատողները հիմնականում օգնությունը են գյուղատնտեսության և անասնապահության ոլորտներում, իսկ փոքրամասնական բնակավայրերում՝ հիմնականում սոցիալական և առևտրի ոլորտներում: Հաճախ զբաղվում են նաև մեծադրի ջարդում, շաշ, վայրի հասարակության հավաքելով ու վաճառելով: Երեխաները հիմնականում աշխատում են իրենց ընտանիքներին աջակցելու համար: Զիչ չեն դեմքերը, երբ աշխատող երեխաներն ընտանիքի միակ կերակրողն են: Ըստ 2004 թ. ՀՀ-ում TACIS ծրագրի շրջանակներում հետազոտված 2539 տարեկան սննդություններից ստացված տվյալների՝ աշխատող երեխաները (7-17 տարեկանը ներառյալ) առավելագույն զբաղված են եղել գյուղատնտեսության ոլորտում՝ 45%, այդ թվում՝ աշխատող տղաների 44%-ը և աղջիկների՝ 50%-ը: Աշխատող երեխաների 5%-ը հետազոտության լուծարված եղել է զբաղված: Ընդ որում՝ գյուղատնտեսական աշխատանքներում զբաղվածների 49%-ը եղել են 15-17 տարեկանները, իսկ 9%-ը՝ 7-9 տարեկան: Հայաստանում

սնային սնեստության մեջ ներգրավված երեխաների աշխատանքների մեջ առանձնացվում են վարձատրվող աշխատանքները, հասկալի գյուղատնտեսության ոլորտում: Հարկ է նշել, որ այստեղ ցանկացած երկրորդ երեխա իր կատարած աշխատանքի դիմաց վարձատրվել է, և վարձատրվող աշխատանքների մեջ առավել մեծ թիվ է կազմում տղաների աշխատանքը: Գյուղատնտեսական աշխատանքներում երեխաների զբաղվածության բարձր տոկոսը բացատրվում է աղետի բարձր ցուցանիշով և գյուղատնտեսության ցածր արդյունավետությամբ: Ըստ 2007 թ. ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ «Ներդաշնակ հասարակություն» ՀԿ-ի կողմից իրականացված հետազոտության՝ աշխատող երեխաների 32%-ը զբաղվում է գյուղատնտեսական աշխատանքներով: Այդ երեխաների մեջ տղաների թիվը գերակշռող է: Աշխատող երեխաների շրջանում մեծ թիվ են կազմում առևտրով (սարքեր տեսակի՝ փողոցային, տնավաճառներում կենտրոնացած կամ խանութներում) և շինարարությամբ զբաղվող երեխաները:

Աշխատող երեխաների կարելի է համոզիչ փողոցում մանր աղբահավաք վաճառելիս կամ ծանոթի մասնավոր արհեստագործական հիմնարկությունում կամ բակի խանութում բեռնակրությամբ զբաղվելիս, կամ էլ անմիջապես դռան մոտի և աղբարկղերի մոտ դասարկ լծեր հավաքելիս և այլն: Երեխաները ներգրավված են նաև օրենսդրոեն թույլատրվող աշխատանքներում, սակայն այս դեպքում էլ առանձնակի ուշադրություն դեպի է դարձնել երեխայի աշխատանքի ժամանակները: Անգամ օրենքով սահմանված կարգով երեխայի թույլատրվող վարձու աշխատանքի դեպքում չի երաշխավորվում, որ աշխատանքի ընթացքում գործատուի կողմից խախտումներ չեն լինում: Բավականին լայն են այն դեպքերը, երբ հանգստի համար համապատասխան ժամանակ չի հասկացվում երեխաներին, մասնաճյուղում են աշխատել երկար ժամանակով, մտապահ, կամ աշխատանքում ուղեկցվում է ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությամբ, կամ էլ տրվում է լայն ցածր աշխատավարձ՝ երբեմն գումարի տրամադրման միակողմանի համաձայնեցված չափին և ժողովրդականությանը ոչ համապատասխան:

Երեխաների աշխատանքը և կրթությունը

Երեխայի աշխատանքն ամենից լայն բացասական ազդեցություն է թողնում նրա կրթության վրա: Աշխատող երեխաները հաճախ են բացակայում դասերից կամ դրանց չեն գնում, չեն շարունակում կրթությունը՝ աշխատելու միտքով:

Դեռևս խորհրդային ժամանակներից մնացած ավանդույթ կա, որն այսօր էլ կիրառվում է որոշ գյուղական բնակավայրերում: Դա զանգվածային բեքահավաքի շրջանում երեխաներին դորոցական դարադմունքներից որոշ ժամանակով ոչ դաժնումադես ազատելն է: Սա նույնպես նմանում է բնակչության շրջանում այն կարծիքի ամրադրմանը, որ երեխան դեռ է աշխատի, և երբեմն դա ավելի կարևոր է, քան դասը:

Հայաստանում բոլորն ունեն կրթության իրավունք, սակայն ըստ սոցիալական շերտերի՝ երեխաների ներգրավվածությունը միջնակարգ դորոցի բարձր դասարաններում և բարձրագույն կրթական հաստատություններում բավականին ցածր է: Բարձրագույն կրթության՝ բարձր ծախսերով դայանավորված դժվարամատչելիությունը, կրթություն ստանալուց հետո բարձր աշխատավարձ ստանալու ցածր հավանականությունն այն հիմնական դաժնումներն են, որոնցով կարելի է բացատրել հիմնական և, մասնավորապես, ընդհանուր միջնակարգ դորոցն ավարտելուց հետո աղիւս ճնային ճնեսությունների համադասախան արիւքի բնակչության դուրս մնալը կրթական համակարգից: Աղիւս ընթանիւքների երեխաները փորձում են հիմնական (մախնական) կրթությունն ավարտելուց հետո (8-րդ դասարան) անցնել աշխատանքի և միաժամանակ արիւս սովորել՝ հեսագայում աշխատանք ունենալու, մասնագիտանալու, ընթանիւք դաիւելու մտադրություններով:

Դեռ է նշել նաև, որ արբեր երկրներում աշխատանքի դաժնումով ուսումն ընդհատող երեխաների կյանքում կրթության դակաարը հեսագայում այդդես էլ չի լրացվում: Այսօր Հայաստանում նույնպես աշխատող երեխաները լրիվ կան մասնակիորեն դուրս են մնում կրթական համակարգից: Նման միսման շարունակման դեմքում արիւքներ անց կունենանք դորոցական կրթություն չստացած մարդկանց մի մեծ խումք, կծագի նշված անձանց կրթություն ստանալու համար նոր հնարավորություններ սեղծելու խնդիր: Տուժում է կրթության արդյունավեսությունն ու որակը:

Աշխատող երեխայի առողջությունը

Շատ դժվար է աշխատող երեխաների համար որոշակիացնել աշխատանքի և որոշակի հիվանդությունների միջև կաղը, միմչդեռ աղացուցված է, որ երեխայի աշխատանքը բացասական հեսանքներ է թողնում նրա առողջության վրա: Այսինքն՝ կարելի է ասել, որ բացի աշխատանքի այն ճեսակներից, որոնք օրենսդրոքն արգելված են, կան աշխատանքի շատ ճեսակներ, որոնք առաջին հայացքից կարծես չեն վնասում երեխային, սակայն մի

ֆանի տարի հետո ձեռք բերված հիվանդություններն իրենց զգալ են տալիս: Երեխաներից շատերն առնչվում են սամիսարահիզիենիկ նորմերին չհամա-
դասասխանող լայնամեծությամբ, աղմուկի մեջ: Գյուղական համայնքներում
առնչվում են հիմնականում վսանգավոր և առողջության համար կլիմայի
և ֆիզիկական ծանրաբեռնվածության լայնամեծությամբ: Առնչվում են կարող
և ուղեկցվել մաս ֆիզիկական բռնությամբ, ծեծով, անձնական վիրավորանք-
ներով, և այս ամենը կարող է հանգեցնել անգամ հաճախորդության: Երե-
խաներից շատերը չփնտրում են կենդանիների հետ, հետևաբար՝ բարձրանում է
մակաբուծային հիվանդություններով վարակվելու, ինչպես մաս ալերգիկ
հիվանդություններով հիվանդանալու ռիսկը:

Առնչվում են երեխայի հանգիստը

Բացի առնչվումներից, երեխան լայն է ունենա մաս ազատ ժամանակ
հանգիստ և ժամանցի համար: Դա մարդու զարգացման կարևոր լայնամեծ է:
Սակայն ոչ բոլոր դեպքերում է առնչվում են երեխան ունենում այդ ժամանակը:
Նա ազատ ժամանակի սնունդն համադասասխան հմտություններ չու-
նի, միայնակ լայնացված են ալերգիկ կյանքի կամ ժամանցի հմտա-
վորությունները: Վերջինս բնորոշ է հասկալիս գյուղական համայնքներում
առնչվում են երեխաներին: Բացի այդ, առնչվում են երեխաները չունեն իրենց
տարիքի ընկերներ կամ ներգրավվում են վսանգավոր միջավայրում, առնչ-
ված գումարները վսանում այդպես, ալերգիկ հաճախում, զբաղվում թոթա-
խաղով: Նման միջավայրերում անխուսափելի են թմրամիջոցների, ալերգի-
կի օգտագործումը, խուլիգանությամբ զբաղվելը, լայնացված սեռական
կապերը՝ առնչվում են գիտակցելու դրանց հետևանքները: Հաճախ ազատ ժամ-
անակի սնունդն այնպես, ինչպես կցանկանային երեխաները, դառնում
է երազանք, հասկալիս ֆաղափում՝ համադասասխան ծառայությունների
դժվարամատչելիության, բարձր գների և ժամանակի սղության ու մի տարբեր
լայնացումներով:

Հետևաբար, առնչվում են երեխայի համար շատ կարևոր է այն հոգեբանա-
կան մթնոլորտը, որ սիրում է իր առնչվումներում, ընտանիքում և դպրոցում:
Առնչվում են երեխաները հաճախ են ենթարկվում հոգեբանական բռնություն-
ների, մասնա շրջապատում շատ են լայնացված զգացմունքներով «հազե-
ցած» երեխաները, և դա զարմանալի չէ, ֆանի որ առնչվում են երեխայի կյան-
քը ենթադրում է խնդիրների մի բարդ շրջան՝ անհոգ մանկության փոխարեն:
Աղիտություն, անուշադրություն, անտրտություն, հայիտանքներ, ծանր առնչ-
վում

սանֆ, ընթանիֆի հոգսեր, կասկածելի վարքի սեր մարդիկ, որոնք անընդհանրապես են: Ժամանակի սահմանափակումը, աշխատանքի ծանաթեռնվածությունը, մարդկանց հետ շփվելու անկարողությունը, վիրավորանքները, նվաստացումները, մրանց հասցեին ուղղված խղճահարության արտահայտությունները, աշխատող երեխաների կողմից իրենց և չաշխատող ու բնականոն մանկական կյանք վարող երեխաների համեմատությունը հանգեցնում է ինքնագնահատականի նվազման, մեկուսացման, տառադանքի և վախի աղագայի նկատմամբ:

Իհարկե, աշխատանքը նաև կոփում է երեխային, ժամանակից շուտ հասունացնում նրան: Պատահական չէ, որ աշխատող երեխաներն իրենց չաշխատող հասակակիցների համեմատ ավելի հասուն են ու լուրջ: Բայց արդյոք երեխան շատ թանկ չի՞ վճարում այդ վաղ հասունացման համար: Յուրաքանչյուր երեխա ղեկ է ունենա իր մանկությունը՝ հագեցած համադասասխան զբաղմունքներով: Աշխատանքը հասուն մարդու զբաղմունք է: Իսկ երբ երեխան է սփռված աշխատում, ղեկ է փորձել ամեն կերպ դաշտանել նրան աշխատանքի բացասական ազդեցությունից:

Երեխաների աշխատանքի կանխարգելումը և աշխատող երեխայի դաշտանության կազմակերպումը

Երեխաների աշխատանքի հիմնախնդրի լուծման համար հնարավոր է երկու ուղի՝ արգելի ու դրա ամրադնդում և կանխարգելում ու դրական վերահսկողության սահմանում: Անիմաստ և ոչ արդյունավետ է աղիատ երեխայի աշխատանքն արգելելը՝ առանց համադասասխան այլընտրանքների առաջարկի: Արգելի աշխատող երեխաների համար չի կարող օգտակար լինել, քանի որ, կարիքից դրված, երեխան կաշխատի «թափնված» դայանդներում: Միաժամանակ յուրաքանչյուր աշխատող երեխա կարող է լինել շատ առանձնահատուկ իրավիճակում, ինչը դաշտանում է անհասկանալի մոտեցում: Երեխայի աշխատանքի ճեղքվորումը համակարգի միջնորդությամբ և աշխատանքի վերահսկողությունը նույն համակարգից արդարացված են նաև այն դեպքում, երբ երեխայի ընթանիֆի սոցիալական աղահովության խնդիրն այլ կերպ լուծել հնարավոր չէ: Երեխայի աշխատանքը կարելի է չարգելել այն դեպքերում, երբ աշխատանքը չի խաթարում կամ վնասում երեխայի ֆիզիկական կամ սոցիալ-հոգեբանական զարգացումը: Յետևաբար, արդյունավետ է երկրորդ

ուղին՝ կանխարգելումն ու արդեն աշխատող երեխաների դրական վերահսկողությունն ու համակողմանի դաշտամտությունը:

Երեխաների աշխատելու դաշտամտությունն ուղղված ջանքերն ավելի արդյունավետ կարող են լինել խնդրին առնչվող կառույցների համաձայնեցված գործողությունների դեմքում: Մասնավորապես՝ երեխայի աշխատանքի կանխարգելման ջանքերի արդյունավետությունը հնարավոր է, եթե դրանք աղիասության հաղթահարման ռազմավարության բաղկացուցիչ մասը լինեն՝ ի լրումն ընթանիլին ուղղված այլ ներդրումների: Օրինակ՝ ընթանեկան մոդասի լուրսում կարիք կա վերանայել ընդգրկման չափանիշները⁷:

Կանխարգելումը կարող է իրատեսական դառնալ, եթե այնուհետև հիմնական ինստիտուտի գործառնությունը, ինչպիսին կրթության ինստիտուտն է, համահունչ լինի սոցիալական իրականությանը, այլ խոսքով՝ եթե դրոցի գործառնության կիզակետ համարվեն երեխաների կարիքները: Աշխատող երեխաները սովորելու մեն դժվարություններ ունեն և հաճախ չեն կարող հաղթահարել ընդհանուր դրոցական ծրագիրը: Այդ դարագայում սոցիալական մասնագետների համար ծագում են մի շարք խնդիրներ՝ կաղված երեխաների սոցիալական դաշտության ստեղծման, երեխայի և ընթանիլի հետ խորհրդասվության կազմակերմման, ընթանիլում և համայնում ռիսկի գործոնների ազդեցության նվազեցման, դրոցական և համայնային ռեսուրսների կիրառման հետ: Օրինակ՝ դրոցի հնարավորությունները զարգացնելու, մասնագիտացում աղահովելու մղաակով բոլոր հնարավոր այլընտրանքները դրոց ներմուծելու դեմքում հնարավոր կլինի երեխային դահել դրոցում՝ շարունակելու կրթությունը կամ կրթությունն ու մասնագիտացման հնարավորությունները համատեղելու աշխատանքի հետ:

Մյուս կանխարգելիչ միջոցը կարող է լինել արհեսագործական ուսուցման մախկին ցանցի վերականգնումը. դրոցում դարաղիր ուսումը սարքեր դաշտամներով շարունակել չկարողացող երեխաները կկարողանան ընդունվել արհեսագործական ուսումնարան՝ դահողանելով դարաղիր կրթություն սամալու հնարավորությունը:

Ինչ վերաբերում է միջամտությանը, աղա առաջին հերթին անհրաժեշտ է օրենսդրոեն մախասեսել փոխհասուցում այն դեմքում, երբ երեխան աշխատելու

7 Դիշասակված հետազոտության ընթացում հայնաքերված դեմքերի զգալի թվի դարագայում ընթանիլը սարքեր դաշտամներով դուրս է այդ համակարգից: Դրա մասին են վկայում մաև ՀՕՖ-ի երեխաների աջակցության կենտրոնի սվալները կյանքի դժվարին դայմաններում հայնված և աշխատող երեխաների դեմքերի ուսումնասիրության վերաքերյալ:

սում է ոչ թույլատրելի, վնասակար ղայմաններում, և աշխատանքն արգելելու անհրաժեշտություն կա (եթե երեխան մնա առանց ամուսնացածի, մա կրկին կձգտի գաղտնի աշխատել, թեկուզ վնասգալիոր ղայմաններում):

Միջամտությունը և ղաշտանությունը ենթադրում են երեխայի աշխատանքի հիմնախնդրի կարգավորման համար ղաշտասխանաշունների առանձնացում և նրանց որոշակի լիազորությունների սրամարում: Ենթադրվում է, որ մարգային բաժինն ի ղաշտոնե ղեւս է համախմբի բոլոր դերակատարներին: Որոշակի դերերը ղահանջում են անհատական մոտեցում` ղարգելու համար վաղ աշխատանքի անցնելու դրաղաշահառները, աշխատանքի բնույթը, ազդեցությունը երեխայի կյանքի վրա:

Տեղին և արդյունավետ միջամտություններ կազմակերղելու համար կարելի է նախատեսել երիտասարղ, անփորձ գործազուրկների համար վարղեսգործաշուի մոտ «աշակերսի» կարգավիճակով աշխատանքի ընդունվելու տարերակ, սրամարել կրթաթոշակ, թույլ տալ, որ երեխան փորձ ձեռք բերի և որոշ ժամանակ հետո անցնի աշխատանքի: Դա ղեւս է լինի կազմակերղված գործընթաց` որոշակի ծրագրի ռղանակներում, որոշակի ժամկետով, վերահսկվող ղայմաններում:

Աշխատող երեխաների ղաշտանության առաղին միղոցը նրանց և նրանց ընտանիքներին նյութական աղակցություն ցուցաբերելն է:

Այսօր աշխարհում երեխայի աշխատանքն է փաստորեն նրա ռահագործման և չարաշահման միակ ու ամենալուղղ ղաշահաղը («Երեխայի աշխատանքը` մատնանւելով անհանդուրժելին», ԱՄԿ, 1996, էղ 3-4):

«Երկար ժամանակ է, ինչ երեխաները ընտանիքի եկամտի աղբյուր են: Եվ անի դեղ ընտանիքները եկամտի այլընտրամաղյին աղբյուր չունեն, երեխաների աշխատանքի այս կամ այն ձևը կշարունակի իրականություն մնալ: Գետաբար, ղեւս է ձեղնարկվեն որոշակի ղաշտանական միղոցներ, ինչղիսիք են նվազագույն աշխատավարձի ամրագումը, որակյալ կրթություն և մասնագիտության ընտրությանը նղատող ուսուցում ստանալու հնարավորությունը, աշխատանքի տեղավորումը` երեխայի տարիքի, սեղի, ֆիզիկական և հոգեբանական հնարավորություններից ելնելով և աշխատանքային ժամերի կրճատումը...» («Նեղաղի այլընտրամաղյին գեկույց», ղարբ. 359-363 և 366):

Նման աջակցությունը նաև կանխարգելիչ նշանակություն կարող է ունենալ: Հաջորդ միջոցը դորոցահասակ և դորոցից դուրս մնացած երեխաներին դորոց վերադարձնելն է՝ դորոցը դարձնելով ավելի գրավիչ և հարմար բոլոր երեխաների համար: Եթե աշխատանքը երեխայի համար միակ ընտրությունն է, ապա դեռ է փորձել դաշտանել աշխատող երեխայի իրավունքները: Նախ նրան դեռ է դաշտանել գործատուի հնարավոր չարահաճումներից, ապա դաշտանել նրա առողջությունը, հանգիստը և այլն:

Աշխատող երեխաներն ունեն սովորելու հետ կապված մեծ դժվարություններ և հաճախ չեն կարող հաղթահարել ընդհանուր դորոցական ծրագիրը: Նման դեպքում սոցիալական մասնագետները լուծում են մի շարք խնդիրներ՝ կապված երեխայի և ընտանիքի հետ խորհրդակցության կազմակերպման, ընտանիքում և համայնքում դիսկի գործոնների ազդեցության կրճատման, դորոցական և համայնքային ռեսուրսների կիրառման հետ:

Աշխատող երեխայի իրավունքների դաշտանությանն ուղղված կանխարգելիչ և վերահսկիչ նշանակության ծրագրերը կարող են ծավալվել հետևյալ ուղղություններով.

- Ընտանիքների օնտեսական և սոցիալական խոցելիության հիմնախնդրի լուծման նպատակով ծնողների համար աշխատատեղեր ստեղծող և շահավետ աշխատանք ապահովող ծրագրերի մշակում, ընդ որում՝ հասուկ ու աշխատություն դարձնելով մեկ ծնողից բաղկացած ընտանիքներին և օնտեսի ու դաշտի հետ աշխատող երեխաներին:
- Պետք է անդրադառնալ անօնտեսների խնդրին՝ նրանց ապահովելով հասարակական ծառայությունների հասուկ փաթեթներով, օնտեսով և աշխատանքով:
- Փողոցի երեխաների համար մշակել հասուկ ծրագրեր, նրանց ապահովել աշխատանքով, հասուկ կրթությամբ և ուսուցանել կյանքի հմտություններ: Վերանայել երեխաներին ուղղված սոցիալական ֆաղափականությունը:
- Մշակել մանկական աշխատուժի դաշտանալի և սեռական շահագործման նվազեցմանն ուղղված հասուկ ծրագրեր՝ խտագույն սանկցիաներ կիրառելով շահագործողների նկատմամբ:
- Ստեղծել կորած, աշխատող երեխաների սեռի, օնտեսի և այլ կարևոր սկզբունքի գրանցման աղյուսակետ համակարգ, ինչպես նաև երեխայի

աւխասանային իրավունքների չարաւաւանն ուղղված տեղեկատվության արագ փոխանակման մեխանիզմներ:

- Ստեղծել վերականգնողական ծառայություններ աւխասող երեխաների համար՝ դրանց միջոցով վերացնելով աւխասանմի չարաւաւանն հետևանքներն ու վերաինստեգրելով նրանց հասարակության մեջ: Նման երեխաները, բացի գործնական օգնությունից, սոցիալ-հոգեբանական խորհրդատվության կարիք ունեն:

Կարևոր է հաստատել արդյունավետ համագործակցություն և արագ արձագանքման համակարգ՝ երեխային առավելագույն աջակցելու համար: Հաշվի առնելով լիցենզավորման հավանականությունը՝ աւխասանմները լիցենզիայի հնարավոր վստահից և առաջին հերթին աղաւիղի առողջապահության ծառայություններով, սննդով և կացարանով: Անհրաժեշտ է նաև բժշկական խորհրդատվություն՝ հիգիենայի պահպանման և աջակցություն՝ ձեռք բերած հիվանդությունները բուժելու համար: Աւխասող երեխային պաշտպանելու համար հաճախ զգացվում է նրա վկայության կարիքը, ինչը լիցենզիայի համար է աղաւիղի: Երեխաների օրջանում լայն տարածում ունի «լիցենզիայի մշակութային»։ Նրանք չեն խոսում այն մասին, թէ իրականում ինչ չարաւաւանների զոհ են դարձել (հասկալիս սեռական բռնության դեմքում): Լուրջություն իմնին «հնարավորություն է» վերսին բռնության ենթարկվելու համար, ահա ինչու լիցենզիայի կարևոր և նուրբ խնդիր է երեխայի հետ անհասական աւխասանումն նրա վստահության ձեռքբերումը:

Շատ կարևոր են այն աւխասանմները, որոնք ուղղված են բնակչության իրազեկմանը և հասարակական գիտակցության փոփոխությանը: Անհրաժեշտ է ՋԼՄ-ներով հանրության և կառավարության ուսադությունը սկսել աւխասող երեխաների հիմնախնդիրների վրա՝ ներկայացնելով երկրում երեխաների աւխասանմի տաւազորման ձևերը, տաւազորման հետևանքները, երեխաների աւխասանմային պայմանները, նաև հասարակության վերաբերմունքը դրա նկատմամբ: Ներկայումս Հայաստանում բավականին կենսունակ է «աւխասանմը երեխային մարդ է դարձնում» տեսակետը, ինչը հարկավոր է փոխել: Իհարկե, միանգամից արգելել երեխայի աւխասանմը սնային տնտեսությունում ճիշտ է, քանի որ տեղական մշակութային և սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկություններն են նպաստում, որ երեխայի աւխասումը լայնորեն օգտագործվի սնային տնտեսությունում: Հետևաբար զլրբալ

առումով երեխաներին աշխատառուկայում դաստիարակելու համար հարկավոր է բարելավել մարդկանց կյանքը, ընթանալի կենսամակարդակը:

Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 9

Դեմոֆի սոցիալական դասնությունը

Ընթանալի բաղկացած է 3 անձից՝ մայրը և երկու որդիները: Մայրն ամուսնալուծված է: Հայրն աղյուս է առանձին՝ ծնողների հետ: Մայրը հիվանդ է: Ինքը՝ Գ-ն, 14 տարեկան է, աշխատում է շինարարությունում. ավտովազման կես են կառուցում: Աշխատանքը նա համար գեղ է փոքր եղբայրը, ով աշխատում է գազալցակայանում: Փոքր եղբայրը բավականին ճարձիկ է ու տեղեկացված, թե որտեղ ինչ գործ կա: Գ-ն աշխատում է 11 տարեկանից: Աշխատանքը հիմնականում դրսում է՝ բաց տարածքում: Օրական վասակում է 1.500 դրամ: Որևէ դրամանագիր չի կնքվել իր և գործատուի միջև, կա միայն բանավոր դրամանավարժություն: Աշխատանքը սկսվում է առավոտյան ժամը 9-ին և վերջանում երեկոյան ժամը 9-ին: Ձմռանը կան չեն աշխատում, կան եթե շատ ցուրտ չէ, աշխատում են շինքի ներսում և ավելի քիչ, սակայն Գ-ի համար այդ ժամանակ գործ ավելի քիչ է լինում, ինչից ներկում է, քանի որ ձմռանը վաճարվում է օրը 500 դրամ:

Աշխատավարձը վաճարվում է կանխիկ: Ինքն աշխատավարձը վերցնում է 2 անգամ, քանի որ ընթանալի գոյատևում է հիմնականում իր աշխատած գումարով: Աշխատանքի ընթացքում եղել է, որ վաս է զգացել, բայց գործատուին չի ասել, որովհետև մտածել է՝ եթե իմանան, որ հիվանդ է, աշխատանք չեն տա: Քանի որ հիմա դոկտորում դարձնում ենք սկսվել են, փոքր եղբայրը դասերից հետո է գնում աշխատելու. ավտոմեքենաների ադակներն է վաճառում, յուրաքանչյուր ավտոմեքենայի համար նրան վաճարում են 100 դրամ: Երբեմն հաճախորդները նաև «լրավաճար» են տալիս՝ հաշվի առնելով տարիք:

Գոհ է, որ իրեն էլ, եղբորն էլ աշխատանքի են վերցրել, իր ասելով. «Տեսել են, որ դժվար ենք աղյուս, խղճացել են ու վերցրել»:

Դոկտոր չի գնում: Առաջին տարին, երբ սկսեց աշխատել ու բացակայել, դոկտորից կանչում էին, զայրանում, անգամ մորն են կանչել, բայց հետո համոզվեցին, որ գնացողը չէ, էլ չեկան: Մորը դոկտորում ասել են, որ եթե քիսի բացակայի, չհաճախի, ուրեմն գործերը դեմ է տեղափոխել գիշերօթիկ դոկտոր. «Այնտեղ նման բաներ կարելի է, մեզ մոտ՝ ոչ»: Մայրը չի տարել, գիշերօթիկ

դրոյցը հեռու է, տրամադրութիւնը վճար է դնել: «Ես էլ հրաժարվեցի, ինչի՞նչ է դնել, ի՞նչ անեն այդ թղթերը, իզուր չարժեն փող ծախսել», - ասում է Գ-ն:

Կարիքների գնահատում

Այս փուլում անհրաժեշտ է մանրամասն սվյալներ ձեռք բերել դեղի վերաբերյալ հնարավոր բոլոր աղբյուրներից: Դրանք են՝ ծնողները, եղբայրը, հարևանները, հոր ծնողները, գործատուն, այլ աշխատակիցներ, դրոյցի ղեկավարները, դասղեկը, դասարանցիները և այլն:

Ստացված տարբերակները սեղեկությունները կանոնակարգել, համադրել Գ-ի և այլոց տեսակետները, փորձել հասկանալ Գ-ի իրավիճակը, ծնողների, դրոյցի վերաբերմունքն այդ իրավիճակին և շարժառիթները:

Վերլուծության ժամանակ անհրաժեշտ է համադրել համագույնների կամ ղեկավարող սվյալների հանդիմանումը դեղին և մեկ անգամ վերանայել դրանք, փորձել խոսել նոր մարդկանց հետ կամ նորից խոսել այն դերակատարների հետ, որոնց տրամադրություններն անբավարար են:

Տեղեկատվությունը հավաքելու, համադրելու և վերլուծելու արդյունքում դնել է փորձել ընդհանուր համաձայնության գալ այն մասին, թե ինչքանով է իրավիճակը խնդրահարույց, որոնք են հիմնախնդիրները, ինչու է դնել ինչ-որ բան փոխել, որն է փոփոխության անհրաժեշտության իրավական հենքը, սոցիալական ենթաստիճանը, ինչ ստանդարտներ կան, եթե որևէ բան չփոխվի և այլն:

Փոխհամաձայնության համար հարկավոր է սահմանել հիմնախնդիրները: Տվյալ դեղին Գ-ի մայրը, լուր չունենալով ամուսնուց, իրեն լված էր զգում: Իսկ ճգնաժամն այնքան երկար էր տևել, որ նա այլևս անհարժեք էր դարձել, թե ինչպես կկազմակերպվի ընտանիքի կյանքը, և ինչպես կհայթայթվեն աղբյուրների միջոցները: Տղաները ինքնահոսի էին մասնավոր, իրենք էին իրենց նախաձեռնությամբ գտել աշխատանք, թողել ուսումը, մայրը դարձավ առանց ինչ թողել էր նրանց որոշմանը: Այսօրվա, այս իրավիճակում հիմնախնդիրներն են.

- մոր հոգեվիճակը, ամուսնու հետ հարաբերությունների անորոշությունը,
- հոր դիրքորոշումը ընտանիքի հարցում (նրա՝ ընտանիքի խնդիրների լուծման գործում հնարավոր մասնակցությունը),
- տղաների կրթության տեսակի ընդհանուր և դրոյցի նկատմամբ հետաքրքրության ղեկավար,

- աշխատանքային դայմանների վստահավորությունը, անհամադասախանությունը ղեկների սարիքին, հակասությունը օրենքով նախատեսված թույլատրելի սարիքին,
- ընթանալի աղբահարությունը, մոտ զբաղվածության խնդիրը և աշխատելու մոտիվացիայի բացակայությունը, որը բացատրվում է «հիվանդությանը»,
- ղեկների կրթության կազմակերպումը որևէ «ոչ ստանդարտ» եղանակով և կրթության հետ համադրելի աշխատանք գտնելու խնդիրը:

Միջամտության տվյալներ

Այս փուլում առանձնացվում են այն գործողությունները, որոնք ղեկ է իրականացվում իրավիճակը բարելավելու համար, և սահմանվում է յուրաքանչյուրի դերը. ինչ և ինչպես ղեկ է կատարվի, որպեսզի տվյալները իրագործվեն: Կրթության հիմնախնդրի լուծման համար անհրաժեշտ գործողությունների և դերաբաժանման տվյալները ներկայացված է աղյուսակում:

Գործողություններ	Կատարող	Ժամկետ
Այցելել դպրոց՝ դասերի, թե ինչպիսին է ղեկների՝ դպրոցում վերականգնվելու հնարավորությունների վերաբերյալ դպրոցի անձնակազմի վերաբերմունքը:	մայրը	մինչև մեկ շաբաթ
Այցելել կրթության մարզային վարչություն՝ դասերի, թե ինչպիսին է սվյալ դպրոցում վերականգնվելու կամ մեկ այլ դպրոց, այդ թվում՝ գիտությունների կենտրոններում ընթացակարգը:	մայրը և սոցիալական աշխատողը համատեղ	մինչև մեկ շաբաթ
Պարզել երեխաների դիրքավորումը և հակումները կրթությունը որևէ կերպ բարելավելու կամ մասնագիտացում ստանալու առնչությամբ:	սոցիալական աշխատողը կամ դեղագործը	առաջիկա մեկ ամսվա ընթացքում
Պարզել մասնագիտացման, մասնագիտացման ու կրթության համատեղման հնարավորությունները ստանալու կամ մոտակա աշխատատեղում, դասերը ընդունելության դայմանները:	սոցիալական աշխատողը կամ դեղագործը	առաջիկա մեկ ամսվա ընթացքում

Պարզել վարդեսների մոտ մասնագիտանալու հնարավորությունները:	սոցիալական աշխատողը կամ դեղին վարողը և մայրը	առաջիկա մեկ ամսվա ընթացքում
Հանդիպել գործատուների հետ՝ պարզելու աշխատանքի պայմանների հնարավոր փոփոխությունները, Տնտեսությունը, աշխատանքի ծանրության խնդիրները և այլն, ինչպես նաև կրթության հետ համատեղելու հնարավորությունները:	մայրը և սոցիալական աշխատողը համատեղ	մեկ շաբաթ
Պարզել, թե լրացուցիչ պարապելու, ընթացիկին աջակցելու, օգնությունների և այլ միջոցառումների համար ինչ ռեսուրսներ կան համայնքում:	սոցիալական աշխատողը	մեկ շաբաթ
Այցելել երեխաների հորը՝ հասկանալու նրա դիրքորոշումը երեխաների աղաքան կազմակերպելու հարցում:	մայրը, աղա, կախված արդյունքներից, սոցիալական աշխատողը	ամսվա ընթացքում
Կազմակերպել դեղին ֆոնդի կազմակերպումը և հարցերի հետ:	սոցիալական աշխատողը	ամսվա ընթացքում

Միջամտություն

Այս փուլում հարկավոր է ֆայլ առ ֆայլ իրականացնել վերը նկարագրված լուծումը:

Միջամտության արդյունքների գնահատում

Այս փուլում անհրաժեշտ է դիտարկել միջամտության ընթացքը, պարզել խնդիրների իրագործման դժվարությունները և կարգավորել դրանք, աղա համատեղ արդյունքները և, եթե կարիք կա, վերանայել լուծումը: Իսկ եթե հիմնախնդիրները լուծվում են, աղա դեղին վարումն ավարտվում է:

Շարունակական վերահսկում

Դեղին վարումն ավարտելուց հետո մասնագետը որոշ ժամանակ շարունակում է տեսադաշտում դիտել այցելուին, որպեսզի համոզվի, որ նրա կյանքը կարգավորվել է: Այս փուլում կաղը կարող է լինել հեռախոսով կամ նամակագրությամբ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Համեմատե՛ք արդիլիցիոնիզմը և որոսեկցիոնիզմը՝ նշելով յուրաքանչյուրի ուժեղ և թույլ կողմերը:
2. Նկարագրե՛ք երեխայի աշխատանքի տեսակները:
3. Հայաստանում ի՞նչ օրենսդրական երաշխիքներ կան աշխատող երեխաների համար:
4. Նշե՛ք երեխայի աշխատանքի լաբորանտի հիմնական լաբորանտները:
5. Նշե՛ք, թե ի՞նչ միջոցներով կարելի է լաբորանտումից լաբորանտում աշխատող երեխաներին:

Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն

1. Խաչատրյան Ա., Անտոնյան Մ., Ջալալյան Մ. Անչափահասների աշխատանքը Հայաստանի Հանրապետությունում (Իրավիճակի վերլուծություն): Երևան, 2008:
2. Տարեկան զեկույց / Աշխատանքի միջազգային կազմակերպություն, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ: Ժնև, 2005:
3. Շահինյան Գ. Երեխաների վաճառք / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ // Դեմոկրատիան այսօր: Ուսումնական ձեռնարկ: Երևան, 2006:
4. Եվրոպական սոցիալական խարտիա (վերանայված), ՀՀ առաջին զեկույց, հաշվետու ժամանակահատված՝ 2001-2004 թթ.: Ստասբուրգ, 24-ը հունվարի 2001 թ.:
5. Երեխայի իրավունքներին առնչվող ՀՀ օրենքների և ՀՀ այլ իրավական ակտերի ժողովածու: Ոչ պաշտոնական հրատարակություն: Երևան, 2005:
6. Երեխաների լաբորանտություն: Ձեռնարկ խորհրդարանականների համար 7 / Inter-Parliamentary Union, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակ: Երևան, 2005:
7. Հայաստան. Տնտեսական աճը, աղբահարությունը և աշխատանքի շուկայի զարգացումները 2004-2006 թթ.: Մաս 1. Հայաստանի սոցիալական լաբորանտները և աղբահարությունը:

8. Հայաստան. ոչ նյութական աղբահարությունը: Մաս 3. Հայաստանի սոցիալական Պատկերը և աղբահարությունը, 2006 թ.:
9. ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, բաժին 1, ընդհանուր դրույթներ. Աշխատանքային օրենսդրությունը և դրանով կարգավորվող հարաբերությունները: Ընդունված է Ազգային ժողովի կողմից, 9 նոյեմբերի 2004 թ.:
10. ՀՀ երեխայի իրավունքների պաշտպանության ազգային ծրագիր 2004-2005 թթ. / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակ: Երևան, 2005:
11. ՀՀ կառավարության որոշում Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրությունը հաստատելու և ՀՀ կառավարության 2000 թ. մարտի 13-ի թիվ 111 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին, թիվ 922-Ն, 22 հունիսի 2006 թ.:
12. Фон Рихтхофен. В. Инспекция труда. Введение в профессию. Инспекция труда и детский труд. Международное бюро труда, Женева, 2004.
13. Child Labour in Kyrgyzstan, Initial Study. Draft Working Paper, International Labour Organization International Programme on the Elimination of Child Labour, Bishkek 2001.
14. Child labour in Mechanical Sector in Nepal. A National Survey Conducted by Concern- Nepal, 2006.
15. Draft for discussion only. Children at Work. Debra Satz 1, Stanford University, 9/10/2002.
16. Emerging Conflict situation and its impact on children in Nepal St. Xavier's Trainees, 2002.
17. France Ruselars, Statistical Information and Monitoring on Child Labor, Manual for child labor data analysis and statistical reports. 2004.
18. International Encyclopedia of The Social & Behavioral Sciences. Vol.-D-E. 2003.
19. [www.unhcr.ch/html/menu6/2/ The Rights of the Child \(About Fact Sheets »A group of civil society activists has called for immediate boycott of Uzbek cotton produced by forced child labour 15.04.2008 /.11.02.2009](http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/The%20Rights%20of%20the%20Child%20(About%20Fact%20Sheets%20»A%20group%20of%20civil%20society%20activists%20has%20called%20for%20immediate%20boycott%20of%20Uzbek%20cotton%20produced%20by%20forced%20child%20labour%2015.04.2008%20/.11.02.2009).
20. Sonia Bhalotra University of Bristol (UK) And Professor Christopher Heady, Child Farm Labour: The Wealth Paradox OECD (Paris).

ԳԼՈՒԽ 6

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԱՐԱՇԱՅՈՒՄԻՑ ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Հեղինակներ՝ Արմինե Գմյուր-Կարապետյան և Նելլի Դուրյան

Այս թեմայի ուսումնասիրության արդյունքում սովորողները՝

- կիմանան երեխայի հանդեմ բռնության լուրջագործներն ու ռիսկային գործոնները,
- կսահմանեն «երեխայի հանդեմ բռնություն և չարաճախում» հասկացությունները,
- կսահմանեն «անսեսում» հասկացությունը,
- կթվարկեն երեխայի հանդեմ չարաճախման ժամանակները,
- կսարքերակեն չարաճախման ժամանակների ֆիզիկական և վարքային նշանները,
- կբնութագրեն անսեսման տարատեսակները,
- կիմանան երեխային բռնությունից և չարաճախումից պաշտպանելու միջոցները,
- կհասկանան և որոշակի օրինակի հիման վրա կդիտարկեն չարաճախման և բռնության ենթարկված երեխայի պաշտպանության գործողությունների ժողովին ընթացակարգը:

Օգտագործված հասկացություններ

Երեխայի հանդեմ վաթսու վերաբերմունք – ֆիզիկական և հոգեկան վաթսու վերաբերմունքի բոլոր ձևերը, բռնությունը, անսեսումը կամ անսեսող վերաբերմունքը, ճնշման կամ այլ ժողովի շահագործումը, որոնց հետևանքով իրական կամ լուրջ վնաս է երեխայի առողջությանը, գոյատևմանը, զարգացմանը կամ արժանապատվությանը՝ լուրջ անհանգստության, վնասի վնասի և ուժի հարաբերությունների ենթաբնույթով:

Երեխայի հանդեմ բռնություն - ֆիզիկական ուժի կամ իշխանության դիսպոզիալ գործադրում՝ սղառնալիքի կամ գործողության միջոցով, խմբի կամ անհատի կողմից, որն իրական կամ լուրջ վնաս է երեխայի առողջությանը, գոյասնմանը, զարգացմանը կամ արժանապատվությանը՝ որոշ գործողության անմիջական կամ հնարավոր հետևանք:

Ֆիզիկական բռնություն - երեխայի դեմ ցանկացած գիտակցաբար կատարված այն ֆիզիկական գործողությունն է, որը տառապանք է կամ կարող է վնաս տառապանք էլ երեխայի առողջությանը, գոյությանը, զարգացմանը և արժանապատվությանը, ներառյալ՝ ծեծել, ոտով հարվածել, ցնցել, վախեցնել, կծել, խեղդել, այրել, կանխամտածված թունավորել և ռնչահեղձ անել կամ ֆիզիկական վնաս տառապանք անհաջող փորձել:

Սեռական բռնություն - երեխային սեռական գործողության մեջ ներգրավում է չափահասների կամ այլ երեխաների կողմից, ովքեր տասնամյակականություն ունեն նրա հանդեմ, վայելում են նրա վստահությունը կամ իշխանություն ունեն նրա նկատմամբ, որը երեխան լիովին չի գիտակցում, որին ի վիճակի չէ համաձայնություն տալ, զարգացմամբ տարատեսակ է, որը խախտում է հասարակության օրենքները կամ սոցիալական արգելքները:

Յուզական և հոգեբանական բռնություն - ծնողի կամ խնամակալի առանձին գործողության կամ ձախողման օրինակ է երեխայի զարգացման տառապանք և աջակցող միջավայրի ապահովման գործում: Այս կարգի բռնությունը ներառում է՝ շարժումների սահմանափակում, նվաստացնելու, մեղադրելու, ահաբեկելու, վախեցնելու, ծաղրելու, խտրականության ենթարկելու օրինակները և մեծման կամ վերաբերմունքի այլ ոչ ֆիզիկական ձևերը, որոնք վնաս տառապանք են տալիս ունեն և վնասում են երեխայի ֆիզիկական, մտավոր, հոգեկան, բարոյական կամ սոցիալական զարգացմանը:

Անհետում - ծնողի կամ ընտանիքի մեկ այլ անդամի՝ երեխայի ֆիզիկական կամ հոգեբանական կարիքներին արձագանքելու ձախողումն է ոչ համարժեք խնամքի հետևանքով կամ երեխային վստահության տալիս տառապանքներով և առանձին դեպքերում կամ մեծադեպ: Անհետումը կապված է նվազմանից մեկի կամ մի քանիսի հետ՝ առողջություն, կրթություն, հուզական զարգացում, սնուցում, կացարան, ապահով կենսապայմաններ:

Ներածություն

Երեխայի նկատմամբ ցուցաբերվող չարաճախումն ու բռնությունը համընդհանուր երևույթներ են: Դրանք տեղի են ունենում բոլոր հասարակարգերում և բոլոր երկրներում և ներառում են երեխայի հանդեմ իրավունքների ոտնահարում ենթադրող վերաբերմունքի բոլոր ձևերը: Յուրաքանչյուր հասարակություն իր մասկերացումն ունի մանկության մասին, որը հուշում է, թե այդ հասարակության մեջ երեխայի նկատմամբ ինչդիպի վերաբերմունքը կարելի է որակել որդես վաս: Այսօր երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում միջազգային համության ջանքերի համախմբումը և բազմաթիվ հուշագրերի ընդունումը հանգեցնում են խնդրի ձևակերպման և լուծման հարցերում մոտեցումների միասնականացման, պաշտպանական համաման Տեխնոլոգիաների մշակման և ներդրման: Երեխաների նկատմամբ չարաճախման ու բռնության երևույթները հաճախ դժվար է ճանաչել ու արձանագրել: Մեծ մասամբ դրանք դրսևորում են չափահասները, ովքեր էլ պաշտպանականություն են կրում երեխաների համար: Հաճախ չարաճախումն ու բռնությունը գործադրում են ընտանիքի անդամները, երեխայի ծնողները: Ահա ինչու այդդիպի վերաբերմունք ցուցաբերողներն աշխատում են փաստը թաքցնել՝ խուսափելով պաշտպանականությունից ու մեղադրանքներից: Երեխայի հանդեմ չարաճախման և բռնության երևույթների դժվար ճանաչելիության պաշտպաններից է նաև այն, որ համեմատաբար ավանդադարի հասարակություններում ձևավորվել ու գործում են նորմեր, որոնք կան ուղղակի թույլատրում են երեխայի նկատմամբ վաս վերաբերմունքը, կան էլ թույլ չեն տալիս իրականում վաս վերաբերմունքը որակել որդես «վաս»: Օրինակ՝ այսօր Հայաստանում իրարմերժ կարծիքներ կան երեխաների հանդեմ ֆիզիկական պաշտպանների կիրառման, աշխատանքի շահագործման և այլ երևույթների շուրջ, քանի որ տասնամյակներ ու հարյուրամյակներ շարունակ մարդիկ դրանք կիրառել են ու համարել նորմալ: Այսօր հասարակությունը փոխում է իր վերաբերմունքը երևույթի նկատմամբ: Դրան մեծադեպ մղապատ է նաև ՀՀ-ում «Երեխայի մասին իրավունքների մասին» օրենքի առկայությունը:

Պեճությունը ճանաչել է երեխայի՝ որդես անձի, իրավունքները և այժմ փորձում է դրանց պաշտպանության համար կառույցներ ու մեխանիզմներ ստեղծել և ներդնել հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում: Այդ գործընթացի կարևոր բաղադրիչներից է մասնագետների շրջանում նվաճել երևույթների

ճանաչման ու հաղթահարման համադասասխան հմտությունների ուսուցումը:

Երեխայի խնամքի ու դաստիարակության համար ընթանալիս ամենալավ միջավայրն է, քանի որ այնտեղ աղահուսված է նրա դաստիարակությունը: Կառավարության և սիրո հարաբերությունները բարեմիտաս և անհրաժեշտ մասնադրվում են երեխայի անձի նորմալ ձևավորման ու զարգացման համար:

Եթե ընթանալիս չի կարող կամ չի ցանկանում բավարարել իր երեխայի հիմնական կարիքները կամ դաստիարակել նրան վնասից, և եթե այդ դաստիարակությունները երեխան կարող է հեռացվել իր ընթանալից, ապա բոլոր ջանքերը դադարում են: Մեծ մասամբ երկարատև աշխատանքի վերջնամասակը երեխային իր ընթանալի վերադարձնելն է:

Չարաչափված ու անստեղծ երեխայի և նրա ընթանալի կյանքին միջամտելիս հարկավոր է հաշվի առնել տեղական մշակույթի առանձնահատկությունները: Նման միջամտությունները դադարում են իրականացվել զգուշորեն, որովհետև երեխաները և նրանց ընթանալիները չեն ընդունում: Հարկավոր է նրանց դաստիարակել հնարավոր միջակայությունից:

Հիմնախնդրի դաստիարակություն

Ծնողների կամ խնամակալների կողմից երեխաների հանդեպ չարաչափման և բռնության մասին վկայությունները հանդիմանում են լուրջ հիմնական խնդիրների: Ծնված, ծնված, ծնված, ծնված և նույնիսկ սղակված երեխաների մասին փաստեր հայտնաբերվում են բոլոր մշակույթներում: Օրինակ՝ երեխաների զոհաբերության երևույթը վաղ անցյալում տարածված է եղել աշխարհի լուրջ հասարակություններում:

Անցանկալի երեխաներին, հաճախ՝ հաճված, ֆիզիկական արտաքին, մահ իրական սեռի դաստիարակող, թողնում էին տառապանք՝ Աստուծո խնամքին, ինչն իրականում նշանակում էր նրանց մահվան դաստիարակել: Շատերը դարձան մեծվում էին գեները և կոյուղու ջրերը: Այս սովորությունները համատարած էին մեր թվականության առաջին դարերում: Դրանց հետքերը կարելի է տեսնել նույնիսկ XIX դարում, Անգլիայում և ֆաղափողական դաստիարակման շարժման՝ ԱՄՆ-ում: Արդյունաբերական հեղափոխության շարժման Անգլիայի աղիքային շրջաններից լուրջ երեխաների հավաքում և գործարաններ:

րում օգտագործում էին որդես էժան աշխատում: Տարածված սովորություն էր շղթայել կամ կաղել մրանց և մտրակել՝ աղափովելու համար գործարանի սեփականատերերի ակնկալած արդյունավետությունը: Սա մնալով շատ աղբահիլ սնունդ և մի կերպ գոյատևելով՝ այդ երեխաներից շատերը չէին աղու մինչև չափահասություն: ԱՄՆ-ում երեխաներն ավելի լավ վիճակում չէին: 11-13 տարեկան երեխաներն արևածագից մինչև մայրամուտ աշխատում էին Փենսիլվանիայի ֆարմերի հանգրվանում՝ հավաքելով ածխի ցեղատարեր: Նրանցից շատերը հիվանդանում էին թոփախով:

XIX դարի երկրորդ կեսին ԱՄՆ-ում զարգացավ երեխաների խնդիրների արձագանքման շարժումը: Զաղափացիական դասերազմին հաջորդած ճգնաժամի ժամանակ գթության փոյր Մարի Իրեն Ֆիցգիբոնը որոշեց դայֆարել երեխաների սղանության երևույթի դեմ, որ այդ ժամանակ շատ տարածված էր Նյու Յորքում: 1869 թ. նա ձեռք բերեց մի առանձնատուն Նյու Յորքի թաղամասերից մեկում (Իսթ Սայդ, 12-րդ փողոց)՝ ֆաղափ փողոցներում մեռնելու թողնված «անցանկալի» երեխաներին անվտանգ աղաստարանով աղափովելու համար: Այդ մասին նա ազդարարեց «Նյու Յորք թայմս» թերթում և աղետեց դժբախտ մայրերին չլիկ կամ չվճատել իրենց երեխաներին, այլ բերել աղաստարան: Մայրերը կարող էին իրենց երեխաներին բերել և թողնել այն օրորոցում, որը փոյրերը դրել էին նախասահում: Առաջին տարվա ընթացքում օրորոցում, այսինքն՝ փոյրերի խնամքին թողնվեց 1060 երեխա, որոնց 60%-ը մահամեծ էր: Դա Նյու Յորքի Ֆաունդլինգ հիվանդանոցի ստեղծման սկիզբն էր, որն այսօր երեխայի խնամքի ամենամեծ կազմակերպություններից մեկն է:

1874 թ. Նյու Յորքում եկեղեցու սղասավոր Էթա Վիլերը հարևաններից իմանալով, որ 9 տարեկան երեխային ամեն օր ծեծում են իր տանը, մտնում է այդ բնակարան և գտնում մի փոփրիկ աղջկա՝ Մարի Էլենին՝ թերսնված, ծեծված և իր անկողնում կաղված: Նա տեղեկանում է, որ աղջկան չի թույլատրվում դուրս գալ բնակարանից: Նրան, հաճախ երկար ժամանակով, փակում էին զուգարանում: Էթա Վիլերը դիմում է ոստիկանություն, որն ի վիճակի չէր որևէ բան անել: Չկար երեխայի նկատմամբ չարատահման ու բռնության մասին օրենք, որի օգնությամբ կկարողանային նախաձեռնել դատավարական գործընթաց: Երեխաները համարվում էին իրենց ծնողների կամ խնամակալների սեփականությունը: Ծնողներն ունեին շատ լայն իրավասություններ մրանց սնելու, հագցնելու և դասժելու հարցերում: Դուստտաս Էթա Վիլերը դիմում է կենդանիների նկատմամբ դատանությունների կանխման միության ներկա-

յացուցչին (The Society for the Prevention of Cruelty to Animals-SPCA): Միությունը միջամտում է հոգու տրեխայի: Միության իրավաբանը դասարանում ղեկավարում է, որ այդ տրեխան կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչ է և որդես այդպիսին՝ ղեկ է ունենա նույնպիսի իրավունքներ ու պատշաճություն, ինչ կենդանիները, որոնք արդեն օգտվում էին իրենց նկատմամբ մարդու դաժանությունը դասադասող օրենքի պատշաճությունից: Մարի Էլենի դեղերը Նյու Յորք ֆաղափում տրեխայի հանդեպ դաժանության և անստանալ արձանագրման այն առաջին դեղերից էր, երբ տրեխան տեղափոխվում էր իր ընտանիքից:

Տրեխաների նկատմամբ դաժանության կանխարգելման միությունը (The Society for the Prevention of cruelty to children) Ամերիկայում ձևավորվեց հաջորդ տարում:

1962 թ. Զ. Դենրի Զենփին և նրա գործընկերները Դենվերում (Կոլորադո) հայտարարեցին իրենց հիվանդանոց վնասվածներով ընդունվող այն տրեխաների թվի անհանգստացնող աճի մասին, որոնց ծնողները չէին կարողանում տրամաբանված բացատրություն տալ տեղի ունեցածին:

Նա նկարագրեց տրեխաների նկատմամբ անստանալներն ու անողորմ բռնությունները՝ նշելով, որ դրանք տեղի են ունենում մեծ հաճախականությամբ: Օգտագործելով «ծեծված տրեխայի համախտանիշ» եզրույթը՝ գիտնականը բժշկականագետների հրավիրեց ուշադրություն դարձնել հիմնախնդրի լրջության վրա: Այսպիսով, առաջին անգամ առողջապահության ոլորտի տարբեր մասնագետներ ընդունեցին այն կանխավարկածը, որ տրեխաների անբացատրելի վնասվածքները լուրջ դեղերում կարող են նրանց ծնողների կամ խնամակալների գործողությունների հետևանք լինել: Ամերիկացի գիտնական Ֆոնսանան Նյու Յորքի Ֆաունդեյնը և Սուրբ Վինսենթ հիվանդանոցներում աշխատելու ընթացքում բազմաթիվ դեղերի էր հանդիպել, երբ տրեխաները ներկայացվել էին «թերաճի» համախտանիշով, ոմանք՝ մաշկի վրա հիպերնայով, չխնամված, ֆաշի մեծ կորստով և աղմակի հագուստով: Շատերը տառապում էին ընկճախտով (դեմոնիա): Այդ դիտարկումների արդյունքում նա 1963 թ. իր գործընկերների հետ հրապարակեց մի հոդված, որում նկարագրվում էր այսպես կոչված «տրեխաների հանդեպ վատ վերաբերմունքի համախտանիշը»: Հոդվածում լուրջվում էր, որ «ծեծված տրեխան» «վատ վերաբերմունքի» ամենածայրահեղ դրսևորումն է: Դեղերը ներկայացված էին տրեխաների կենսաաղյուսակների տարբերակներով՝ սկսելով անստանալ աննկատ ճանաչողից՝ սննդի, հագուստի, աղափստանի, խնամքի զրկում-

փից մինչև երեխաների անողոփ ֆիզիկական վնասումը՝ որդես «ծեծված երեխայի համախտանիշ»։ «Վաս վերաբերմունքի համախտանիշը», ի լրումն ֆիզիկական բռնության, ներառում է նաև երեխաների համոզող սեռական և հուզական բռնությունը, ինչպես նաև կարիքների անսեսումը։ Հեղինակները առողջադասիության մասնագետներին կոչ էին անում հայտնաբերել այդ երեխաներին նախան մրանց «ծեծված» դառնալը։

XX դարի 60-ական թվականների սկզբին շատերը կարծում էին, թե երեխաների նկատմամբ չարաճախման և բռնության խնդիրը հրաժար չէ և, ըստ էության, բժշկական կամ սոցիալական մեամակության հիմնախնդիր չէ։ Քանի որ չարաճախումների և բռնությունների շատ դեղեր սեղի էին ունենում ծածուկ, դրանց գերակշռող մասը կարող էր չգրանցվել։ Բախվելով մոր սահմանված երևույթին՝ շատերը դժվարանում էին գիտակցաբար ընդունել այն իրողությունը, որ ծնողները կարող են այդդիսի վնասներ դասճառել իրենց երեխաներին։ Երեխաների և ընսանիքների հեռ աշխատող մասնագետների մսածելակերդի և վերաբերմունքի փոփոխությունները մդասսեցին խնդրի առավել խոր ընկալմանը։ Այդուհանդերձ, երեխաների համոզող չարաճախման և բռնության բազմաթիվ դեղեր՝ հիմնականում լուրջ բնույթի, դեռևս մնում էին չբացահայտված։

Երբ առաջին անգամ մասնագետներն առերես բախվեցին հիմնախնդրին, շատերը կարծեցին, թե ծնողները, որոնք կարող են չարաճախում կամ բռնություն ցուցաբերել իրենց երեխաների նկատմամբ, սադիս են կամ հոգեկան հիվանդ։ Սակայն փաստն այն է, որ թմրամուկ, սադիս, կրոնական մոլեռանդությամբ տառադող կամ հոգեկան շեղումներ ունեցող ծնողների դաժանությունները վաս վերաբերմունքի դեղերի 1%-ին էլ չեն հասնում։ Բայց հասկադես այդ դեղերն են արժանանում շրջադասի ոււադրությանն ու լայն արձագանք գտնում։ Բռնությունների ու չարաճախումների մեծ մասը, որոնցից շատերը՝ բացառիկ դաժանությամբ, կասարում են այսդես կոչված մորմալ ծնողները և խնամակալները, ովեր չափազանց լուրջ սերեսների ու լարվածության դայմաններում են ադրում։ Մեծ մասը դրսևորվում է այն ընսանիքներում, որերը չարաճախումը սովորական երևույթ է։ Ծգնաժամի դահին ծնողներն ամբողջ ուժով հարձակվում են իրենց ամենամոռ մարդկանց՝ իրենց երեխաների վրա։ Նրամք ցանկանում են օգնություն խնդրել, բայց չգիտեն՝ ուր գնալ։ Շատերը վախենում են օգնություն խնդրելուց՝ մսածելով, որ հասարակությունն իրենց կխարանի՝ որդես «երեխայի նկատմամբ բռնացողի», կամ երեխաներին կխլեն իրենցից։ Այն, ինչի կարիքն այս ծնողներն

իսկապես ունեն, հասարակության կողմից հասկացված լինելն է ու իրենց մեկնված օգնության ձեռքը: Հասարակությունը ղեկ է տարգի և հասկանա՝ ինչ են մրան անում կամ չեն անում և օգնի մրանց փոխելու սեփական վարը: Նրանց ղեկ է ուղղորդել դեղի կանխարգելիչ և վերականգնողական ծրագրերը, որոնք գործնականում բավականին արդյունավետ են:

Շատերն այն կարծիքն են, որ երեխայի նկատմամբ չարաժառանգումն ու բռնությունը հատուկ է միայն հասարակության ստորին խավերին և որոշ մշակույթների: Իրականում այդ երևույթը նկատվում է բոլոր սոցիալական շերտերում և բոլոր մշակույթներում: Աղբաջը և անբարեմիտաս վիճակում գտնվողն ավելի շուտ է բացահայտվում, որովհետև նկատելի է դառնում սոցիալական աղաքողության համակարգում ներառված լինելու դասձառով: Խիստ շատ են չարաժառանգներն ու բռնությունները միջին ու վերին խավերին դասկանող ընտանիքներում. ծնողները սովորաբար իրենց երեխային գաղտնաբար են ճանում մանկաբույժի մոտ, ոչ դաստիարակական վնասվածքներ բուժում և երեխային տուն են ուղարկում: Այն ենթադրությունը, որ թևի կոտրվածքը կարող է դայամանավորված լինել հարբած հոր վարքով, հաճվի չի առնվում: Մանկաբույժն ընդունում է այն բացատրությունը, որ իբր երեխան հեծանիվից ընկնելիս է վնասվել, և մրան ուղարկում է տուն, որտեղ չարաժառանգը կարող է կրկնվել: Վերին խավը կարող է իր երեխաներին ուղարկել մասնավոր դպրոց կամ հանձնել խնամաստարական ծառայություններին՝ այդպիսով խուսափելով որևէ արտակարգ սթրեսի:

Շատերը կարող են մտածել, թե քանի որ արևելյան մշակույթում տարեցները և երեխաները շատ բարձր են գնահատվում, երեխայի հանդեմ չարաժառանգում և բռնություն չի կարող լինել: Իրականում երևույթը գոյություն ունի և կունենա ցանկացած համակարգում, որտեղ ծնողները կամ խնամակալներն ի վիճակի չեն հոգ տանելու իրենց երեխաների մասին:

Շատ ծնողներ, հայտնվելով դժվարին դայամաններում, իրենց երեխաներին մեծացնում են առանց որևէ չարաժառանգում ու բռնության: Աղբաջությունն ինքնին երեխայի հանդեմ չարաժառանգում ու բռնության անստանալի դասձառն չէ, բայց ավելորդ սթրես է ավելացնում ծնողների ձգնաժամին:

Սոցիալական փոփոխություններին ուղղված աշխատանքներին զուգահեռ ղեկ է գործել այն երեխաների շահերի շրջանակում, ովքեր այսօր վնասվում են: Վաղ ճանաչումը և միջամտությունը կենսական են այդ երեխաների համար: Պետք է այնքան հմտանա, որ հնարավոր լինի դժվարությունների մեջ

զգնվող ընթացիկ ճանաչել վաղ փուլերում՝ նախքան երեխայի բարեկեցությունը վնասվելը: Պեժ է միջամտել վաղ ճանաչմամբ և արձանագրմամբ:

Երեխաների նկատմամբ չարաչափման և բռնության երևույթների դրսևորումն աշխարհում և Հայաստանի Հանրապետությունում

Երեխաների նկատմամբ չարաչափման և բռնության երևույթներն՝ իրենց տարատեսակներով, հանդիպում են աշխարհի բոլոր երկրներում: Չնայած դրանց վերաբերյալ աղիքային վիճակագրությանը, այնուամենայնիվ, տեղեկատվության առանձին դասառիկներն անգամ հնարավորություն են տալիս դասելու նշված երևույթների տարածման չափերի մասին:

ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղարի՝ երեխաների դեմ ուղղված բռնության ուսումնասիրության և երեխաների դեմ բռնության մասին համաշխարհային զեկույցներն աղաղակող փաստեր են դարձնում աշխարհում երեխաների նկատմամբ կիրառվող բռնությունների վերաբերյալ: Դրանցից երկուսն է, որ ամեն տարի աշխարհում տասնյակազարավոր երեխաներ տղամտության զոհ են դառնում: Որոշ արդյունաբերական երկրներում 1 տարեկանից ցածր յուրաքանչյուր երեխա մոտ երեք անգամ տղամտության վտանգի է ենթարկվում, և գրեթե միշտ ծնողների կողմից, իսկ ավելի բարձր տարիքի երեխաները՝ երկու անգամ: Տղամտության զոհ այս երեխաների մոտ 42%-ը 15-17 տարեկան է, նրանց մոտ 75%-ը տղա է:

Նշված զեկույցները հաստատում են, որ բռնության ենթարկված երեխաների 80-90%-ը տառադրվում է տանը կիրառվող ֆիզիկական դաժնամտերից, իսկ մեկ երրորդը՝ հատուկ գործիքներով իրականացվող դաժնամտերից: Մոտ 100 երկրների երեխաները դեռևս տառադրվում են ֆիզիկական դաժնամտերից, դրոշմում՝ գոտիների, ճիղերների և այլ միջոցների օգտագործմամբ հասցված վնասվածքներից: Առնվազն 30 երկրների րեական համակարգերում երեխաներին մտնակելը դեռևս ընդունված երևույթ է: Աշխարհի երեխաների միայն 2,4%-ն է, որ օրենքի ուժով դաժնամտված է ֆիզիկական դաժնամտերից: Ամեն տարի 133-275 միլիոն երեխա ծնողների միջև հաճախակի կրկնվող բռնությունների վկա է դառնում: Զարգացող երկրներում կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ դրոշմատարար երեխաների 20-

65%-ը ուսումնասիրությանը նախորդող վերջին 30 օրվա ընթացքում ենթարկվել է ֆիզիկական կամ բանավոր սղառնալիքների, իսկ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայում անցկացված հարցումը փաստում է, որ վերջին 2 ամսվա ընթացքում դրոշմահասակ երեխաների 35%-ը ենթարկվել է սղառնալիքների: Նշված զեկույցները նաև սվյալներ են դարձնում աղջիկների և տղաների սեռական շահագործման և սեռական բռնությունների վերաբերյալ: Աշխարհում միլիոնավոր աղջիկներ ավանդաբար ենթարկվում են սեռական օրգանների հեռացման: Որոշ երկրներում այս ցուցանիշն անցնում է 70%-ից: Շատ լուրջ խնդիր է երեխաների աշխատանքային շահագործումը: Աշխարհում հարյուրմիլիոնավոր երեխաներ ներառված են աշխատակայում, և միայն համարյա կեսը՝ վստահավոր աշխատանքներում: Միլիոնավոր երեխաներ ներառվում են դրոշմագրաֆիայի և մարմնավաճառության մեջ կամ թաֆիֆնդի զոհ են դառնում:

Հայաստանում երեխաների նկատմամբ բռնության մասին առաջին անգամ բարձրաձայն խոսվեց 2003 թ.: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի նախաձեռնությամբ ստեղծվեց աշխատանքային խումբ, որը մշակեց «Երեխաների դեմ բռնության և անսեռական կանխարգելման լուծակն հայեցակարգի» մասնագիծը:

Երեխաների նկատմամբ բռնության երևույթի ուսումնասիրման առաջին փուլ-ը Հայաստանում նույնպես ձեռնարկվեց 2003 թ.: Իրականացվեց «Երեխաների նկատմամբ կիրառվող բռնությունները Հայաստանի Հանրապետությունում» սոցիոլոգիական հետազոտությունը (ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, ՀՕՄ):

2003 թ. Հայաստանում իրականացվեց սոցիոլոգիական հարցում, որին մասնակցեց 2147 մարդ: Հետազոտությունը հնարավորություն սվեց բացահայտելու երեխաների նկատմամբ գործադրվող բռնությունների և չարաժախուհների դրոշմաբերությունը, որոնք սերտորեն առնչվում են ընտանիքին: Առաջին հերթին կարելի է առանձնացնել տնտեսական գործոնը՝ ցածր եկամուտը, ընտանիքի կենցաղային դժվարությունները, գործազրկությունը, որոնք համեմատաբար բարձր տոկոս են կազմում: Այս գործոնները և՛ անմիջականորեն, և՛ միջնորդավորված ազդում են ներդրմանական մթնոլորտի վրա՝ առաջացնելով լարված իրավիճակ, իսկ առաջին հերթին երեխաներն են դառնում «բալկոնյան նոխազ»:

Կոնֆլիկտներ առաջացնող մասճառ են մաս սերունդների արժեքային համակարգերի բախումները, որոնց հետևանքով երեխաները հաճախ դառնում են հոգեբանական բռնության թիրախ: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ այդ գործում որոշակի դեր են խաղում մաս ծնողների ալկոհոլի չարաճախման և որոշ չափով՝ թմրամոլության դեղերը: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ երեխաների նկատմամբ ֆիզիկական բռնությունները հասկալալես կաղված են նշված հանգամանքների հետ: Երեխաների նկատմամբ որոշ ծնողների կիրառած ֆիզիկական և հոգեբանական չարաճախումներն ու բռնությունները կարող են կաղված լինել մանկության և լասանեկության սարհներին մրանց նկատմամբ ծնողների ցուցաբերած վաս վերաբերմունքի հետ, ինչը մրանք կարող են համարել սովորական և կիրառել իրենց զավակների նկատմամբ:

Սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքները փաստում են, որ ներկայումս երեխաների նկատմամբ կիրառվում են բռնության սարբեր ձևեր, և վկայում են, որ երեխաների խնամքով ու դաստիարակությամբ զբաղվողները, որոնք լասծամիջոց, երբեմն կիրառում են անսեսունը: Երեխայի անսեսումն այն երևույթն է, երբ ծնողը, բավարար հմարավորություններ ունենալով, անհրաժեշտ ժամանակ, ուշադրություն և միջոցներ չի հասկացնում երեխայի հիմնական կարիքների բավարարմանը: Կարելի է առանձնացնել միտումնավոր անսեսումը՝ որոնք բռնության սեսակ, և ոչ միտումնավորը, որը, ընդհանուր առմամբ, լայնամակուրված է մյուսական լայնամներով և ծնողավարման անբավարար հմտություններով:

Ըստ հարցման արդյունքների՝ հայաստանյան ընսանիումն երեխաների չարաճախման ամենասարածված ձևը հոգեբանական չարաճախումն է, որի մի հանի ձևեր համենասաբար բարձր տոկոս են կազմում սոցիալալես անաղաիով ընսանիներում:

Հարցմանը մասնակցած փորձագետները և մանկավարժները հաստատում են աղսակի և ծեծի իրողությունն ընսանիում:

Ըստ երեխաների լասսալսանների՝ հասկալալես դորոցում մրանց նկատմամբ կիրառվող ֆիզիկական բռնությունը բարձր տոկոս է կազմում: Ընսանիից դուրս՝ հանրակրթական, հասկալալես՝ գիշերոթիկ դորոցներում երեխաների նկատմամբ կիրառվում են սարբեր սեսակի

չարաճախումներ և բռնություններ, որոնց մեջ գերակշռում են հոգեբանական և ֆիզիկական բռնության ձևերը: Վիճակագրական սվյալների բացակայության դեպքում և ամբողջական տվյալների բացակայության դեպքում կիրառվող սեռական չարաճախումների չափերի մասին («Երեխաների նկատմամբ կիրառվող բռնությունները Հայաստանի Հանրապետությունում», ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, 2003):

Նույնիսկ զգուշությամբ արված հետազոտությունից ակնհայտ երևում է, որ դաստի և բռնության միջև եղած սահմանը շատ հաճախ է խախտվում:

Հայկական ավանդական դաստիարակությունն իրականում բռնությունը խրախուսող սարք է ունի: «Աղտակով մեծացած» տղայի և ինքնիշխան ու զիջող ծնողի մասին դրական տվյալները խորը հոգեբանական արձանագրություններ են:

Երեխային դաստիարակելու և նրա նկատմամբ բռնությունը դեռևս տարածված է: Ծնողները հաճախ բռնությունը բացատրում են երեխային դաստիարակելու և ընթացիկում կարգավորելու հաստատված անհրաժեշտությամբ: Ակնհայտ է նաև, որ հասարակությունը բավականաչափ տեղեկացված չէ չարաճախման և բռնության հետևանքների մասին: Այսինքն՝ երեխայի հանդեպ դատարանական նկատմամբ դեռևս ժխտողական վերաբերմունք կա:

Փաստորեն, խիստ դաստիարակված են միայն այն դեպքերը, երբ ֆիզիկական ծանր վնասվածքներ կան կամ մահ: Մնացած դեպքերում հայ ընտանիքը փորձում է առաջ տանել «իմ երեխան իմ սեփականությունն է» վստահական մտայնությունը:

Ըստ ՀՀ ոստիկանության տնայնապետական հաղորդագրության՝ 2005 թ. արձանագրվել է անչափահասների նկատմամբ բռնության 119 դեպք, 2006-ին՝ 131, իսկ 2007 թ.՝ 110: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ անչափահասների նկատմամբ կատարված բռնությունների շարժում առաջին տեղում են սեփական բնույթի բռնությունները, այնուհետև դիտարկությանը առողջությանը միջին ծանրության վնաս հասցնելը, դիտարկությանը առողջությանը ծանր վնաս հասցնելը:

Այսպես՝ 2007 թ. ընթացքում ՀՀ տարածված անչափահասների նկատմամբ արձանագրվել է հանցագործության 110 դեպք, որոնցից.

- սղանություն՝ 3,
- մոր կողմից նորածին երեխայի սղանություն՝ 1,
- անհրաժեշտ դեպքերում սղանության սահմանազանցմամբ սղանություն՝ 1,
- ինֆնամատության հասցնել՝ 3,
- դիֆթերիայի վնաս հասցնել՝ 12,
- դիֆթերիայի վնաս հասցնել՝ 14,
- սեփական բնույթի գործողություններ 16 տարեկան չլրացած անձի նկատմամբ՝ 15 դեմով

և այլն:

Ճանաչողություններ, որոնք դեմ է իմանալ երեխաներին չարաչափումից և բռնությունից դաժնաբանող մասնագետները

Երեխաների իրավունքների դաժնաբանությամբ զբաղվող մասնագետների համար լավ կարևոր է իմանալ մի շարք ճանաչողություններ, որոնք հաստատվել են գիտնականների կողմից: Դրանք են.

- Երեխաների նկատմամբ չարաչափումն ու բռնությունը տարածված երևույթներ են:

Մի կողմից՝ երեխաներն ի վիճակի չեն իրենց դաժնաբանելու բռնությունից և չարաչափումից, մյուս կողմից՝ նրանք լինում են ամենաշատը միջավայրերում, չարիքի դուրս հեռաբանված են ամեն մի մորի ու անձանցի հանդեպ, ամեն ինչ ուզում են փորձել, նրանց հետ է մոլորեցնել: Բռնության և վնասի ենթարկվելու վնասը կա այն միջավայրերում, որտեղ լինում են երեխաները: Բռնության ենթարկվելով մեկ միջավայրում՝ երեխան կարող է բռնության ենթարկվել նաև մեկ այլ տեղում:

- Երեխաների նկատմամբ բռնությունը և չարաչափումը հաճախ փոխարկվում են:

Երեխաների նկատմամբ բռնության և չարաչափումի բոլոր դեպքերի միայն մի փոքր մասն է հայտնաբերվում և ուսումնասիրվում: Տարբեր դաժնաբանող

չեն արձանագրվում հասկալիքային բռնության դեմքերը: Երեխաներից շատերը, սարիքից ելնելով, չեն կարողանում հայտնել կասարկածի մասին: Նրանք հաճախ վախենում են բռնություն գործադրողների սարքեր սղառնալիքներից, մտածում, որ բողոքելուց իրենց վիճակը կարող է վատթարանալ: Երբեմն բռնացողները հենց ծնողներն են: Երբեմն էլ ծնողները, իմանալով իրենց երեխայի նկատմամբ կիրառված բռնության մասին, լռում են, երբ այն կասարկում է ընտանիքի որևէ այլ անդամի կամ հասարակության մեջ որևէ ազդեցիկ մարդու կողմից: Երեխայի մահը բռնի չի կարող համարվել, եթե այն բավականաչափ հետաքննված չէ: Շատ երկրներում չկա ծննդի գրանցման դատարան համակարգ, որի հետևանքով չգրանցված երեխաները մնում են առանց դատարանության: Նմանապես, ամուսնության գրանցման ոլորտում եղած թերությունները դժվարացնում են վաղ և ստիպողական ամուսնություններին հետևելու գործընթացը: Այն երկրում, որտեղ երեխաներին հետևողականորեն տեղավորում են համադասարանական հաստատություններում, խնամում, հարկ եղած դեպքում դատարանում հանցագործներին, բռնության ավելի փչ դեմքեր են գրանցվում: Դա երեխաների նկատմամբ բռնության հասարակական և իրավական ընթերցման աղացույցն է, բռնություն, որ լուրջ հաճախ անցնում կամ անհայտ է մնում: Հասարակությունը կարող է երեխաների դեմ բռնությունն ու չարաճախումը հանցանք չհամարել՝ ընդունելով ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական չարաճախման սարքեր աստիճաններ՝ որոշեալ մանկության անխուսափելի մաս: Ֆիզիկական և այլ տեսակի դաժան դատարանները, որոնց թվին են դասկանում վախեցնելը, սղառնալը, սեռական ոտնձգությունները և մի քանի այլ դատարան, կարող են ընդունվել որոշեալ սովորական երևույթ, մանավանդ երբ ֆիզիկական վնասվածքների հետևանքներ չկան:

Բռնությունը երեխաների համար կարող է ճակատագրական լինել և ավերիչ ազդեցություն ունենալ:

Երեխաների դեմ բռնության ու չարաճախման հետևանքներն էությանմբ և խստությամբ սարքեր են: Վաղ մանկության սարիքներին աղաթ բռնությունը կարող է խոր սղի թողնել հասունացող երեխայի հոգում: Երկարատև աղաթներից (երբ երեխան որևէ բռնության զոհ կամ վկա է եղել) երեխայի իմունային և նյարդային համակարգը կարող է խախտվել, որն էլ կարող է հանգեցնել սղիալական, հուզական և իմացական շեղումների, ինչդեալ նաև այնդիսի վարքագծի, որը կարող է լուրջ հիվանդությունների, հոգեկան խեղումների և հասարակական խնդիրների դատարան դառնալ:

Չարաճահման և բռնության հետևանքով երեխայի մեջ կարող են առաջանալ վսանգավոր վարքային դրսևորումներ, ինչդիսիք են թմրամոլությունը և վաղ սեռական կյանքը:

Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի համաձայն՝ դետությունները դաճտդանում են երեխաներին ամեն տեսակի բռնություններից, կանխում և դաճտում են բռնությունները և աջակցություն ցույց տալիս բռնության զոհերին: Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային կից կամընտիր առձանագրությունները և մարդու իրավունքներին առնչվող այլ փաստաթղթեր ներառում են հասուկ դաճտդանությանը վերաբերող հողվածներ՝ ընդդեմ բռնության: Այս գործողություններն ընտրողաբար չեն կիրառվում, դրանք միջազգային օրենքի դաճտդիր կանոններից են:

Երեխայի նկաճմամբ բռնության և չարաճահման դաճտառները և դիսկային գործոնները

Երեխայի նկաճմամբ բռնության երևույթի դաճտառները բազմազան են՝ դայմանավորված ծնողի և երեխայի, ընտանիքի և հասարակության ժողովրդազրական ու մճակությանին առանձնահատկություններով:

Հիմնականում ծնողների կողմից երեխաների նկաճմամբ չարաճահման և բռնության դիսկը դայմանավորվում է ծնողավարման հմտությունների մակարդակով և ծնող-երեխա հարաբերությունների որակով:

- Ըաճ կարևոր են ծնողների՝ երեխայի խնամքի և դաստիարակության իմացությունը և վերաբերմունքը: Նրանք, ովքեր վաճ են վերաբերվում իրենց երեխաներին, սովորաբար երեխայից անիրաճեսական և աղավաղված սդասումներ են ունենում:
- Հաջորդ գործոնը ծնողի դաճկերացումն է իր երեխայի դաճվածքի մասին: Նրանք, ովքեր չարաճահում և անտեսում են իրենց երեխային, հաճախ բացասական դաճկերացումներ ունեն երեխայի վարքագծի վերաբերյալ և այլ երեխաների համեմաճ՝ նրան համարում են ավելի «վաճ» բնավորություն ունեցող: Նրանք կարող են «վաճ» որակում տալ երեխայի բնավորությանը և որոճակի տարիներին հասուկ դաճվածքները մեկնաբանել որդես «կանխամաճված չենթարկվող»: Բացի այդ, այն ծնողները, ովքեր իրենց երեխաների նկաճմամբ ցուցաբերում են բռնություն ու չարաճահում, ավելի դաճան են իրենց դաստիարակչական մեթողների

մեջ: Նրանք ավելի բռնկվող են և իրենց երեխայի վարքի կառավարման ձևերը չեն կարողանում համադասասխանեցնել իրավիճակին:

- Սթերը, որը ծագում է երեխայի վարքի կառավարման անհաջող փորձերից, հաճախ կարող է սրել դաժանությունը և բռնությունը:
- Էական դեր ունի ծնող-երեխա փոխհարաբերությունների որակը: Նրանք, ովքեր չարաժառանգ են անցեսում են իրենց երեխաներին, հաճախ բնութագրվում են որդես ավելի բացասական և վերահսկող՝ համեմատած մյուս ծնողների հետ: Նրանք լավատ զգայուն և արձագանքող են իրենց երեխաների նկատմամբ, ինչը հանգեցնում է լավատ դրական փոխհարաբերությունների:
- Մասնագետները նշում են մաս ծնողի հետ երեխայի կառի որակը՝ որդես կարևոր գործոն. հավանական է, որ չարաժառանգ ու բռնության ենթարկված երեխաներն իրենց սացած ոչ զգայուն խնամքի հետևանքով անկայուն կառվածություն ունենան ծնող(ներ)ի հետ: Նրանք, ովքեր մերժված են, հաճախ խուսափող կառվածության լասկեր են ներկայացնում, և նրանք, ովքեր ոչ հետևողական խնամք և դաստիարակություն են սանում, նույնդես հաճախ անառաիով կառվածություն են ունենում իրենց ծնող(ներ)ի հետ:

Նշված գործոնների հետ մեկտեղ կարող են դեր խաղալ մաս այնդիսի գործոններ, ինչդիսիք են, օրինակ, ընսամիքի աղբասությունը, սոցիալական մեկուսացումը և այլն:

Երեխաների նկատմամբ չարաժառանգների և բռնությունների դրսևորման նախադրյալները

Մասնագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են որոշակի գործոններ և լայնաններ, որոնք երեխայի չարաժառանգ և անցեսման նախադրյալ են համարվում:

Առաջինը նման վերաբերմունքն է բռնացող ծնողի կամ խնամակալի նկատմամբ: Խոսքն այն անձանց մասին է, ովքեր մանկության ժամանակ չարաժառանգ կամ բռնության են ենթարկվել: Լինելով անառաշտան, տուժելով իրենց նկատմամբ իրենց իսկ ծնողի կողմից գործադրված վաս վերաբերմունքից՝ նրանք հակված են նման վարով սանջանք լասձառելու իրենց երեխաներին: Ցավով, այս անձանցից ասերը բռնարարներով գերազանցում

են իրենց ծնողներին: Նրանց վաս վերաբերմունքը, որ կասարվում է երեխային «դաստիարակելու» ղաօսվակոյվ, հաճախ իմոյուսիվ է և դաժան: Շաս ծնողներ չեն հասկանում կամ ընդունում, որ դաստիարակելու անվան սակ իրենք բռնոյոյուն են գործադրում երեխայի հանդեմ: Մեծանալով ծնողների նման վարիի ղայմաններում՝ նրանք կարծում են, թե դա է սեփական երեխաներին մեծացնելու միջոցը: Սա կարող է սեղծել բռնի վարիի փակ շրջան և փոխանցվել սերնդեսերունդ:

Հաջորդ գործոնը թիրախ կամ հասուկ երեխան է: Ծնողները կամ խնամակալները չարաճախում կամ անցեսում են ընճանիփ բոլոր երեխաներին, այդուհանդերձ, սովորաբար լինում է հասուկ գծեր ունեցող երեխա, ով Պաճառառ է դառնում, որ ծնողը «հեճանու» լինի հենց նրան: Թիրախ երեխայի սիրտերից մեկը հաճմանդամ կամ մճավոր անկարողությամբ երեխան է: Նման երեխան շաճ ժամանակ, ուճադրություն և համբերություն է Պահիանջում: Հաճմանդամ երեխաների ծնողներից շաճերը անբավարար օճանդակություն են սճանում ճանը կամ հասարակության մեջ: Երեխաների Պահիանջումները կայուն են, ուճիև ծնողի հանգիստը՝ սահմանափակ: Այս երեխաներն իրենց սահմանափակ կարողությունների Պաճառառով դանդաղ են շարժվում կամ արագ չեն Պաճասխանում: Վաճ վերաբերմումփի հակված ծնողները կարող են հուսախաբ լինել, հոգնել, ընկճվել, նաև կորցնել վերահսկումը և ուճգին հարվածել իրենց երեխաներին:

Դաճախ վաս վերաբերմունքի թիրախ է դառնում գերակշիպ երեխան: Նման երեխաներն անընդհատ աչ ու ձախ են վազվզում և մոտադրվում ընկնում փողոցների մեջ, փողոցում ծածկոցները, ցածր կահույքի վրա, շուրջ ճաշի մոխրամանները, թափում կաթը, հասակին գցում իրենց ուտելիքը և հալածում մյուս երեխաներին: Չարաշահման հակում ունեցող ծնողները, ընկճված լինելով ճգնաժամային իրավիճակներում, ման ղախերին արագ կորցնում են ինֆամպերահսկումը և ուժգին հարվածում իրենց ամենամոտ գտնվողին, այսինքն՝ գերակշիպ երեխային:

Հասուն երեխայի մյուս սիդը անհասկանալի կան «սարօրինակ» (FLK, funny-looking kid) երեխան է: Այս երեխան ծնողների կողմից նկարագրվում է որպես «սարօրինակ», «սարբերվող» կամ «չար»: Ծնողները հաճախ մտածում են, որ «նա սարբեր է, նման չէ մյուսներին, չար է, վաճն է» կամ «նա նման է իր հորը»:

Երեխայի նկատմամբ չարաժառանգ և բռնության համար նախապատճառ կարող է լինել նաև ճգնաժամը: Գնահատվածները վրա են հաստատում սարքեր կերակրելու և սարքեր կողմնորոշելու: Դրանք կարող են լինել լինել, ինչպես, օրինակ, ընտանիքում հոր աշխատանքի կորուստը կամ բնակարանից ընտանիքի հեռացումը վարձը չունենալու պատճառով: Բայց կարող են լինել նաև վրեժի մեղքերի կամ սառնարանի խափանումը կամ էլ ինչ-որ անձանց բան, օրինակ՝ կաթսայի լարումնակության եռալ-թափվելը կամ երեխայի ձեռքով կաթը թափելը հասակին: Ինչպիսիք էլ լինի ճգնաժամը՝ մեծ թե փոքր, էական չէ: Եականն այն է, որ մեծ ծնողներն սահմանային վիճակի հասցնելու համար դա բավական է: Որոշ ծնողներ այն նկարագրում են այսպես. կարծես իրենց ներսում եղած հրաբուխը վերջապես ժայթքում է, և դրան հաջորդած խենթության վայրկյանները լայնամասշտաբային են իրենց երեխային հասցվող ուժգին հարվածը:

Երեխայի նկատմամբ չարաժառանգ և բռնության սահմանումը

Երեխայի նկատմամբ չարաժառանգ և բռնության երևույթները սահմանելիս դժվարություններ են առաջանում, որոնք լայնամասշտաբային են հասարակությունների մշակութային տարբերություններով: Այն, ինչ կարող է անընդունելի համարվել մի երկրում, կարող է ընդունված լինել մեկ ուրիշում: Մինչ օրս այս ուղղությամբ կատարված մշակակալի հետազոտությունները հիմնականում արվել են զարգացած երկրներում, և մեծ մասամբ դարձել է, թե որքանով են դրանք վերաբերում այլ երկրներում աղյուսակ երեխաներին: Մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ հանդիպում են հասկացություններ, որոնք հոմանիշներ են կամ բովանդակությամբ մեծ են միմյանց՝ «դաժան վերաբերմունք», «բռնություն», «չարաժառանգ», «անհասարակ», «վատ վերաբերմունք» և այլն:

Բռնության վերաբերյալ համաշխարհային զեկույցում երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքը սահմանվում է որպես ֆիզիկական, հուզական, սեռական չարաժառանգ, վատ վերաբերմունք, անհասարակ և չարաժառանգ բոլոր ձևերն ընդգրկող հասկացություն, որի հետևանքով վնաս է հասցվում երեխայի առողջությանը, գոյությանը, զարգացմանը կամ արժանապատվությանը՝ ուժի, վստահության, լայնատեսանկյան հարաբերությունների համաձայն (Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպություն, 1999 և 2002 թթ.):

Երեխայի նկատմամբ կարելի է բռնություն կամ չարաճախում ցուցաբերել և անձեռնել՝ վնաս դատարանով կամ վնասը չկանխելով: Երեխաները կարող են չարաճախվել ընթանալիս կամ որևէ հասարակությունում կամ համայնքում ծանոթների կողմից, ավելի հազվադեպ՝ անծանոթների կողմից:

Գրականության մեջ և մասնագետների բառադարձարում հաճախ կարելի է հանդիպել նաև «**նշանակալի վնաս**» հասկացությանը, որով փորձում են նշել դատարանով վնասի մեծությունը, հաշվի առնելով՝

- ֆիզիկական վնասի չափը և ծանրությունը,
- բռնության և անձեռնման Տևողությունը և հաճախականությունը,
- սեռական բռնության դեպքում՝ կանխամտածվածության աստիճանը, վնասի և բռնության աստիճանը, ինչպես նաև
- բոլոր բռնությունների դեպքում սադիզմի և անհեթեթ ու անսովոր վարքի արժեքի դրսևորումը:

Պետք է կարևորել այն հանգամանքը, որ նշանակալի վնասը նշանակալի երևույթների հետևանք է, երևույթներ, որոնք կասեցնում, փոխում կամ խախտում են երեխայի ֆիզիկական, մտավոր և հոգեբանական զարգացումը: Նշանակալի վնասը մի նախադրյալ է, որը թելադրում է միջամտել ընտանեկան կյանքին համադաստիսան իրավապահ և սոցիալական դատարանության մարմինների միջոցով:

Երեխաների նկատմամբ չարաճախման և բռնության ճեսակները և հետևանքները

Երեխաների նկատմամբ Տևական չարաճախումներն ու բռնությունները կարող են երկարատև ազդեցություն ունենալ երեխայի ֆիզիկական ու հոգեկան առողջության և զարգացման վրա: Երեխայի չարաճախման և անձեռնման երկարատև փորձերը կարող են հանգեցնել մոտ հարաբերություններ ձևավորելու և դատարաններում, աշխատանքում կայացման դժվարությունների, նաև ծնող դառնալու համար անհրաժեշտ վերաբերմունք և ունակություններ զարգացնելու դժվարությունների:

Երեխայի կյանքում բացասական հետևանքներ են թողնում ոչ միայն չարաճախման և բռնության հետ կապված սթրեսային երևույթները, այլև այն համատեքստը, որի մեջ դրանք դրսևորվում են: Հաճախ դա բազմաթիվ գոր-

ծոնների միացություն է, որն ավելացնում է իրական մեծ վնասի հավանականությունը:

Յուրաքանչյուր երեխայի և ընտանիքի դեղումն կարող են լինել գործոններ, որոնք խորացնում են երեխային տատանալի վնասը, և այնպիսիք, որոնք տատանալի են վնասից: Երեխայի վրա ազդեցությունը ուժեղանում է նաև չարահաման և բռնության դրսևորման ժամանակ ընտանեկան միջավայրի որակով և կյանքին ուղեկցող դեղմերով: Երբեմն անտեսվող, սակայն կարևոր գործոն է մասնագետների արձագանքելու ձևը, որն զգալի ազդեցություն ունի արդյունքների վրա:

Երեխայի չարահաման է համարվում այն վարագիծը, որը թուլացնում է նրա ֆիզիկական կամ հոգեկան վիճակը՝ վստահելով նրա տարիքային զարգացումը և առողջական վիճակը: Այս տեսանկյունից ավելի վստահավոր են նրա նկատմամբ կիրառվող բռնությունները: Անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ ձևով է կատարվում բռնությունը, այն ազդում է երեխայի ֆիզիկական, հոգեբանական, սոցիալական և մտավոր զարգացման վրա:

Երեխայի չարահամանը լինում է.

- ֆիզիկական,
- սեռական,
- հոգեբանական,
- անտեսում:

Իրականում այս ձևերից գրեթե ոչ մեկն առանձին չի դրսևորվում, մասնավորապես այն տեղի է ունենում ընտանիքում կամ խնամակալական հաստատությունում: Այդ իսկ տատանալի երևույթը գնահատելիս մախընտրելի է ցուցաբերել համալիր մոտեցում:

Երեխայի նկատմամբ բռնությունը և անտեսումը ենթադրում են երեխայի կյանքի և զարգացման համար էական վստահի և խոչընդոտի առկայություն կամ դրանց հնարավոր առկայության մասին մտահոգություն:

Ֆիզիկական չարահաման և դրա հետևանքները

Երեխայի նկատմամբ ցուցաբերվող ֆիզիկական չարահամանը վերաբերումն է այն տեսակին, երբ երեխային դնում են ֆիզիկական և հոգեկան

անհարմարության վիճակում և միտումնավոր մարմնական վնասվածքներ
դասառաջում կամ չեն փորձում դրանցից խուսափել:

Ֆիզիկական չարաճախումը բավականին լուրջ երևույթ է: Այն սկսվում է փոքր
վնասվածքներով ու կաղսուկներով և վերջանում վնասվածքներով, որոնք կա-
րող են ճակատագրական լինել: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում ֆիզիկական
բռնությունների հետևանքով տարեկան մոտ 200 երեխա է մահանում: Դրա
վսանգը սերտ առնչություն ունի տարիքի հետ. որքան փոքր է երեխան, այնքան
մեծ է նրա ֆիզիկական վնասվածք ստանալու վսանգը: Օրինակ՝ երեխան,
ում ցնցել կամ վայր են գցել, կարող է լուրջ անբուժելի ուղեղային վնասվածք
ստանալ (Shaken Baby Syndrome): Նորածնի համար անգամ փոքրիկ վնաս-
վածքը կարող է ճակատագրական լինել:

Շատ հասարակություններ երեխաներին դաստիարակելու նպատակով խրա-
խուսում են ֆիզիկական դաստիարակում, և այն դեռևս լայնորեն տարածված է բոլոր
մշակույթներում՝ ներառելով բոլոր տարիքների երեխաներին: Չնայած կա տար-
բերություն ֆիզիկական դաստիարակման և ֆիզիկական բռնության միջև, ակնհայտ
է, որ դրանց միջև սերտ կապ կա: Երեխաներին ֆիզիկական չարաճախման
ենթարկող շատ ծնողներ սկսում են հենց այդպիսի դաստիարակությամբ:

Ամենալուրջ ֆիզիկական չարաճախումները տեղի են ունենում վաղ ման-
կության տարիներին երեխայի՝ ինքն իրեն դաստիարակելու անկարողության
դասառաջով: Այնուամենայնիվ, առօրյա վնասվածքները մնում են որոշես
երեխայի նկատմամբ ֆիզիկական չարաճախման ազդանշան: Վնասվածքի
լրջությունը երեխայի կյանքին և առողջությանը սղառնացող վսանգի սուր
ազդանշան է: Եվ անգամ անմեղ երևույթները երբեմն ահազանգում են
ավելի լուրջ խնդիրների մասին:

Ֆիզիկական չարաճախումը կարող է ներառել խփելը, ցնցելը, մեղքելը, թու-
նավորելը, այրելը կամ ծեծելը, ջրում խեղդելը, շնչափնդ առնելը: Ֆիզիկա-
կան վնաս կարող է հասցվել մահ, երբ ծնողը կամ խնամակալը անտեսում
է հիվանդության նախանշանները կամ դիտարկում նպատակ ունի խնամվող
երեխայի վնասառողջությանը:

Ֆիզիկական չարաճախումը կարող է ուղղակի ներդրում ունենալ վնաս հասց-
նել, ֆիզիկական վնասվածք, հաճախակիություն, ծայրահեղ դեղմունք՝ մահ:
Ֆիզիկական չարաճախման ահազանգ կարող են լինել երեխաների ազդեցիկ
վարք, հուզական և վարքային խնդիրները և ուսման բարդությունները:

Երեխայի հետ շփվող յուրաքանչյուր մասնագետ ղեկավար է ունակ լինի երեխայի մարմնի վրա և վարքում նկատվող հնարավոր նշանների նկատմամբ, որոնք կարող են վկայել ֆիզիկական չարաճախման մասին:

Ֆիզիկական նշանները.

- մարմնի վրա չղաճառաբանված-չբացատրված արյունազեղումներ (լավացման տարբեր ասիճանների), ասանների հետքեր, լավացած վերքերի հետքեր,
- ծխախոտի մնացորդից առաջացած այրվածքներ,
- անբացատրելի քերվածքներ, դառնվածքներ և այլն,
- կոտրվածքներ,
- կաղնուկներ,
- մաշկի վրա մասների կամ ինչ-որ առարկայի թողած հետքեր:

Վարքային նշանները.

- իրեն վնասող վարքագիծ,
- ինքնամոլորություն կամ ագրեսիվություն,
- խուսափում է ֆիզիկական շփումից,
- վախենում է տուն գնալ,
- փախչում է ճնից,
- եղանակին չհամադասախանող փակ հագուստ է կրում,
- դժվարությամբ է հայլում, զգացվում է, որ ցավեր ունի:

Երեխայի հանդեմ ցուցաբերված ֆիզիկական չարաճախման փաստը հաճախ բացահայտվում է նրա վարքագծով: Երեխան, որը զգուշանում է իր ծնողներից կամ ընդհանրապես մեծահասակներից, կարող է դառնալ այդպիսին ծեծվելուց խուսափելու կամ վախի դաճառով: Ֆիզիկական չարաճախման ենթարկված երեխաները այլ երեխաների լաց լինելիս կարող են խուճաղի մասնվել՝ վախենալով կրկին ծեծվելուց:

Հակազդելով չարաճախող վերաբերմունքին՝ երեխաները կարող են դառնալ կաշկանդված կամ ընդհակառակը՝ ագրեսիվ՝ դիմելով որոշակի գործողությունների: Ավելի տարիքով երեխաները կարող են դրսևորել տրամադրության կտրուկ փոփոխություններ, սովորության կամ վարքային խանգարումներ, ինչ-

դիստիֆ են եղում գներ կրծելը, գլխով շարունակաբար հարվածելը, կոչում մտնելն ու գործողությունները, ֆոբիաները, հիպոխոնդրիաները, ինչպես նաև տրավմատիկ սթրեսին բնորոշ ախտանշանները: Սովորաբար եղանակի և ամ-հոգ ամրաժ փոքր երեխաների դարբերական չարաժահման հետևանքով կարող են առաջանալ ցածր ինքնագնահատականի, ուսման առաջադիմության անկման դրսևորումներ: Այս ախտանշանները կարող են նկատվել ոչ միայն չարաժահման արդյունքում: Մանկական հոգեբույժների և հոգեբանների հետ խորհրդատվությունը կարևոր է բոլոր այն երեխաների հետազոտություններում, ովքեր ներկայանում են այս ախտանշաններով:

Դորոցահասակ երեխաները տուն գնալու փոխարեն երեկոները ձգտում են մնալ դորոցում կամ հարևանների մոտ: Մրանք ասում են, որ վախենում են գնալ տուն: Ոմանք փախչում են կրկին ու կրկին՝ խուսափելով բռնություններից, հասկադես այն ժամանակ, երբ ծնողները սթրեսի մեջ են:

Շատերը հաճախ կրում են սվյալ եղանակին կամ օրվա ժամերին անհամա-դասատվան երկարաթև կամ փակ հագուստ: Նրանք հրաժարվում են հանել հաս սվիտերը կամ վերնագգեսը նույնիսկ այն ժամանակ, երբ սենյակում շոգ է: Երեխաները կարող են այդպես վարվել իրենց ծնողների խորհրդով, որ-դեսգի խուսափեն բացահայտվելուց, կամ՝ ինքնուրույն, որովհետև ամաչում են իրենց դասահածից և ցանկանում են հասակակիցներից թաքցնել իրենց վերերն ու սոդիները:

Ի վերջո, այս երեխաներից ոմանք դառնում են ընկճված՝ զգալով, որ իրենք անցանկալի են ու չսիրված, և իրենց դրությունն անհուսալի է: Շատերը փոր-ձում են ինքնատաղանություն գործել: Ինքնատաղանության բոլոր փորձերը դես է շատ լրջորեն դիտարկվեն: Երեխան և ողջ ընտանիքը դես է հիմնովին ու-սումնասիրվեն, որդեսգի բացահայտվի ֆիզիկական կամ հուզական չարա-ժահման առկայությունը՝ որդես երեխայի խնդիրների դասձառ:

Վատ վերաբերմունք դրսևորող ծնողները, որդես կանոն, չեն հասկանում, որ երեխայի զարգացումը որոշակի փուլեր ունի, որոնց ընթացքում նա ուսում-նասիրում է միջավայրը կամ ձգտում կադերը: Ծնողները հաճախ երեխայի վարքը համարում են չար կամ կործանարար և փորձում են վերահսկել կամ փոխել այն՝ կիրառելով մարմնական դասիժներ: Որոշ ծնողներ անիրական դասկերացում ունեն մանկան դահանջմունքների և խնամքի մասին: Շատ-երը երեխային դիտում են որդես փոքրիկ մեծահասակի՝ մրանից ակնկալելով դատողության և ճիշտ սխալից տարբերելու բարձր կարողություն: Մյուսները,

դիտարկելով երեխային որդես սեփականություն կամ մի անձ, որը դեռ է սիրի և հոգ կսանի իրենց մասին, նրան ներգրավում են «դերային շրջաններում», ըստ որոնց՝ երեխայից ակնկալվում է ծնողների կարիքների բավարարում:

Հոգեբանական չարաճառումը և դրա հետևանքները

Երեխայի հոգեբանական չարաճառումը ծնողի կամ խնամակալի կողմից երեխայի վրա շարունակական միտումնավոր հոգեբանական ներգործությունն ու զարգացման համար անհրաժեշտ հուզական կադերից զրկումն է, որը կարող է էապես արգելակել կամ խաթարել երեխայի հուզական, մտավոր և վարքային զարգացումը:

Երեխայի հոգեբանական չարաճառումը կարող է դրսևորվել շարունակաբար նվաստացնելով, ասելով, որ նա անցանկալի ծնունդ է, արժևորված և սիրված չէ, ինչդեպ նաև նրա տարիքին և զարգացմանը ոչ համապատասխան ակնկալիքներով, որոնք դարձադրվում են նրան: Կարող է դրսևորվել նաև վախի կամ վստահի զգացում ներշնչելով, շանտաժով, ծնողից բաժանման ահաբեկումներով, ինչդեպ նաև ուսուցիչների նվաստացումներով ու վիրավորումներով՝ ուղղված դրոշմագրավելով երեխաներին: Հոգեբանական չարաճառումը կարող է դրսևորվել երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի բռնի ձևերում, թեև կարող է ի հայտ գալ նաև առանձին:

Հոգեբանական չարաճառումը մեծ ազդեցություն կարող է ունենալ զարգացող երեխայի հոգեկան առողջության, վարքի և իմնագնահատականի վրա: Այն հասկալիքն է վստահալիքն է վաղ մանկության տարիքում: Չարաճառման այս տեսակը նույնիսկ վնասակար է, որքան մյուսները:

Ընտանեկան բռնությունները, մեծահասակների մտավոր առողջության խնդիրները և ծնողների տեսական վատ վերաբերմունքն այն նախանշաններն են, որոնք ցույց են տալիս, որ երեխաները զննվում են վստահալիքն միջավայրում:

Ֆիզիկական ճանաչումը.

- խոսքի խանգարումներ.
- ուսացած ֆիզիկական զարգացում.
- թմրամիջոցների չարաճառում.
- առողջական վիճակի վատթարացում.
- էմուցիոնալ:

Վարձային նշանները.

- վաճառքի սովորություններ.
- հակասոցիալական կամ բացասական վարքագիծ.
- նյարդային խանգարումներ (Տագնադալի երգեր, խաղալու ցանկության բացակայություն).
- զարգացման հաղադրում.
- բացարձակ թափաքություն կամ չափազանց ակտիվություն:

Երբեմն, բացի հոգեբանական չարաժառանգից, առանձնացնում են նաև երեխայի նկատմամբ հուզական չարաժառանգը՝ նկատի ունենալով երեխայի մշակական ստորացումը: Իր բնույթով այն հիմնականում խոսքային է, բայց ծնողի դեմի արտահայտությունը և մարմնի կեցվածքը նույնպես կարող են հանգեցնել այդ արդյունքին: «Դու լավը չես, հեռու գնա ինձանից, դու զզվելի ես, ես քեզ չեմ կարող» արտահայտությունները կարող են ավելի վնասել երեխային, քան գոհով կամ մտաբերված ծեծը: Երեխայի այս խոսքային ստորացումը ներքին սոսիալական է թողնում, որոնք անցեսանցելի են: Սա երեխայի նկատմամբ չարաժառանգ վերաբերմունքի ամենամեղադրանքն է, որովհետև վնասվածքն արտաքին չի երևում: Այս երեխաներից ոմանք դառնում են ներփակված և թափաք: Նրանք մեծանում են անցանկալի և չսիրված լինելու զգացումներով, ընկճված են և զարգանում են ճնշված անձի հատկանիշներով: Ուրիշները կարող են իրենց խնդիրները դրսևորել գործողություններով՝ ցուցաբերելով լեզված և հարձակողական վարքագիծ:

Խառնվածով հանգիստ երեխաները կարող են վերջիվերջո ժայթել: Նրանք կարող են փողոց փախչել, դառնալ կավասների զոհը և զբաղվել մարմնավաճառությամբ: Այդ երեխաները դառնում են օրինազանց, հաճախակի են բացակայում դպրոցից, հարձակվում են ընկերների վրա, զբաղվում խաբեություններով, գողությամբ, ընդունում թմրամիջոցներ, չարաժառանգ ակտիվություններով: Այս ամենը խոսում է այն մասին, որ երեխայի հոգեկան աշխարհը չափազանց խոցելի է:

Երեխայի հուզական զարգացումը կախված է մի շարք գործոններից, ինչպես, օրինակ՝ մոր վերաբերմունքից հղիության ընթացքում կամ այն հանգամանքից, թե ինչպես է երեխան խնամվել և սիրվել ծնողաբերությունից հետո և մանկության ընթացքում: Դա կախված է նաև մայրադպրոցական և դպրոցական տարիներին ընթանական և սոցիալական հանգամանքներով:

Երեխայի ծննդից հետո՝ կյանքի առաջին մի քանի տարիների ընթացքում, սերը և համադասասխան խնամքը կամ դրանց լակասը հզոր ազդեցություն են ունենում նրա հուզական զարգացման վրա:

Անգլիացի գիտնական Ջոն Բոուլբին համոզված է, որ մոր կամ հիմնական խնամողի և երեխայի միջև եղած կապը զարգանում է դեռևս ծննդից առաջ: Նա այդ կապն անվանել է «**կառավարողական հարաբերություն**»: Բոուլբին կարծում է, որ կառավարողական հարաբերության բնականոն զարգացումն ամենակարևոր գործոնն է երեխայի ամբողջական զարգացման (ֆիզիկական, մտավոր, հուզական) համար: [3,23]

Փորձենք ամփոփ ներկայացնել, թե ինչպես է կառավարողական զարգանում երեխայի և մոր/հիմնական խնամողի միջև, և ինչ կարող է սեղի ունենալ, եթե կառավարողական զարգացումը խանգարվում է:

Երեխայի կառավարողական վարքային դրսևորումները.

- աչքերի կոնտակտ,
- ժղիտ,
- խռովել (դժգոհել),
- բողոքել բաժանման դեմ,
- հեկեկ,
- փնտրել,
- ձգվել-հասնել,
- ազդանշաններ տալ կամ կանչել,
- գրկված կամ անկողնուց վերցված լինելու լախանք:

Կառավարողական վարքը չի կարող դրսևորվել ինքնիշխան, ամեն լախի:

Որոշ ճգնաժամային իրավիճակներ լախանջում են կառավարողական վարքի դրսևորում: Դրանցից են.

- հիվանդություն,
- մոր/հիմնական խնամողի անհասանելիություն,
- օտար անձի ներկայություն,
- մեծակություն,

- մթություն,
- նոր միջավայր,
- վնասվածքներ,
- անարդարություն,
- վճանգ, վախ,
- սովածություն,
- հոգնածություն:

Եթե երեխան խնամվում է, և նրա կարիքները բավարարված են, եթե նա սիրված է, աղա զարգացնում է աշխարհը և մարդկանց ընդունելու «դրական մոդել»: Ըստ այդ մոդելի՝ երեխան իր մասին մտածում է հետևյալ կերպ.

- ես արժանավոր եմ, ցանկալի,
- ես աղափոք եմ ինձ զգում,
- ես կարող եմ:

Երեխան ծնողի/հիմնական խնամողի մասին մտածում է.

- նրանք իմ կողքին են (մասշեղի),
- նրանք զգայուն են իմ կարիքների նկատմամբ,
- նրանք արձագանքում են իմ կարիքներին:

Եթե երեխան իր կյանքի առաջին 3 (առնվազն) տարիների ընթացքում անհրաժեշտ խնամք չի ստանում, հաճախ տառապում է չարաժառոտ վերաբերմունքից, և զարգացնում է աշխարհն ու մարդկանց ընդունելու «բացասական մոդել»:

Երեխան իր մասին մտածում է.

- ես անարժան եմ,
- ես անաղափոք եմ,
- ես անկարող եմ:

Երեխան ծնողի/հիմնական խնամողի մասին մտածում է.

- նրանք չեն արձագանքում,
- նրանց վրա հույս դնել չի լինի,

- նրանք վճանգավոր են, մեծող և սղառնացող:

Այստիսով, ծնողի/հիմնական խնամողի ամենակարևոր հասկություններն են.

- երեխայի կարիքների նկատմամբ զգայունությունը,
- ներկա լինելը, ֆիզիկապես և հուզականորեն հուսալի լինելը:

Կառավարությունը զարգանում է երկար ժամանակի ընթացքում և անցնում մի շարք փուլեր:

Կառավարության ձևավորման փուլերը.

Տարիք	Փուլ	Նկարագրություն
0-3 ամիս	Նախակառավարություն	Երեխան կողմնորոշված է դեղի ծնողի/հիմնական խնամողի ձայնը, վերջինիս հետևում է հայացքով և ժղձում ռեֆլեքսով:
3-8 ամիս	ճանաչում	Երեխան ծնողի/հիմնական խնամողին տարբերում է մյուսներից, ժղիքները ղայմանավորված են ճանաչելով:
8-36 ամիս	Ակտիվ կառավարություն	Ի հայտ է գալիս տարօրինակ հակազդեցություն: Երեխան նախընտրում է իր ծնողի/հիմնական խնամողին: Երեխան ստուգում է ծնողի/հիմնական խնամողի դեմքի արտահայտությունը: Նա չորեքսթ կամ ֆայլելով ընդլայնում է իր միջավայրը և հետազոտում է այն առանց տագնաթի: Գործում է կախվածության և հետո նաև անկախ ձևով:
36 ամիս	Գործընկերություն	Կառավարությունը բյուրեղանում է: Երեխան ցույց է տալիս խոսքով հաղորդակցվելու կարողությունների աճ:

Եթե կառավարության հարաբերության զարգացումը խանգարվում է, այսինքն՝ երբ երեխան չարաճառող միջավայրում է, ապա կարող է հետևյալ կերպ հակազդել կառավարության հարաբերության զարգացման խախտմանը:

Բողոք - հուսահատություն - օտարացում

Բողոք. լաց է լինում, ճնշված է, սխուր, համառորեն հայացքով մորը/հիմնական խնամողին է փնտրում, լուսահանում է մորը/ հիմնական խնամողին:

Հուսահատություն. ճնշված է, առկա է հոգեկան հաղադում, օտարների կողմից դրսևորված սփոփանքի կամ մխիթարության մերժում, չի խաղում և չի հետաքրքրվում արտաքին աշխարհով:

Օտարացում. Ծնողի/հիմնական խնամողի հետ վերամիավորվելուց հետո հաղորդակցության թակաս, երեխան ակտիվորեն խուսափում է ծնողից/հիմնական խնամողից կամ էլ չի ճանաչում նրան:

Չարաճառող միջավայրում երկար ժամանակ մնալուց հետո երեխան կարող է զարգացնել ոչ նորմալ կառավարության ռեսպոնսներ.

«A ռեսպոնս»՝ անադապտիվ, խուսափող,

«B ռեսպոնս»՝ անադապտիվ, ամբիվալենտ,

«C ռեսպոնս»՝ անկազմակերպ, չկողմնորոշված:

Կառավարության հարաբերությունների խանգարումները կարող են ավելի ուշ դրսևորվել վարքի առանձնահատուկ ձևերով, որոնք ներառում են.

Սադիզմ/բռնություն. դաժանություն կենդանիների և այլ երեխաների նկատմամբ, երեխաները զբաղվում են վանդալիզմով, փչացնելով, հարձակողական վարք ունեն, ինքնավնասող վարք են դրսևորում, լուսաբերում են:

Սնվելու խանգարումներ. թատկականացված վարքի, ընդգծված հմայքի, անկանոն, խառը կառավարության դրսևորումներ:

Կլեմատոմիա և կոմպուլսիվ սոս. շարունակական գողություններ, լուսաբերող սոս:

Սեռական կոչում մեք. գայթակղիչ հագուստ, սեռականացված վարք այլ երեխաների հետ:

Պասիվություն/ագրեսիվություն. մերժում է հարցերը, սիրաճառում է բոլորին, ունի սադիչ վարք, զայրույթ է առաջացնում դիմացինի մեջ, թափափված է և կարող է էմոտիվ ունենալ:

Վնասված խիղճ. մեղավորության զգացման տակաս կամ բացակայություն, իր մեղքի վերագրումն ուրիշներին կամ սեփական մեղավորության մեծում:

Կառվածության հարաբերությունների խանգարումներով երեխաների համար շատ դժվար է վստահել աշխարհին և այլ մարդկանց: Սակայն երկար ժամանակ մոլասավոր միջավայրում մնալուց հետո, սիրո և խնամքի ամկայության դեմքում երեխան կկարողանա վերահաստատել վստահությունը օրջադասի և աշխարհի նկատմամբ:

Պետք է հիշել, որ երեխան հուզական տահանջմունքներ ունի, որոնք դեմք է բավարարվեն: Դրանցից կարևորներն են սիրելու և սիրվելու, չափահասի հետ կառված լինելու և նրա աղումնակցման և նման տահանջմունքներ: Դրանց չբավարարման դեմքում երեխայի հուզական աշխարհը աղավաղվում է, և երեխան կարող է խնդրահարույց վարք ցուցաբերել:

Սեռական չարաշահում և դրա հետևանքները

Սեռական չարաշահումը երեխային սեռական բնույթի այնտիսի գործողության մեջ ներառելն է, որը նա լիովին չի հասկանում, ի վիճակի չէ բացատրելու կատարվածը, և որը վնասում է նրա անձի ձևավորումը և նորմալ զարգացումը:

Այն ենթադրում է երեխային ստիպողաբար սեռական հարաբերությունների մեջ ներգրավումը՝ հաշվի չառնելով՝ արդյոք երեխան տեղյա՞կ է, թե ինչ է տեղի ունենում: Գարաբերությունները կարող են ենթադրել ֆիզիկական շփում, նաև՝ ստիպողական (օրինակ՝ բռնաբարություն կամ արվանդություն): Դրանք կարող են ներառել առանց շփման հարաբերություններ, ինչտիսի են երեխաների ներգրավումը տոռնոգրաֆիկ նյութեր դիտելու կամ արտադրելու մեջ, սեռական հարաբերություններ տեսնելու մեջ կամ երեխաների սեռական ոչ ընդունելի տահվածի ֆաջալերումը:

Երեխաների շեղվող վարքը, ինչտես օրինակ՝ ինքնավնասումը, ոչ ընդունելի սեռական վարքը, տիրությունը, ընկճախսը կառված են նաև սեռական չարաշահման հետ: Դրա ազդեցությունը կարող է տել մինչև հասունություն:

Մեծ է հավանականությունը, որ երեխաների նկատմամբ սեռական չարաշահում դրևորող մեծահասակների մի մասը երեխա ժամանակ ենթարկված լինի նման վերաբերմունքի: Սակայն սխալ կլինի ասել, որ բռնության ենթարկվող երեխաներն անտայման իրենք էլ կդառնան բռնացողներ:

Ֆիզիկական նշանները.

- լուրջ կամ արյունոտ ներմազգես,
- ցավ կամ բոր սեռական օրգանների շրջանում,
- դժվարություն ֆայլելիս կամ նստելիս,
- արյունազեղումներ կամ արյունահոսություն արտաքին սեռական օրգաններից,
- սեռավարակներ,
- հղիություն,
- միզասեռական օրգանների հաճախակի վարակներ,
- էնուրեզ:

Վարային նշանները.

- ինքնամոտիվ է կամ անընդհատ դեմոնստրացիա մեջ է,
- իրեն առաջարկող, գայթակղող վարագիծ է ցուցաբերում,
- ցածր ինքնագնահատական ունի և սեփական ուժերի հանդեպ անվստահ է,
- հասակակիցների հետ վատ հարաբերություններ ունի,
- քաղցի կտրուկ փոփոխություն է նկատվում,
- խուսափում է ֆիզիկական շփումից,
- հուզականորեն անհավասարակշիռ է, հիստերիկ վարք է դրսևորում,
- բացառիկ գիտելիքներ ունի սեփական և սեփական խաղերի վերաբերյալ:

Չայաստանում մոր-մոր է սկսել լրջորեն ընկալվել երեխաների նկատմամբ սեռական չարաժախման հիմնախնդրի կարևորությունը: Ինքնաստի դեմ սոցիալական և մշակութային արգելքները մոլաստել են երեխաների նկատմամբ սեռական չարաժախման շատ դեպքերի անցեմանը կամ ֆողարկմանը: Երեխաների նկատմամբ սեռական բռնությունների մեծ մասն իրականացվում է այնպիսի անձանց կողմից, ում երեխաները ճանաչում են:

Գոյություն ունի երեխայի նկատմամբ ցուցաբերվող սեռական չարաժախման երկու տիպ՝ **ներընտանեկան** և **արտընտանեկան**: Ընտանիքի անդամների, երեխայի կամ մի քանի անդամների, կամ ազգականների կողմից իրականացվող սեռական չարաժախման ծավալը կազմում է սեռական չար-

րաճախման բոլոր դեղորայքի մոտ 80%-ը: Դեղորայքի փոքր մասն է իրականացվում անձամոթների կողմից⁸:

Երեխայի նկատմամբ սեռական չարաճախման բողարկվածության դասճանաչումը հիմնախնդրի իրական չափերը դժվար է դասկերպել: Սրա վերաբերյալ ազգային վիճակագրական թվայններն աղբափակ են: Որոշ հետազոտողներ համարում են, որ երեխայի նկատմամբ սեռական չարաճախման երևույթն ավելի տարածված է, քան ֆիզիկականը: Համաձայն ընթացիկ մոտավոր հաշվարկների՝ աշխարհում տարեկան տեղի է ունենում երեխաների նկատմամբ սեռական չարաճախման 250-300 հազար դեղորայք: Հիմնախնդրի տարածվածության ցուցանիշը սահմանվել է՝ ելնելով այն կանանց թվից, ովքեր 30-40 տարեկան հասակում հաղորդել են, որ մանկական տարիքում սեռական բռնության են ենթարկվել իրենց ճանը: Շատերի նկատմամբ բռնությունը շարունակվել է մի քանի տարի: Դրա հետևանքով նրանք դժվարություններ են ունենում ամուսնության հարցում և ընտանեկան կյանքում: Հետախառնուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կանանց 1/3-ից և տղամարդկանց 1/6-ից ավելին մինչև չափահասության տարիքին հասնելը, ամենայն հավանականությամբ, ենթարկվում են սեռական բռնության: [1,38]

Այն իրողությունը, որ գրանցված դեղորայքի քանակը ցույց է տալիս միայն «ստացարկերի գազաթը», մի շարք դասճանաչումներ ունի, որոնցից է ծնողներից և ընտանիքի անդամներից շատերի դիմադրությունը նման դեղորայքը մասնագետներին հաղորդելուն: Վախը սոցիալական ցնցագորայից, ամոթը, խուսափումը ընտանեկան կյանքի փոփոխություններից և հարցումներով երեխային ծանոթեցնելուց մոլասում են դեղորայքի հաղորդումը խոչընդոտելուն: Շատ հաճախ այն փաստը, որ ֆիզիկական ոչ մի վնաս չի հասցվել, մոլմոլես օժանդակող գործոն է: Հոկերից շատերն ունենում են անօգնականության

8 ԱՄՆ Նյու Յորքի նահանգի օրենսդրության համաձայն՝ երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի, ներառյալ՝ սեռական բռնության սուբյեկտ կարող է ճանաչվել միայն երեխայի համար իրավաբանորեն դասախանգող անձը: Ընկերների, հարևանների կամ անձամոթների կողմից երեխայի նկատմամբ իրականացվող **սեռական բռնությունը** փրական հանցագործություն համարվող ոսնձություն է անձի հանդեպ և, ինչպես այլ փրական հանցագործությունների դեղորայք, դրա դեմ դայքարում են ոստիկանությունը և դասարանը: Իսկ երբ այն իրականացվում է ընտանիքի անդամներից որևէ մեկի կողմից, աղա արարի որակման դեղորայք այլ մոտեցման կարիք կա: Ավելի ու ավելի շատ ծայեր են հնչում այն տեսակետի օգտին, որ նման դեղորայք բռնություն ցուցաբերողի տեսական բանարկության փոխարեն ղեկ է կիրառել հոգեբուժական և ընտանեկան ինտենսիվ թերապիա: Համարվում է, որ հանցագործի և զոհի վերականգնման համար ընտանիքին ուղղված մոտեցումն ավելի արդյունավետ թերապիայի ազդեցություն ունի: Ընտանիքը փոշելու փոխարեն, որ այնքան հաճախ տեղի է ունենում մեղավորի ազատագրվման դեղորայք, այս մոտեցումն առաջարկում է ուժեղացնել այն:

և հուսահատության զգացում, որը նրանց հետ է դառնում դեմքը հայտնելուց: Փակ դռների հետևում տեղի ունեցող արյունաղոթությունը գաղտնի է: Այն, ամենայն հավանականությամբ, չի հաղորդվի կասարողի կողմից, հաճախ նաև ընթանի՜ի այլ անդամների, մասնավորապես՝ դասիվ բռնացող համարվող ծնողի կողմից:

Երեխայի հանդեմ սեռական չարաժառանգությունների դիմադրական նույնպես նույնպես է ընթանի՜ի անդամների, ինչպես նաև մասնագետների կողմից փաստերի հայտնաբերումը խոչընդոտելուն: Սեռական չարաժառանգությունները երեխաների ուսումնասիրությունները բացահայտում են, որ մեծ թվով դեմքեր ներառում են ծնողներին կամ կապված են նրանց հետ: Հանգամանքները, ընթացքը և արդյունքները տարբերվում են՝ կախված չարաժառանգողի հետ երեխայի մեծության աստիճանից:

Ինչպես չկա երեխայի նկատմամբ ֆիզիկական չարաժառանգությունները կամ բռնացող ծնողի բնորոշ նկարագիր, այնպես էլ չկա ճշգրիտ նկարագիր այն անձի, ով սեռական չարաժառանգությունները երեխաների նկատմամբ: Նրանց անձնային և արտաքին ֆիզիկական բնութագրերը կարելի է տեսնել փողոցով ֆայլով անձանց մեջ և ցանկացած միջավայրում: Հաճախ երեխան նույնպես է սեռական չարաժառանգություններով բռնաբերվում: Հասկանալի է՝ նա վախեցած է և շփոթված: Դեռահասության չհասած և դեռահաս լուս երեխաներ գիտեն, որ այն, ինչ տեղի է ունեցել, վատ է: Մյուս կողմից՝ այն հաճույքի զգացում է առաջացրել, և նրանք շփոթված են խառնիխուռն տղա-վորություններից: Որոշ երեխաների ուղեկցում է մեղքի զգացումը: Հաճախ մեղավորը զոհին համոզում է, որ նա նույնչափ դատախազանք է կատարվածի համար. միջոց, որը լուս դեմքերում օգտագործում են ոճրագործներն իրենց զոհերի լուսյան երաշխիքն ապահովելու համար, ինչպես, օրինակ՝ ամուսնու իրականացրած բռնաբարության դեմքում: Որոշ զոհեր, փաստորեն, վնասվում են արարել լուսյան մասնելու դատախազով: Բռնացողները սղառնում են զոհին կամ նրա ընթանի՜ի ֆիզիկական հաշվեհարդարով:

Սեռական չարաժառանգություններով բռնաբերված որոշ երեխաներ հաղորդում են, որ իրենք ամոթ էին զգում և կարծում էին, թե ընկերներն իրենց տեսնելով՝ կարող են կռահել, թե ինչ է դատախազել, և խուսափում էին ընկերներից: Այն երեխաները, ովքեր ինքնավստահ են եղել և ունեցել են մեծ ձեռքերումներ, դառնում են ներանձնացած և ընկճված: Նրանք հետ են մնում իրենց դրոշակական դարադրումներում, չեն կատարում տնային առաջադրումները կամ

բաց են թողնում ֆնոթյունները: Երեխաների մեջ ձևավորվում է ցածր ինֆ-
մազնահասական, նրանք դառնում են նյարդային ու վախեցած:

Երեխաների հանդեմ սեռական չարաժառանգ երևույթի ճանաչումը և զո-
հի լուրջ տարածվածությունը կախված է չափահասների՝ իրողությունն ընդունելու,
երեխային լսելու ու հավաստելու և համադասասխան գործողություններ կա-
սարելու լուրջ անհրաժեշտությունից:

Ըստ ՀՀ ոստիկանության սվյալների՝ հանրադատության տարածված 2005
թ. արձանագրվել է անչափահաս աղջիկների բռնաբարության 6, 2006
թ.՝ 5, 2007 թ.՝ 1 դեմ: Այդ նույն ժամանակահատվածում գրանցվել են
անառակաբար գործողությունների կատարման համադասասխանաբար 4,
6 և 2 դեմ: Միևնույն ժամանակահատվածում 16 տարի չլրացած անձանց
հանդեմ սեփական բնույթի գործողությունների կատարման համադասաս-
խանաբար 14, 22 և 15 դեմ է գրանցվել:

Հայաստանում դեռևս շատ անելիքներ կան սեռական ոսնձգություննե-
րից երեխաներին լուրջ տարածված: Հարկավոր է բարելավել
օրենսդրական դաժնը, մշակել և ներդնել դեմքերի հայտնաբերման, իրազեկ-
ման և արձագանքման գործունե մեխանիզմներ:

Հաճանդան երեխաների նկատմամբ չարաժառանգումն ու բռնությունը

Հաճանդան երեխայի հանդեմ չարաժառանգ վերաբերմունքն ավելի հավա-
նական է, քան ինչ հաճանդանի: Նրանք ավելի են կախված իրենց խնամա-
կալներից, և ավելի մեծ է հաստատություններում հայտնվելու հավանակա-
նությունը: Հաճանդան երեխաները կարող են արժանանալ չարաժառանգ
և անհասկանալի բոլոր միջավայրերում՝ ընտանիքում, դպրոցում, խնամասար ըն-
տանիքում, հիվանդանոցում, փողոցում և այլն: Սակայն չարաժառանգումն ու
բռնությունը նրանց վրա ունենում է նույն ազդեցությունը, ինչ սովորական
հասակակիցների վրա:

Հաճանդան երեխաներին մյուսների համեմատ ավելի խոցելի են դարձնում
հետևյալ գործոնները:

Դատարանում և լուրջ տարածվածում

Հաճանդան անձանց նկատմամբ հասարակությունում առկա լուրջ տարած-
ված վերաբերմունքը նրանց դարձնում է առավել խոցելի: Նրանց կարող են

բացասական ընկալել և դրա հետևանքով անհարբեր լինել նրանց կարիքների նկատմամբ, չցուցաբերել անհրաժեշտ աղոթական կցում: Հաճամոգամների նկատմամբ նման վերաբերմունքի դրսևառ են հետևյալ ընկալումները.

- Հաճամոգամ երեխաները դժվար թե ենթարկվեն չարաւահման, քանի որ մարդիկ խղճում են նրանց, նրանք գրավիչ չեն:
- Հաճամոգամների նկատմամբ չարաւահումն (սեռական) այնքան էլ վնասակար չի լինի, քանի որ նրանք դա չեն գիտակցի և չեն զգա:
- Սովորական երեխաների համեմատ հաճամոգամներն ավելի են հակված ոչ ճիշտ մեկնաբանությունների:
- Թերապիան և բուժումը նրանց օգուտ չի բերի:

Սեփական անձի թերագնահատումը

Շատ հաճամոգամ երեխաներ ցածր իմքնագնահատական ունեն: Նրանք կարող են համարել, որ իրենց հաճամոգամության դրսևառով արժանի են չարաւահման: Հաճամոգամությունը կարող է անհնար դարձնել նման վերաբերմունքից երեխայի խուսափումը կամ հնարավոր չդարձնել վատ վերաբերմունքի բացահայտումը: Հաճամոգամ երեխաներն ավելի քիչ սոցիալական կադեր են ունենում, քան մյուսները, ուսի կարող են չիմանալ՝ ում դիմել այն դարադայում, եթե բռնացողը իրենց խնամի համար դրսևասխմատու մերիմ մեծահասակներից մեկն է:

Հաղորդակցման խնդիրներ ունեցող հաճամոգամ երեխաները կարող են դժվարանալ չարաւահման կամ բռնության դերի մասին տեղեկացնելու հարցում: Շատ հաճախ նրանք զուրկ են հաղորդակցման միջոցներից օգտվելու հնարավորությունից:

Որոշ հաճամոգամ երեխաներ չունեն տարիքին համադրատասխան հարաբերություններ, որի հետևանքով կարող են դժվարությամբ տարերել դրական հարաբերությունը բռնությունից:

Վերջապես, հաճամոգամ երեխաների նկատմամբ չարաւահման նեանները կարող են սխալմամբ վերագրվել հենց հաճամոգամության փատսին: Սա նաև կարող է ուղեկցվել մեծահասակի ժխտողական վերաբերմունքով բռնության փատսին:

Բռնության ենթարկված կամ նման դիսկի ենթակա երեխաների դրսևոյանում ուղղված աշխատանքը բարդ է և սթերային:

Անճեստումը և դրա հետևանքները

Անճեստումը երեխայի ֆիզիկական կամ հոգեբանական սարրական կարիքները չբավարարելն է հնարավորությունների առկայության դեմքում, որի հետևանք կարող է լինել երեխայի առողջության և զարգացման լուրջ վաթարացումը: Դա ներառում է ծնողի կամ խնամակալի կողմից անհրաժեշտ սնունդ, կացարան և հագուստ չհամարողելը, երեխային ֆիզիկական վնասից կամ վսանգից չդաշտադնելը կամ համադասասխան բժշկական օգնություն կամ բուժման հնարավորություն չադախտելը: Կարող է ներառել նաև երեխայի սարրական հուզական կարիքների անճեստումը կամ դրանց չարձագանգելը: Ինչ-որ առումով անճեստումը նույնպես կարելի է համարել երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունք: Եթե երեխայի համար դասասխանաճու չափահասը գիտի, թե ինչ է հարկավոր երեխայի նորմալ աճի ու զարգացման համար, բայց խուսափում է համադասասխան ֆայլեր անելուց, ուրեմն չարաճախող վերաբերմունք է ցուցաբերում երեխայի նկատմամբ:

Երեխայի հանդեմ հոգասարության բացակայությունը նույնպես համարվում է երեխայի անճեստում, որի դեմքում երեխան հայտնվում է հոգեկան և ֆիզիկական անհարմարության վիճակում, քանի որ ծնողները չեն բավարարում նրա առաջնահերթ կարիքները:

Ծոքր երեխաների անճեստումը հանգեցնում է աճի և մսավոր զարգացման լուրջ շեղումների, շարունակական անճեստումը՝ առողջության լուրջ խնդիրների, ինչպես նաև երկարաժամկետ դժվարությունների սոցիալական վարքում, հարաբերություններում և ուսման մեջ: Ծայրահեղ դեմքերում անճեստումը կարող է հասցնել մահվան:

Ֆիզիկական նշանները.

- առանց հսկողության, բարձիթողի վիճակ,
- մշտապես թերսնված վիճակ, հիպոէնայի թակաս,
- եղանակին անհամադասասխան հագուստ, ոջլոսություն,
- հյուծվածություն,
- ճանջահար ճեւ:

Վարքային նշանները.

- մնում է դասերի ժամին,

- սնունդ է գողանում կամ մուրում,
- հաճախ մտքով ուրիշ սեղ է, ցրված է,
- հաճախ ուշանում կամ փախչում է դասից,
- ինքն իրեն վնասող վարագիծ է դրսևորում,
- դրոշմաբերական ցուցաբերում է անբավարար առաջադիմություն:

Երեխայի անցեստումը ներառում է ֆիզիկական, առողջական և հուզական անցեստումները: Երբեմն դժվար է գնահատել՝ որո՞ւ ծնողներ իսկապես անցեստող են, քանի որ սարբեր մշակույթներում առկա են երեխային մեծացնելու սարբեր սովորույթներ: Հարկավոր է ուշադիր լինել, որ մասնագետները ծնողավարման առանձնահատկությունների առնչությամբ հաճախ առնեն ընթացիկների ազգային և մշակութային սարբերությունները և այն մշակութային, որ այդ ընթացիկներից յուրաքանչյուրը թափառում է սերնդի դաստիարակության մեթոդներին: Սովորույթները, որոնք ունեն կարող են համարվել անընդունելի, մշակութային այլ խմբերում հաճախ ընդունելի են: Մասնագիտական որոշումները դեռավորապես բազմազան տեսակետների գոյության հնարավորություն ընձեռնեն՝ միաժամանակ երաժիշտական երեխայի առողջությունն ու առողջությունը:

Անցեստումը հաճախ է առկա այնտեղ, որտեղ ծնողները ունեն լավագույնս ի վիճակի չեն կամ չեն ցանկանում տեսնել այն, ինչի կարիքն ունի երեխան: Այն ծնողները կամ խնամակալները, ովքեր անկարող են առաջադիմել երեխաների կարիքները, կարող են համարվել անցեստող, եթե նրանց առաջարկվել են լավագույնս առաջադիմելու միջոցներ, բայց նրանք հրաժարվել են առաջադիմություն ընդունելուց:

Ֆիզիկապես անցեստած երեխան չի հասնում իր սարիքին և հասակին համապատասխան քաշին, գունատ է, կարող է անեմիայի մշակումներ ցույց տալ: Երբեմն երեխաներն անցեստվում են այն աստիճան, որ հասնում են ծայրահեղ թերսնման՝ ունենալով հյուծված դեմք, միակողմանի փայտակաման վերջույթներ և փված որովայն: Երեխաների մի մասը, հասկապես ուշ ճանաչվելու դեպքում, իսկապես մահանում են թերսնմանից:

Եթե ծնող ունեցող երեխան անխնամ և փնթի է, խճճված մազերով, եղունգների թակ կեղտով, երկար ժամանակ չվազված, առաջ ալիքաձև է, որ ծնողն ինչ-որ լավագույնս չի լողացնում երեխային: Երեխան կարող է ընկճված և լավ չլինել՝ ցույց տալով ճնշված անձի մշակումներ: Լինում են

նաև դեղեր, երբ երեխաները ձմեռվա կեսին դուրս են ուղարկվում առանց համադասասխան հագուստի: Պես է նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ միշտ էլ, որ անսեսման դասճառը ծայրահեղ աղհասությունն է: Անեստունը հիմնականում ծնողավարման անբավարար հմտությունների հեսևան է:

Անեստունը սահմանվում է որդես երեխայի դահանջնումների բավարարման և վերահսկման անհրաժես մակարդակի անբավարար ադահովում: Բոլոր երեխաներն իրենց զարգացման սարբեր փուլերի ընթացքում համադասասխան հոգասարության կարի ունեն, որի շնորհիվ նրանք դաստանվում են անհաջողություններից և դասահականություններից: Անեստող ծնողները միշտ էլ, որ ադահովում են անվսանգ միջավայր և իրականացնում անհրաժես վերահսկում ու միջամտություններ: Փոքիկ երեխաները թողնվում են միայնակ բնակարանում, թափառում են փողոցներում՝ առանց ծնողների հսկողության, վսանգավոր դեղորայքը և թունավոր փմիական նյութերը հաճախ դրվում են հեսաբրասեր երեխաներին մասշելի սեղերում:

Հուզական անեստունը երեխայի հոգեկան զարգացման դայմանների խաբարումն է, որը հանգեցնում է հոգեբանական և մսավոր գործունեության անկման: Հուզականորեն անեսաված երեխան արհամարիվում է իր ծնողների կողմից: Որոշ ծնողներ բոլոր երեխաներին էն ադահովում անհրաժես խնամով և բնեամով: Այն երեխաները, որոնք էն սսանում իրենց անհրաժես հոման, գուրգուրանի և խոսքային խթանները, ցուցադրում են մայրական զրկանի համախսանիժի նեաններ: Մենակ թողնված լինելով իրենց օրորոցում՝ նրանք դառնում են անսարբեր և ներփակված: Երբեն նրանց աճը հադաղում է, ոսկրային զարգացումը հես է մնում իրական ժամանակագրական սարիից: Անցյալում այս երեխաներից եասերը՝ համարվելով թերզարգացած, ուղարկվում էին հասսասություններ, որսել մնում էին մինչև կյանի վերջը:

Որոշ երեխաներ մեծանում են այնդիսի ընսանիքներում, որոնք կարող են բնորոշվել որդես «հուզական սառնարաններ»: Ծնողներն արհամարիում են նրանց և ժամանակ էնուն նրանց համար կամ անկարող են արսահայսելու իրենց իսկ զգացմումները: Երեխաները մեծ մասամբ մասնված են ինքնահոսի: Ծնողներից մեկը կամ երկուսն էլ եաս զբաղված են աեխասանով, ուեադություն էն դարձնում երեխաներին: Նրանք միամսրեն կարծում են, թե կարող են հեսաձեղ նրանց հես խաղալը: Այս երեխաները, զգալով իրենց էսիրված և անցանկալի լինելը, հակազդում են երկու ձևով: Ոմանք դառնում են ճնեված և դասիվ՝ դժկարություններ ունենալով հասակակիցների հես

հարաբերություններում, ուսման մեջ, դրսևորելով անձնային սարստեսակ խնդիրներ: Մյուսները դառնում են նյարդային և դիմում են գործողությունների. փախչում են դասերից, վնասում այլ երեխաների, գողություն անում, գործածում թմրանյութեր կամ չարաժահում ալկոհոլը: Շատերը փախչում են Տնից՝ զնայով մեծ ֆաղափներ, որսել դառնում են կավասների և շահագործողների զոհը:

Երեխաների մի մեծ խումբ սառադուրում է **առողջական անցեսումից**: Ծնողները նրանց մասին վաղ սարիում տաճաճ հոգ չեն տանում: Նրանք չեն ստանում վարակներից տաճաճանվելու համար անհրաժեշտ տաճաճանումները և կարիքի դեղում չեն տարվում տաճաճաբույժի կամ ակնաբույժի մոտ: Զոհիկական բժշկական խնդիրներն արհամարիվում են: Ուսման այնքան են հեճաճում իրենց երեխաներին անհրաժեշտ խնամքի համար բժշկի մոտ կամ բուժօգնության կետեր տանելը, մինչև հիվանդությունն անցնում է առավել լուրջ և ճգնաժամային փուլերի, երբ բուժումն ավելի դժվար է:

Խնամքի հաստատություններում անցեսում տեղի է ունենում, երբ ծառայության գործավարը, ուղղորդողը կամ աճխատողը վնասում են կամ վնասման վտանգի տակ են դնում երեխայի գոյության ֆիզիկական կամ հոգեբանական տայնանները: Սոցիալական ծառայությունների մասին օրենքը թվարկում է մասնավորապես հետևյալ **անընդունելի գործողությունները**. այնտիսի դեղանյութերի նտանակումը, որոնք ցուցված չեն լիցենզավորված բժշկի, տաճաճաբույժի, բուժրոջ կամ բժշկի օգնականների կողմից, երեխայի զարգացման ասիճանին համապատասխան մոտեցման, խնամքի, սննդի, հագուստի, ապատարանի, բժշկական, տաճաճաբուժական կամ ակնաբուժական խնամքի տրամադրման թերացումը, անհարկի սահմանափակումները, մարմնական տաճիժների կիրառմամբ ֆիզիկական վնասի տաճաճառումը:

Անցեսումները միտ չէ, որ իրականացվում են կանխամտածված կամ անբարյացակամորեն: Երեխաները մնում են անխնամ կամ վատ խնամված, որով հետև նրանց ծնողները չունեն նրանց ապահովելու միջոցներ: Շատ ծնողներ թմրամոլության, ալկոհոլամոլության կամ անձնային խնդիրների տաճաճառով անկարող են բավարարել երեխայի կարիքները: Կան ծնողներ էլ, ովքեր անցեսույակ են երեխայի կարիքներից, ֆանի որ երեխ չեն ունեցել երեխայի խնամքի տաճականություններ կամ իրենց մանկության ընթացում չեն յուրացրել ծնողավարման ցանկալի մոդելներ:

Անսեսող ծնողները չեն հոգում իրենց երեխաների կարիքները, մասնում են անուշադրության՝ մասնը թողնելով բախտի փառաճախին: Այդպիսի ծնողները կարող են անհարբեր լինել երեխաների լուրջ ահաբեկման, հազուադեպ, դժուար հաճախումների, համադասասխան խնամքի հարցում, մերադարձ՝ բժշկական լուրջ վնասումները և խնամքը երեխայի հիվանդանալու դեպքում: Նույնիսկ հրաժարվում են բժշկական խնամքից կյանքի համար վստահավոր հիվանդությունների դեպքերում կամ մեծում են լուրջ վնասումները իրենց կրոնական հայացքների լուրջ ահաբեկման:

Ինչպես բնության երևարկված երեխան, անսեսվածը նույնպես առաջատար է վարձային և անձնային խանգարումների շատ տեսակներով: Շատերը դառնում են գերհարմարվող: Նրանք իրենց լուրջում են անհամեմատ ավելի մեծ երեխայի նման կամ հետք են առնում՝ մինչև վաղ մանկական վարձանքներ: Նրանք կարող են դառնալ հեղ, չափազանց սրճաշարող և լուրջ կամ ագրեսիվ և լուրջաբեկ՝ երբեմն իրենց հանդեպ սարքելով ֆիզիկական բնություն և լուրջաբեկ: Նրանք կարող են դրսևորել խոսքի և վարձելակերպի խանգարումներ՝ դառնալով հակասոցիալական կամ ֆայթայող, ցուցադրել ներքին գծեր, ինչպիսիք են ֆնի խանգարումները կամ հարաբերությունների կառուցման դժվարությունները: Նրանց մոտ կարող են ձևավորվել այնպիսի հոգեախաբանական խանգարումներ, ինչպիսիք են հիստերիան, օբեսեսիաները, կոմպուլսիվ վարձագիծը, վախերը կամ հիպոխոնդրիան:

Այս հանգամանքները լրջորեն ազդում են երեխայի աճի և զարգացման վրա: Նրանք հաղադում են ուսման, միջանձնային և հաղորդակցման կարևոր հմտությունների ձեռքբերման մեջ: Եթե առկա են նման մեքաններ, առաջ ծնողների կողմից այս երեխաներին ախտորոշիչ հետազոտությունների կամ անհրաժեշտ բուժման չհանելը և երեխայի վարձը չվերահսկելը կարող է դիտվել որպես անսեսում:

Անսեսված երեխաները փոքր սարքից սկսում են ալկոհոլ գործածել: Նրանցից ոմանք փախչում են դասերից կամ դառնում օրինազանց, հարձակվում են այլ երեխաների վրա, խաբում սարքերին, հափճակում դրամադանակներ և այլն: Անսեսված երեխան, ինչպես բնությունների երևարկվածը, նույնպես, կարող է առաջադրել ընկճախոսով:

Երեխաներին չարաճախումից և բռնությունից դաժնացնելու որոշ միջոցներ

Քանի որ երեխաների խնամքի և սոցիալականացման ողջ դասաստիճանավորումը դրված է չափահասների վրա, նրանք դարձավոր են աղաչվել այնպիսի դաժնանքներ, որ յուրաքանչյուր երեխա՝

- ֆիզիկապես և հոգեպես առողջ լինի,
- ունենա կրթության հնարավորություն,
- աղքի աղաչիով միջավայրում և լինի դաժնացնված վնասից և վնասագից,
- դրսևորի առողջ հուզականություն,
- իրեն սիրված և արժևորված զգա, մեծանա վստահելի և հուզականորեն հագեցած միջավայրում,
- դաժնա ունակ սեփական խնամքի և առօրյա խնդիրները հաղթահարելու գործում,
- ունենա դրական դասկերացում սեփական անձի վերաբերյալ, ինչպես նաև ինքնությանը վերաբերող աղաչիության զգացում, ներառյալ մշակութային և ազգային ինքնությունը:

Զրկվելով այս հնարավորություններից՝ երեխաները ոչ միայն հայտնվում են չափավորության վնասագի առջև, այլև անճաշեկան և վնասներով լի փորձառություն են ունենում, և չափահաս սարիքում սոցիալական մեծման հավանականությունը մեծանում է:

Երեխային չարաճախումից ու բռնությունից դաժնացնելու և աջակցելու դրակսիկան ենթադրում է սարքեր մասնագետների համագործակցություն, աշխատանք ծնողների և խնամակալների հետ՝ նկնելով երեխայի լավագույն ճաշից և, իհարկե, զգույշ, կռադասված մասնագիտական որոշումից՝ հիմնված մասնագիտական գնահատման վրա:

Չարաճախումից ու բռնությունից երեխաների ամենաարդյունավետ դաժնացնությունը կանխարգելումն է:

Կանխարգելումը լինում է՝

- առաջնային, որը ներառում է «համընդհանուր ծառայություններ» ամբողջ բնակչության համար,

- երկրորդային, որը ներառում է «նդհանրականացված ծառայություններ»՝ բացահայտելով բարձր ռիսկի ենթարկված բնակչությանը և առաջարկելով միջամտություն մինչև չարաչափման և բռնության երևույթների դրսևորումները,
- երրորդային, որը ներառում է «մասնագիտացված ծառայություններ» ընդհանրիմների կամ հիմնարկների համար, որեղ ծնողները կամ խնամողներն արդեն իսկ ցուցաբերում են դաժան վերաբերմունք և անցեսում իրենց երեխաների նկատմամբ: Այս դեղմում միջամտությունն իրականացվում է միայն նաված երևույթների դրսևորումից հետո:

Կանխարգելման նաված ռազմավարությունները ներկայացված են աղյուսակում:

Կանխարգելման ռազմավարություններ (ԱՅԿ, 1999 թ.)		
առաջնային	երկրորդային	երրորդային
մինչև ծնունդը	ռիսկի ենթարկված	վաղ ախտորոշում
Պերինասալ և վաղ մանկության ընթացում առողջական խնամք, որը բարելավում է հղիության արդյունքները և ուժեղացնում վաղ կաղվածությունը: Լավ ծնողավարման փորձի սարածում: Հասարակական իրազեկման միջոցառումներ (ԶԼՄ և արողարգավներ): Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի ղախանջներից բխող համայնային կրթական ծրագրեր:	Ռիսկային երեխաների և ընդհանրիմների հայտնաբերում դերինասալ և հաջորդ փուլերում: Ընդհանրիմների օժանդակություն, օրինակ՝ սնայցեր: Դեղմերի ուղղորդման հսակ համակարգ դեղմի աջակցության ծառայությունները: Եական բռնությունների զոհերի հետ ախասանփի ծրագրեր:	Բազմամասնագիտական ծառայությունների աղախովում: Բժշկական օգնություն, խնամք, խորհրդասվություն, զոհերի/ընդհանրիմների դեղմերի վարում և աջակցություն: Վերինցեզում երեխաների համար հաճելի միջավայրում/դղրոցներում: Երեխաների ղաշղանության հսակ օրենքներ և երեխաների համար նդասավոր դասական համակարգ:

<p>Սոցիալական ծառայությունների, օժանդակության և ցանցերի առկայություն և հասանելիություն:</p> <p>Դոկորդի վրա հիմնված միջոցառումներ՝ ուղղված բռնությունների բացառմանը:</p>	<p>Համայնքահենք և ընտանիքահենք օժանդակություն և ցանցեր, մասշտիբի տեղեկատվություն համայնքային միջոցների և աղափոխության լուսնավորման մասին:</p> <p>Դոկորդի վրա հիմնված սոցիալական ծառայություններ՝ բարձր սթրեսով միջավայրերի համար</p>	
---	--	--

Չարաճահման և բռնության ենթարկված երեխայի դաժնությունների գործողությունների սիդային ընթացակարգ

Չարաճահման ենթարկված երեխան կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխա է, որի իրավունքների դաժնությունն անհագրված է օրենքով: Չարաճահման ենթարկված երեխայի դաժնությունների ընթացակարգը կարող է ունենալ այսդիսի կառուցվածք և բովանդակություն.

- Դեմքի ուսումնասիրություն, կարիքների գնահատում և հաշվառում,
- Դեմքի հեռ աշխատանքի լուսնավորում (միջամտության լուսնի կազմում),
- Միջամտություն,
- Միջամտության արդյունքների գնահատում,
- Դեմքի հեռ աշխատանքի ավարտ:

Դեմքի ուսումնասիրություն, կարիքների գնահատում և հաշվառում

Առաջին ֆայլն այս գործընթացում դեմքի հայտնաբերումն է: Տարբեր ոլորտներում աշխատող մասնագետները կոչված են մտադետ հետևելու ընտանիքների և երեխաների կարիքներին և այդդիսով հայտնաբերելու տեղի ունեցած չարաճահման դեմքերը: Մասնավոր անձինք (ընտանիքի մտադոգված անդամները, ընկերները, հարևանները) մույնդետ կարող են հայտնաբերել չարաճահման կասկածելի դեմքեր:

Հասարակության իրազեկումը ղեկավարելու է շարունակական բնույթ ունենա, և դա կնդգասի խնդրի վաղ հայտնաբերման գործընթացին:

Ղեկավարող ուսումնասիրությունը կատարում են երեխաների դաստիարակությանը զբաղվող ծառայությունները, իսկ հետազոտությունը՝ իրավապահ մարմինները: Ղեկավարող գործողությունների համաձայնեցման և համակարգման կարիք ունեն:

Այս փուլում դարգաբանման և որոշման ենթակա հարցերը հետևյալն են.

- Երեխան արդյոք ենթարկվել է չարաճախման կամ վսանգի մեջ է օրենքով սահմանված բնորոշմանը (ԵՊԾ):
- Կա՞ր արդյոք հանցանք (իրավադատներ):
- Չարաճախման համար արդյոք դատախազանքում է ծնողը կամ խնամակալը (ԵՊԾ), ո՞վ է կասկածյալը (իրավադատներ):
- Կա՞ն արդյոք վկաներ կամ ակնմատեններ (ԵՊԾ, իրավադատներ):
- Արդյոք բոլոր ֆիզիկական փաստերը հավաքված և դատախազական են (ԵՊԾ և իրավադատներ):
- Կա՞ն արդյոք այլ տուժածներ (ԵՊԾ և իրավադատներ):
- Հավանական է, որ դեղորմ մոտ աղագայում կրկնվի: Եթե այո, աղա ի՞նչ աստիճանի է կրկնության ռիսկը (ԵՊԾ):
- Կա՞ն արդյոք բավարար փաստեր կասկածյալին ձերբակալելու համար (իրավադատներ):
- Երեխան աղախով վիճակում է, եթե ոչ, աղա ի՞նչ միջոցներ են անհրաժեշտ երեխայի աղախովության համար (ԵՊԾ):
- Երեխան ունի՞ր դաստիարակական խնամառության տակ վերցվելու կարիք (ԵՊԾ և իրավադատներ):
- Ընտանիքն ունի՞ր արդյոք անհատաղ աջակցության կարիք (ԵՊԾ):
- Արդյոք անհրաժեշտ են շարունակական ծառայություններ երեխային դաստիարակելու և աղագա հնարավոր բռնության վսանգը նվազեցնելու համար (ԵՊԾ):

Դեղմի կադրակցությամբ աշխատանքի տրամադրում

Դեղմի ուսումնասիրությունից հետո կազմվում է բոլոր կառույցների, մասնագետների և ընթացիկ անդամների փոխհամաձայնության վրա հիմնված միջանոցական ծրագիր: Դրա համար հարկավոր է դարձել հետևյալը.

- Որո՞նք են այն մոդասակները, որոնց իրականացմամբ կնվազեցվի բռնության ռիսկը, և դարձվա՞ծ են բուժման կարիքները:
- Նշել մոդասակների առաջնությունները:
- Ի՞նչ գործողություններ (միջոցառումներ) են անհրաժեշտ մոդասակներին հասնելու համար:
- Ի՞նչ ֆայլեր են ձեռնարկվելու յուրաքանչյուր մոդասակին հասնելու համար: Որոշակի դեղմուն որո՞նք են ԵՊԾ աշխատողների ֆայլերը: Որո՞նք են ընթացիկ անդամների դարձականությունները:
- Նշել մոդասակային գործողությունների կատարման ժամկետները:

Միջանոցային և վերականգնում

Միջանոցային/վերականգնման բնույթը դադարեցված է բռնության տեսակով և դասճառված վնասի չափով: Հնարավոր է, որ զգացվի բժշկի, հոգեբանի, սոցիալական աշխատողի, իրավաբանի և այլ օժանդակող մասնագետների կարիք: Այս փուլում իրականացվում են այն գործողությունները, որոնք ծրագրվել են նախադեպ:

Միջանոցային արդյունքների գնահատում

Միջանոցային ընթացքում և ավարտին հարկավոր է գնահատել ստացվող արդյունքները: Եթե դրանք գոհացուցիչ չեն, կամ սահմանված մոդասակները չեն իրականացվում, ապա հարկավոր է վերանայել միջանոցային տվյալներ և անհրաժեշտության դեղմուն փոփոխություններ կատարել: Այս գնահատման ժամանակ որոշե՞ա չափանիշներ կարող են ծառայել՝

- երեխայի առաջնությունը,
- բռնության ռիսկի նվազումը,
- երեխայի նկատմամբ բռնությունից բխած միջանոցային շնորհիվ ձեռք բերված հաջողությունը:

Դեմոֆի կադակցությամբ աշխատանքի ավարտ

Եթե դեմոֆի կադակցությամբ աշխատանքի ընթացքում համոզվում են, որ բռնության և անհետան հետևանքները վերացվել են կամ հնարավորինս հաղթահարված են, կամ բռնության կրկնության հավանականությունը հասցված է նվազագույնի և կամ վերացված է, կարելի է դեմոֆի վարումը ավարտել:

Սոցիալական դեմոֆի վարման օրինակ 10

Դեմոֆի սոցիալական դասնությունը

L-ի (16 տարեկան աղջիկ) մասին ահազանգը ստացվել է ոստիկանության անչափահասների բաժնից: Երկու կին առավոտյան այգով անցնելիս տեսել են մի անչափահաս աղջկա՝ մրսած և գունատ: Մոտեցել են, հարցուփորձ արել և որոշել աղջկան ուղեկցել ոստիկանություն: Ոստիկանության անչափահասների բաժնում ընդունել են աղջկան և գրուցել նրա հետ: Աղջիկը ոստիկանին դասնել է, որ փախել է ճեղք և չի ցանկանում վերադառնալ մոր և 2 քույրերի մոտ, քանի որ նրանք իրեն հաճախ են ծեծում:

Ոստիկանն այցելում է ընտանիք, գրուցում մոր հետ և նրան հրավիրում բաժին: Բաժնում որոշվում է, որ L-ն վերադառնա տուն, և նրա դասախանութությունը ստանձնի մայրը: Պաշտոնական գրությամբ L-ն և նրա մայրն ուղեգրվում են համայնքային վերականգնողական կենտրոն՝ ստանալու համադասախան աջակցություն: Կենտրոնում դեմոֆի վարումը ստանձնում են սոցիալական աշխատողը և հոգեբանը:

Առաջին հանդիպման ժամանակ դարձվում է, որ L-ն 16 տարեկան է, ավարտել է մեավոր զարգացման խնդիրներ ունեցող երեխաների հասուկ դպրոց: Ներկայումս չի սովորում և չի աշխատում: Ընտանիքն ապրում է ժամանակավոր կացարանում: L-ն ունի երկու քույր, որոնցից մեկը մեծ է 2 տարով, իսկ մյուսը՝ փոքր է 1 տարով: Ե՛վ մայրը, և՛ դուստրերը դժգոհում են ընտանիքում չորոշ լարվածությունից և հաճախակի վեճերից, որոնք սովորաբար ավարտվում են ծեծով: Ընտանիքն ապրում է միայն սոցիալական նպաստի և մոր աշխատավարձի (հավաքարհի) հաշվին:

Մայրը դժգոհում է L-ի վարքից: Նա կռվարար է, չափազանց մաքրասեր և անընկալական հաստատելու ծայրահեղ ձգտում ունի: Անհամարժեք է քույրերի նկատմամբ, չափազանցված թեմանանք ունի մոր նկատմամբ:

Մայրը աղջիկներին խնամում է միայնակ և որևէ օգնություն չի ստանում: Մոր կարծիքով՝ ծեծը աղջկան կարգի հրավիրելու միակ միջոցն է, և իր ուժերն այլևս սղառվել են:

Այցելուի կարիքների գնահատում

Առաջին հանդիպումը տեղի է ունենում սոցիալական աշխատողի մոտ, որտեղ ներկա են և՛ մայրը և՛ դուստրը: Սոցիալական աշխատողը ձեռնում է հետևյալ խնդիրները և գնահատում երեխայի ու ընտանիքի կարիքները.

- այցելել դորոց և ձեռն աղջկա վարքի և նախասիրությունների մասին տեղեկությունները,
- հոգեբանական անհասական թերաթիա աղջկա հետ,
- հոգեբանական անհասական խորհրդասվական աշխատանք մոր հետ (բացի հոգեբանականից, մորն իրազեկել ծնողավարման և երեխայի կարիքների մասին),
- աղջկան ուղեգրել օրվիկլինիկա՝ մանկական նյարդաբանի խորհրդասվության,
- փորձել աղջկան ուղղորդել որևէ ուսումնարան՝ մասնագիտություն ստանալու,
- միջամտության ընթացքում կազմակերպել 2-3 ընտանեկան խորհրդասվություն ընտանիքի բոլոր անդամների մասնակցությամբ:

Միջամտություն

Աշխատանքները սկսվել են և՛ մոր, և՛ Լ-ի հետ: Սոցիալական աշխատողի՝ դորոց կատարած այցի ժամանակ դարձվել է, որ աղջիկը վաղ հարաբերություններ է ունեցել հասակակիցների հետ, ուսուցիչները նրան բնութագրում են որպես ասոցիալ վարք ունեցող, շուտ բռնկվող և ագրեսիվ: Հաճախ է դորոց եկել նյարդայնացած, զրգռված վիճակում: Նրանք մեծ գիտեին, որ աղջիկը հաճախ է տանը ֆիզիկական բռնությունների ենթարկվում, իսկ մայրը չարաչափում է ակտիվ: Ուսուցիչները մեծ նշել են, որ աղջիկը հետաքրքրված է խոհարարությամբ, սիրում է մաքրել, դասավորել:

Մայրը խոստովանում է, որ և՛ ինքը, և՛ դուստրերը ստիպված են ծեծում Լ-ին, քանի որ նա ագրեսիվ բնավորություն ունի:

Հիմք ընդունելով ուսուցիչների և մոր դիտարկումները՝ Լ-ն ուղարկվեց մանկական նյարդաբանի մոտ՝ խորհրդասվության: Նյարդաբանը հաստատեց հո-

զերանական թերադիայի կարևորությունը: Հոգեբանն ախտորոշեց հոգեկան զարգացման հաղադում:

L-ն մոր հետ հարաբերությունների դժվարություններ ունի: Հոգեբանական աշխատանքը շարունակվում է, կենտրոնի մեկ այլ հոգեբան շարունակական աշխատանք է անում մոր հետ: Թերապևտիկ միջամտությունները զուգակցվում են ծնողավարման հմտությունների ուսուցման հետ: Աշխատանքը շարունակվում է:

Մասնագետների խումբը կարևորեց նաև L-ի մասնագիտական կողմնորոշման հարցը: Մի շարք բնարկումներից հետո L-ն կատարեց մասնագիտության ընտրություն: Նա հաճախում է դրոֆեսիոնիկական ուսումնարան և դաստիարակվում է խոհարար դառնալու:

Դեմոֆի վարման ավարտ

Նշված գործընթացներն այսօր իրականացվում են հաջողությամբ: Բազմամասնագիտական թիմը դարձրեաբար բնարկում է դեմոֆը: Մոր և աղջկա հարաբերություններում կան ռեսանելի դրական փոփոխություններ: Ընտանիքում դադարել են ֆիզիկական և հոգեբանական բռնությունները: Ուսիկանությունը տեղեկացված է փոփոխությունների մասին: L-ն սիրով հաճախում է ուսումնարան:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Նշե՛ք երեխայի հանդեմ բռնության դասադանները և ռիսկային գործոնները:
2. Տարբերակե՛ք բռնություն և անսեսում հասկացությունները:
3. Որո՞նք են երեխայի հանդեմ չարաաահման ռեսակները:
4. Թվարկե՛ք անսեսման տարառեսակները:
5. Ներկայացրե՛ք ձեր դիրքորոշումը երեխայի հանդեմ բռնություն խախտող («ադասակով սնված տղան», ծեծը որդես դաստիարակության միջոց) մոսեսցումների նկատմամբ:
6. Համեմատական աղյուսակի միջոցով նշե՛ք չարաաահման ռեսակների ֆիզիկական և վարային նշանները:

7. Որոշակի օրինակի հիման վրա մշակե՛ք չարաճահման և բռնության ենթարկված երեխայի դաժնությունների գործողությունների ընթացակարգ:

Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն

1. Հարությունյան Կ. Երեխաների չարաճահման և անցեսման կանխարգելման ձեռնարկ / World Vision Armenia: Երևան, 2006:
2. Keeping Children Safe, www.keepingchildrensafe.org.uk
3. Multidisciplinary training "Child abuse and family violence", Manual, IS-PCAN, Estonia, 2005.
4. Բրաուն Զ. Երեխաների դաժնություն / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ: Երևան, 2002:
5. Domestic violence against women and girls /Unicef, Innocenti Research Centre, No.6 – June 2000.
6. Երեխաների հանդեպ բռնությունների կանխարգելման միջոցակետային հանձնախմբի աշխատանքային նյութեր / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ: 2003
7. Երեխաների դեմ ուղղված բռնության վերացում. Ձեռնարկ խորհրդարանականների համար, N 13 / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ: Երևան, 2007:
8. Երեխաների դաժնություն. Ձեռնարկ խորհրդարանականների համար, N 7 / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ: Երևան, 2004:
9. WHO (World Health Organization) 1999,2002 World Report on Violence and Health. Chapter 3, Child Abuse and Neglect by Parents and Other Caregivers.
10. Երեխաների նկատմամբ կիրառվող բռնությունները Հայաստանի Հանրապետությունում / ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, ՀՕՄ: Երևան, 2006:
11. Council of Europe "Building a Europe for and with Children", www.coe.int/chidren
12. Violence and Injury Prevention Programme WHO Regional Office for Europe, www.euro.who.int/violenceinjury.

ԳԼՈՒԽ 7

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՃԱՌՔԻՑ ԵՎ ՍԵՌԱԿԱՆ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄԻՑ

Հեղինակներ՝ Նելլի Դուրյան և Արմինե Գմյուր-Կարապետյան

Այս թեմայի ուսումնասիրության արդյունքում սովորողները՝

- կսահմանեն թրաֆիֆինգ հասկացությունը,
- կհասկանան երեխաների թրաֆիֆինգի նպատակները և լուրջ ազդեցությունները,
- կվերլուծեն թրաֆիֆինգի ձևերը և դրանց վնասները,
- կհասկանան թրաֆիֆինգի զոհերի կարիքները և դրանք բավարարելու ձևերը,
- կիմանան սեռական շահագործման կանխարգելման ուղիները:

Օգտագործված հասկացություններ

Երեխայի շահագործում - ներառում է մարմնավաճառությունը կամ սեռական շահագործման այլ ձևերը, բռնի տարադրված աշխատանք կամ ծառայությունները, ստրկությունը կամ ստրկության մեծ ժամկետով տրակտանքները, օրգանների հեռացումը:

Երեխաների թրաֆիֆինգ - երեխայի ներգրավումը իրական կամ տեսական աշխատանքի սեռական գործողություններում, կամ երեխայի սեռական մասերի ցանկացած ցուցադրում հիմնականում սեռական նպատակներով:

Երեխայի մարմնավաճառություն - երեխայի օգտագործումը սեռական գործողություններում վճարի դիմաց կամ ցանկացած այլ մտադրությամբ:

Սեռական տուրք - ճամփորդություններ՝ կազմակերպված տուրքատվող բաժնի միջոցով կամ այդ բաժնից դուրս, սակայն օգտագործելով դրանց կառույցները և ցանցը, որի առաջնային նպատակն է հաստատել կոմերցիոն սեռական հարաբերություն տուրքատվողի և ժամանման վայրի բնակչի հետ:

Ներածություն

Թրաֆիֆինգը գլոբալ հիմնախնդիր է՝ սերտորեն կապված մարդու իրավունքների խախտումների, սնեսասկան միգրացիայի ու աշխատանքի հարցերի, անդրազգային ու սեռական հանցավորության, ինչդեպ նաև՝ համային ու անհասկանալի առողջության հետ։ Թրաֆիֆինգի ենթարկվողների թվում են տղամարդիկ, կանայք և երեխաները։

Թրաֆիֆինգը խիստ դինամիկ երևույթ է, որի բնորոշ գծերը մշտապես փոփոխվում են՝ արձագանքելով փոփոխվող սնեսասկան, սոցիալական և ֆաղափական դարձումներին։ Այն դիտարկվում է միջազգային և ազգային բարժումների ու միգրացիայի գլոբալ համատեքստում, որոնք սեղի են ունենում սնեսասկան գլոբալացման, միգրացիայի իզակամացման, ռազմական ընդհարումների և ղեկությունների փլուզման կամ վերածնունդների, ինչդեպ նաև՝ ֆաղափական սահմանների ձևափոխության հետևանքով։ Չնայած թրաֆիֆինգը միջազգային երևույթ է, դրա դեմ դարձարի արդյունավետ ֆաղափականությունը ղեկ է սեղայնացված լինի՝ ըստ յուրաքանչյուր երկրի ֆաղափական, սոցիալական և մշակութային յուրահատկությունների։ Աշխարհում ամեն սարի հազարավոր երեխաներ դառնում են վաճառքի և սեռական ռաղագործման զոհ։ Այս երևույթները ծնող ղառառները համալիր են և ներառում են փոխկաղակցված գործոններ։ Ընդհանուր առմամբ, երեխաները հանցագործների համար թիրախ են, ֆանի որ նրանք դիսկային գործոնները ճանաչելու ու հասկանալու, ինչդեպ նաև սեփական վարքը հսկելու և կառավարելու բավարար կարողություններ չունեն։ Նրանք կախված են չափահասներից և լիարժեք չեն ղառակերպում իրենց գործողությունների հետևանքները։ Ավելին, մեկ անգամ ենթարկվելով ռաղագործման՝ նրանք հետագայում դառնում են ավելի խոցելի։

Վերջին տարիներին Հայաստանում ակնհայտ է միգրացիայի աճի հետ կապված մշակողությունը։ Զանի որ արագամ աշխատանքի օրինական ուղիները հետզհետե սահմանափակվում են, մարդիկ նախընտրում են երկրից մեկնել աղօրինի ճանաղարհով։ Գաղթակցվելով օրինական ու անօրինական գործատուների գրավիչ խոստումներով՝ մարդիկ հայտնվում են թրաֆիֆինգի կազմակերպիչների ճիրաններում։ Կասկածից վեր է, որ աղափաղությունը մեծ խթան է մարդավաճառության և սեռական ռաղագործման համար, սակայն այն չի կարող լինել երևույթի միակ բացատրությունը։ Փաստ է, որ աղափաղ ընտանիքներից դուրս եկած բոլոր երեխաները չէ, որ ենթարկվում են թրաֆիֆին-

գի ու սեռական շահագործման: Հետևաբար, լուրջ է հաշվի առնել նաև այլ գործոններ:

Երեխաները, որոնք հաճախ են դառնում բռնության, չարաճախումների և անսեռական զոհ (ընթացման և համայնքում), ավելի խոցելի են և հեշտությամբ են ենթարկվում սեռական շահագործման և թրաֆիկինգի: Ընթացման և համայնքի բավարար ղաճախություն չստանալու դեմքում երեխան կարող է հեռանալ ճից, լինել բացարձակ անղաճախ, ձեռք բերել վախեր, համակվել հուսահատությամբ և այլն: [8]

Ցածկ կրթական մակարդակ, մասնագիտական հմտություններ և աշխատանքի հնարավորություն չունեցող երեխաները և հասկալու նրանք, ովքեր ծննդյան գրանցման փաստաթուղթ չունեն, հայճնվում են առանձնահատուկ վճանգի մեջ: Այս ղաճախում գեղեղային խճախությունը ևս խթանիչ գործոն է: Որոճ հասարակություններում նման խճախությունը թրաֆիկինգի առումով կանանց և աղջիկներին դարձնում է նվազ ղաճախավաճ: Եվ, վերջալու, խնամից և հսկողությունից դուրս մնալաճ երեխաները հեշտությամբ կարող են դառնալ թրաֆիկինգի և սեռական շահագործման զոհ:

Միայն Հարավարևելյան Ասիայում ճարեկան թրաֆիկինգի է ենթարկվում 200.000-250.000 կին և երեխա: Երեխաների թրաֆիկինգը իրալու համաշխարհային երևույթ է, որը կաղում է աշխարհի երկրներն ու ճարաճաղանները անօրինական ճղաճարժի մի բարդ ճղալով և, ըստ գնահատականների, աղջեցություն է ունենում ճարեկան ճուրջ 1,2 միլիոն երեխայի կյանքի վրա: [3]

Թրաֆիկինգը սովորաբար իրականալվում է մեկ երկրից մյուսը, սակայն կարող է ճղի ունենալ նաև նույն երկրի ներսում՝ հիմնականում գյուղական վայրերից փաղափային վայրեր ճղափոխմամբ:

Ղճվար է ղաճեղալնել մարդու իրավունքների խախճման ավելի սարսափելի և աճթալի օրինակ, փան երեխաների սեռական շահագործումը: Ամեն ճարի աշխարհում ավելի փան 1 միլիոն երեխա հարկաղաբար ճղաղվում է մարմնավաճաղությամբ, ենթարկվում թրաֆիկինգի և սեռական մղաճակներով վաճաղվում կան օգճաղործվում մանկական ղոռնոգրաֆիայի մեջ:

Թրաֆիֆինգ երևույթի արժանաշուշունը միջազգային փաստաթղթերուն

Միջազգային օրենսդրության մեջ թրաֆիֆինգ երևույթի սահմանունը գրեթե մեկդարյա ժամանակուն ունի: Սկսած 1904 թ. սրկության վերաբերյալ առաջին փաստաթղթի ստեղծումից՝ միջազգային հանրությունը զբաղվում է թրաֆիֆինգի խնդիրներով՝ ուժադրության կենսունուն ղաիեղով այդ երևույթի տարբեր դրսևորումները: Ավելի ուժ ՄԱԿ-ի երեխայի իրավունմների մասին կունվենցիայուն ընդգրկվեցին դույթներ, որում դասաղարսուն են թրաֆիֆինգը: 2000 թ. դեկտեմբերի 12-ին Պալերմոյուն ստորագրված ՄԱԿ-ի Ամրազգային կազմակերղված հանցավորության դեմ կունվենցիան լրացնող Մարկանց, հասկաղես՝ կանանց և երեխաների առևսրի կանխարգելման, արգելման և ղասծի մասին արձանագրության (այսուհես՝ Պալերմոյի արձանագրություն) մեջ, որը վավերացրել են բազմաթիվ երկրներ, և որը թրաֆիֆինգի դեմ տարվող ղայաբարուն կարևորագույն գործիք է, սրված է թրաֆիֆինգի բավական սղառիչ սահմանուն [1]: Համաձայն այդ փաստաթղթի՝ թրաֆիֆինգը սահմանվում է որղես.

ա) Շահագործման նղասակով մարղկանց հավաբագրելը, տեղափղխելը, փղխանցելը, թաբցնելը կամ ստանաղը ուծի սղառնաղիղով կամ հարկադրանի այլ միջոցների կիրառման, առևանգման, խարղախղության, խաբերղյան, իծխանղությունը կամ վիձակի խոցելղիղությունը չարաճաիելու կամ ուրիճ անձի կղղմից վերահսկվող անձի համաձայնղությունն ստանաղու համար վձարումների կամ ճաիերի ձևով կաճառելու ճանաղարիղով:

Շահագործունը նվազագույնը ներառուն է այլ անձանց մարմնավաձառղյան ճաիագործունը կամ սեփունաղ ճաիագործման այլ ձևեր, հարկաղիր ածխասանը կամ ծառայղությունները, սրկությունը կամ սրկությանը համանման սղղղությունները, անազաս վիձակը կամ մարմնի մասերը կորգելը:

բ) Մարղավաձառղյան գղիի համաձայնղությունը այնղիսի ղղանավորված ճաիագործմանը, որի մասին խղսվում է սղյն հողվածի «ա» ենթակեսուն, հաճվի չի առնվում, եթե օգտագործվել է «ա» ենթակեսուն նճված ներգործղյան միջոցներից որևէ մեկը:

գ) Շահագործման նղասակով երեխա հավաբագրելը, տեղափղխելը, փղխանցելը, թաբցնելը կամ ստանաղը համարվում է «մարղկանց առևսուր»

նույնիսկ այն դեպքում, եթե դրանք կադաված չեն սույն հոդվածի «ա» ենթակետում նշված ներգործության միջոցներից որևէ մեկի կիրառման հետ:

Համեմատության համար ներկայացնենք թրաֆիկինգի սահմանումը՝ համաձայն ՀՀ ԲԿ-ի 132-րդ հոդվածի. «Շահագործման նպատակով մարդուն հավաքագրելը, փոխադրելը, հանձնելը, թափանցելը կամ ստանալը՝ կյանքի կամ առողջության համար ոչ վստահավոր բռնություն գործադրելու սղառնալիքով կամ դրա գործադրմամբ կամ հարկադրանքի այլ ձևերով, առևանգման, խարդախության, վիճակի խոցելիությունը օգտագործելու կամ նրան վերահսկող անձի համաձայնությունը ստանալու համար՝ վճարումներ կամ բարիքներ տալու կամ ստանալու միջոցով»: Զանգի որ սույն գլխում խոսելու ենք ոչ միայն թրաֆիկինգի, այլև երեխաների սեռական շահագործման մասին՝ Տեղին կլինեն հիշատակել օրենսգրքի մեկ այլ՝ 132.1 հոդվածը, համաձայն որի. «Մարդուն դրոշմական կամ սեռական շահագործման այլ ձևերի մեջ, հարկադիր աշխատանքի կամ ծառայությունների ներգրավելը կամ ստիպելը կամ ստիպմանը նմանվող վիճակի մեջ դնելը կամ դադարեցնելը կյանքի կամ առողջության համար ոչ վստահավոր բռնություն գործադրելու սղառնալիքով կամ դրա գործադրմամբ կամ հարկադրանքի այլ ձևերով, առևանգման, խարդախության, վիճակի խոցելիությունը օգտագործելու կամ նրան վերահսկող անձի համաձայնությունը ստանալու համար՝ վճարումներ կամ բարիքներ տալու կամ ստանալու միջոցով»:

Պետք է նշել, որ եթե խոսքը վերաբերում է չափահասներին, ապա թրաֆիկինգի գործընթացը ներառում է հարկադրում և խաբեություն: Սակայն երեխաներին, հասկալի փոքր երեխաներին ավելի հեշտ է ստիպել որևէ բան անել, քան չափահաս մարդկանց: Հետևաբար, հարկադրման ասիժանը, որը դաժանաբան է, որդեգրի երեխան ուղեկցի վաճառողին կամ անի այն, ինչ վաճառողը դաժանաբան է, լավ ավելի ցածր է, քան այն, որը դաժանաբան է չափահասին հսկողության տակ դաժանաբան է: Երեխաների նկատմամբ հսկողություն ձեռք բերել և դրանից զուսմար վաստակել. սա է թրաֆիկինգի էությունը:

Վերջին օրջանում թրաֆիկինգը դեռությունների ուսարության կիզակետում է: Առանձնահատուկ ուսարության են արժանանում միջոցական սահմանները հատող երեխաները: Այս փաստը ցույց է տալիս կառավարությունների ուսարությունը ներգաղթի հսկողության ոլորտում: Սակայն իրենց ճները լիով և շահագործման ենթարկվող երեխաների դարագայում ոչ թե սահմանի

հասումն է կարևոր, այլ այն, որ նրանց դուրս են բերում ընթանալի տաճարա-
նության ոլորտից:

ՄԱԿ-ի Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ կոնվենցիան
և այն լրացնող Մարդկանց, հասկալիք՝ կանանց և երեխաների առևտրի կան-
խարգելման, արգելման և դատախազական արձանագրությունը ստորագրվել են
2000 թ. դեկտեմբերին և Հայաստանի համար ուժի մեջ են մտել 2003 թ. սեպ-
տեմբերից: Ի լրումն անհատների, մասնավորապես կանանց ու երեխաների
թափափումը կանխող գործողությունների կոչին՝ դրանք դառնալու են
մանրամասն դրույթներ օրենսդիրների՝ թափափումը հակազդող օրենքներ,
դրանց կիրառման մեխանիզմներ և զոհերի հետ վարվելու կանոններ ընդունե-
լու դատարանականությունների վերաբերյալ: Օրենքի կիրառմանն առնչվող դրույթ-
ները վերաբերում են.

- միջազգային թափափումի մեջ կասկածվող անձանց և խմբերի, ինչպես
նաև նրանց կողմից օգտագործվող ձևերի ու մեթոդների վերաբերյալ իրա-
վադատական մարմինների միջև տեղեկատվության փոխանակմանը, որը թա-
փանցիկ կդարձնի ոլորտը,
- սահմանի վերահսկմանը,
- օրենքի կիրառման ու սահմանների դատարանական համար դատա-
խանաճու անձնակազմի ուսուցմանը:

Արձանագրությունը նաև դառնալու է մանրամասն կանոնակարգեր,
որոնք վերաբերում են թափափումի զոհերին հայրենի վերադարձնելու հարցե-
րին (7-րդ և 8-րդ հոդվածներ):

Հիմնախնդիրը Հայաստանում

Վերջին 10-15 տարիների ընթացքում Հայաստանում երեխաներին թափա-
փումից դաժնացնելու ուղղությամբ լուրջ առաջընթաց է նկատվել: 2003 թ.
օգոստոսի 1-ից ուժի մեջ է մտել նոր ՀՀ քրեական օրենսգրքը, որում, ի թիվս
այլ փոփոխությունների, ընդգրկվել է 20-րդ գլուխը՝ «Ընթանալի և երեխայի
ժառանգի դեմ ուղղված հանցագործությունները»: Քրեական օրենսգրքում
կան հոդվածներ, որոնք վերաբերում են համանման խնդիրների, ինչպիսի-
սիք են՝ «Մարդուն առևանգելը» (հոդված 131), «Ազատությունից ազատի
զրկելը» (հոդված 133), «Երեխայի առև ի վաճառք» (հոդված 168): 2007
թ. դեկտեմբերին ՀՀ կառավարության որոշմամբ հաստատվել է Հայաստանի

Հանրադատությունում 2007-2009 թթ. ընթացքում մարդկանց շահագործման (թափափնդի) դեմ ղայաբի կազմակերմման ազգային ծրագիրը և ծրագրի իրականացման ժամանակացույցը, որը հաջորդում է 2005-2007 թթ. գործողությունների ազգային ծրագրին:

Հայաստանը թափափնդի առումով հիմնականում ծագման երկիր է, որոշ չափով՝ սարանցիկ ու նդասակակես երկիր: Հայաստանի և այլ երկրների (որ հայերը հակված են արագադթելու) միջև ներկայումս առկա սնեստական սարբերությունները թափափնդով զբաղվող կազմակերդություններին կամ անհասներին ադահովում են մարդկային ռեսուրսով՝ փոխադրելով նրանց ինչդես նորանկախ դեսությունների սարածներ, այնդես էլ դրանց սահմաններից դուրս, մեծ մասամբ՝ Արաբական Միացյալ Էմիրություններ և Թուրիա: Գոյություն ունի նաև աննեան արահոս դեղի եվրոդական որոշ երկրներ: Թուրիայի հես դիվանագիսական հարաբերությունները բացակայում են, և այսեսը ավելի է արժնորվում հասարակական կազմակերդությունների դերը: ԱՄԷ-ի և Հայաստանի միջև 2002 թ. կնքվել է իրավական փոխօգնության ղայմանագիր:

Ածխահագրական դիրքը և սնեստական իրավիճակը սահմանափակում են Հայաստանը որդես սարանցիկ երկիր օգագործելու հնարավորությունները: Ներկայումս, ընդհանուր առմամբ, Հայաստանը չի դիսվում վերջնական նդասակակես երկիր, թես եղել են դեղեր, երբ Հայաստանն օգագործվել է որդես սարանցիկ երկիր: Սակայն չի բացառվում, որ Հայաստանը կարող է ադագայում դառնալ նաև նդասակակես երկիր: Սա մեկ անգամ ևս ադացուցում է թափափնդի՝ որդես երևույթի, դիմամիզը: Կան նաև սվյալներ ներին թափափնդի առկայության վերաբերյալ, սակայն որևէ հեսագոսություն ցայսօր չի արվել, արժանահավաս սվյալներ չկան: Մարդկանց առևսրի իրավիճակը Հայաստանում բանական առումով կարելի է կայուն համարել: Վերջին սարիներին մարդկանց առևսրի ողղությունների և չափերի զգալի փոփոխություն չի նկասվել: Եթե նախկինում կանանց հավաքագումը իրականացվում էր այլ ածխասանի սեղավորելու դասրվակով, ադա ներկայումս հասարակության իրազեկությունը նկասելիորեն բարձրացել է: Թափափնդի զոհերի հավաքագումն իրականացվում է հիմնականում նրանց խոցելի վիճակն օգագործելով, կամ մարմնավաճառությամբ մեծ գումարներ վասակելու, կամ շահավես ածխասանի սրամադրելու խոսումներով: Հավաքագրվածները հասում են ՀՀ սահմանն իրենց օրինական փասաթղ-

թերով՝ սահմանված կարգով: Եթե մինչև նոյաբերանի երկու հասնելը չեն կեղծվում փաստաթղթեր, ապա դա իրականացվում է սահմանի երկու:

Մարդկանց առևտրի զոհ են դառնում կանայք՝ անկախ ազգային պատկանելությունից, ովքեր զբաղվում են մարմնավաճառությամբ կամ սոցիալապես անապահով վիճակում են:

Մարդկանց առևտուր՝ որպես առանձին հանցաքննարկ, ընդգրկվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքում, ուժի մեջ մեկ 2003 թ. օգոստոսի 1-ից և սահմանվում է միայն նշված ժամանակից հետո կատարված հանցանքների վրա (հարկ է նշել, որ խնդրին վերաբերող 132-րդ և 132.1 հոդվածները վերանայվել են 2006 թ.): Մինչ այդ կատարված հանցագործությունները, որոնք փաստացի դառնալի են թափափուկի հասկանալի, որակվել են որպես կապառություն, սակայն վիճակագրության դաշտի և կապառության ավանդական ձևերից տարբերակելու նպատակով դասակարգվում էր կոչվել են «արագաճ կապառություն»: Ներկայումս գործում է նաև ՀՀ կառավարության 2008 թ. նոյեմբերի 20-ի որոշումը՝ «Մարդկանց շահագործման (թափափուկի) ենթարկված անձանց ազգային ուղղորդման կարգը հաստատելու» մասին, որի նպատակն է առավել արդյունավետ կազմակերպել թափափուկի ենթարկված անձանց իրավունքների պաշտպանության համակարգը, ներառյալ՝ դաստիարակման մարմինների գործառնություններն ու զոհերի հետագա աջակցության ուղղությունները:

Թափափուկի քրեական գործերով տուժող ճանաչված անձանց ֆանակական սվյալները խիստ տարբերվում են զոհերի իրական թվից: Սովորաբար յուրաքանչյուր քրեական գործով տուժող է ճանաչվում 2-3 զոհ, մինչդեռ, ըստ օրենսդրության, յուրաքանչյուր շահագործող մշտապես շահագործման է ենթարկում 5-15 անձի: Տարբերության դասառն այն է, որ զոհերը Հայաստան են վերադառնում քրեական գործի հարուցումից հետո, երբեմն մի ֆանի տարի անց, երբ ավարտված է լինում գործի մախախնությունը, և նրանք չեն ցանկանում հայտարարել իրենց հետ կատարված հանցագործության մասին:

ՀՀ կառավարությունը վավերացրել է թափափուկին առնչվող միջազգային մի տարբեր փաստաթղթեր, ինչպես նաև ընդունել մի տարբեր քրեական, որոնք բարենպաստ դասաններ են ստեղծում հանրապետությունում թափափուկի երկույթի դեմ դասարարելու համար: Ավելին, Հայաստանը մասնակից է իրավական փոխօգնության վերաբերյալ երկուող ու բազմակողմ համա-

ձայնագրերի, ինչդեռ նաև՝ հանձնման համաձայնագրերի Բուլղարիայի, Վրաստանի, Հունաստանի, Լիսվայի, Եգիպտոսի (ստորագրված է, բայց դեռևս վավերացված չէ), Իրանի, Արաբական Միացյալ Եմիրությունների հետ, ԱՊՀ երկրների միջև հանձնման վերաբերյալ կոնվենցիային, Եվրոպայի խորհրդի հանձնման մասին կոնվենցիային և այլն:

2000 թ. դեկտեմբերի 14-ին Հայաստանը միացել է Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ կոնվենցիային և դրան կից Մարդկանց, հասկալալի կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և դատարանի մասին 2000 թ. թիվ 55/25 արձանագրությանը (Պալերմոյի արձանագրություն): Փաստաթուղթը վավերացվել է 2003 թ. մարտի 25-ին:

2002 թ. հոկտեմբերի 14-ին ընդունվել է ՀՀ վարչապետի որոշումը ՀՀ թրաֆիկինգի դեմ դալարի հարցերով միջգերատեսչական հանձնաժողով ստեղծելու մասին:

2003 թ. մարտի 25-ին ՀՀ-ն վավերացրել է Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիան և դրան կից Մարդկանց, հասկալալի կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և դատարանի մասին, ինչդեռ նաև Ցամախով, ծովով և օդով միգրանտների անօրինական փոխադրումների դեմ արձանագրությունները:

2008 թ. փետրվարին վավերացվել է Մարդկանց ռադիոգործման (թրաֆիկինգի) դեմ դալարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան:

2006 թ. ՀՀ րեական օրենսգրքում կասարված համադասալիան փոփոխություններով կասարելագործվել են թրաֆիկինգ հանցատեսակի համար դատարանի սահմանող հոդվածները:

2007 թ. դեկտեմբերի 6-ին ընդունվել է ՀՀ վարչապետի թիվ 1598-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետությունում 2007-2009 թթ. ընթացքում մարդկանց ռադիոգործման դեմ դալարի կազմակերպման ազգային ծրագիրը և ծրագրի իրականացման ժամանակացույցը հաստատելու մասին»:

ՀՀ վարչապետի 2007 թ. որոշումը ստեղծվել է ՀՀ-ում մարդկանց ռադիոգործման թրաֆիկինգի հարցերով խորհուրդ:

Ըստ ՀՀ ոստիկանության ներկայացրած սվյալների՝ 2005 թ. արձանագրվել է անչափահասի ներգրավումով թրաֆիկինգի 1 դեմք:

Երեխաների թրաֆիկինգը ծառայում է հետևյալ նպատակներին.

1. ներգրավում մանկական մարմնավաճառության մեջ,
2. ներգրավում ղոռնոգրաֆիայի մեջ,
3. որդեգրում վաճառելու նպատակով,
4. հարկադրական աշխատանք,
5. մուրացկանություն,
6. ներգրավում ֆրեական գործողությունների մեջ,
7. օրգանների և հյուսվածքների փոխադրվածություն: [8]

Սեռական ծահագործում

Սեռական ծահագործումը վերաբերում է առևտրային հիմունքներով մասնագիտացվող սեռական ծառայություններին (մարմնավաճառություն և ղոռնոգրաֆիայի արտադրություն) և այլ իրավիճակներին: «Այլ անձանց մարմնավաճառության որդեգրում և ծահագործումը» վերաբերում է այն դեպքերին, երբ կավասք կամ ծահագործողը ամբողջությամբ կամ մասամբ իրենց են վերցնում գույմարը, որը սալիս է հաճախորդը սեռական ակտի համար: [1] Երեխայի սարիքը կարևոր չէ, ինչպես նաև էական չէ՝ հասել է նա սեռական հասունության կամ այնուհետև սարիքի, երբ սեռական հարաբերությունները սվյալ երկրում թույլատրվում են: Կարևոր չէ նաև՝ դեղի կատարվել է կողմերի համաձայնությամբ, թե՞ ոչ: Այս բոլոր հանգամանքներն էական չեն համարվում, երբ փորձ է արվում որոշել՝ 18-ից ցածր սարիքի անձը ենթարկվել է թրաֆիկինգի, թե՞ ոչ: Էական չի համարվում նաև՝ 18-ից ցածր սարիքի անձը սվել է իր համաձայնությունը սեռական ոլորտում աշխատելու համար, թե՞ ոչ:

«Սեռական ծահագործման» այլ ճանապարհները հստակ չեն սահմանվել: Դրանք ներառում են ամուսնության որոշ ժամկետներ. 18-ից փոքր սարիքի աղջիկներին հավաքագրում և ասում են, թե նրանց աշխատանք է սրվում, բայց հետագայում բռնությամբ ստիպում են ամուսնանալ: Սի շարք երկրներում, ուր սեղավորվում են կանայք, ներգաղթի ծառայությունները խստացնում են սահմանափակումներն օտարերկրացի կանանց համար՝ նպատակ ունենալով դժվարացնել նրանց աշխատանքը սեռական ծառայությունների

ոլորում: Ամուսնությունն օգտագործվում է կապահովելու կողմից մարմնավաճառության մեջ ներգրավված կանանց և աղքիկների համար սվյալ երկրում գտնվելու թույլտվություն ստանալու նպատակով: [1]

Սեռական շահագործումը ներառում է մանկական մարմնավաճառությունը, այդ թվում՝ սեռական նպատակներով զբոսաշրջությունը և մանկական դրամացրաֆիան: Երեխաների ամուսնությունը, որը կարելի է սեռական շահագործման ձև համարել, ավելի շատ առնչվում է վնասակար ավանդական սովորույթներին:

Մանկական մարմնավաճառություն

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի կամընթիւր արձանագրությունը, անդրադառնալով երեխաների վաճառքին, մանկական մարմնավաճառությանը և դրամացրաֆիային, մանկական մարմնավաճառությունը սահմանում է որպէս երեխաների օգտագործում սեռական գործողություններում՝ գումարի կամ որևէ ծառայության դիմաց:

1990-ական թթ. կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ՝

- *Հարավային Աֆրիկայում մարմնավաճառության նպատակով օգտագործվել է 18 տարեկանից փոքր 28.000-30.000 երեխա, նրանց կեսը՝ 10-14 տարեկան,*
- *Հնդկաստանի վեց ամենամեծ քաղաքներում սեռական շահագործումների է ենթարկվում 18 տարեկանից փոքր 21.000-30.000 մարմնավաճառ:*
- *Դոմինիկյան Հանրապետությունում մանկահասակ մարմնավաճառների թիվը հասնում է 30.000-ի:*

Մանկական մարմնավաճառությունը չի սահմանափակվում միայն աղքիկների մասնակցությամբ: Որոշ ամերիկյան քաղաքներում մանկահասակ մարմնավաճառների կեսը տղաներ են: Շրի Լանկայում տղաների մարմնավաճառությունն ավելի տարածված է, քան աղքիկներինը: Սա բացատրվում է երկու սեռերի դերային տարբերությամբ. աղքիկներն ավելի դաշտանված են, մինչդեռ տղաները ծնողների վերահսկողությունից համեմատաբար ավելի դուրս են և վաստակում են ընտանիքի հիմնական եկամուտը: Մարոկկոյում նույնպէս տղաների մարմնավաճառությունը դայմանավորված է ընտանիքի եկամտի հայթայթման գործում նրանց ունեցած դերով և զբաղվածության

այլ աղբյուրների բացակայությամբ: Ընթանիմուն և դոկորցուն գոյություն ունեցող մարդավախությունը (հոմոֆոբիան) որոշ երկրներում շղաների մարմնավաճառության զարգացման հիմնական խթանն է: Կանադական մի ուսումնասիրության համաձայն՝ արվանդոլ շղաները լիում են ընթանիմոն իրենց նկատմամբ դրսևորվող խտրականության և բռնության լաճառուով և մարմնավաճառության են դիմում աղուուս հայթայթելու համար:

Առավել զարգացած մի քանի երկրներում, ըստ երևույթին, մանկական մարմնավաճառության հիմնական լաճառն աղաճությունը չէ: Միացյալ Նախանգներում ընթանիմոների քայքայումը, երեխաների նկատմամբ ներընթանեկան բռնությունը և առիամարիամը, ներառյալ՝ զգացմունքային առիամարիամն այն հիմնական լաճառներն են, որոնք երեխաներին ստիղում են լիել իրենց տումը և ներգրավել մարմնավաճառության մեջ:

Սեռական ռախագործման հետևանքները կործանարար են: Հոգեբանական, սոցիալական և ֆիզիկական վնասներից բացի, մանկահասակ մարմնավաճառները հասկաղես ենթարկվում են ՁԻՎՀ-ով և սեռական ճանաղարհով փոխանցվող այլ հիվանդություններով վարակելու վսանգին, քանի որ նրանց հազվադեղ է հաջողվում անվսանգ սեռական հարաբերություններ ունենալ:

Սեռական նղաճակով զբոսառչություն

Սեռական նղաճակով զբոսառչությունը խոռո բիզնես է: Օրինակ՝ Միացյալ Նախանգների 1998 թ. զեկույցի համաձայն՝ ամեն տարի ռուջ 200.000 զերմանաղի սեռական հարաբերություններ ունենալու նղաճակով մեկնում է առսասահման:

Երեխաներին առնչվող սեռական նղաճակներով զբոսառչության զարգացման հիմնական լաճառներից են նաև անկասար օրենսդրական դաճը և դաճարավական համակարգերի անարղյունավեճ գործառնությունը: Դրամբ ողերոֆիլների ռջանում այնողիսի տղավորություն են սեղծում, որ մեկնելով զարգացող երկրներ՝ կարող են երեխաներին բռնության ենթարկել առանց դաճական հետաղնդման վսանգի: Օրինակ՝ որոշ երկրներում երեխաների նկատմամբ սեռական հանցագործությունները դաճական քնության են առնվում միայն ծնողի կողմից հայց ներկայացնելու դեղում: Մինչ Հարավառելյան Ասիայի երկրներում դրանց կանխարգելմանն ու լաճտղանությանն ուղղված ջանքերը ռարունակում են դրական արղյունք ունենալ, սեռական

նդասակով զբոսաբերիկների համար բարենպաստ վայր են դառնում Կենտրոնական Ամերիկայի երկրները: Այս խնդիրը հասկալի են սրված է Կոստա Ռիկայում: Մայրաքաղաք Սան Խոսեում աղյուսում է ավելի քան 2.000 մանկահասակ մարմնավաճառ, որոնք՝ որդես սեռական նդասակով զբոսաբերության փաթեթի մաս, որի գովազդը լայն տարածում ունի ինտերնետում, վաճառվում են օտարազգիներին: Այսօր շուրջ 70 ինտերնետային էջեր գովազդում են Կոստա Ռիկան՝ որդես սեռական նդասակներով զբոսաբերության կենտրոն:

Թեև կանայք և աղջիկները նման զբոսաբերության հիմնական զոհերն են, տղաները նույնպես դրանից զերծ չեն մնում: Շրի Լանկայում մանկահասակ մարմնավաճառներից շատերը տղաներ են: Նրանց հաճախորդները տղամարդ զբոսաբերիկներն են, իսկ որոշ աֆրիկյան և կարիբյան երկրներում մեծ խնդիր է կին զբոսաբերիկների կողմից «ծովափնյա տղաների» շահագործումը:

1995 թ. Ջրոսաբերության համաշխարհային կազմակերպությունը, դասադարձելով սեռական նդասակով զբոսաբերության առողջական, սոցիալական և մշակութային խորը հետևանքները, դրա դեմ դայաբարի նդասակով մի շարք որոշումներ ընդունեց:

Մանկական դոռնոգրաֆիա

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի Մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական դոռնոգրաֆիայի մասին կանոններ արձանագրությունը մանկական դոռնոգրաֆիան սահմանում է որդես երեխաների որևէ կերպ ներգրավվածություն իրական կամ կեղծ սեռական հարաբերություններում կամ հիմնականում սեռական նդասակներով երեխայի մարմնի սեռական մասի ցուցադրում: Միջազգային բեական ոսկականության կազմակերպության (Ինտերոլի) ընդունած սահմանումը նման է վերը նշվածին. երեխայի սեռական շահագործման տեսողական դասկերումը՝ երեխայի սեռական արարների կամ սեռական օրգանների ցուցադրմամբ:

Մանկական դոռնոգրաֆիան երեխաների համար վնասակար է երկու առումով. առաջին՝ այն խթանում է երեխաների սեռական շահագործումն ու չարաշահումը, երկրորդ՝ մանկական դոռնոգրաֆիան դասկերող յուրաքանչյուր լուսանկար կամ տեսաժապավեն վկայում է այդ երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի մասին: Դոռնոգրաֆիկ նյութերի սեղծման դահից

հետո դեռ երկար ժամանակ երեխաները շարունակում են մնալ դրանց տարածման գոհրը:

Գաղտնի բնույթի տարածառով մանկական թոռնոգրաֆիայի տրջանառության ծավալի մասին տեղեկությունները հաճախ բացահայտվում են միայն իրավադատների կողմից և մոտ միայն ենթադրվում դատական հետադոնման: Սակայն այս խնդրի խորությունն ակնհայտ է դառնում անգամ մեկ գործողության արդյունքում:

Իմտերմեղը և մանկական թոռնոգրաֆիան

Մանկական թոռնոգրաֆիայի արտադրությանը և տարածմանը հասկադետ նոդաստեց թվանայնացված XXI դարը: Համակարգչային տեխնոլոգիաների առաջընթացը մասշտելի, էժան և առավել թափնված դարձրեց մանկական թոռնոգրաֆիայի արտադրությունն ու տարածումը: Այն վերածվեց միլիոնավոր դոլարների եկամուտ բերող ինդուստրիայի, որը շահագործողները հիմնականում ղեկավարվում են հենց տներից: Իմտերմեսն օգտագործվում է թեդոֆիլների կողմից գրույցի տենյակի միջոցով տեղեկություններ փոխանակելու և հավանական գոհերի հետ կադվելու համար: Այն դահից, երբ մանկական թոռնոգրաֆիան հայտնվում է իմտերմեսում, դրա ֆիզիկական ոչնչացումը դառնում է անհնարին:

Երեխաների թրաֆիինգը և որդեգրումը

Որդեգրման նոդասակով երեխաների թրաֆիինգը և վաճառն արդեն տեղ են գտնում ազգային զեկույցներում, սակայն միջազգային որդեգրումների դեդում վտանգը շատ ավելի մեծ է: Ըստ գնահատականների՝ տարեկան Ասիայի, Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոդայի և Լատինական Ամերիկայի 20.000 մանուկ է որդեգրվում ավելի հարուստ երկրներում ադորող զույգերի և անհատների կողմից, և այս դահանջարկն արագորեն աճում է:

Որդեգրման համար երեխաների ձեռքբերման անօրինական ձևերը ներառում են.

- առևանգում,
- հիվանդանոցում ծննդաբերած մորն իր երեխայի մահվան մասին կեղծ տեղեկության հաղորդում,
- դրամի կամ ադարմների առաջարկում երեխայի փոխարեն (երեխայի առն ու վաճառն),

- հայրության կեղծ ճանաչում,
- երեխայի ծննդյան գրանցման դատարանի որոշումը մոր կամ միջնորդի անվան գրանցում՝ կենսաբանական մոր փոխարեն,
- կեղծ հայտարարությունների հիման վրա որոշման համար ծնողների թույլտվության ձեռքբերում,
- խոցելի սոցիալական կարգավիճակ ունեցող հղի կանանց գաթակալում կամ նրանց նկատմամբ ճնշման գործադրում, հասկալի միայնակ և անչափահաս մայրերի նկատմամբ՝ երեխայի ծննդից հետո նրա որոշման համաձայնությունը ստանալու նպատակով: [2]

Թրաֆիֆինգը և մանկական աշխատանք

Աֆրիկայում և Ասիայում անցկացված վերջին հետազոտությունները հաստատում են, որ երեխաները հաճախ ենթարկվում են թրաֆիֆինգի ճնային աշխատանքի կամ այլ աշխատանքների մեջ ներգրավելու նպատակով. ծառայությունների ոլորտ, շինարարություն, գյուղատնտեսություն, ձկնորսություն և մուրացկանություն: Թրաֆիֆինգի տարբեր ձևերը բավականին լավ ուսումնասիրված և նկարագրված են աշխարհի տարբեր երկրներում:

Արևմտյան Աֆրիկայում երեխաները հաճախ թրաֆիֆինգի են ենթարկվում «զբաղվածության գործակալությունների» միջոցով՝ ճնային աշխատանքի կամ համեմատում, որպեսզի օգնեն համայնքին համար:

Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայից երեխաները թրաֆիֆինգի են ենթարկվում և տարվում Արևմտյան Եվրոպա՝ աշխատելու ծառայությունների և զվարճանքների կազմակերպման, ինչպես նաև մուրացկանության, մարմնավաճառության և ոչ ծանր հանցագործությունների ոլորտում:

Հարավային Ասիայում երեխաները տարվում են գորգի կամ հագուստի գործարաններում, շինարարությունում, թեյի որպեսզի օգնեն համայնքին աշխատելու կամ մուրացկանության համար:

Միջին Արևելքում երեխաների թրաֆիֆինգի ամենատարածված ձևը որդեսնային ծառայող աշխատող աղջկաների թրաֆիֆինգն է:

Հարավարևելյան Ասիայում թրաֆիֆինգը իրականացվում է տարբեր ծառայություններում, ինչպես նաև արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մեջ աշխատելու նպատակով: [5]

Մանկական աշխատանքի համար իրականացվող թրաֆիֆինգը մեծադեպ
ղայնամասնորված է լուսանկարվել և բավարարում է էժան ու հեշտ ռա-
հագործվող աշխատանքի ահռելի լուսանկարչի մի մասը: Աշխատանքի
միջազգային կազմակերպությունը նշում է, որ երեխայի աշխատանքը հրա-
դուրիչ է ոչ այնքան էժանության, որքան այն լուսանկարում, որ երեխաներին
հեշտ է չարաչափել: Մյուս կողմից հաստատված չեն, չեն կարողանում լուսանկարել
իրենց իրավունքները, մյուս կողմից է ստիպել ավելի երկար աշխատել, ավելի
փչ ունեցիկ և վատ կացարան տալ, և մյուս կողմից է լուսանկարում իրենց հասանե-
լիկ վճարը: Երեխայի աշխատանքի նպատակով իրականացված թրաֆիֆինգի
զոհերը հաճախ աշխատում են այնպիսի լուսանկարում, որոնք վստահավոր
են մյուս կողմից և հոգեկան առողջության համար:

Ինչ է նշանակում «հարկադիր աշխատանք» և «ղաղթային կախվածու-
թյուն»: Հարկադիր աշխատանքի սահմանումն առնչություն ունի ԱՄԿ-ի
թիվ 29 կոնվենցիայի հետ, որն ընդունվել է 1930 թ. և արգելում է հարկադիր
աշխատանքը, ինչպիսի սղառնակիներ կամ հարկադրման միջոցներ էլ կի-
րառված լինեն դրա իրականացման համար: Ստիպություն կամ դրան մասնավոր
սովորույթները և «անազատ կացությունը» նույնպես համարվում են իրավի-
ճակներ, որոնք ներառում են հարկադրման գործադրում: ՄԱԿ-ի Ստիպության,
ստիպվածության և համանման սովորույթների և հաստատությունների վե-
րացման մասին լրացուցիչ կոնվենցիան (1956 թ.) արգելում է «ստիպական
կարգավիճակի» տարբեր ձևերը, հասկալու «ղաղթային կախվածությունը»
(որը հայտնի է նաև որպես «աշխատանք լուսանկարի դիմաց»), ինչպես նաև մար-
դուն հարկադրաբար աշխատեցնելը՝ լուսանկար վերադարձնելու նպատակով,
երբ աշխատանքի արժեքը մի ֆանի անգամ բարձր է սկզբնական փոխառու-
թյան արժեքից: Իսկ ֆանի որ փոխառական երեխաները և մյուս ընտանի-
կաները հաճախ փոխառություն են վերցնում իրենց ճամփորդական ծախսերը
վճարելու համար, դա նման սահմանափակման բավական տարածված ձև է,
որին ենթարկվում են վաճառված մարդիկ: Մարդավաճառության զոհ դար-
ձած երեխաներին ռախագործողներն ասում են, որ մյուս կողմից է աշխատեցն
մինչև լուսանկար ամբողջությամբ վճարելն այն մարդուն, ով ծախսեր է կատարել
մյուս կողմից փոխադրելու համար: Այլ դեպքերում ճիշդ հեռացվող երեխայի ծնող-
ներն ընդունում են գումարը՝ որպես կանխավճար երեխայի առաջա աշխա-
տանքի համար, և այդ կանխավճարը երեխային կախման մեջ է դնում ռախա-
գործողից:

«Աւխասանֆ Պարսֆի դիմաց» մոդելն առավել սարածված է հարավասիական երկրներում, և այն իր հասկանալիքներով գրեթե չի տարբերվում թրաֆիֆինգից: «Թրաֆիֆինգ» եզրույթը մինչև այժմ Հարավային Ասիայում գործածվում է սեռական շահագործման երևույթի նկարագրման համար:

Օրգանների վաճառք

Այս ուղղությամբ դեռևս բավարար հետազոտություններ չեն արվել: Տվյալ հարցին տարեայնորեն անդրադարձել են նաև զանգվածային լրատվամիջոցները: Դրանք եղել են առանձին ցնցող դեպքեր, նկարագրություններ, իսկ երբեմն էլ հղումներ են արվել իրականացվող հետախույզումներին: Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպությունը 1991 թ. ընդունել է համաձայնագրեր փոխադասված օրգանների և դրանց վաճառքի միջազգային չափանիշների վերաբերյալ: Սակայն այս հարցում օրենսդրական դաշտը կասարյալ չէ, և առկա բացերը հնարավորություն են ստեղծում այս հանցագործության սարածման համար:

Թրաֆիֆինգը և սեռական շահագործումը խթանող գործոնները

Թրաֆիֆինգի և սեռական շահագործման խորքային պատճառները բազմազան են ու բարդ և ներառում են աղբյուրությունը, աշխատանքի հնարավորությունների բացակայությունը, աղքատների սոցիալական ցածր կարգավիճակը, կրթության ու իրազեկության թուրության և այլն: [1]

Աղբյուրությունը երեխաների առևտրային սեռական շահագործման հիմնական պատճառն է, դրա գլխավոր շարժառիթը: Օրինակ՝ կավաս գործակալների գործունեությունը բարգավաճում է հասկալիքաբար հեռավոր տեղերում կամ աղբյուր գյուղական համայնքներում, որտեղ ցածր է կրթական ցանցը, կամ սահմանափակ են զբաղվածության հնարավորությունները: Աղբյուրությանը դիմակայելու համար շատ ընթացիկներ հարկադրված դիմում են ծայրահեղ միջոցների: Տղամարդկանց համեմատությամբ կանանց և աղքատների իրավական, սոցիալական և սնտեսական անհավասարությունը կարող է խթանել նրանց սեռական շահագործման ենթարկվելու վտանգը: Նրանց խոցելիությունն առավել սրվում է գենդերային և ռասայական կամ էթնիկական խտրականությունների միաձուլման հետևանքով: Սա հասկալիքաբար սուր է արտահայտվում ազգային կամ ռասայական փոխհամայնությունների

երջանում, որտեղ կանանց իրավունքները սահմանափակ են: Սեռական շահագործումից և չարաժառանգներից տուժածները կրում են այս երևույթի վաս համբավի խարանը, ինչի հետևանքով ավելի են մեկուսանում հասարակությունից՝ դառնալով կրկնակի զոհ: [1]

Երեխաների թրաֆիֆինգի և սեռական չարաժառանգ գործում կարող է մեղավոր լինել նաև ընտանիքը: Որոշ ընտանիքներ ատրում են ծայրահեղ դժվարին դրամաներում: Ծնողները ճառադրում են ֆիզիկական կամ մտավոր հիվանդություններով, թմրամիջոցների կամ ալկոհոլի չարաժառանգ, ինչը դառնում է դառնում, որ երեխաները վաղ տարիքում լինեն ընտանիքի և փորձեն գոյատևել փողոցներում՝ դիմելով ցանկացած միջոցի և ենթարկվելով սեռական շահագործման վտանգի: Շատ երեխաներ սեռական բռնության են ենթարկվում ընտանիքում՝ մեծավոր ազգականի կամ ընկերոջ կողմից:

Երեխաների թրաֆիֆինգի և սեռական շահագործման դաժնությունից է նաև այն, որ մահացից ՄԻԱՎ/ՋԻԱԴ-ով վարակվելը փչ հավանական է: Սակայն երեխաներն այս հիվանդության նկատմամբ թաքս խոցելի չեն: Ի տարբերություն չափահասների, մահի «հաճախորդներից» չեն դառնում թափափանցիկ օգտագործել:

Որոշ երկրներ մեծ եկամուսներ են ստանում սեռական զբոսաշրջության մոդասակով երեխաների օգտագործման և մահաց շարունակական շահագործման հետ կապված այլ գործողություններից գոյացած հասույթից, որը մույմդես երեխաների թրաֆիֆինգի և սեռական շահագործման դաժնա է: Նման դեպքերում երեխաները իրավադատ մարմիններին չի հաջողվում ադատվել երեխաների դաժնություններից առնչվող օրենսդրության իրագործումը: Ավելին, ոստիկանությունում և իրավադատ այլ մարմիններում առկա կոռուպցիան որոշ դեպքերում խթանում է մարմնավաճառության ծավալումը:

Երեխաների առևտրային սեռական շահագործումը սովոր է հասկադես երկրում ճիշտ անկայուն իրավիճակի դրամաներում: Երեխաները բաժանվում են իրենց ընտանիքներից կամ ճառադրում են սոցիալական մորմերի, դաժնությունների համակարգի և սոցիալական կառույցների փլուզման հետևանքով:

Ցածր ինֆրագնահատականը, անելանելի վիճակը, ծնողներից և խնամակալներից լված լինելը, հոգեբանական մեծվածության զգացումը, ընկճվածությունը թրաֆիֆինգի ենթարկվելու մոդասակով դրամաներ են ստեղծում:

Երեխաների թրաֆիֆինգի կանխարգելումը

Որոշեսդի թրաֆիֆինգի կանխման ու հաղթահարման գործում ստեղծվեն միջազգային համագործակցության կայուն հիմքեր, և ծեակվի օրենքների բարեփոխման համադասասխան համաճեփս, ղեճոթյունները ղեճ Է դիճարկեն հեճկյալ համաճայնագրերին միանալու հարցը.

- Երեխաների առփուլաճառփի, մանկական մարմնավաճառոթյան և մանկական ղոռնոգրափիայի մասին կամընՃիր առճանագրոթյուն:
- Անդրազգային կազմակերմվաճ հանցավորոթյան դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիան և Մարդկանց, հասկաղես կանանց և երեխաների առևճի կանխարգելման, աղգելման և ղասճի մասին առճանագրոթյունը:

Այն երկրները, որոնք թույլ են ճալիս կան ճանաչուն են միջազգային որդեգրումները, ղեճ Է նաև փնարկեն Երեխաների ղաճճղանոթյան և միջազգային որդեգրումների գործում համագործակցոթյան Հաազայի կոնվենցիայի վավերացման հարցը:

Բոլոր երկրները ղեճ Է վերանայեն իրենց օրենսդրոթյունը վերոհիճյալ միջազգային փասաթղթերում առճաղվաճ սկզբունքների լոյսի ներփ և մասնավորաղես.

- Պեճ Է աղահովեն, որ ցանկացաճ նղասակով երեխաների թրաֆիֆինգի բոլոր ճները ղասճվեն փեական օրենսդրոթյամբ և այնղիսի դասավճիռներով, որոնք առճաղուն են հանցանփի լրջոթյունը:
- Զրեական օրենսդրոթյունում ղեճ Է ներառեն թրաֆիֆինգի մասին դրոյթներ, որոնք իրենց բնորոճամբ կներառեն հանցանփի բոլոր ճները: Զրեական օրենսզրում թրաֆիֆինգի սահմանումը ղեճ Է համաղասասխանի Պալերնոյի առճանագրոթյան սահմանմանը (հողվաճ 3 և 5):
- Օրենսդրական համակարզը ղեճ Է առճաղոյի թրաֆիֆինգի ենթարկվաճ երեխաների հասուկ ղաճճղանոթյան կարիփները, որոնք կարող են ճարբեր լինել մեճահասակների կարիփներից: Ցանկացաճ իրավական կան վարչական գորճառնոթյուններում, եթե կասկաճներ կան թրաֆիֆինգի ենթարկվաճ անհասի ճարիփի վերաբերյալ, նա ղեճ Է դիճվի որղես երեխա և սճանա համաղասասխան ղաճճղանոթյուն:

- Անհրաժեշտ է ընդունել օրենսդրություն, որն ուժի մեջ մտնի երեխաների շահագործման և վաճառքի նկատմամբ համընդհանուր իրավասությունը:
- Պեժք է հնարավորինս վերացնել իրավական լախանջները և գործառնությունները, որոնք կարող են հանգեցնել թրաֆիկինգի զոհերի կրկին զոհ դառնալու միտմանը: Պեժք է հիմնել իրավաբանական գործընթացներին մասնակցող երեխաներին համադասասխան աջակցություն տրամադրող կազմակերպություն (օրինակ՝ րեական հետախնդրության ընթացքում որդես վկա հանդես եկող երեխաների համար):
- Զոհի անձնական ազատության ու մեկուսի լինելու, վնասի համար փոխհատուցում լախանջելու իրավունքը և, եթե անհրաժեշտ է, նրա ինքնության վերահաստատման գործում անհատալ օգնություն լախանջելու իրավունքը լեժք է ճանաչվեն և կանոնակարգվեն օրենքով:

Ավելին, որդեգրման նոլասակով երեխաների վաճառքը և թրաֆիկինգը կանխելու համար լեժությունը, որը թույլատրում կամ ճանաչում է միջազգային որդեգրումները, լեժք է վերանայի իր օրենսդրությունը՝ աղահովելով, որ օրենքը արգելի՝

- որդեգրման համաձայնության անօրինական ձեռքբերումը,
- թույլատրվածից ավելի վճարների կամ փոխհատուցման ընդունումը,
- լիազորված մարմինների կողմից չլիազորված որդեգրման կազմակերպումը,
- երեխայի գրկումն իր ինքնությունից (օրինակ՝ հայրության, մայրության կամ նորածնի մահվան մասին կեղծ հայտարարությունները կամ ինքնությունը հաստատող փաստաթղթերի կեղծումը):

Պեժության՝ թրաֆիկինգին առնչվող միջազգային լառավորությունների կատարումը չլեժք է սահմանափակված լինի իրավական մեթոդներով: Պեժությունները լառավոր են փաղափականություն և ծագրեր մշակել՝ թրաֆիկինգի դեմ լալարելու և դրա զոհ դարձած մարդկանց լառաղանելու ու աջակցություն մատուցելու նոլասակով: [7]

Օրենսդիր մարմինները կարող են ուղղորդել այս գործընթացը: Այն փաղափականությունը և ծագրերը, որոնք ուղղված են երեխաների թրաֆիկինգի նվազեցմանը, լեժք է լինեն համաղարփակ և շեշտադրեն կանխարգելումը մի շարք մեթոդներով, որոնք ներառում են.

- երեխաների, ընտանիքների և համայնքների խոցելիության նվազեցում՝ աղիքային հաղթահարում, կրթության ապահովում, սեռերի հավասարություն, սեռային խտրականության վերացում, ինչդեպ նաև խնամողին կորցրած երեխաների դաշտնայնություն,
- թրաֆիկինգի հետ առնչվող գործընթացների ֆնմարկում ծագման դաշին, սարանցիկ և վերջնական ժամանման վայրերում,
- օրենսդրական «բացերի» լրացում և օրենքի կիրառման մեխանիզմների ամրապնդում,
- թրաֆիկինգի հանդեպ անհամարժեքական վերաբերմունքի դաստիարակում,
- թրաֆիկինգի զոհերի հայրենիք, սարանցիկ ու ընդունող երկրների միջև համագործակցության ամրապնդում՝ կանխարգելման, օրենքի կիրառման և զոհերին տրամադրվող աջակցության մոնիթորինգ: Օրենսդիրները դեպի է աշխատանք երկրների միջև տարածաշրջանային համագործակցություն ապահովել:

Թրաֆիկինգի զոհ դարձած երեխաների դաշտնայնությունը

Հաճախ թրաֆիկինգի զոհերին դաշտնայնություն և աջակցություն կարևորություն անցեսվում է: Այս երեխաների փրկությունը և վերականգնումը, ինչդեպ նաև հարազատ համայնք տրամադրվող և վերափոխվող միջամտության ամենաբարձր միջոցառումներից են: Թրաֆիկինգի զոհերը բազմաթիվ և անհետաձգելի կարիքներ ունեն, մասնավորապես՝

- կացարանի,
- տարական սնունդի և գույքի,
- գաղտնիության սկզբունքը հարգող խորհրդատվության,
- վերադարձի հարցում աջակցության,
- իրավական խորհրդատվության,
- վրեժից դաշտնայնության,
- աղաքան կառուցելու հարցում աջակցության:

Այս կարիքները բավարարելու համար լիարժեք է ստեղծվել համադասասխան ծառայություններ և ադապտվել անհրաժեշտ դասընթացներ, որոնցից թրաֆիկինգի զոհերը՝

- վերջնական ժամանման երկրներում ունենալ ադապտվել և բավարար կացարաններ, սահման անհրաժեշտ խնամք և խորհրդատվություն,
- աջակցություն սահման հայրենիքում և արտերկրի երկրում՝ վերադառնալու և վերաինստեգրման համար: Սա ներառում է համադասասխան ճանփորդական ու ինֆորմացիոն հաստատող փաստաթղթերի սրամարում և երեխաների վերադարձի կազմակերպում ուղեկցորդով՝ հանձնի ծնողի կամ ժամանակավոր նշանակված խնամակալի,
- հայրենի վերադարձող անձանց ուղեգրում հաստատություններ և ծառայություններ, որոնք սրամարում են վերաինստեգրման ուղղված աջակցություն: [4]

Սեռական առողջության կրթություն

Երեխաների սեռական դաստիարակությունը կարևոր է մի շարք առումներով.

- այն երեխային հնարավորություն է տալիս հասկանալու սեռական հարաբերությունների բնույթը և օգնում է դաստիարակվելու սեռական բռնությունից, որն այդ ակտի բնույթի սխալ ներկայացման/խեղաթյուրման հետևանք է,
- սեռական հարաբերություններ ունեցող երեխաներին օգնում է դաստիարակվելու այդ ճանադարհով փոխանցվող հիվանդություններից, այդ թվում՝ ՄԻԱՎ-ի վարակի վսանգից,
- կարող է նդաստել անչափահասների, այդ թվում՝ չանուսնացածների հղիությանը, ինչը շատ երկրներում մարմնավաճառության դիմելու դասճառ է դառնում:

Վերջերս կասարված ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ վաղ հասակում սեռական հարաբերություններից խուսափելուն ուղղված որակյալ ծրագրերը թեև իրականում չեն կրճատում սեռական հարաբերությունների աճը, կարող են նդաստել առաջին հարաբերության հետաձգմանը:

Հասարակական կարծիք ձևավորող անձինք լիարժեք է ակտիվորեն աջակցել սեռական առողջության կրթությանն ուղղված այնդիսի ծրագրերի, որոնք

- նախորդում են առաջին սեռական հարաբերություններին,

- դաժադանում են չդաժադանված սեռական հարաբերությունների վսանգից և այդ վսանգը նվազեցնելու մեթոդներ են սրամադրում, ներառյալ՝ զսոման մասին հսակ բացասությունները,
- ներառում են հաղորդակցման և բանակցելու հմտությունների գործնական ուսուցում:

Հայտնաբերում և միջամտություն

Երեխաների նկատմամբ կասարված հանցագործությունների մասին զեկուցելու և տուժածներին օգնություն սրամադրելու մեխանիզմները ունեն և մասշեկի լի-նեն բոլորին և մեծ սարածում ունենան: Արդյունավե սիջոցներն են՝

- թեժ հեռախոսագծերը, դեռահասներին գաղսնի խորհրդասվոթյան ադահովումը,
- բոլոր բնակավայրեր ոսիկանների ազա մուսի ադահովումը,
- իգական սեռի տուժողների համար կին ոսիկանների հե սաղորդակցվելու հնարավորությունը,
- ոսիկանության բոլոր ծառայողների կողմից երեխաների սեռական ռահագործման խորության և տուժածների կարիների ուսումնասիրությունը,
- սեռական ռահագործման բողոներ ընդունող և հեաինող հասուկ մասնագետների վերադասասումը՝ նրանց թվում ընդգրկելով ոսիկանության ծառայողների, բժեկական և սոցիալական աշխասակազմի ադամներ: [4]

Հաղթահարում և վերաինսեգրում

Այն ծառայությունները, որ աջակցություն սրամադրողներն առաջարկում են թրաֆիկինգից տուժածներին, ռաս դեմոներում կանխորոշում են տուժածների հեազա կյանի որակը: Դրանք ներառում են բժեկական, հոգեբանական, իրավաբանական օգնության, ինչոես մաս հասարակության մեջ վերաինսեգրման ծառայություններ: Սեռական ռահագործման կան բռնության եմթարկված երեխաներից ռասերը խոցելի են մի անին առումներով և երկարաժամկե, բազմակողմանի և մասշեկի ծառայությունների կարի ունեն: Հաղթահարման և վերաինսեգրման ծրագրերը նախասեսված են երեխայի առանադասվոթյան, ֆիզիկական ու մսավոր առողջության վերականգնման համար: Ի լրումն՝ այս ծրագրերը ունեն և ուղղված լինեն երեխայի վիճակի

բարելավմանը՝ ֆիզիկական աղափինման, ինքնագնահատականի բարձրացման և ինքնադաշտանության կարողության մեծացման միջոցով: [4]

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Սահմաններ մարդավաճառություն (թրաֆիֆինգ) հասկացությունը:
2. Տարբերակե՛ք «հարկադիր աշխատանք» և «դաճարային կախվածություն» հասկացությունները:
3. Որո՞նք են երեխաների թրաֆիֆինգի լուսաբանները:
4. Որո՞նք են թրաֆիֆինգի ձևերը:

Օգտագործված փաստաթղթեր և գրականություն

1. Ներսիսյան Գ. Երեխաների վաճառք / «Ժողովրդավարությունն այսօր» ՀԿ, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի գրասենյակ: Երևան, 2005:
2. Adoption, Child trafficking and the Orphan issue. Available at <http://pound-puplegacy.org/node/21363>. Accessed October 10, 2008
3. Ames Library of South Asia. Available at <http://ames.lib.umn.edu/dalchi.phtml>. Accessed September 15, 2008
4. Growing sex trafficking problem. Available at <http://www.undpi.org/News-from-other-NGOs/Growing-sex-trafficking-problem.html>. Accessed October 10, 2008
5. Human trafficking, From Wikipedia, the free encyclopedia. Available at <http://en.wikipedia.org/wiki/Human-trafficking#Government-and-international-governmental-organizations>. Accessed October 12, 2008
6. Protection from abuse, exploitation, neglect and trafficking. Available at <http://www.ovcsupport.net/sw3097.asp>. Accessed October 25, 2008
7. <http://www.ilo.org/public/english/region/asro/newdelhi/ipecc/download/resources/subregion/subpubl02eng5.pdf>. Accessed November 10, 2008
8. ԻՐՏԵԿ իրավական Տեղեկատվական համակարգ:
9. Հայաստանում թրաֆիֆինգի զոհերին ցուցաբերված աջակցությունը / ՄԱԿ-ի զարգացման ծափը, «Ժողովրդավարությունն այսօր» ՀԿ, «Հույս և օգնություն» ՀԿ: Երևան, 2007:

ԳԼՈՒԽ 8

ԿՅԱՆՔԻ ԴԺՎԱՐԻՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ ՀԱՅՏՆՎԱԾ ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ ԿԱՐԻՔՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Հեղինակ՝ Արսակ Խաչատրյան

Յուրաքանչյուր երեխա աշխարհ է գալիս երկու անձի մասնակցությամբ, որոնք հանդիսանում են նրա կենսաբանական ծնողները: Եվ եթե անգամ նրանցից խնամք չի ստանում, ժառանգում է բազմաթիվ հասկանալիներ, որոնք որոշակի դեր են խաղում նրա «ես»-ի ձևավորման և կայացման գործում: Մեծ մասամբ երեխան մեծանում է ընտանեկան միջավայրում՝ ծնողների կողմից և նրանց ակտիվ ազդեցության տայմաններում: Հետևաբար, եթե որևէ մասնագետ (սոցիալական աշխատող, բժիշկ, հոգեբան, մանկավարժ և այլն) գործ է ունենում դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխայի հետ, ապա նրա առաջին խնդիրը երեխայի կարիքների բացահայտումն է: Այսինքն՝ նա դիմում է հասկանալ, թե սլյալ լուսինն որոնք են երեխայի կյանքում առաջացած դժվարությունները, դրանց պատճառները, դժվարությունների հաղթահարման նախորդ փորձերը, ունեցած ռեսուրսները և այլն: Մասնագիտական օգնականներում ներկայումս ընդունված է մի մոտեցում, որը խնդիրներ ունեցող երեխային դիտարկում է եռանկյունու մեջ: Եռանկյունու յուրաքանչյուր կողմ նկատի է ունենում երեխայի ընտանեկան զարգացումը տայմանավորող մի օտար գործոններ:

Դրանք են՝ երեխայի զարգացման կարիքները, ծնողների ծնողավարման կարողությունները, ընտանեկան և միջավայրային գործոնները:

Երեխայի զարգացման կարիքները

1. Առողջություն: Սա ներառում է երեխայի աճի և զարգացման, ինչպես նաև ֆիզիկական ու հոգեկան վիճակների ուսումնասիրությունը: Հարկավոր է հաշվի առնել նաև ժառանգական գործոնները և ցանկացած թուլություն: Գնահատման գործընթացը ներառում է նաև տեղեկությունների ստացում այն մասին, թե անհրաժեշտության դեպքում երեխան ստանում է համապատասխան բուժում (դասվաստումներ, ասամնաբուժական և ակնաբուժական

խնամք), համադասասխան դեղամիջոցներ և սնունդ: Մեծ երեխաների համար նաև ռեփ է տարգել, թե անհրաժեշտության դեպքում երեխային սրվո՞ւմ է համադասասխան խորհուրդ և ժողովարարություն, ներառյալ՝ սեռական դաստիարակության և թմրանյութերից անկախ աղերսակերտի վերաբերյալ:

2. Կրթություն: Այս կարիքը բացահայտելու համար ռեփ է ժողովարարություններ հավաքել երեխայի ճանաչողական զարգացման վերաբերյալ՝ սկսած ծննդյան օրից: Հարկավոր է ուսումնասիրել երեխայի հնարավորությունները. մյուս երեխաների հետ խաղալու և հաղորդակցվելու կարողությունները, զրբերի մասշնչությունը, որոշ հմտությունների և հետաքրքրությունների ձևավորման, հաղորդություն և նվաճում ունենալու փորձը: Կրթության կարիքի գնահատման գործընթացը ներառում է նաև այն չափահասներին, ովբեր Ժախագրգռված են երեխայի կրթական գործողություններով, առաջընթացով ու նվաճումներով, ովբեր հաշվի են առնում երեխայի մեկնարկային վիճակը և կրթական յուրահանչյուր հասուն կարիք:

3. Զգացմունքային և վարքային զարգացում: Զարգացման այս ժեանկյունն ուսումնասիրելիս հարկավոր է ուշադրություն դարձնել երեխայի զգացմունքների և գործողությունների միջոցով ցուցադրված ժասասխանների համադասասխանությանը, հասկալաեն ծնողների ու խնամողների նկատմամբ ու նրանց ուղղված, իսկ նրա աճին զուգընթաց՝ նաև ուրիշների հանդեղ ունեցած զգացմունքներին: Զգացմունքային և վարքային զարգացումը ներառում է վաղ կաղվածությունների բնույթը և որակը, բնավորության բնութագրերը, փոփոխությունների նկատմամբ հարմարումը, սթբեսին սրվող ժասասխանը և համադասասխան ինքնավերահսկողության ասիճանը:

4. Ինքնություն/նույնականություն: Սրա դեղումն նկատի են ունենում երեխայի «ես-ի»՝ որղես առանձին և արժեքավոր անձի, զգացումը: Ընդգրկում է երեխայի ժեսակեսն իր և իր կարողությունների մասին, ինքնաղասկերացումը և ինքնագնահատականը, անհատականության որական զգացումը: Ազգությունը, կրոնը, սեռը, սարիքը, սեփուալությունը և հաշմանդամությունը կարող են լրացնել դրան: Ընսանիքին, ինչղես նաև խմբերին և մեծ հասարակությանը ժասկանելության և նրանց կողմից սղասված լինելու զգացումները նույնղես վկայում են ինքնության զարգացման մասին:

5. Ընսանեկան և սղխալական փոխհարաբերություններ: Երեխայի անձի զարգացման այս կողմի մասին ժասկերացում կազմելու համար հարկավոր է ուսումնասիրել նրա աղումակցման (էմղաթիայի) և սեփական «ես»-ը

մեկ ուրիշին ցուցադրելու կարողությունները: Սա ներառում է ծնողների կամ խնամողների կայուն և փնուռ փոխհարաբերությունները, լավ փոխհարաբերություններն ազգականների հետ, սարիփի հարաճում կարևորությունը, համադասասխան ընկերությունը հասակակիցների հետ և ընթանիփի արձագանքն այս փոխհարաբերություններին:

6. Սոցիալական ներկայացում: Վերաբերում է նրան, թե երեխան ինչպես է աստիճանաբար ավելի ու ավելի լավ հասկանում այն ուղին, որով մարդու երևալը, վարագիծը և ցանկացած թուլություն ընկալվում են շրջապատի կողմից և նա տղավորություն է ստեղծում: Ներառվում են սարիփն, սեռին, մշակույթին, և կրոնին հագուստի համադասասխանության, մաքրության և անձնական հիգիենայի հարցերը, ծնողների խորհուրդը սարքեր միջավայրերում ներկայանալու վերաբերյալ: Ծնողների կողմից ամրելով՝ երեխան ղեկ է սովորի շրջապատում դասաճառ դառնել իրեն:

7. Ինքնախնամի հմտություններ: Սրանք գնահատելիս հարկավոր է ուշադրության կենտրոնում դառնել երեխայի անկախ ամրելու համար անհրաժեշտ գործնական, հուզական և հաղորդակցական հմտությունների ձեռքբերման և զարգացման ընթացքը: Ներառում է հագնվելու և ուսելու հմտությունների վաղ ձևավորումը, ընթանիփից դուրս առանձին ամրելու փորձերը, մեծ երեխայի նման ամրելու հմտությունները: Հարկավոր է հաշվի առնել նաև երեխայի՝ սոցիալական հիմնախնդիրներ լուծելու հմտությունների զարգացումը: Հասուն ուշադրություն ղեկ է դարձվի երեխայի թույլ կողմերի և ինքնախնամի հմտությունների զարգացման վրա ազդող սոցիալական դայնամներին:

Ծնողների ծնողավարման կարողություններ

Ծնողավարման կարողությունների մակարդակը գնահատելիս հարկավոր է ուշադրություն դարձնել հետևյալ կարողություններին.

1. Հիմնական խնամ: Որդեսգի դարգենք, թե ծնողներն ունեն երեխայի հիմնական խնամի հմտություններ, հարկավոր է բացահայտել, թե անհրաժեշտության դեպքում որքանով են բավարարվել և բավարարվում երեխայի ֆիզիկական կարիքները, նա ի՞նչ չափով է ստացել և ստանում համադասասխան բժշկական և ասանաբուժական խնամք, ամրապահված է արդյոք համադասասխան սննդով, ունի՞ մաքուր և համադասասխան հագուստ, դառնա՞նք և հիգիենայի կանոնները:

2. *Անվսանդության աղաժողովում:* Ծնողները, ղեկավարելով իրենց երեխաներին, որ միջավայրում, որում ապրում է երեխան, լինի աղաժողովում անվսանդ: Հետևաբար, ղարգելելու համար, թե ինչպիսիք են ծնողները՝ երեխայի համար անվսանդ ու աղաժողով միջավայր աղաժողովելու հնարությունների մակարդակը, ղեկավարելով ու ստանձնասիրելով այդ միջավայրը և գնահատելով նրա աղաժողովության և անվսանդության աստիճանը՝ երեխայի շահերի տեսանկյունից: Նա ղեկավարելով բավարարող չափով ղառադրանքներ լինի վսանդից ու վնասից և վսանդավոր չափահասներից ու ինքնավսանդից: Ծնողները ղեկավարելով կարողանան կանխել վսանդները ինչպես ճանը, այնպես էլ այն վայրերում, որտեղ լինում է երեխան:

3. *Զգացմունքային ջերմություն:* Հարկավոր է հանդգնել, որ երեխայի զգացմունքային կարիքները բավարարվում են այնպես, որ նա սեփական ինքնության արժանապատիվներն գնահատված լինելով զգացում ունի: Սա նաև ներառում է հետևյալը. ունենալ աղաժողով, կայուն և տղավորիչ փոխհարաբերություններ կարևոր չափահասների հետ: Հմուտ ծնողները ղեկավարելով լինեն զգայուն և արձագանքող երեխայի կարիքների նկատմամբ, ունենան համապատասխան ֆիզիկական կառուցվածք, հարմարավետություն և վստահություն՝ ցուցադրելով ջերմություն և հղափրություն:

4. *Խթանում:* Հարկավոր է բացահայտել, թե ծնողները ճանաչողական և սոցիալական հնարավորություններ ստեղծելով միջոցով որքանով են կարողանում խթանել երեխայի սովորելու կարողությունների զարգացումը և մտավոր զարգացումը: Այս հնարությունը դրսևորվում է երեխայի հետ զրուցելով, նրա հարցերին ղառապատասխանելով, նրա խաղալով նղաստելով, կրթական հաջողություններ ունենալով, սովորելով հնարավորություններ ստեղծելով միջոցով: Ծնողները ղեկավարելով են օգնեն երեխային հասկանալու կյանքի տարբեր իրադարձությունները:

5. *Առաջնորդում և սահմանները ցույց տալու կարողություն:* Ծնողները ղարավոր են օգնել երեխային՝ կարգավորելու սեփական զգացմունքները և վարագործել: Ծնողների հիմնական ղարականություններից են տարբեր իրավիճակներում համապատասխան վարագործելու ցուցադրելը և դերերը մոդելավորելը, ինչպես նաև ուրիշների հետ զգացմունքները և փոխհարաբերությունները վերահսկելը: Նրանք նաև ղեկավարելով են ցուցադրեն վարքի կառավարման գործընթաց, ինչը նշանակում է վարքի սահմանները գծել այնպես, որ երեխան կարողանա ձևավորել բարոյական արժեքների և գիտակցության ներքին մոդել և հասարակության սղասումներին համապատասխան սոցիալական վարքի մոդել: Սրա նղասակն է օգնել երեխային՝ զարգանալու որպես

անկախ անհաս՝ ունենալով սեփական արժեքները և ուրիշների առջև ցուցադրելու համադասասխան վարք, ոչ թե կախյալ լինելու այլոց արժեքներից: Ներառում է նաև սոցիալական խնդիրների լուծման, զայրույթի կառավարման, կարգադասության հմտությունների ձևավորում:

6. Կայուն կառույցի զարգացման հմտություն: Ծնողները ղեկավարում են կարողանալ ամրապնդել երեխայի համար համադասասխան կայուն ընթացական միջավայր, որովհետև նրա մեջ զարգանա ղառադասական կառավարություն հիմնական խնամողների հետ: Սա ներառում է կառավարության ձևավորում, որը չղեկավարում է ընդհանրացված, հուզական ջերմության աղափարում որոշ ընթացքում և արձագանքում, ուստի վերաբերմունք: Ծնողական արձագանքը փոփոխվում է երեխայի զարգացմանը զուգընթաց, որի արդյունքում երեխայի կառույցը ընթացիկ բոլոր անդամների հետ համադասասխան ձևով զարգանում և խորանում են:

Ընթացական և միջավայրային գործոններ

1. Ընթացիկի դաստիարակում և գործառնություն: Ընթացիկի դաստիարակումը ներառում է ժառանգական և հոգեբանական գործոնները: Ընթացիկի գործառնությունը դաստիարակված է նրանով, թե ով է աղաղում ընթացիկում, և ինչպես են նրան կառավարել երեխայի հետ: Կարևոր գործոն են էական փոփոխություններն ընթացիկի կառուցվածքում, ծնողների մանկական կենսափոփոխությունը, ընթացիկի կյանքի կարևոր իրադարձությունների շղթան և դրանց նշանակությունը, իմաստը, ընթացիկի անդամների, ընթացիկի գործառնության բնույթը, ներառյալ՝ ազգակցական փոխհարաբերությունները և դրանց ազդեցությունը երեխայի վրա, ծնողների ուժեղ կողմերը և դժվարությունները, ներառյալ՝ բացակայող ծնողի, բաժանված ծնողների փոխհարաբերությունները:

2. Ընդարձակ ընթացիկ: Հարկավոր է բացահայտել, թե երեխան և ծնողները ինչպես են տեսնում իրենց տոհմի սահմանները, ո՞րն են համարում դրա անդամ: Սա ներառում է ընթացիկին կառավարել և չկառավարել, այդ թվում նաև բացակայող անձանց: Հարկավոր է դարձել, թե նրանք ինչ դեր ու նշանակություն ունեն երեխայի ծնողների համար և ինչու:

3. Բնակարանային դաստիարակում: Աղաղում տունն ունի՞ երեխայի և ընթացիկի մյուս անդամների տարիքին և զարգացմանը համադասասխանոր ներքին և արտաքին դաստիարակում: Հիմնական դաստիարակումներն մեջ մտնում են ջուրը, ջերմու-

ցումը, սանիտարական պայմանները, խոհանոցային հարմարությունները, մեքարանային պայմանները և մաքրությունը, հիգիենան, անվտանգությունը և դրանց ազդեցությունը երեխայի վրա:

4. *ԱՇխատանք*: Ընտանիքում ո՞վ է աշխատում, ի՞նչ աշխատանքային դերեր ունի, և ի՞նչ փոփոխությունների են ենթարկվում դրանք, ինչպե՞ս են ազդում երեխայի վրա: Աշխատանքը և դրա բացակայությունը ինչպե՞ս են ընկալվում ընտանիքի անդամների կողմից: Ինչպե՞ս է դա ազդում երեխաների հետ նրանց փոխհարաբերությունների վրա: Երեխան ի՞նչ աշխատանքային փորձ ունի, և ի՞նչ ազդեցություն ունի դա երեխայի վրա:

5. *Եկամուսներ*: Ընտանիքն ի՞նչ եկամուսներ ունի, ստանո՞ւմ է նախատեսված նոյանքները: Բավարա՞ր են եկամուսներն ընտանիքի կարիքները բավարարելու համար: Ընտանիքն ինչպե՞ս է օգտագործում առկա ռեսուրսները: Կա՞ն ֆինանսական դժվարություններ, որոնք ազդում են երեխայի վրա:

6. *Ընտանիքի սոցիալական ներառվածություն*: Հարևանական և համայնական կապերը և դրանց ազդեցությունը երեխայի և ծնողների վրա, ներառյալ՝ ընտանիքի ինտեգրվածության կամ մեկուսացվածության աստիճանը, նրանց առաջնային խմբերը, ընկերական և սոցիալական կապերը և դրանց կարևորությունը:

7. *Համայնքային ռեսուրսներ*: Նկարագրվում են հարևանության մակարդակում առկա բոլոր հմարավորությունները և ծառայությունները (համայնքային), ներառյալ՝ առաջնային առողջապահության ծառայությունները, ցերեկային խնամքի կենտրոնները և դպրոցները, սրանսդուրսը, խանութները և ժամանցի վայրերը: Հարկավոր է պարզել ռեսուրսների առկայությունը, մատչելիությունը և չափորոշիչները, դրանց ազդեցությունը ընտանիքի վրա, ներառյալ՝ հաճախման անդամները:

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1

Աղյուսակ 1. Վաղ օտարերկրացիների հասակի նորմայի սահմանները (սմ)

Տարիք	Նորմայի ստորին սահմանը		Նորմայի վերին սահմանը	
	ղաներ	աղջիկներ	ղաներ	աղջիկներ
3 ամսական	56	55	65	64
6 ամսական	63	62	72	71
9 ամսական	68	66	77	76
12 ամսական	71	70	81	79
18 ամսական	75	74	88	86
2 տարեկան	79	78	94	92
3 տարեկան	88	89	102	103
4 տարեկան	93	94	110	109
5 տարեկան	98	100	117	116

Աղյուսակ 2. Վաղ օտարերկրացի մարմնի զանգվածի նորմայի սահմանները

Տարիք	Նորմայի ստորին սահմանը		Նորմայի վերին սահմանը	
	ղաներ	աղջիկներ	ղաներ	աղջիկներ
3 ամսական	4.9	4.6	7.0	6.1
6 ամսական	6.8	6.3	9.2	8.5
9 ամսական	8.3	7.7	10.9	10.4
12 ամսական	9.1	8.8	12.2	11.9
18 ամսական	9.6	9.4	14.2	13.9
2 տարեկան	10.6	10.3	15.4	15.2
3 տարեկան	12.1	11.8	17.5	17.3
4 տարեկան	13.3	13.1	20.0	20.0
5 տարեկան	14.8	14.9	23.2	23.7

Երեխայի զարգացման գնահատման/սփրինգի հարցաժողով

Հաստատված է ՀՀ առողջապահության նախարարության 1752-Ն հրամանով
(լրացվում է 0 – 2 տարեկան երեխաների համար. Harold Ireton, PhD)

	Սոցիալական	Ինքնա- ստիասարկում	Մեծ շարժողական	Նուրբ շարժողական	Լեզու / Խոսք
Ծնունդ.	Հանգիստ է՝ կուճակ և աղախով վի- ճակում:		Շուտով ունի է գալիս, հարվա- ծում է ոտներով:		Ճշում է
1 ամս.	Տեսողական բնույթ:	Առույգ է, հետաքրքրվում է ձայներով և դասկերներով:	Հետք «խաղա- լիս» հարվա- ծում է ոտներով և թափահա- րում է ձեռքերը:	Նայում է (հայացքը հառում է) առարկաներին կամ դեմքերին:	Արտաբերում է կարճ կոկորդա- լին հնչյուններ:
2 ամս.	Սոցիալական (հաղորդակց- ման) ժողով:		Փորի վրա դառնում դի- րում բարձրաց- նում է գլուխը և կրծքավան- դակը:	Հայացքով հե- սնում է շարժ- վող օբյեկտներ- ին: Նայում է և ձգվում է դեմքի դեմքերը և խա- ղալիքները:	Զարգացած ժա- մանակ ճշում է (լալիս է) յուրահասակ երանգով:
3 ամս.	Ճանաչում է մորը	Արձագանքում է է իր կամ կուճի տեսնելիս:	Գլուխը դա- նում է ուղիղ՝ նայած դիրք աղախովելու դեմքում:	Բռնում է ձեռքի ափի մեջ դրված առարկան:	Արտաբերում է հնչյուններ՝ «ա», «է», «ու», «ը», «ը-ն», «ա-ու»:
4 ամս.	Ճանաչում է ընտանիքի մյուս անդամներին:	Անհամարժեք է խաղալիք ցույց տալիս:	Սողալու շարժումներ է կատարում:	Բարձրացնում է իր ձեռքերը և զննում:	Ծիծաղում է բարձրաձայն (կշկշում է): Ճղճողում է, ճշում է"
5 ամս.	Հետաքրքրվում է հայելու մեջ իր դասկերով, ժողովում է, սի- րում է խաղալ, կայտառ է:	Ձեռքը մեկնում է առարկաներին:	Փորի վրա դառնում դի- րում դառնում է իր առանցքի շուրջը:	Բերան է մտցնում խա- ղալիքներ և այլ առարկաներ:	Արտաբերում է «ա-դու, գ-ը-դ»:

6 ամս.	Օսար մարդկանց արձագանքում է արբերակված ձևով:	Հանդարտվում և իրեն հարմար է զգում բուք մասը բերանում դադելով կամ այլ համազացնող միջոցից:	Փորի վրա դառնական դիրքից շուտ է գալիս մեջքի վրա:	Առարկաները բարձրացնում է մեկ ձեռքով:	Արձագանքում է ձայներից՝ գլուխը թեքելով այդ կողմը:
7 ամս.	Մի կողմ է հրում այն առարկան, որը չի ցանկանում: Ձգում է դեղի ընթանիսի անդամները:	Հայացքով փնտրում է սեսադաշից անհետացած առարկան:	Մեջքի վրա դառնական դիրքից շուտ է գալիս փորի վրա:	Առարկան մի ձեռքից մյուսն է փոխանցում:	Թոթովում է (բլբլում է): Արձագանքում է իր անվանը, թեքվում է և նայում:
8 ամս.	Տխում է և լացում, երբ միայնակ է:	Իմնություն ունում է թխվածքալիթ:	Միայնակ նստում է կայուն ձևով:	Միաժամանակ դառնում է 2 առարկա՝ յուրաքանչյուր ձեռքում մեկական: Երկու առարկա մոտեցնում է միմյանց (միացնում է):	Արաքերում է հնչյուններ՝ «դա», «բա», «դա», «սա», «գա», «կա», «մա», «բու», «գի»:
9 ամս.	«Խաղում է» դադանցի (ծիրակելով):	Փորի վրա մի կերպ կարողանում է շարժվել առաջ:	Օգտագործում է ցուցամատը խառնելու, հրելու կամ փոխառարկաները գլորելու համար:	Արաքերում է կադակցված հնչյունախմբեր՝ «մա-մա», «դա- դա», «գա-գա», «բա-բա», «բու-բու», «գի-գի»:	
10 ամս.	Ձեռքը ճոճում է օդում՝ արահայտելով «ցեստություն»:	Դիմադրում է, երբ ձեռքից խլում են խաղալիքը:	Սողում է չորեքաթ: Կանգնած դիրքը նկատելու համար իմն իրեն ձգվում է:	Բութ մատով և մյուս մատնաձայրերով վերցնում է փոխառարկաներ (հափշտակում է):	Կրկնում է ձեռարաքերած հնչյունները և հնչյունախմբերը:
11 ամս.	Խաղում է «ծափիկ-ծափիկ»:	Վերցնում է գդալը՝ բռնելով դոշից:	Քայլում է կահույքից բռնած կամ մանեթներում:		

12 ամս.			Կարճասև կա- րող է ինֆնու- րույն կանգնել:	Փոփ իրերը մտցնում է բաժակի կամ այլ առարկայի մեջ:	Հասկանում է արտահայտու- թյուններ՝ «չէ», «այո», «արի», «ոտ», «չկա»:
13 ամս.	Նմանակում է դարձ գոր- ծողություն- ներ (օրինակ՝ սիկնիկին գրկելը կամ սիրելը): Սիրում է անկող- նում դառնել սիկնիկ, բրդոս խաղալիք կամ ծածկոց:	Հագնվելու ընթացքում մի փոքր օգնում է:	Կանգնում է միայնակ, կա- յուն ձևով:	Երբեմն կա- րողանում է թերթել գրի մի ֆանի էջեր:	Ծնողնե- րին դիմում է՝ «մամա», «դադա»:
14 ամս.	Խաղում է երեսամների հետ:	Բաժակը բարձրացնե- լով՝ մոտեցնում է բերանին և խմում:	Քայլում է առանց օգնու- թյան:	Կառուցում է 2 և ավելի մասե- րից բաղկա- ցած ածարակ:	Գլխի շարժու- մով արտահայ- տում է «այո» կամ «ոչ»: Ջեր հրահան- գով թափա- կում է առարկան:
15 ամս.	Համբուրում է կամ գրկում:	Համառորեն ու- զում է ինֆնու- րույն որևէ բան անել (օրինակ՝ ուտել):	Բարձրանում է աթոռների կամ այլ կահույքի վրա:	Գծում է մաշի- սով:	Ջայների կամ բառերի միջո- ցով դաժան- ջում է սնունդ կամ հեղուկ:
18 ամս.	Մարդկանց ողջունում է՝ ասելով «բա- րև» կամ մմամ մի բան:	Փորձում է ինֆ- նուրույն ուտել գդալով:	Վազում է	Խզբզում է (արագ և անփույթ) մա- շիսով:	Բացի «մամա» և «դադա» բառերից, ասում է ևս 2 բառ: Արտաբե- րում է մախա- դասությանը մնանվող հնչյունների հաջորդակա- նություն:
21 ամս.	Երբեմն ասում է «ոչ/չէ», երբ խանգարում են կամ միջամ- տում:	Ուտում է դա- տառաբաղով:	Լավ հավասա- րակշռություն և շարժումների կոորդինացիա: Հարկածում է ոտով գնդակին:	Կառուցում է առարակ 4 և ավելի մասե- րից:	Բառադասարի հարստացում, 5 և ավելի անվանումներ:

«Երեխայի զարգացման սփինինգ» հարցաթերք

(լրացվում է 2 - 5 թ. երեխաների համար)

	Սոցիալական	Ինքնա-ստիպարկում	Մեծ շարժողական	Նուրբ շարժողական	Լեզու / Խոսք
5 թ. 4 թ. 6 ամս.	Ջգտում է երեխաների շրջանում լինել առաջատար (լիդեր): Դեռևս չունի էղբ/քույր կամ անցյալի կամ թոքե խաղերով խաղերի ժամանակ:	Զուգահեռ գնում է առանց օգնության: Փողոցում անցնելիս սովորաբար նայում է 2 կողմերը: Կոճկում է 1 կամ ավելի կոճակ:	ճոճվում է ճոճանակի վրա՝ ինքն իրեն հրելով: Թռչկոտանք կամ վազում է մեծ ցածրերով: Ցածկոտելով թռչում է մի ոտի վրա՝ առանց օգնության:	Կրկնօրինակում է եռանկյունի: Գրում է 4 սառից բաղկացած անուն: Նկարում է մարդ, որն ունի առնվազն 3 մարմնամաս: Նկարում է հասկանալի դրանքներ:	Ասում է սովորական բառերի իմաստը: Ընդլայնում է բառադասարանը: Կարող է մի քանի բառ: Կատարում է 3 դասական երգերից կազմված համաձայնություն:
4 թ. 3 թ. 6 ամս.	Դոգասար է իրենից փոքր երեխաների նկատմամբ: Խաղում է համատեղ՝ նվազագույնս ընդհարվելով և կարգադրելով: Կարգադրում է (ցուցում է չալիս) մյուս երեխաներին:	Հագնվում է համարում է առանց օգնության՝ բացառությամբ կոճիկների փոխարինում: Դեմքը լվանում է առանց օգնության: Վարժ օգնվում է զուգահեռակց:	Ցածկում է մի ոտի վրա՝ առանց օգնության: Պոստուրան է գործում եռանկյունի հեծանով՝ սեղմելով ոտնակների վրա:	Կրկնօրինակում է քառակուսի: Կտրում է թուղթը փոքր մկրատով: Գծում է կամ արձանագրում լրիվ շրջանագիծ:	Հասկանում է՝ չափ, քանակ, ձև: Տրված «բանի» հարցին պատասխանում է՝ հաշվելով 5 և ավելի առարկա: Գանձում է 4 զույգ: Կազմում է նախադասություններ հետևյալ շարժումներով. և, կամ, բայց:
3 թ. 2 թ. 6 ամս.	Խաղում է արքեր դերեր (մայրիկ, հայրիկ, օղակ, օղակ): Նմանակող խաղերում: Խաղում է երեխաների հետ (մեկուսացում, փոխանցում, փոխանցում): «Օգնում է»՝ ճանաչում դասը գործում:	Հագնվում է օգնությամբ: Լվանում է չորացնում է ձեռքերը: Բացում է դուռը՝ թռչելով բռնակով:	Բարձրանում և իջնում է ասի-ճանցներով՝ մեկ ասիճանից 1 ոտով դնելով: Կանգնում է մեկ ոտի վրա՝ առանց օգնության Բարձրանում է (մազկում է) խաղային կառույցների վրա:	Կարողանում է կտրել փոքր մկրատով: Կրկնօրինակում է շրջանագիծ: Գծում է կամ արձանագրում է ուղղանկյուն զգեստ: Խաղում է շրջանագիծ շարժումներով:	Հասկանում է 4 կադ՝ մեջ, վրա, քալ, մոտ: Խոսում է դասը՝ իրենց համարում հասկանալի: Խոսում է 2-3 բառից կազմված դարձվածներով կամ նախադասություններով:

2 ս.	Արձագանքում է (սովորաբար) ուղղումներին, կանգ է առնում: Ցուցաբերում է համակարան մյուս երեխաների հանդեպ, փորձում է հարմարվել նրանց:	Հանում է վրայից արձակված վերարկուն (վերնաճաշիկը)՝ առանց օգնության: Ինքնուրույն ուսում է գդալով՝ մի փոքր քափելով:	Մեծակ բարձրանում և իջնում է ասփճաններով: Վազում է լավ, ընկնում է հազվադեպ: Հարվածում է ոտով գնդակին:	Մեկ-մեկ թերթում է նկարագրող գրքի էջերը:	Հետևում է 2 մասից բաղկացած հրահանգներին: Օգտագործում է առնվազն 10 բառ: Հետևում է դարձ հրահանգներին:
21 ամս.	Երբեմն ասում է «ոչ/չէ», երբ խանգարում են կամ միջամտում:	Ուսում է դասառաքողով:	Լավ հավասարակշռություն և շարժումների կոորդինացիա:	Կառուցում է աշտարակ 4 և ավելի մասերից:	Բառադասարկի հարսացում, 5 և ավելի անվանումներ:
18 ամս.	Մարկանց ողջունում է՝ ասելով «բարև» կամ նման մի բան:	Փորձում է ինքնուրույն ուսել գդալով:	Վազում է:	Խզբզում է (արագ և անփույթ) մասիսով:	Բացի «մամա» և «դադա» բառերից ասում է ևս 2 բառ: Արձաբերում է մեկ կամ երկու բառ՝ որոշ առարկայի կամ գործողության անվանում:
15 ամս	Համբուրում է կամ գրկում:	Համառորեն ուզում է ինքնուրույն ունեւ բան (օրինակ՝ ուտել) անել:	Բարձրանում է աթոռների կամ այլ կահույքի վրա	Գծում է մասիսով:	Ձայների կամ բառերի միջոցով դաժանջում է սնունդ կամ հեղուկ:

ԿՈՆՎԵՆՑԻԱ ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՁՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆՑ⁹

(20 նոյեմբերի 1989 թ.)

Նախաբան

Սույն Կոնվենցիայի մասնակից ղեկավարները,

համարելով, որ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրության մեջ հռչակված սկզբունքների համաձայն, մարդկային ընթանիքի բոլոր անդամներին ներհասուկ արժանապատվության և հավասար ու անօտարելի իրավունքների ճանաչումն աշխարհում ազատության, արդարության և խաղաղության հիմքն է,

հասկալի առնելով, որ Միավորված ազգերի ժողովուրդները Կանոնադրության մեջ վերահաստատել են իրենց հավասքը մարդու հիմնարար իրավունքների և մարդկային անհատի արժանապատվության ու արժեքի նկատմամբ ու վճռել են ֆաջալերել սոցիալական առաջընթացն ու կենսամակարդակի բարելավումը առավել ազատության դայմաններում,

ճանաչելով, որ Միավորված ազգերի կազմակերպությունը Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում և մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային դաշնագրերում հռչակել ու համաձայնել է, որ յուրաքանչյուր մարդ օժտված է դրանցում ամրագրված բոլոր իրավունքներով ու ազատություններով՝ առանց որևէ սարքերակման այնդիսի հիմքով, ինչդիսիք են ռասան, մաակի գույնը, սեռը, լեզուն, կրոնը, ֆաղաֆական և այլ համոզմունքը, ազգային կամ սոցիալական ծագումը, գույֆային դրությունը, ծնունդը կամ այլ կարգավիճակը,

հիշելով, որ Միավորված ազգերի կազմակերպությունը Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում հռչակել է, որ երեխաներն ունեն հասուկ հոգածության և օժանդակության իրավունք,

համոզված լինելով, որ ընթանիքին՝ որդես հասարակության հիմնարար խմբային միավորի, և նրա բոլոր անդամների ու հասկադես երեխաների աճի ու բարեկեցության բնական միջավայրի, դես է ցուցաբերվի անհրաժեես դաշտդանություն և աջակցություն, որդեսգի կարողանա լիարժեք կերդով սսանձնել իր դարսականությունները հասարակության ցռանակներում,

9 Պաշտոնական հայերեն թարգմանությունը սրամարել է Միջազգային իրավունքի հայկական ընկերակցությունը:

Ճանաչելով, որ երեխան իր անհասականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացման համար լավագույն է մեծանա ընտանեկան միջավայրում, երջանկության, սիրո և ըմբռնման մթնոլորտում,

համարելով, որ երեխան լիարժեք կերպով լավագույն է նախադասարանական հասարակության մեջ անհասական կյանքով ապրելուն և դաստիարակվել Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրության մեջ հռչակված իդեալների և հասկալի խաղաղության, արժանապատիւի, հանդուրժողականության, ազատության, հավասարության և համերաժխտության ոգով,

հաշիւ առնելով, որ երեխային այդպիսի հասուկ հոգաւորութիւն տրամադրելու անհրաժեշտութիւնը նախատեսված է Երեխայի իրավունքների 1924 թ. Ժնևի հռչակագրում և 1959 թ. նոյեմբերի 20-ին Օլիսպոր ասամբլեայի ընդունած Երեխայի իրավունքների հռչակագրում և ճանաչված է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում, Զաղափաղական և փաղափաղական իրավունքների մասին միջազգային դաւնագրում (մասնավորապէս 23-րդ և 24-րդ հոդվածներում), Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաւնագրում (մասնավորապէս 10-րդ հոդվածում), ինչպէս նաև երեխաների բարեկեցութեան հարցերով զբաղվող հասուկ մասնագիտացված հաստատութիւնների և միջազգային կազմակերպութիւնների կանոնադրութիւններում և համադասարանական փաստաթղթերում,

հաշիւ առնելով, որ ըստ Երեխայի իրավունքների հռչակագրի՝ «Երեխան, նկատի ունենալով նրա ֆիզիկական և մտաւոր անհատականութիւնը, կարիք ունի հասուկ դաւնագրութեան և հասուկ հոգաւորութեան, ներառյալ՝ դաւնագրած իրավական դաւնագրութիւնը ծնվելուց առաջ և հետո»,

վկայակոչելով Երեխաների դաւնագրութեան և բարեկեցութեան՝ հասկալի ներդրման և միջազգային մակարդակով երեխաների խնամակալութեան սահմանման և որոշման ժամանակ, սոցիալական և իրավական սկզբունքների մասին հռչակագրի, Անչափահասների նկատմամբ արդարադատութիւն իրականացնելու վերաբերյալ Միավորված ազգերի կազմակերպութեան նվազագույն սահմանադրականութեան («Պեկինյան կանոններ») և Արտակարգ իրավիճակներում ու զինված ընդհարումների ժամանակ կանոններ և երեխաների դաւնագրութեան մասին հռչակագրի դրոյթները,

ընդունելով, որ աշխարհի բոլոր երկրներում կան բացառիկ ծանր դրոյթներում ապրող երեխաներ և այդ երեխաները կարիք ունեն հասուկ ուժադրութեան,

դասժառ կերթով հաճվի առնելով երեխայի դաստիարակության և ներդաս-
նակ զարգացման համար յուրաքանչյուր ժողովրդի ավանդույթների և մշա-
կութային արժեքների կարևորությունը,

ընդունելով յուրաքանչյուր երկրում, մասնավորապես՝ զարգացող երկրներում
երեխաների կյանքի բարելավման համար միջազգային համագործակցու-
թյան կարևորությունը,

համաձայնեցին ներհիշակալի մասին.

ՄԱՍ I

Չորված 1

Սույն Կոնվենցիայի նպատակների համար երեխա է համարվում տասնութ
տարին չլրացած յուրաքանչյուր անձ, եթե նրա նկատմամբ կիրառվող օրենքով
նա չափափասության չի հասնում ավելի վաղ:

Չորված 2

1. Մասնակից ղեկավարողները հարգում և ապահովում են սույն Կոնվեն-
ցիայով նախատեսված բոլոր իրավունքներն՝ իրենց իրավագործության ներքո
զսնվող յուրաքանչյուր երեխայի համար, առանց որևէ խտրականության, ան-
կախ երեխայի կամ նրա ծնողների կամ օրինական խնամակալների ռա-
սայից, մաշկի գույնից, սեռից, լեզվից, կրոնից, ֆաղափական և այլ համոզ-
մունքից, ազգային, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գույքային
դրությունից, առողջական վիճակից և ծննդից կամ այլ կարգավիճակից:

2. Մասնակից ղեկավարողները ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցնե-
րը՝ ապահովելու երեխայի դաստիարակությունը խտրականության բոլոր ձևե-
րից կամ դասժից՝ նրա ծնողների կամ օրինական խնամակալների կամ
ընտանիքի այլ անդամների կարգավիճակի, գործունեության, արտահայտած
հայացքների կամ համոզմունքի հիմքով:

Չորված 3

1. Երեխաների նկատմամբ բոլոր գործողություններում, անկախ այն բանից,
թե դրանք ձեռնարկվում են սոցիալական ապահովության հարցերով զբաղ-
վող ղեկավար կամ մասնավոր հիմնարկների, դասարանների, վարչական

կամ օրենսդիր մարմինների կողմից, առաջնահերթ ուժադրություն է դարձվում երեխայի լավագույն շահերին:

2. Մասնակից ղեկությունները ղարսավորվում են երեխային աղահովել նրա բարեկեցության համար անհրաժեշտ ղաշղանությանը և հոգահարությանը՝ ուժադրության առնելով նրա ծնողների, խնամակալների կամ օրենքով նրա համար ղահասխանահվություն կող այլ անձանց իրավունքներն ու ղարսականությունները, և այդ նղահակով ձեռնարկում են օրենսդրական ու վարչական բոլոր համաղահասխան միջոցները:

3. Մասնակից ղեկություններն աղահովում են երեխաների մասին հոգալու կամ նրանց ղաշղանության համար ղահասխանահու հիմնարկների, ծառայությունների և մարմինների համաղահասխանությունը իրավասու մարմինների կողմից սահմանված չափանիշներին, մասնավորաղես, անվահնգության և առողջաղահության բնագավառներում դրանց թվահանակի և անձնակազմի ղիհանիության, ինչղես նաև իրավասու հսկողություն սահմանելու իմաստով:

Դողված 4

Մասնակից ղեկությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր օրենսդրական, վարչական և այլ միջոցներ՝ սույն Կոնվենցիայով ձանաչված իրավունքների իրականացման համար: Տնեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կաղակցությամբ մասնակից ղեկություններն այդղիսի միջոցներ ձեռնարկում են իրենց համադրության հակ եղած ռեսուրսների առավելագույն չափի և, անհրաժեշտության դեղում, միջազգային համագործակցության շղանակներում:

Դողված 5

Մասնակից ղեկությունները հարգում են ծնողների, համաղահասխան դեղերում նաև հեղական սովորություններով նախահեսված ընդլայնված ընհանիի կամ համայնի անղամների, խնամակալների կամ երեխայի համար օրենքով ղահասխանահու այլ անձանց ղահասխանահվությունը, իրավունքները և ղարսականությունները՝ երեխայի զարգացող ունակություններին համաղահասխան ուղղություն հալու երեխային՝ նրա կողմից սույն Կոնվենցիայով ձանաչված իրավունքներն իրականացնելիս:

Դողված 6

1. Մասնակից ղեկություններն ընդունում են, որ յուրահանչյուր երեխա ունի կյանի անկաղհելի իրավունք:

2. Մասնակից ղեկությունները հնարավոր առավելագույն չափով ադախովում են երեխայի գոյասնումը և առողջ զարգացումը:

Հոդված 7

1. Երեխան գրանցվում է ծնվելուց անմիջապես հետո և ծննդյան տարիից ձեռք է բերում անվան և փառաբանական իրավունք, ինչպես նաև, որքան դա հնարավոր է, իր ծնողներին ճանաչելու և նրանց խնամքի իրավունք:

2. Մասնակից ղեկավարներն այդ իրավունքների իրականացումն ապահովում են իրենց ներդրական օրենսդրության և այս բնագավառում համադասասխան միջազգային փաստաթղթերով սահմանած իրենց դատարարությունների համաձայն, մասնավորապես այն դեպքում, եթե այլ կերպ երեխան փախափակություն չունենա:

Հոդված 8

1. Մասնակից ղեկավարները պարզապես չեն օրենքով նախատեսված կարգով՝ առանց անօրինական միջամտության, հարգել երեխայի իրավունքը՝ ղախողանելու իր ինքնությունը՝ ներառյալ բաղաձայնությունը, անունը և ընտանեկան կապերը:

2. Եթե երեխան անօրինական կերպով զրկվում է իր ինքնության որոշ կամ բոլոր տարրերից, մասնակից ղեկավարումները տրամադրում են համադասախան աջակցություն և դաժադանություն՝ շուտափոյթ կերպով նրա ինքնությունը վերականգնելու նդաժակով:

Հոդված 9

1. Մասնակից ժողովուրդներն աղյահովում են, որ երեխան, հակառակ ծնողների ցանկության, չբաժանվի մահացից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ իրավասու մարմինները գործող օրենքի և ընթացակարգի համաձայն կայացնեն որոշում, ինչը ենթակա է դատական վերահսկողության, որ այդպիսի բաժանումն անհրաժեշտ է երեխայի շահերը լավագույնս դաշտցանելու տեսակետից: Նման որոշում կարող է անհրաժեշտ լինել այս կամ այն կոնկրետ դեպքում, օրինակ, երբ ծնողները դաժանորեն են վարվում երեխայի հետ կամ հոգ չեն տանում նրա մասին, կամ երբ ծնողներն առանձին են աղյուրում և հարկ է որոշում կայացնել երեխայի բնակության վայրի վերաբերյալ:

2. Սույն հոդվածի 1-ին կետի համաձայն ցանկացած բնության ընթացքում բոլոր ռաիազրգիւ կողմերին հնարավորութուն է սրվում մասնակցել բնութանը և ներկայացնել իրենց տեսակետները:

3. Մասնակից ղեկավարները հարգում են ծնողներից մեկից կամ երկուսից բաժանված երեխայի իրավունքը՝ կանոնավոր կերպով անձնական հարաբերություններ և ուղղակի կապեր պահպանելու ծնողների հետ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա հակասում է երեխայի լավագույն շահերին:

4. Այն դեպքերում, երբ այդպիսի բաժանումը հետևանք է մասնակից ղեկավարի որևէ գործողության, ինչպիսին է մեկ կամ երկու ծնողների կամ երեխայի կալանք, ազատազրկում, ախորժ, սեղահանությունը կամ մահը (ներառյալ սլյալ անձի՝ ղեկավարի վերահսկողության տակ զսնվելու ժամանակ ցանկացած լուրջ վնաս հասած մահը), այդ մասնակից ղեկավարները ծնողներին, երեխային կամ, եթե դա անհրաժեշտ է, ընտանիքի այլ անդամին, նրանց խնդրանքով տրամադրում է համապատասխան տեղեկատվություն ընտանիքի բացակա անդամի (անդամների) զսնվելու վայրի վերաբերյալ, եթե այդպիսի տեղեկատվությունը վնաս չի հասցնում երեխայի բարեկեցությանը: Մասնակից ղեկավարները հետագայում աղաչվում են, որ ղեկավարի այդպիսի խնդրանքով դիմելը ինքնուրույն չհանգեցնի անբարենպաստ հետևանքների համապատասխան անձի (անձանց) համար:

Ֆոդված 10

1. 9-րդ հոդվածի 1-ին կետով մասնակից ղեկավարներին տրամադրված պարտավորության համաձայն, ընտանիքի վերամիավորման նպատակով երեխայի կամ նրա ծնողների դիմումները մասնակից ղեկավարները ժամանակում կամ այնտեղից մեկնելու մասին մասնակից ղեկավարներին կողմից ղեկավարվող փնտրվող դրական, մարդասիրական և արագ կարգով: Մասնակից ղեկավարները այնուհետև աղաչվում է, որ այդպիսի խնդրանքով դիմելը դիմողի և նրա ընտանիքի անդամների համար չհանգեցնի անբարենպաստ հետևանքների:

2. Երեխան, որի ծնողները բնակվում են տարբեր ղեկավարներում, իրավունք ունի կանոնավոր կերպով, բացառությամբ հատուկ հանգամանքների, անձնական հարաբերություններ և ուղղակի կապեր պահպանելու երկու ծնողների հետ: Այդ նպատակով և համաձայն 9-րդ հոդվածի 2-րդ կետի, մասնակից ղեկավարներին տրամադրված պարտավորության, մասնակից ղեկավարները հարգում են ցանկացած, այդ թվում նաև սեփական երկրից հեռանալու և սեփական երկրի վերադառնալու՝ երեխայի և նրա ծնողների իրավունքը: Ցանկացած երկրից հեռանալու իրավունքը ենթակա է միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք նախատեսված են օրենքով և անհրաժեշտ են ղեկավարի անվտանգության, հասարակական կարգի (ordre public), բնակչության

առողջության կամ բարոյականության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների լուրջ խախտման համար և համասեռելի են սույն Կոնվենցիայով ճանաչված այլ իրավունքների հետ:

Ֆոդված 11

1. Մասնակից ղեկավարները միջոցներ են ձեռնարկում երեխաների աղօրհնի շեղափոխումների և արհեստական չվերադառնալու դեմ պայքարելու համար:

2. Այդ նպատակով մասնակից ղեկավարները նպաստում են երկկողմ կամ բազմակողմ համաձայնագրերի կնքմանը կամ գործող համաձայնագրերին միանալուն:

Ֆոդված 12

1. Իր հայացքները ձևակերպելու ընդունակ երեխայի համար մասնակից ղեկավարներն ապահովում են դրանք ազատորեն արահայտելու իրավունք այն բոլոր դեպքերում, որոնք վերաբերում են երեխային: Երեխայի հայացքների նկատմամբ ցուցաբերվում է նրա տարիքին և հասունությանը համապատասխան լուրջ և ռազմա-քաղաքական:

2. Այդ նպատակով երեխային, մասնավորապես, հնարավորություն է տրվում իրեն վերաբերող ցանկացած դատական կամ վարչական բնույթի ժամանակ, ներդրման օրենսդրության դատավարական մոտեցումով նախատեսված կարգով, ունենալու թե՛ անմիջականորեն, թե՛ իր ներկայացուցչի կամ համապատասխան մարմնի միջոցով:

Ֆոդված 13

1. Երեխան իրավունք ունի ազատորեն արահայտելու իր կարծիքը, այդ իրավունքը ներառում է ցանկացած բնույթի տեղեկատվություն և գաղափարներ որոնելու, ստանալու և հաղորդելու ազատությունը՝ անկախ սահմաններից, գրավոր կամ տպագիր ձևով, ստեղծագործության տեսքով կամ այլ միջոցներով՝ երեխայի ընտրությամբ:

2. Այդ իրավունքի իրագործումը կարող է ենթարկվել որոշակի սահմանափակումների, սակայն այդ սահմանափակումները կարող են լինել միայն այն-դպիսի, որոնք նախատեսված են օրենքով և անհրաժեշտ են:

ա) այլ անձանց իրավունքները և հեղինակությունը հարգելու, կամ

բ) լուծարման անվճար գումարները կամ հասարակական կարգը (ordre public), կամ բնակչության առողջությունը, կամ բարոյականությունը լուծարման ենթակա են:

Ֆոդված 14

1. Մասնակից լուծարման գործընթացում են երեխայի՝ մեծի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը:

2. Մասնակից լուծարման գործընթացում են ծնողների և համադասարանական դեղիններում օրինական խնամակալների իրավունքները ու լուծարման գործընթացում երեխայի զարգացող ընդունակություններին համադասարանական, ուղղությունը տալու երեխային իր իրավունքներն իրականացնելիս:

3. Իր կրոնը կամ հավատը դավանելու ազատությունը կարող է ենթարկվել միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք նախատեսված են օրենքով և անհրաժեշտ են լուծարման անվճար գումար, հասարակական կարգի, բնակչության բարոյականության և առողջության կամ այլ անձանց հիմնարար իրավունքների կամ ազատությունների լուծարման գործընթացում համար:

Ֆոդված 15

1. Մասնակից լուծարման գործընթացում են երեխայի՝ միավորումների և խաղաղ հավաքների ազատության իրավունքը:

2. Այդ իրավունքների իրականացումը ենթակա չէ որևէ սահմանափակման, բացի այնպիսիներից, որոնք սահմանվում են օրենքի համաձայն և ժողովրդավարական հասարակությունում անհրաժեշտ են ի շահ ազգային անվճար գումար կամ հասարակական առողջության, հասարակական կարգի (ordre public), բնակչության առողջության կամ բարոյականության կամ այլ անձանց իրավունքների ու ազատությունների լուծարման գործընթացում:

Ֆոդված 16

1. Ոչ մի երեխա չպետք է ենթարկվի իր անձնական կյանքի, ընտանիքի կյանքի, բնակարանի կամ նամակագրության անձեռնմխելիության կամայական կամ աղտոտման միջամտության կամ իր դասվի և հեղինակության նկատմամբ աղտոտման ռսման գործընթացում:

2. Երեխան նման միջամտությունից կամ ռսման գործընթացից օրենքի կողմից լուծարման գործընթացում իրավունք ունի:

Ֆոդված 17

Մասնակից ղեկավարներն ընդունում են զանգվածային լրացվող միջոցների կարևոր դերը և երեխայի համար առաջնություն են ներդրող և միջազգային զանազան աղբյուրների տեղեկատվության ու նյութերի մատչելիությունը, հասկալալա՝ ալմաիսի տեղեկատվության ու նյութերի, որոնք միտված են երեխայի սոցիալական, հոգևոր և բարոյական բարեկեցությանը, ինչպես նաև նրա ֆիզիկական ու հոգեկան առողջ զարգացմանն աջակցելուն: Այդ նախաակով մասնակից ղեկավարները.

a) խրախուսում են զանգվածային լրացվող միջոցների կողմից ալմաիսի տեղեկատվության ու նյութերի տարածումը, որոնք սոցիալական ու մշակութային առումով օգտակար են երեխային և համադասախանում են 29-րդ հոդվածի ոգուն,

b) խրախուսում են միջազգային համագործակցությունը զանազան մշակութային, ներդրող և միջազգային աղբյուրներից ալմաիսի տեղեկատվության ու նյութերի նախադաստանն, փոխանակման ու տարածման գործում,

c) խրախուսում են մանկական գրականության լույսընծայումն ու տարածումը,

d) խրախուսում են զանգվածային լրացվող միջոցներին՝ հասուկ ու շարունակելուն դարձնելու՝ ազգային փոխանակություններին կամ բնիկ ազգաբնակչության այս կամ այն խմբին դասկանող երեխաների լեզվական դասանջնումներին,

e) հաշվի առնելով 13-րդ և 18-րդ հոդվածների դրույթները՝ խրախուսում են երեխայի բարեկեցությանը վնասող տեղեկատվությունից և նյութերից երեխային դաստանելու համադասախան ուղենիշների զարգացումը:

Ֆոդված 18

1. Մասնակից ղեկավարները գործադրում են բոլոր հնարավոր ջանքերը՝ երեխայի դաստարակության և զարգացման գործում երկու ծնողների ընդհանուր դաստարակության սկզբունքի ճանաչումն առաջնություն հանալ: Ծնողները կամ համադասախան դեմքերում օրինական խնամակալները երեխայի դաստարակության ու զարգացման համար կրում են հիմնական դաստարակություն: Երեխայի լավագույն շահերը նրանց հիմնական հոգածության առարկան են:

2. Սույն Կոնվենցիայում շարադրված իրավունքները երախավորելու և դրանց իրականացմանը նախասելու նախակով մասնակից ղեկավարները.

ները ծնողներին և օրինական խնամակալներին անհրաժեշտ օգնություն են սրամադրում երեխայի դաստիարակության իրենց դասականությունները կատարելու գործում և աղափոխում են երեխաների խնամքի հաստատությունների և ծառայությունների զարգացումը:

3. Մասնակից ղեկությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, որոնցից աղափոխվի աշխատող ծնողների երեխաների իրավունքը՝ օգտվելու նրանց համար նախատեսված երեխաների խնամքի ծառայություններից:

Ֆոդված 19

1. Մասնակից ղեկությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցները դաստիարակելու երեխային ծնողների, օրինական խնամակալների կամ երեխայի մասին հոգսանող ցանկացած այլ անձի կողմից ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնության բոլոր ձևերից, վիրավորանքից կամ չարաչափումից, հոգատարության բացակայությունից կամ անուշադրությունից, կոմիքս վերաբերմունքից կամ Երեխաների իրավունքների, ներառյալ՝ սեռական չարաչափումից:

2. Պատասխանատվության այդպիսի միջոցներն անհրաժեշտության դեպքում ներառում են սոցիալական ծրագրերի մշակման արդյունավետ ընթացակարգեր՝ նմանակ ունենալով անհրաժեշտ աջակցություն սրամադրել երեխային և այն անձանց, ովքեր հոգ են տանում նրա մասին, ինչպես նաև երեխայի նկատմամբ դատված վերաբերմունքի՝ վերը նշված դեպքերը կանխարգելելու և բացահայտելու, դրանց մասին տեղեկացնելու, փնտրելու համաձայն, հետաքննելու, բուժելու, և այդ առթիվ հետագա միջոցներ ձեռնարկելու այլ ձևերի իրականացման, այդ թվում, ըստ անհրաժեշտության, դասական գործիքներով համար:

Ֆոդված 20

1. Ժամանակավորապես կամ մշտապես իր ընտանեկան միջավայրից զրկված կամ իր լավագույն շահերի տեսանկյունից այդպիսի միջավայրում մնալ չկարողացող երեխան ղեկության կողմից սրամադրվող հասուն պատասխանատվության և օգնության իրավունք ունի:

2. Մասնակից ղեկություններն իրենց ներդրման օրենքներին համապատասխան աղափոխում են այլընտրանքային խնամք այդպիսի երեխայի համար:

3. Այդդիսի խնամքը կարող է ներառել, ի թիվս այլ միջոցների, խնամակալության սահմանումը, «դաֆալան»՝ ըստ իսլամական իրավունքի, որդեգրումը կամ, անհրաժեշտության դեպքում, երեխաների խնամքի համար նախատեսված համադասասխան հաստատություններում տեղավորելը: Այս կամ այն լուծումն ընտրելիս դաստիարակությունը կերպով հաշվի է առնվում երեխայի դաստիարակության հաջողություններն ապահովելու ցանկալիությունն ու նրա էթնիկական ծագումը, կրոնական ու մշակութային տարածությունը և մայրենի լեզուն:

Յոթերորդ 21

Որդեգրման համակարգն ընդունող և/կամ թույլատրող մասնակից ղեկավարություններն ապահովում են, որ երեխայի լավագույն շահերը հաշվի առնվեն առաջնահերթ կերպով, և նրանք.

a) ապահովում են, որ երեխայի որդեգրումը թույլատրվի միայն իրավասու մարմինների կողմից, որոնք կիրառվող օրենքի և ընթացակարգի համաձայն և գործին առնչվող ողջ հավաստի տեղեկատվության հիման վրա որոշում են որդեգրման թույլատրելիությունը՝ ելնելով երեխայի կարգավիճակից՝ կառավարված ծնողների, հարազատների և օրինական խնամակալների հետ, և այն, որ անհրաժեշտության դեպքում, ժամանակահատվածում անհրաժեշտ խորհրդատվության հիման վրա,

b) ընդունում են, որ այլ երկրում որդեգրումը կարող է դիտվել որդես երեխայի նկատմամբ խնամքի այլընտրանքային միջոց, եթե երեխայի նկատմամբ չի կարող խնամակալություն սահմանվել կամ երեխան չի կարող տեղավորվել որդեգրող ընտանիքում, և եթե երեխայի ծագման երկրում ունի տարածված կերպով խնամքի ապահովումն անհնար է,

c) երաշխավորում են, որ այլ երկրում որդեգրվող երեխան օգտվի այնպիսի դաստիարակությունից ու սնունդից, որոնք համաձայն են ներդրման կողմից որդեգրման դեպքում գործող դաստիարակությանը և սնունդից,

d) ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, որոնցից այլ երկրում որդեգրման դեպքում երեխայի տեղավորումն ընտանիքում չհանգեցնի դրա հետ կապված անձանց համար չարդարացված ֆինանսական օգուտներ ստանալուն,

ե) անհրաժեշտության դեմքում սույն հոդվածի նմասակներին նմաստում են երկկողմ և բազմակողմ լայնամասշտաբային ծախսերի և համաձայնագրերի կնքման միջոցով և դրա շրջանակներում ձգտում են երաշխավորել, որ երեխային այլ երկրում տեղավորելն իրականացվի իրավասու իշխանությունների կամ մարմինների կողմից:

Հոդված 22

1. Մասնակից ղեկություններն անհրաժեշտ միջոցներ են ձեռնարկում, որ-
դեսզի փախստականի կարգավիճակ հայցող կամ գործող միջազգային
կամ ներդասական իրավունքի ու ընթացակարգի համաձայն փախստական
համարվող երեխային, ինչպես ծնողների կամ ցանկացած այլ անձանց կող-
մից ուղեկցվելու, այնպես էլ չուղեկցվելու դեմքում, ադապտացիայի ժամանակ
ապահովումը և մարդասիրական օգնությունը՝ սույն Կոնվենցիայում և
սվյալ ղեկությունների մասնակցությամբ մարդու իրավունքների վերաբերյալ
այլ միջազգային կամ մարդասիրական փաստաթղթերում ամրագրված կիրա-
ռելի իրավունքներից օգտվելիս:

2. Այդ նմասակով մասնակից ղեկությունները, երբ իրենք դա անհրաժեշտ են
համարում, համագործակցում են Միավորված ազգերի կազմակերպության
և այլ իրավասու միջկառավարական կազմակերպությունների կամ Միավոր-
ված ազգերի կազմակերպության հետ համագործակցող այլ ոչ կառավարա-
կան կազմակերպությունների հետ՝ նման երեխային ապահովելու և նրան
օգնություն ցույց տալու և ցանկացած այլ փախստական երեխայի ծնողների
կամ ընտանիքի այլ անդամների որոնումների գործում՝ իր ընտանիքի հետ միա-
նալու համար անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալու նմասակով: Եթե
ծնողները և ընտանիքի մյուս անդամները չեն գտնվում, այդպիսի երեխային
սրամադրվում է այնպիսի ապահովումը, ինչպիսին սրամադրվում է այս
կամ այն դեպքում իր ընտանեկան միջավայրից մեզատեղ կամ ժամանա-
կավորապես զրկված ցանկացած այլ երեխայի, ինչպես դա նախատեսված
է սույն Կոնվենցիայով:

Հոդված 23

1. Մասնակից ղեկություններն ընդունում են, որ մեկուկես կամ ֆիզիկական
խեղություններով երեխան ղեկավարվում է աղքատ լիարժեք և արժանավայել կյանքով այն-
պիսի լայնամասշտաբային, որոնք ապահովում են նրա արժանապատվությունը,
նմաստում են ինքնավստահությանը և դյուրացնում են նրա ակտիվ մասնակ-
ցությունը հասարակական կյանքին:

2. Մասնակից ղեկությունները ճանաչում են խեղումներով երեխայի՝ հասուկ խնամքի իրավունքը, խրախուսում և, ռեսուրսների առկայության դեպքում, դրա իրավունքն ունեցող երեխային և նրա խնամքի համար ղաֆասախանասու անձանց ցույց են տալիս օգնություն, եթե այդ առիթով խնդրանք է ներկայացվել և եթե դա համադասասխանում է երեխայի վիճակին, ծնողների կամ նրա նկատմամբ խնամք տանող այլ անձանց դրությամբ:

3. Ճանաչելով խեղումներով երեխայի հասուկ կարիքները՝ սույն հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված օգնությունը տրամադրվում է ըստ հնարավորին անվճար՝ հաշվի առնելով ծնողների կամ երեխային խնամող այլ անձանց ֆինանսական միջոցները, և նույնպես ունի խեղումներով երեխայի համար առաջնությունը, մասնագիտական ղաֆասության, առողջադասուության ծառայությունների, առողջության վերականգնման ծառայությունների, աշխատանքային գործունեության նախադասասուվելու, հանգստի միջոցներից օգտվելու հնարավորության մասշեղությունը, որը կհանգեցնի երեխային առավել լիակատար սոցիալական կյանքում ընդգրկելուն և նրա անհասկանության զարգացմանը, ներառյալ մշակութային և հոգևոր զարգացմանը:

4. Մասնակից ղեկությունները միջազգային համագործակցության ոգով նույնպես են խեղումներով երեխաների կանխարգելիչ առողջադասական, բժշկական, հոգեբանական և ֆունկցիոնալ բուժման բնագավառներում համադասասու սեղեկասվության փոխանակմանը, ներառյալ՝ վերականգնման, հանրակրթական և մասնագիտական ղաֆասության մեթոդների մասին սեղեկասվության տարածումը և դրանց մասշեղությունը՝ այս բնագավառներում մասնակից ղեկություններին իրենց կարողություններն ու հմտությունները կատարելագործելու և փորձն ընդլայնելու հնարավորություն տալու նույնպես: Այդ կատակցությամբ հասուկ ուսադություն ղեկ է դարձվի զարգացող երկրների դասանջներին:

Չոդված 24

1. Մասնակից ղեկությունները ճանաչում են երեխայի՝ առողջադասական առավել կատարյալ ստանդարտներից և հիվանդությունների բուժման ու առողջության վերականգնման ծառայություններից օգտվելու իրավունքը: Մասնակից ղեկությունները ձգտում են առաջնությունը, որ ոչ մի երեխա չզրկվի առողջադասական համակարգի նման ծառայություններից օգտվելու իր իրավունքից:

2. Մասնակից ղեկավարողները ձգտում են սկսել իրավունքի լիարժեք իրականացմանը և, մասնավորապես, անհրաժեշտ միջոցներ են ձեռնարկում.

ա) նորածինների և մանկական մահացության մակարդակն իջեցնելու համար,

բ) բոլոր երեխաներին անհրաժեշտ բժշկական օգնության և բժշկական սղակասարկման սրամադրումն աղակողվելու համար՝ առաջնահերթ ուժադրություն դարձնելով առաջնային առողջաղակողությունը,

գ) հիվանդությունների և թերսնման դեմ աղակարելու համար, աղթ թվում առաջնային առողջաղակողության շրջանակներում, ի թիվս աղթ բաների՝ մասշեղի ռեղսնողղիաների և բավականաղակ սննդարար մթերմների և խնելու մադուր ջրի սրամադրման միջոցով՝ ուժադրության առնելով շրջակա միջավայրի աղսոսման վսանղավորությունն ու ռիսղ,

դ) մայրերի համար նախածննղյան և հեծծննղյան շրջանում աղսոսած բժշկական օգնություն աղակողվելու համար,

ե) երաղսավորելու համար, որ հասարակության բոլոր սարրերը, մասնավորաղես, ծնողներն ու երեխաները ռեղեկացված են երեխաների առողջության և սնման, կրծով կերակրելու առավելությունների, հիղիեմայի և շրջակա միջավայրի սանիսարիայի և դթբաղս աղսահարմերը կանխելու մասին հիմնական գիսելիմներին, ինղղես նաև աղակողված են կրթության մասշեղիությունը և աղթ գիսելիմները կիրառելիս սրամադրվող աղակցությունը,

զ) զարղացնելու կանխարղելիղ բժշկական սղակասարկումը, ծնողների համար ուղեցուղյցները և ընսանիղի աղանավորման վերաբերղալ կրթությունն ու ծառայությունները:

3. Մասնակից ղեկությունները ձեռնարկում են բոլոր արղյունավես և անհրաժեշտ միջոցները երեխայի առողջության վրա բացասաբար աղղող ավանղական սղղորությունների վերացման նղակարկով:

4. Մասնակից ղեկությունները աղրսավորվում են խթանել և խրախուսել միջաղղային համաղղործակցությունը՝ նղակարկ ունեմաղղվ ասղիճանաբար հասնել սղյն հողվածով ճանաղղած իրավունմների լիակարսար իրականացմանը: Աղթ կաղակցոթյամբ հասուղ ուժադրություն ղեկս է դարձղի զարղացող եղկրների կարիմներին:

Յողղված 25

Մասնակից ղեկությունները ճանաղղում են խնամելու, աղակողանության կան ֆիղղիական կան հողեկան հիվանդությունների բուծման նղակարկով

իրավասու մարմինների կողմից սեղավորված երեխայի իրավունքը՝ դարբերաբար վերանայելու երեխայի բուժման ընթացքը և իր սեղավորման հետ կապված մյուս բոլոր համագամանքները:

Ֆոդված 26

1. Մասնակից ղեկությունները ճանաչում են սոցիալական աղափոխության, ներառյալ՝ սոցիալական աղափոխության նպատակներից օգտվելու յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքը և անհրաժեշտ միջոցներ են ձեռնարկում այդ իրավունքի լիակատար իրականացմանը հասնելու համար՝ համաձայն իրենց ներդրական օրենսդրության:

2. Այդ նպատակները, անհրաժեշտության դեպքում, սրամադրվում են՝ հաշվի առնելով երեխայի ու այն անձանց միջոցներն ու հնարավորությունները, որոնք լուրջապես համարվում են երեխային տալիս համար, ինչպես նաև երեխայի կողմից կամ նրա անունից նպատակներ սահմանելու հետ կապված այլ նկատառումներ:

Ֆոդված 27

1. Մասնակից ղեկությունները ճանաչում են յուրաքանչյուր երեխայի՝ իր ֆիզիկական, մտավոր, հոգևոր, բարոյական և սոցիալական զարգացման համար անհրաժեշտ կենսամակարդակի իրավունքը:

2. Ծնողը(ները) կամ երեխայի համար լուրջապես համարվում այլ անձինք, իրենց կարողությունների և ֆինանսական հնարավորությունների շրջանակներում կրում են երեխայի զարգացման համար անհրաժեշտ կենսաապահովումներն ապահովելու հիմնական լուրջապես համարվում:

3. Մասնակից ղեկությունները, ազգային լուրջապես համարվում համալուրջապես և իրենց հնարավորությունների շրջանակներում, անհրաժեշտ միջոցներ են ձեռնարկում այդ իրավունքի իրականացման գործում ծնողներին և երեխայի համար լուրջապես համարվում այլ անձանց աջակցելու համար և անհրաժեշտության դեպքում սրամադրվում են նյութական աջակցություն ու օժանդակող ծրագրեր, մասնավորապես, կապված սննդի, հագուստի և բնակարանով ապահովելու հետ:

4. Մասնակից ղեկությունները ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները ինչպես ղեկության ներսում, այնպես էլ արտասահմանում՝ ծնողների կամ երեխայի համար ֆինանսական լուրջապես համարվում կրող անձանց կողմից երեխայի խնամքի վերահաստատումն ապահովելու համար: Մասնավոր-

րադես, եթե երեխան և նրա համար ֆինանսական դասասխանասվություն կրող անձը բնակվում են սարբեր ղեկավարությունում, մասնակից ղեկավարությունները նմանատիպ են միջազգային համաձայնագրերին միանալուն կամ այդպիսի համաձայնագրեր կնքելուն, ինչդեպ նաև համադասասխան այլ դասասխանավորություններ ձեռք բերելուն:

Հոդված 28

1. Մասնակից ղեկավարությունները ճանաչում են երեխայի կրթության իրավունքը և հավասար հնարավորությունների հիման վրա այդ իրավունքի իրականացմանն աստիճանաբար հասնելու համար նրանք, մասնավորապես.

- a) մտնում են դասարանի և անվճար տարական կրթություն,
- b) խրախուսում են միջնակարգ կրթության սարբեր ձևերի, ներառյալ՝ ընդհանուր և մասնագիտական կրթության զարգացումը, ադապտացում են դրանց մասշտաբները բոլոր երեխաների համար և ձեռնարկում են այնպիսի անհրաժեշտ միջոցներ, ինչպիսիք են անվճար կրթություն տրամադրելը և կարիքի դեպքում ֆինանսական օգնություն ցույց տալը,
- c) բոլոր համադասասխան միջոցներով ադապտացում են բարձրագույն կրթության մասշտաբները՝ ըստ յուրաքանչյուրի ընդունակությունների,
- d) ադապտացում են կրթական և մասնագիտական շեղեկասվության և ուղեցույցների մասշտաբները բոլոր երեխաների համար,
- e) միջոցներ են ձեռնարկում նմանատիպ կանոնավոր դրոշմ հաճախելուն և դրոշմը թողած սովորողների թվաքանակի նվազմանը:

2. Մասնակից ղեկավարությունները ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները երաժիշտական համար, որ

դրոշմական կարգադրություններ իրականացվում է երեխայի մարդկային արժանապատվության հետ համատեղելի մեթոդներով և սույն Կոնվենցիային համադասասխան:

3. Մասնակից ղեկավարությունները խթանում և խրախուսում են միջազգային համագործակցությունը կրթությանը վերաբերող հարցերով, մասնավորապես, ամբողջ աշխարհում զգիտության և անգրագիտության վերացմանը և զգիտասերման կապակցում գիտելիքների և ուսուցման ժամանակակից մեթոդների մասշտաբները հեռացմանը նմանատիպ նմանատիպ: Այդ կադակցությանը հասուկ ուժադրություն է դարձվում զարգացող երկրների կարիքներին:

Ֆոդված 29

1. Մասնակից ղեկությունները համակարծիք են, որ երեխայի կրթությունը ղեկ է ուղղված լինի.

a) երեխայի անհասկանության, տաղանդի և մտավոր ու ֆիզիկական ունակությունների զարգացմանը՝ դրանց լրիվ ծավալով,

b) մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների, ինչդեպ նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրության մեջ ամրագրված սկզբունքների նկատմամբ հարգանքի դաստիարակմանը,

c) երեխայի ծնողների, նրա մշակութային իմնաստիության, լեզվի և արժեքների, երեխայի բնակության երկրի ազգային արժեքների, նրա ծագման երկրի և իր սեփական քաղաքացիությունից տարբեր քաղաքացիությունների հանդեպ հարգանքի դաստիարակմանը,

d) երեխային ազատ հասարակության մեջ, փոխըմբռնման, խաղաղության, հանդուրժողականության, տղամարդու և կնոջ իրավահավասարության և բոլոր ժողովուրդների, էթնիկական, ազգային և կրոնական խմբերի, ինչդեպ նաև բնիկ ազգաբնակչությանը ղախկանող անձանց միջև բարեկամության ոգով ղառասխանասու կյանքով աղբյուրն նախադաստեսելը,

e) Երջադասող բնության նկատմամբ հարգանքի դաստիարակմանը:

2. Սույն հոդվածի կամ 28-րդ հոդվածի որևէ հատված չի կարող մեկնաբանվել որդես առանձին անձանց և մարմինների իրավունքների սահմանափակում՝ ստեղծելու և ղեկավարելու ուսումնական հաստատություններ սույն հոդվածի 1-ին կետում շարադրված սկզբունքները մշտադես ղախդանելու և աղղղիսի ուսումնական հաստատություններում տարվող կրթությունը այն նվազագույն նորմերին համադասասխանեցնելու ղախանջները կատարելու ղայմանով, որոնք կարող են սահմանվել ղեկության կողմից:

Ֆոդված 30

Այն ղեկություններում, որ գղղղություն ունեն էթնիկական, կրոնական կամ լեզվական փոքրամասնություններ կամ բնիկ ազգաբնակչության թվին ղախկանող անձինք, աղղղիսի փոքրամասնություններին կամ բնիկ ազգաբնակչությանը ղախկանող երեխային չի կարող մեծվել իր խմբի մղղղ անղղանների հեռ իր մշակույթից օգսվելու, իր կրոնը դավանելու և նրա ծեսերը կատարելու, ինչդեպ նաև մայրենի լեզուն գործանելու իրավունքը:

Չողված 31

1. Մասնակից ղեկությունները ճանաչում են երեխայի հանգստի և ժամանցի, իր տարիքին համապատասխան խաղերին ու զվարճալի միջոցառումներին և մշակութային կյանքին ազատորեն մասնակցելու և արվեստով զբաղվելու իրավունքը:

2. Մասնակից ղեկությունները հարգում և խրախուսում են երեխայի՝ մշակութային և ստեղծագործական կյանքին բազմակողմանիորեն մասնակցելու իրավունքը և նպաստում են մշակութային ու ստեղծագործական գործունեության, հանգստի և ժամանցի համար համապատասխան և հավասար հնարավորությունների տրամադրմանը:

Չողված 32

1. Մասնակից ղեկությունները ճանաչում են երեխայի՝ անձնական շահագործումից և այնուհետև աշխատանք կատարելուց դաժնացվելու իրավունքը, որը կարող է վստահեցնող լինել կամ խոչընդոտել երեխայի կրթությանը կամ վնասել նրա առողջությանը և ֆիզիկական, մտավոր, բարոյական ու սոցիալական զարգացմանը:

2. Մասնակից ղեկությունները ձեռնարկում են օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցառումներ՝ սույն հոդվածի իրականացումն ապահովելու համար: Այդ նպատակով և, հաշվի առնելով այլ միջազգային փաստաթղթերի համապատասխան դրույթները, մասնակից ղեկությունները, մասնավորապես.

a) սահմանում են աշխատանքի ընդունելու նվազագույն տարիք կամ նվազագույն տարիքներ,

b) նախատեսում են աշխատանքային ժամերի և աշխատանքի տալիսների կանոնակարգում,

c) սույն հոդվածի արդյունավետ իրականացումն ապահովելու համար նախատեսում են համապատասխան դաժնամիջոցներ կամ այլ դաժնախնայական միջոցներ:

Չողված 33

Մասնակից ղեկությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, ներառյալ՝ օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցները, որոնցով երեխաներին դաժնամիջոցների և հոգեմեղմանից պաշտպանելու նպատակով:

թերի աղորիմի օգտագործումից, ինչդեպ դրանք սահմանված են միջազգային փաստաթղթերում և կանխեն երեխաների ներգրավումը այդդիսի նյութերի աղորիմի արտադրության ու առևտրի մեջ:

Յոդված 34

Մասնակից ղեկությունները պարտավորվում են երեխային պաշտպանել սեռական ռախագործման բոլոր ձևերից և սեռական չարաչախումից: Այդ նդասակով մասնակից ղեկությունները, մասնավորադես, ներդեսական, երկկողմ և բազմակողմ մակարդակներով ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, որդեսզի կանխարգելեն.

a) երեխային ցանկացած աղորիմի սեռական գործունեության դրդելը կան հարկադրելը,

b) ռախագործման նդասակով երեխաներին դոռնկության մեջ կան այլ աղորիմի սեռական դրակսիկայում օգտագործելը,

c) ռախագործման նդասակով երեխաներին դոռնոգրաֆիայի և դոռնոգրաֆիկ նյութերի մեջ օգտագործելը:

Յոդված 35

Մասնակից ղեկություններն ազգային, երկկողմ և բազմակողմ մակարդակներով ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները երեխաների առևանգումը, նրանց վաճառքը կան ցանկացած նդասակով և ցանկացած ձևով նրանց առևանգումը կանխելու համար:

Յոդված 36

Մասնակից ղեկությունները երեխային պաշտպանում են նրա բարեկեցությանը որևէ ռեսանկյունից վնասող ռախագործման բոլոր այլ ձևերից:

Յոդված 37

Մասնակից ղեկություններն աղախովում են, որ.

a) ոչ մի երեխա չենթարկվի խոչանգումների կան այլ դաժան, անմարդկային կան նվաստացնող վերաբերմունքի կան դասժի: Ոչ մախադասիժ, ոչ ցմախ բանարկություն, որն ազանման հնարավորություն չի նախասեսում, չի սահմանվում ռասնոթ սարին չլրացած անձանց կողմից կասարված հանցագործությունների համար,

բ) ոչ մի երեխա չգրկվի ազատությունից անօրինական կամ կամայական կերպով: Երեխայի ձերբակալությունը, կալանքը կամ ազատագրվումն իրականացվում են համաձայն օրենքի և գործադրվում են միայն որդես ծայրահեղ միջոց և որքան հնարավոր է կարճ ժամանակամիջոցով,

ց) ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա օգտվի մարդասիրական վերաբերմունքից և մարդկային անօտարելի արժանապատվության նկատմամբ հարգանքից՝ հաշվի առնելով նրա սարիքի անձանց ղախանջմունքները: Մասնավորապես, ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա լիարժեք է առանձնացվի մեծահասակներից, եթե միայն չի համարվում, որ երեխայի լավագույն շահերից ելնելով, հարկավոր չէ այդ անել և լիարժեք է իրավունք ունենա կադ ղախողանել իր ընսանիքի հես՝ նամակագրության և սեսակցությունների միջոցով, բացառությամբ հասուկ հանգամանքների,

դ) ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա լիարժեք է իրավունք ունենա անհատաղ օգսվելու համաղասասխան իրավական և այլ օգնությունից, ինչղես նաև, դասարանի կամ այլ իրավասու, անկախ և անկողմնակալ մարմնի առաջ վիճարկելու իրեն ազատությունից զրկելու օրինականությունը և անհատաղ որոշում ակնկալելու նման ցանկացած գործողության կաղակցությամբ:

Յողված 38

1. Մասնակից ղեսությունները ղարսավորվում են հարգել միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերը, որոնք կիրառվում են զինված ընդհարումների դեղում և առնչվում են երեխաներին և աղախովել դրանց նկատմամբ հարգանքը:

2. Մասնակից ղեսությունները ձեռնարկում են հնարավոր բոլոր միջոցները՝ աղախովելու, որ սասնիինգ սարին չլրացած անձինք ողղակի մասնակցություն չունենան մարսական գործողություններին:

3. Մասնակից ղեսությունները ձեռնղախ են մնում սասնիինգ սարին չլրացած ցանկացած անձի՝ իրենց զինված ուժերում ծառայության զորակոչելուց: Սասնիինգ սարին լրացած, բայց դեռ սասնուք սարին չլրացած անձանց թվից զորակոչելիս՝ մասնակից ղեսությունները ձգտում են նաղաղասվություն սաղ ավելի բարձր սարիք ունեցողներին:

4. Չինված ընդհարումների ժամանակ փղղափղիական բնակչության ղաշղանության առթիվ միջազգային մարդասիրական իրավունքով, իրենց

սսանձնած լուսանկարները համաձայն, մասնակից լուսանկարները լուսանկարվում են ձեռնարկել հնարավոր բոլոր միջոցները՝ զինված ընդհարումից տուժող երեխաների լուսանկարները ու խնամքն ապահովելու նպատակով:

Դոկված 39

Մասնակից լուսանկարները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները նպաստելու համար դաժան վերաբերմունքի, շահագործման կամ չարաչափական ցանկացած ձևի, խոցանակների կամ ցանկացած այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ լուսանկար, զինված ընդհարումների զոհ դարձած երեխայի ֆիզիկական կամ հոգեբանական վերականգնմանը և սոցիալական վերաինտեգրմանը: Նման վերականգնումը և վերաինտեգրումն իրականացվում են երեխայի առողջությունը, ինքնահարգանքը և արժանապատվությունն ապահովող լուսանկարներով:

Դոկված 40

1. Մասնակից լուսանկարները ճանաչում են մեղադրվող կամ ֆեական օրենսդրությունը խախտած համարվող յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքը՝ արժանապատվությունը պաշտպանելու վերաբերմունքի, որը նպաստում է նրա արժանապատվության և նշանակալիության զգացումի զարգացմանը, երեխայի մեջ ամրադրվում է հարգանքը մարդու իրավունքների և ուրիշների հիմնարար ազատությունների նկատմամբ, և որի դեմքում հաճախ է առնվում երեխայի տարիքը և հասարակության մեջ նրա վերաինտեգրման և հետագա դրական դեր խաղալուն նպաստելու ցանկալիությունը:

2. Այդ նպատակով և ուժադրության առնելով համապատասխան միջազգային փաստաթղթերի դրույթները՝ մասնակից լուսանկարները, մասնավորապես, ապահովում են, որ.

a) ոչ մի երեխա չմեղադրվի կամ չճանաչվի որպես ֆեական օրենսդրությունը խախտող այն գործողությունների կամ անգործունեության լուսանկարով, որոնք դրանք կատարելու լուսանկար արգելված չեն եղել ներդրական կամ միջազգային իրավունքով,

b) մեղադրվող կամ ֆեական օրենսդրությունը խախտած համարվող յուրաքանչյուր երեխա ունենա առնվազն հետևյալ երաժիշկները.

(i) համարվի անմեղ, ֆանի դեռ նրա մեղքը չի ապացուցվել համաձայն օրենքի,

(ii) անհատադև և անմիջականորեն, կամ, անհրաժեշտության դեպքում, ծնողների կամ օրինական խնամակալների միջոցով սեղեկացվի իր դեմ ներկայացված մեղադրանքների մասին և ստանա իրավաբանական կամ այլ համադասասխան օգնություն՝ իր դատականությունը նախադատաբանության և իրականացնելիս,

(iii) իր գործի կադրակազմում օրոշում կայացվի իրավասու, անկախ և անկողմնակալ մարմնի կամ դատարանի կողմից արդար ֆունկցիան ընթացքում օրենքի համաձայն՝ փաստաբանի կամ համադասասխան այլ անձի, և, եթե դա չի հակասում երեխայի լավագույն շահերին, մասնավորապես, հաշվի առնելով նրա տարիքը կամ վիճակը, ծնողների կամ օրինական խնամակալների ներկայությամբ,

(iv) չհարկադրվի վկայություն տալու կամ մեղքը խոստովանելու, ինքնուրույն կամ այլ անձանց օգնությամբ հարցաքննելու մեղադրող կողմի վկայելիս և հավասարության դրամաներում աղախվելու դատականության կողմի վկայելի մասնակցությունը և նրանց հարցաքննումը,

(v) ֆեակական օրենսդրությունը խախտած համարվելու դեպքում հնարավորություն ունենա այդ օրենքի և դրա արդյունքում կիրառված ցանկացած միջոցի վերանայման՝ վերադաս իրավասու, անկախ և անկողմնակալ մարմնի կամ դատարանի կողմից՝ օրենքի համաձայն,

(vi) ստանալու թարգմանչի անվճար օգնություն, եթե երեխան չի հասկանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով,

(vii) լիովին հարգվի նրա անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը ֆունկցիան բոլոր փուլերում:

3. Մասնակից դերությունները ձգտում են նպաստել մեղադրվող կամ ֆեակական օրենսդրությունը խախտած համարվող երեխաների նկատմամբ հասկացողության կիրառելի օրենքների, ընթացակարգերի, մարմինների և հաստատությունների ստեղծմանը, մասնավորապես.

a) այն նվազագույն տարիքի սահմանմանը, որից ցածր երեխաները համարվում են անընդունակ խախտելու ֆեակական օրենսդրությունը,

b) անհրաժեշտության և ցանկալիության դեպքում նման երեխաների նկատմամբ միջոցներ ձեռնարկել, առանց դատաքննության դիմելու, մարդու իրավունքների լիակատար դատականության և իրավական երաշխիքների դաշտում դրանց դիմումը:

4. Անհրաժեշտ է այնպիսի բազմազան միջոցառումների առկայությունը, ինչպիսիք են խնամփ, խնամակալության և հսկողության մասին հրամանները, խորհրդասվական ծառայությունները, փորձառջանի նշանակումը, դաստիարակությունը, կրթական և մասնագիտական դաստիարակության ծրագրերը և առանձին հաստատություններում խնամփի այլընտրանքային այլ ձևեր, որոնք աղյուսակում են երեխայի նկատմամբ նրա բարեկեցությանը, ինչպես նաև դրությանն ու հանցագործության բնույթին համադասախանող վերաբերմունք:

Ֆոդված 41

Սույն Կոնվենցիայում ոչինչ չի կարող անդադառնալ որևէ դրույթի վրա, որն առավել մեծ չափով է նպաստում երեխայի իրավունքների իրականացմանը և դարձնակվում է:

a) մասնակից ղեկության օրենքում, կամ

b) սվյալ ղեկության համար գործող միջազգային իրավունքի այլ նորմերում:

ՄԱՍ II

Ֆոդված 42

Մասնակից ղեկությունները դարձնակում են դաճառ և գործուն միջոցների գործադրմամբ Կոնվենցիայի սկզբունքների և դրույթների մասին լայնորեն տեղեկացնել ինչպես մեծահասակներին, այնպես էլ երեխաներին:

Ֆոդված 43

1. Սույն Կոնվենցիայով մասնակից ղեկությունների սանձնառ դարձնակությունների կատարման գործում ձեռք բերված առաջընթացն ուսումնասիրելու նպատակով հիմնվում է Երեխայի իրավունքների կոմիտե, որը կատարում է ստորև նախատեսվող գործառույթները:

2. Կոմիտեն բաղկացած է բարոյական բարձր հասկանիչներ ունեցող և սույն Կոնվենցիայի ընդգրկած բնագավառում ճանաչված ճասը փորձագետներից: Կոմիտեի անդամներն ընտրվում են մասնակից ղեկությունների կողմից իրենց բաղաբացիների թվից և հանդես են գալիս անձնադես, ընդ որում, հաճվի է առնվում արդարացի աշխարհագրական բաշխումը, ինչպես նաև հիմնական իրավական համակարգերի ներկայացուցչությունը:

3. Կոմիտեի անդամներն ընտրվում են գաղտնի փվտարկությամբ՝ մասնակից ղեկությունների առաջադրած թեկնածուների ցուցակից: Յուրաքանչյուր մասնակից ղեկություն իր ֆաղաֆաղներից կարող է առաջադրել մեկ անձի:

4. Կոմիտեի կազմի առաջին ընտրություններն անց են կացվում ոչ ուշ, քան սույն Կոմիտենցիան ուժի մեջ մտնելուց հետո վեց ամսվա ընթացքում, իսկ հետագայում՝ երկու տարին մեկ: Յուրաքանչյուր ընտրության օրվանից առնվազն չորս ամիս առաջ Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ֆարսուղարը նամակով դիմում է մասնակից ղեկություններին՝ առաջարկելով երկու ամսվա ընթացքում ներկայացնել իրենց թեկնածուներին: Այնուհետև, Գլխավոր ֆարսուղարն այբբենական կարգով կազմում է նման ձևով առաջադրված անձանց ցուցակը՝ նշելով առաջադրող մասնակից ղեկությունները, և այդ ցուցակը ներկայացնում սույն Կոմիտենցիայի մասնակից ղեկություններին:

5. Ընտրություններն անց են կացվում մասնակից ղեկությունների նիստերում, որոնք հրավիրում է Գլխավոր ֆարսուղարը Միավորված ազգերի կազմակերպության կենտրոնական հիմնարկներում: Այդ նիստերում, որտեղ փոքրում են կազմում մասնակից ղեկությունների երկու երրորդը, ընտրված են համարվում այն թեկնածուները, ովքեր ստացել են ամենաշատ ձայները և ներկա գտնված և փվտարկությանը մասնակցած ղեկությունների ներկայացուցիչների ձայների բացարձակ մեծամասնությունը:

6. Կոմիտեի անդամներն ընտրվում են չորս տարի ժամանակով: Իրենց թեկնածության կրկնակի առաջադրման դեպքում նրանք ունեն վերընտրվելու իրավունք: Առաջին ընտրությունների ժամանակ ընտրված հինգ անդամների լիազորությունների ժամկետը լրանում է երկամյա ժամանակահատվածի ավարտին. այդ հինգ անդամների անուններն առաջին ընտրություններից անմիջապես հետո վիճակահանությամբ որոշվում են նիստը նախագահողի կողմից:

7. Կոմիտեի որևէ անդամի մահվան կամ ղառսոնաթողության դեպքում կամ, եթե նա որևէ այլ ղառաճառով այլևս չի կարող կատարել Կոմիտեի անդամի ղառականությունները, Կոմիտեի անդամին առաջադրած մասնակից ղեկությունն իր ֆաղաֆաղների թվից մնացած ժամանակի համար Կոմիտեի հավանությամբ ճշգրտվում է այլ փոքագետ:

8. Կոմիտեն սահմանում է իր ընթացակարգի կանոնները:

9. Կոմիտեն ընտրում է իր ղառսոնատար անձանց երկու տարի ժամանակով:

10. Կոմիտեի նիստերը սովորաբար գումարվում են Միավորված ազգերի կազմակերպության կենտրոնական հիմնարկներում կամ Կոմիտեի որոշած ցանկացած այլ հարմար վայրում: Կոմիտեի նիստերը սովորաբար գումարվում են ամեն տարի: Կոմիտեի նիստերի ճեղքվածքները որոշվում և անհրաժեշտության դեպքում վերանայվում է սույն Կոնվենցիայի մասնակից ղեկավարներին նիստում՝ Քլիսավոր ասամբլեայի հաստատմամբ:

11. Սույն Կոնվենցիայի համաձայն իր գործառնություններն արդյունավետ կատարելու համար Միավորված ազգերի կազմակերպության Քլիսավոր փառաշուքը Կոմիտեին տրամադրում է անհրաժեշտ աշխատակազմ և նյութական միջոցներ:

12. Սույն Կոնվենցիայի համաձայն հիմնված Կոմիտեի անդամները Քլիսավոր ասամբլեայի հաստատմամբ Միավորված ազգերի կազմակերպության միջոցներից ստանում են դրամական՝ Քլիսավոր ասամբլեայի սահմանած կարգով և դրամաներով:

Չորրորդ 44

1. Մասնակից ղեկավարները դրամավորվում են Միավորված ազգերի կազմակերպության Քլիսավոր փառաշուքի միջոցով Կոմիտեին ներկայացնել զեկույցներ սույն Կոնվենցիայում ամրագրված իրավունքների կատարման ուղղությամբ իրենց ձեռնարկած միջոցների և այդ իրավունքների իրականացման գործում ձեռք բերած առաջընթացի մասին:

a) համադասասխան մասնակից ղեկավարի համար սույն Կոնվենցիան ուժի մեջ մտնելուց հետո երկու տարվա ընթացքում,

b) այնուհետև՝ յուրաքանչյուր հինգ տարին մեկ:

2. Սույն հոդվածի համաձայն ներկայացվող զեկույցներում նշվում են այն գործոցներն ու դժվարությունները, եթե այդպիսի կան, որոնք ազդում են սույն Կոնվենցիայով դրամավորությունների կատարման մակարդակի վրա: Զեկույցները դրամավորվում են նաև բավականաչափ ժողովրդավարություն, որ-դեպի Կոմիտե լիարժեք դասկերացում ունենա ընկալ ղեկավարներում Կոնվենցիայի գործադրման մասին:

3. Մասնակից ղեկավարները, որը Կոմիտեին ներկայացրել է առաջին բազմակողմանի զեկույցը, հարկ չկա, որ սույն հոդվածի 1-ին կետի b) ենթակետի համաձայն ներկայացվելիք իր հետագա զեկույցներում կրկին նախկինում տրամադրված հիմնական ժողովրդավարություն:

4. Կոմիտեն մասնակից ղեկավարողներից կարող է ղախանջել սույն Կոնվենցիայի կասարմանը վերաբերող լրացուցիչ ժողովրդավարություն:

5. Կոմիտեն յուրաքանչյուր երկու տարին մեկ Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի միջոցով Գլխավոր ասամբլեային է ներկայացնում իր գործունեության մասին զեկույց:

6. Մասնակից ղեկավարողներն իրենց զեկույցները հանրամասնելի են դարձնում իրենց երկրներում:

Չոդված 45

Կոնվենցիայի իրականացման արդյունավետությանը նոդաստելու և նրա ընդգրկած բնագավառներում միջազգային համագործակցությունը խրախուսելու նոդասակով.

a) Մասնագիտացված հաստատությունները, Միավորված ազգերի կազմակերպության մանկական հիմնադրամը և Միավորված ազգերի կազմակերպության այլ մարմիններ իրավունք ունեն ներկայացված լինելու սույն Կոնվենցիայի այն դրույթների իրականացման վերաբերյալ հարցերի բնարկման ժամանակ, որոնք մտնում են նրանց լիազորությունների ոլորտի մեջ: Կոմիտեն կարող է առաջարկել Միավորված ազգերի կազմակերպության մասնագիտացված հաստատություններին, մանկական հիմնադրամին և այլ իրավասու մարմինների, երբ ինքը դա նոդասակահարմար կհամարի, ներկայացնել փորձագետների եզրակացություն Կոնվենցիայի իրականացման այն բնագավառների վերաբերյալ, որոնք մտնում են նրանց համադասասխան լիազորությունների ոլորտի մեջ: Կոմիտեն կարող է առաջարկել Միավորված ազգերի կազմակերպության մասնագիտացված հաստատություններին, մանկական հիմնադրամին և Միավորված ազգերի կազմակերպության այլ մարմինների՝ ներկայացնել զեկույցագրեր սույն Կոնվենցիայի իրականացման այն բնագավառների մասին, որոնք մտնում են նրանց լիազորությունների մեջ,

b) Կոմիտեն, երբ նոդասակահարմար է համարում, Միավորված ազգերի կազմակերպության մասնագիտացված հաստատություններին, մանկական հիմնադրամին և այլ իրավասու մարմիններին է փոխանցում մասնակից ղեկավարողների ցանկացած զեկույց, որում ոդարունակվում է ժեխնիկական խորհրդատվության կամ օգնության խնդրամբ կամ նշվում է նման կարիքի մասին, ինչոդես նաև այդ խնդրամբների կամ նշումների վերաբերյալ Կոմիտեի դիտողություններն ու առաջարկությունները, եթե կան այդոդիսիք,

զ) Կոմիտեն կարող է Գլխավոր ասամբլեային առաջարկել, որ վերջինս Գլխավոր ֆարսուղարից լուսանկարի իր անունից կատարել հետազոտություններ երեխայի իրավունքներին վերաբերող առանձին հարցերով,

դ) Կոմիտեն կարող է կատարել առաջարկություններ և ընդունել ընդհանուր հանձնարարականներ սույն Կոնվենցիայի 44-րդ և 45-րդ հոդվածների համաձայն ստացած տեղեկատվության հիման վրա: Նման առաջարկություններն ու հանձնարարականները փոխանցվում են ցանկացած շահագրգիռ մասնակից լուսնային և հաղորդվում են Գլխավոր ասամբլեային՝ մասնակից լուսնային դիտարկությունների հետ միասին, եթե այդպիսի կան:

ՄԱՍ III

Հոդված 46

Սույն Կոնվենցիան բաց է բոլոր լուսնայինների ստորագրման համար:

Հոդված 47

Սույն Կոնվենցիան ենթակա է վավերացման: Վավերագրերն ի լուսն են հանձնվում Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ֆարսուղարին:

Հոդված 48

Սույն Կոնվենցիան բաց է ցանկացած լուսնային միանալու համար: Միանալու մասին փաստաթղթերն ի լուսն են հանձնվում Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ֆարսուղարին:

Հոդված 49

1. Սույն Կոնվենցիան ուժի մեջ է մտնում Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ֆարսուղարին ֆաներորդ վավերագիրը կամ միանալու մասին փաստաթուղթն ի լուսն հանձնելուց հետո երեսուն օր անց:

2. Քսաներորդ վավերագիրը կամ միանալու մասին փաստաթուղթն ի լուսն հանձնելուց հետո սույն Կոնվենցիան վավերացած կամ դրան միացած յուրաքանչյուր լուսնային համար սույն Կոնվենցիան ուժի մեջ է մտնում այդ լուսնային կողմից իր վավերագիրը կամ միանալու մասին փաստաթուղթն ի լուսն հանձնելուց հետո երեսուներորդ օրը:

Չողված 50

1. Ցանկացած մասնակից ղեկավարում կարող է առաջարկել փոփոխություններ և լրացումներ և այն ներկայացնել Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ֆարսուղարին: Գլխավոր ֆարսուղարն այնուհետև առաջարկած փոփոխություններն ու լրացումներն ուղարկում է մասնակից ղեկավարներին, խնդրելով նշել՝ արժանապատիվ են արդյո՞ք նրանք այդ առաջարկությունը ֆինանսելու և այդ առնչությամբ փնտրելություն անցկացնելու նպատակով մասնակից ղեկավարներին կոնֆերանս հրավիրելու օգտին: Եթե դրանից հետո չորս ամսվա ընթացքում մասնակից ղեկավարների առնվազն մեկ երրորդն արժանապատիվ է հոգուս մեծ կոնֆերանսի, Գլխավոր ֆարսուղարը Միավորված ազգերի կազմակերպության հովանու ներքո հրավիրում է այդ կոնֆերանսը: Կոնֆերանսին ներկա զգնված և փնտրելությանը մասնակցած ղեկավարներին մեծամասնության կողմից ընդունված ցանկացած փոփոխություն և լրացում ներկայացվում է Գլխավոր ասամբլեայի հաստատմանը:

2. Սույն հոդվածի 1-ին կետի համաձայն ընդունված փոփոխությունը և լրացումն ուժի մեջ են մտնում Միավորված ազգերի կազմակերպության կողմից հաստատվելու և մասնակից ղեկավարներին երկու երրորդի կողմից ընդունվելու դեպքում:

3. Ուժի մեջ մտնելուց հետո փոփոխությունն ու լրացումը ղարսադիր է դառնում այն մասնակից ղեկավարներին համար, որոնք ընդունել են այն, իսկ մյուս մասնակից ղեկավարներին համար ղարսադիր են մնում սույն Կոնվենցիայի դրույթները և նախորդ այն բոլոր փոփոխություններն ու լրացումները, որ իրենք ընդունել են:

Չողված 51

1. Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ֆարսուղարն ստանում և բոլոր ղեկավարներին է ուղարկում վավերացման կամ միանալու ժամանակ ղեկավարներին կատարած վերադառնումների ժեմբը:

2. Սույն Կոնվենցիայի նպատակներին ու խնդիրներին անհամաժեղելի վերադառնումներ չեն թույլատրվում:

3. Վերադառնումները կարող են հանվել ցանկացած ժամանակ Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ֆարսուղարին ուղղված ծանուցագրի միջոցով, որն այնուհետև այդ մասին հայտնում է բոլոր ղեկավարներին: Այդ

ծանուցագիրն ուժի մեջ է մտնում Գլխավոր փարսուղարի կողմից այն ստանալու օրը:

Ֆոդված 52

Ցանկացած մասնակից ղեկություն կարող է չեղյալ հայտարարել սույն Կոնվենցիան՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր փարսուղարին գրավոր ծանուցելու միջոցով: Չեղյալ հայտարարելն ուժի մեջ է մտնում Գլխավոր փարսուղարի կողմից այդ մասին ծանուցագիր ստանալուց հետո մեկ օրի անց:

Ֆոդված 53

Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր փարսուղարը նշանակվում է սույն Կոնվենցիայի ավանդադատի:

Ֆոդված 54

Սույն Կոնվենցիայի բնագիրը, որի անգլերեն, իտալերեն, չինարեն, ռուսերեն և ֆրանսերեն տեքստերը հավասարաժեռ են, ի դեպ է հանձնվում Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր փարսուղարին:

Ի հավաստումն որի՝ ներդրուցադրյալ լիազոր ներկայացուցիչներն իրենց կառավարությունների կողմից լիազորված են և համապատասխան կերպով լիազորված լինելով՝ ստորագրեցին սույն Կոնվենցիան: